

TEORIJA in PRAKSA

Revija za družbena vprašanja

UDK 3

186613

letnik 9

1972

6-7

iz vsebine

- LEOPOLD KRESE: Od besed k dejanjem
- VLADO BENKO: Neuvrščenost kot ideologija
- MARA BEŠTER: Splošna in kolektivna poraba v luči inflacijskih gibanj
- D. MIRČEV-M. NEDKOV: Politični konflikti in cezarizem v občini
- IVO VAJGL: Slovenci v Italiji po parlamentarnih volitvah
- JANEZ FERBAR: Kazen in šola
- DUŠAN DOLINAR: Širjenje EGS in mi
- MOJCA DRČAR-MURKO: Načrt novih mednarodnih odnosov

TEORIJA in PRAKSA

IZDAJA:

Fakulteta za sociologijo, politične vede
in novinarstvo Univerze v Ljubljani;
izdajanje revije sofinancira kulturna
skupnost Slovenije

UREJUJE UREDNIŠKI ODBOR:

Vlado Benko, Adolf Bibič, Rudi Crn-
kovič, Zvone Dragan, Lojze Filipič,
Mitja Gorjup, France Hočevar, Peter
Klinar, Jože Knez, Božo Kovač, Stane
Kranjc, Milan Kučan, Boris Majer,
Boštjan Markič, Zdravko Mlinar, Moj-
ca Murko-Drčar, Milan Osredkar,
Zdenko Roter, Lojze Skok, Majda
Strobl, Mitja švab, Zvonimir Tanko,
Ivo Tavčar, Niko Toš, Franc Urevc,
France Vreg, Boris Ziherl

GLAVNI UREDNIK:

Stane Kranjc

ODGOVORNI UREDNIK:

Zdenko Roter

SEKRETARIAT UREDNIŠTVA:

Adolf Bibič, Zvone Dragan, Albin
Mahkovec, Boštjan Markič, Mojca Mur-
ko-Drčar, Zdenko Roter, Ivo Tavčar

OBLIKOVALEC:

Jure Cihlař

LEKTORJA:

Mojca Močnik, Rastko Močnik

UREDNIŠTVO IN UPRAVA:

Ljubljana, Titova cesta 102, tel. 341-589
in 341-461 int. 232

1972

6-7

NAROČNINA:

Za posameznike: letna 50 din, polletna
25 din; za organizacije: letna 80 din;
za študente: letna 40 din; za tujino:
letna 120, posamezen izvod 12 din; v
prosti prodaji je cena enojne številke
6 din, dvojne 10 din

TEKOČI RAČUN:

501-3-386/2. Fakulteta za sociologijo,
politične vede in novinarstvo — za
revijo Teorija in praksa; devizni račun
FSPN: 501-620-7-32040-10-646 — za re-
vijo Teorija in praksa

ROKOPISI:

Rokopise sprejema uredništvo do 20. v
mesecu. Maksimalni obseg uvodniških
čankov je do 10 novinarskih strani,
za članke in razprave do 20 strani, za
pogleda, glose, komentarje do 10 stra-
ni, za prispevke v rubriki »Brez ovin-
kove« do 5 strani; rokopisov ne vračamo

TISK:

ČGP »Delo«, Ljubljana, Titova ce-
sta 35, julij 1972

TEORIJA IN PRAKSA

revija za družbena vprašanja, let. 9,
št. 6-7, str. 881-1104, Ljubljana,
julij 1972

PO 1623/1973

vsebina

LEOPOLD KRESE: Od besed k dejanjem 883

ČLANKI, RAZPRAVE:

VLADO BENKO: Neuvrščenost kot ideologija 890

MARA BESTER: Splošna in kolektivna poraba v luči inflacijskih gibanj 898

D. MIRČEV—M. NEDKOV: Politični konflikti in cenzurizem v občini 904

SLOVENCİ V ZAMEJSTVU:

IVO VAJGL: Slovenci v Italiji po parlamentarnih volitvah 915

POGLEDI, KOMENTARJI:

ILIJJA JURANČIČ: Dileme ob uveljavljanju minulega dela 932

SIME IVANJKO: Vloga samoupravnih aktov v delovnih organizacijah 939

MNENJA STUDENTOV:

IGOR PAVLIN: Preobrazba 943

MARJAN PUNGARTNIK: Opredelevitev levega 946

ODMEVI:

VINKO MLAKAR: Stanovanja danes in jutri 950

MNENJA:

JANEZ FERBAR: Kazen in šola 963

DRUŽBA IN KULTURA:

TOMO MARTELANC: Vloga televizije v permanentnem izobraževanju 981

JOVAN ANDRIJASEVIČ: Sistem permanentnega izobraževanja 990

VPRAŠANJA POLITIČNEGA SISTEMA:

KASIM SULJEVIČ: Ustava in etnične kategorije 999

LENART SETINC: Demokracija in samoupravljanje — funkciji razvoja skupščinskega sistema 1009

MEDNARODNI ODNOSI:

DUŠAN DOLINAR: Širjenje EGS in mi 1021

BORIS VERBIČ: EGS v institucionalni krizi 1036

MOJCA DRČAR-MURKO: Načrt novih mednarodnih odnosov 1046

RADOVAN VUKADINOVIČ: Temeljne podmene ameriško-sovjetskih odnosov 1059

DREZ OVINKOV:

I. RAVNIKAR: Ta nesrečna administracija! 1070

L. VEZOČNIK: Odgovor »Ekonomske politike« 1076

M. D. MURKO: Neodvisno sodstvo 1077

Z. ROTER: Spreobrnjenci 1079

M. ZAJEC: O povampirjeni programski politiki v kinematografih 1080

F. LAJMIŠ: Nemški prepoved 1083

PRIKAZI, RECENZIJ:

STJEPAN PULISELIČ: Politične stranke kot faktor sodobnega političnega sistema (A. Žun) 1086

DUŠAN VEJNOVIČ: Od plemen do narodov v Afriki (A. Bebler) 1089

Kronika 1092

BIBLIOGRAFIJA KNJIG IN ČLANKOV

Iz domačih revij 1099

Avtorski sinopsisi 1101

TEORIJA IN PRAKSA

revija za družbena vprašanja, let. 9, št. 6—7, str. 881—1104, Ljubljana, julij 1972

CONTENTS

LEOPOLD KRESE: From Words to Actions	883
ARTICLES, STUDIES:	
VLADO BENKO: Nonalignment as Ideology	890
MARA BESTER: General and Collective Consumption in the Light of Inflation Movements	898
D. MIRCEV — M. NEDKOV: Political Conflicts and Autocracy in Communes	904
THE SLOVENES ABROAD:	
IVO VAJGL: The Slovenes in Italy After Parliamentary Elections	915
VIEWS, COMMENTS:	
ILIJU JURANČIČ: The Dilemmas at Establishment of Past Labour	932
SIME IVANJKO: The Role of Self-Management Acts in Working Organizations	939
STUDENT OPINION:	
IGOR PAVLIN: Transformation	943
MARJAN PUNGARTNIK: The Definition of the Left	946
ECHOES:	
VINKO MLAKAR: Apartments Today and Tomorrow	950
OPINIONS:	
JANEZ FERBAR: Punishment and School	963
CULTURE AND SOCIETY:	
TOMO MARTELANČ: The Role of TV in Permanent Education	981
JOVAN ANDRIJASEVIČ: The System of Permanent Education	990
QUESTIONS OF THE POLITICAL SYSTEM:	
KASIM SULJEVIČ: Constitution and Ethnic Categories	999
LENART SETINC: Democracy and Self-Management — the Function of the Development of the Assembly System	1009
INTERNATIONAL RELATIONS:	
DUSAN DOLINAR: The Extension of EEC and Ourselves	1021
BORIS VERBIČ: EEC in Institutional Crisis	1036
MOJCA DRČAR-MURKO: The Plan of New International Relations	1046
RADOVAN VUKADINOVIC: The Fundamental Assumptions of the American-Soviet Relations	1059
STRAIGHT AWAY:	
I. RAVNIKAR: This Unfortunate Administration!	1070
L. VEZOČNIK: Credits, Delegations, Tourism...	1072
F. UREVC: The Answer to Ekonom-ska politika	1076
M. DRČAR-MURKO: Independence of Courts	1077
Z. ROTER: The Converted	1079
M. ZAJEC: The Vampirized Programme Policy in Cinematographs	1080
F. LAJMIŠ: The German Renaissance	1083
REVIEWS, NOTES:	
STJEPAN PULISELIČ: Political Parties as a Factor of Contemporary Political System (A. Zun)	1086
DUSAN VEJNOVIČ: From Tribes to Nations in Africa (A. Bebler)	1089

СОДЕРЖАНИЕ

ЛЕОПОЛЬД КРЭСЭ: От слов к делу	883
СТАТЬИ, ОБСУЖДЕНИЯ:	
ВЛАДО БЕНКО: Внеблоковая политика как идеология	890
МАРА БЕШТЕР: Общее коллективное потребление в свете инфляционных явлений	898
Д. МИРЧЕВ — М. НЕДКОВ: Политические конфликты и кесаризм в общине	904
СЛОВЕНЦЫ ЗА ГРАНИЦЕЙ:	
ИВО ВАЙГЛ: Словенцы в Италии после парламентарных выборов	915
ВЗГЛЯДЫ, КОММЕНТАРИИ:	
ИЛИЈА ЈУРАНЧИЧ: Дилеммы в связи с признанием прошлого труда	932
СИМЕ ИВАНЬКО: Роль актов самоуправления в трудовых организациях	939
МНЕНИЯ СТУДЕНТОВ:	
ИГОР ПАВЛИН: Преобразование	943
МАРЈАН ПУНГАРТНИК: Определение левого направления	946
ОТКАИКИ:	
ВИНКО МЛАКАР: Жилище сегодняшнего и завтрашнего дня	950
МНЕНИЯ:	
ЈАНЕЗ ФЕРБАР: Наказание и школа	963
ОБЩЕСТВО И КУЛЬТУРА:	
ТОМО МАРТЕЛАНЧ: Роль телевидения в непрерывном образовании	981
ИОВАН АНДРИЈАШЕВИЧ: Система непрерывного образования	990
ВОПРОСЫ ПОЛИТИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ:	
КАСИМ СУЛЬЕВИЧ: Конституция и этнические категории	999
ЛЕНАРТ ШЕТИНЧ: Демократия и самоуправление — две функции развития системы скупщин	1009
МЕЖДУНАРОДНЫЕ ОТНОШЕНИЯ:	
ДУШАН ДОЛИНАР: Расширение ЕЭС и мы	1021
БОРИС ВЕРБИЧ: ЕЭС находится в институциональном кризисе	1036
МОИЦА ДРЧАР-МУРКО: План новых международных отношений	1046
РАДОВАН ВУКАДИНОВИЧ: Основные предположения американско-советских отношений	1059
БЕЗ ОБИНЯКОВ:	
И. РАВНИКАР: Уж эта несчастная администрация!	1070
Л. ВЕЗОЧНИК: Займы, делегации, туризм	1072
Ф. УРЕВЦ: Ответ газете «Экономска политика»	1076
М. Д. МУРКО: Независимость судопроизводства	1077
З. РОТЕР: Обращённые	1079
М. ЗАЕЦ: По поводу кровавой программы политики кино-театров	1080
Ф. ЛАЙМИШ: Немецкое возрождение	1083
ОБОЗРЕНИЯ, РЕЦЕНЗИИ:	
СТЈЕПАН ПУЛИСЕЛИЧ: Политические партии — фактор современной политической системы (А. Жун)	1086
ДУШАН ВЕЙНОВИЧ: От племён к народам Африки (А. Беблер)	1089

Leopold Krese

Od besed k dejanjem

Že več kot leto dni tako rekoč nenehoma razpravljamo o stabilizaciji našega gospodarstva. Živahne razprave potekajo v vseh dejavnikih naše družbe — od federacije do komune, od gospodarstva do samoupravnih interesnih skupnosti, od predstavniških teles družbenopolitičnih organizacij do zborov volivcev. Če bi sodili po sklepih vseh teh razprav, potem je splošna pripravljenost za stabilizacijsko ravnanje v vseh družbenih okoljih tolikšna, da bi se morali v družbenem življenju in gospodarjenju že zdavnaj pokazati izdatni kvalitetni premiki. Številni kazalci gospodarskih gibanj pa žal dokazujejo, da je tokrat korak od besed k dejanjem še dolg.

Težko bi našli nekoga, ki bi mogel trditi, da se akumulativnost našega gospodarstva zadnji čas popravlja ali pa da se pogoji gospodarjenja izboljšujejo. Inflacijski pritiski vseh vrst na proizvodne stroške naraščajo. Plačilo za izdelke prodane doma, in storitve je spričo splošne nelikvidnosti slej ko prej negotovo. Ekonomika poslovanja podjetij je še vedno in celo čedalje bolj odvisna od učinka administrativnih ukrepov, namesto da bi bila odvisna od boljšega gospodarjenja in večje produktivnosti. Nekatera podjetja — brez krivde kriva — kar čez noč zapadejo v težak položaj, čeprav so še do včeraj po vseh merilih produktivno proizvajala in dobro gospodarila. Zadostuje en sam uradniški ukrep, ki nekoga privilegira, drugemu pa škoduje.

Tako postajajo podjetniške odločitve negotove in varnost poslovanja nezanesljiva. Nizka akumulativnost proizvodnje hromi razmišljanja podjetij o lastnem razvoju, modernizaciji in morebitni proizvodni preusmeritvi. Delovnim kolektivom vse bolj primanjkuje lastnih sredstev za uresničitev razvojnih načrtov. Usihajo že celo bančni viri, ki sicer igrajo pri nas vse preveč pomembno vlogo v razširjeni reprodukciji. Vprašujemo se, kje je torej denar? Preveč ga je v osebni porabi in v družbeno politični skupnostih. Veliko ga neracionalno rabimo.

Hkrati z negotovim finančnim položajem gospodarskih organizacij postaja tudi trg čedalje bolj neurejen. Oskrba proizvodnje z reprodukcijskim materialom slabi, kar najbolj prizadene prav proizvodnjo za izvoz na zahtevna konvertibilna tržišča. Tudi na maloprodainem trgu popuščamo v asortimanu, kar že vrsto let nismo delali. V splošnem lovu za likvidnimi plačniki se množe tudi primeri lokalističnega zapiranja trga, nelojalne konkurence, izsiljevanja s kupoprodajnimi pogoji in podobno. Administrativno zadrževanje cen ter njihovo postopno, nesistematično sproščanje spodbuja tako v porabi kot v proizvodnji k špekulacijam z »odmrznitvijo«. Ravnanje nekaterih gospodarskih subjektov dobiva v takih razmerah čedalje bolj naravo boja za obstanek ali pehanja za dvomljivimi uspehi.

Vse to seveda bistveno krni samoupravo v delovnih organizacijah. Dokler se bodo morali samoupravni organi ukvarjati pretežno z vprašanjem, od kod naj si preskrbe reprodukcijski material in kako naj si prvega zagotove osebne dohodke, namesto da bi proučevali dolgoročno poslovno in razvojno politiko, vse dotlej ne bo krepitve samoupravljanja. V številnih delovnih kolektivih z visoko razvitimi samoupravnimi odnosi in skrbnim gospodarjenjem bodo v takih razmerah težko še kaj odločali. Samoupravljanje brez odločanja pa ima slabe perspektive in ne more dati bistvenih rezultatov.

Opisane razmere, kot jih občutijo neposredni samoupravljalci, so torej — navzlic optimizmu nekaterih — objektivno še daleč od stabilizacije. Take razmere ne prispevajo k razvoju poslovnosti in odgovornemu samoupravnemu odločanju. Zato si delovni kolektivi, ki so v svojem razvoju že dosegli višjo stopnjo produktivnosti ter sodobno racionalno poslovanje in uspešno nastopajo na zunanjih trgih, nedvomno najbolj iskreno želijo zares stabilen gospodarski položaj in urejene razmere za nadaljnji razvoj. Količkor poznamo razpoloženje v delovnih kolektivih, povsod prevladuje zavest, da stabilizacija gospodarstva zahteva predvsem žrtve od vsakogar in da je izhod samo v večji produktivnosti in v manjši porabi. Naj spomnimo samo na pobudo delovnega kolektiva tovarne »Plamen« iz Kroke, ki najjasnejše

izraža takšno razpoloženje. Pobuda iz Kroke nedvomno izraža temeljno spoznanje in zdravo logiko, da stabilizacija pomeni pravzaprav več in boljše delati ter manj porabiti. Z drugimi: povečati družbeno produktivnost in šele nato deliti. Nedvomno bi bilo takih in še tehtnejših pobud v delovnih kolektivih še več, če bi naša družba tudi na drugih ravneh kazala večjo doslednost in učinkovitost pri izvajanju stabilizacije.

Žal pa se prav na teh ravneh kažejo v tekoči praksi precejšnja nesoglasja med sprejetimi deklaracijami in dejanskim ravnanjem. Tudi leta 1965 je pretežni del gospodarstva z zadovoljstvom sprejel napoved družbene in gospodarske reforme. Takratni ekonomski položaj je bil po svojih temeljnih značilnostih v glavnem enak položaju sredi lanskega leta. Tudi ukrepi, ki smo jih takrat sprejeli, so bili v bistvu zelo podobni ukrepom, ki jih je napovedala zvezna skupščina lani z resolucijo o ekonomski politiki za leto 1972. Tudi takrat smo si postavili za prvo nalogo zaježitev in racionalizacijo vseh oblik porabe, povečanje akumulativnosti gospodarstva, aktiviranje tržnih zakonitosti, selekcijo po produktivnosti, odpravo strukturnih neskladij prek cen in drugih tržnih mehanizmov, spodbudo izvoza itd. Že takrat smo jasno poudarjali, da taka usmeritev zahteva nekaj žrtev in da bo zlasti prizadela vse tiste, ki gospodarijo ekstenzivno, premalo racionalno in neekonomsko. Vendar je taka usme-

ritev vzdržala v praksi le pol-drugo leto, potem pa se je začela krhati pod najrazličnejšimi pritiski vseh tistih, ki jih je kakorkoli prizadela v njihovih ustaljenih in lagodnih navadah. Politika gospodarske reforme je polagoma, komaj opazno evoluirala v politiko raznih »izjem«, v priznavanje raznih »potreb« in »razlogov«, dokler nismo leta 1971 pristali v še kritičnejšem ekonomskem položaju. Po mojem trdnem prepričanju so namreč rešitve iz leta 1965 v glavnem še zmeraj veljavni in edini stvarni izhod iz nenehno ponavljajočih se gospodarskih težav.

Pokojni Boris Kraigher je že leta 1965 ob programiranju takratne gospodarske reforme izjavil, da bo treba, če operacija prvič ne bo uspela, začeti z njo še v drugo. Že res, za sanacijo in ureditev ekonomskega položaja najbrž nikoli ni prepozno. Res pa je tudi to, da se je pri vsaki ponovitvi treba izogniti prejšnjim napakam. Sicer bodo tisti, ki so iskreno naklonjeni reformi, vsakič manj prepričani o njeni uspešnosti. Tisti pa, ki jim ekstenzivno gospodarjenje in trošenje bolj ustreza, bodo vsakič bolj hladnokrvno in smelo izigrali sprejete ukrepe. Skratka — boj za stabilizacijo (ali reformo) bo čedalje težje dobiti. Zato zares zbujajo skrb oklevanja in nedoslednosti, ki jih je vkljub jasno sprejetim sklepom v sedanji praktični ekonomski politiki vse preveč.

Ena temeljnih nalog slehernega stabilnega gospodarstva je usklajevanje vseh obli-

rabe s stvarnimi možnostmi. Menim, da naša stabilizacija najbolj šepa na tem področju. To se je značilno pokazalo med drugim tudi v nedavni proračunski razpravi v slovenski skupščini. Porabniki republiških proračunskih sredstev so vselej pripravljeni licitirati o razdelitvi proračunskih sredstev, celo proračunskih presežkov, za katere smo načeloma tako lepo sklenili, da jih je treba vrniti gospodarstvu oziroma preprečiti njihovo nastajanje. Sklicujejo se na primerjave, koliko porabijo za posamezne kategorije splošne potrošnje v razvitih deželah, opozarjajo na naše »potrebe«, »zaostanek« in »neskladja«. Potrebe na vseh sektorjih splošne uporabe nedvomno so in deficitarnost na teh področjih je nedvomno žgoč problem, toda nikakor ga ne moremo reševati neodvisno od dosežene družbene produktivnosti. Preprosta logika namreč pove, da družba, ki je za toliko in toliko odstotkov manj produktivna, lahko zajema iz akumulacije podjetij le za toliko odstotkov manj sredstev. Gospodarstvo, ki se srečuje z ostro konkurenco na mednarodnem trgu, pa mora poslovati vsaj z enako, če ne celo večjo produktivnostjo. Zato je po mojem trdnem prepričanju možno v stabilizacijskih razmerah reševati žgoče probleme splošne porabe samo s politiko splošnega varčevanja ter z racionalizacijo izdatkov.

Tudi na področju osebne porabe, ki je po vseh dosegljivih

podatkih najmočnejši agregat porabe, se kažejo v praktični ekonomski politiki nihanja in oklevanja. Podatek, da je naraščanje deleža osebnih dohodkov v letu 1972 v enoti proizvoda v naših razmerah dva po trikrat večje kot v industrijsko razvitih deželah, je dovolj zgovoren. Kljub temu pa v Jugoslaviji še vedno oklevamo z učinkovitimi ukrepi za uskladitev rasti osebnih dohodkov s produktivnostjo. Če si priključimo v spomin pobudo delovnega kolektiva tovarne »Plamen«, potem najbrž precej pretiravamo v skrbeh, kako bi se naši delovni kolektivi odzvali na učinkovitejše ukrepe za umiritev notranje delitve v korist stabilizacije. V večini delovnih kolektivov prav dobro vedo, da morajo dajati sredstva za razvoj svojih proizvodnih sil.

Neposredni proizvajalci pa seveda prav tako zahtevajo, da se spoštujejo vsi ukrepi ekonomske politike za leto 1972 tudi glede umiritve porabe na drugih ravneh. Naj se s kreditno politiko stimulira varčevanje in tudi s tem doseže racionalnejša poraba tako v gospodarstvu kot zunaj njega. Še prav posebej pa moramo nehati obljubljati, da bomo viške vračali, temveč moramo začeti uresničevati obljubo, da ne bomo jemali preveč. Znižajmo prispevke iz osebnih dohodkov in tudi vse druge. V davčni politiki bodimo prilagodljivejši konjunkturam in recesijam. Tako se bomo vsi potrošniki v tej družbi vedli glede na rezultate dela.

V investicijski porabi naj se čim več vlaga v napredek proizvodnje, v znanje delovnih ljudi. Samoupravni organi v delovnih kolektivih želijo, da bi se dosegla večja učinkovitost naložb in da bi se spremenila njihova struktura; odločno nasprotujejo političnim naložbam, zahtevajo, da se neha z zidavo tam, kjer sredstev ni. Potrebni pa je več racionalnih gospodarskih naložb, vendar ne tako, da se o njih odloča brez samoupravnih organov.

Zamrznitev cen in hkratna pretirana rast osebnih dohodkov je prav gotovo stumulirala porabo nad možnostmi. Postopna liberalizacija cen bo pomagala zmanjšati neskladje med ponudbo in povpraševanjem. Seveda pa je družba dolžna z ustreznim nadzorom preprečiti monopole in s tem tudi nepotrebno in nekoristno dviganje cen. Zadnji ukrepi monekatere politike slabo vplivajo na kreditni potencial poslovnih bank in slabšajo likvidnost ukrepov naj intervenira narodna banka tako, da bodo enako prizadete vse poslovne banke in vsa območja v državi.

Likvidnosti ne bomo dosegli, če ne bomo odpravili njenih žarišč. Zato je treba rigorozno ukrepati zoper negospodarstvo, ki še ni poravnalo svojih obveznosti, hkrati pa s skladi skupnih rezerv, proračunskimi viški itd. učinkovito sanirati žarišča v gospodarstvu.

Brez spoštovanja zakonitosti seveda ne bo šlo. Inšpekcijske službe bodo pač morale opravljati svoje delo. Ker mnogi niso

spoštovali sprejetih predpisov, bi morala narodna banka počakati z napovedanimi ukrepi monetarne restrikcije, služba družbenega knjigovodstva pa bi morala po vsej državi z enako ostrimi sankcijami nastopiti zoper organizacije, ki se izmikajo kompenzaciji. Ukrepi, ki ne prizadenejo dolžnikov, seveda niso in ne bodo učinkoviti. Dologove je treba plačevati, ne pa brisati. Med tistimi, ki niso prijavili svojih dolgov, so prenekateri družbenopolitične skupnosti. Tako vedenje vnaša dvome, ali smo resnično za red in napredek, ali pa smo samo za porabo, delo za napredek pa velikodušno prepuščamo drugim. Da bi lahko rabili, zastopamo dostikrat samo parcialne interese in slabšamo razmere za gospodarjenje predvsem produktivnejšim. Gospodarske organizacije z nezadovoljstvom gledajo na take pojave.

Na svetu ni družbe, v kateri bi ne bili navzoči različni, med seboj nasprotni interesi, ki se skušajo zlepa ali zgrda uveljaviti. Tudi naša družba ni in ne more biti brez takih dialektičnih nasprotij. Zato se ni čuditi če politika gospodarske stabilizacije naleti v nekaterih primerih na odpore, izmikanja in na nasprotno pritiske. Postavlja pa se tole bistveno vprašanje: ali smo v takem konfliktnem položaju sposobni zdržati morebitne pritiske, ki bi nastali proti dosledno izvajani stabilizaciji gospodarstva? Ali smo sposobni pravilno oceniti politično težo posameznih nasprotujočih si interesov? Ali smo — skratka —

sposobni dosledno in odločno z dejanji speljati resnično stabilizacijo gospodarskega položaja, če smo se zanjo odločili in če jo na vseh ravneh, v vseh dokumentih in vseh sklepih z besedami nenehno podpiramo? Trdno verujem, da je delavski razred pripravljen prenesti trenutne žrtve, kot je bil vedno, ko je nastopila stiska, taka ali drugačna. Tudi tokrat bo sprejel in prenesel žrtve, če bodo porazdeljene na vse in vsakogar. Če smo preveč zakorakali v porabo in dosegli življenjsko raven, ki je do zdaj ob enakih ekonomskih razmerah niso dosegli še nikjer, zadržimo malo ta korak in uredimo svoje vrste, da bomo jutri, pojutrišnjem zakorakali še pogumneje, toda bolj gotovo.

Številne organizacije združenega dela so dosegle odlične rezultate v produktivnosti in uvajanju sodobne tehnologije. Uspešno racionalizirajo svoje poslovanje in zmanjšujejo stroške proizvodnje. Prenekateri od njih so se uveljavile na tujih trgih. Vse to znatno prispeva k stabilizaciji gospodarstva. Seveda je gospodarska nujnost vsakega napredka, da se osebni dohodki neprestano usklajujejo s produktivnostjo in da se zmanjšujejo stroški proizvodnje. Da bomo čimbolj neodvisni, krepimo svoje sklade obratnih sredstev, predvsem pa ne prodajajmo kar naprej nesolidnim plačnikom. Nesolidno ali še celo nezakonito poslovanje kogarkoli, kjerkoli in kadarkoli je vedno proti stabilizaciji. Prav tako je proti stabilizaciji vsak

privilegij. Vsi tisti, ki se k temu zatekajo, pravzaprav izkoriščajo druge. Zato je popolnoma razumljivo ogorčenje delavskega razreda, ki hoče, da se uvede red in boljši odnos do dela, poštenost v poslovanju in gospodarjenju, doslednost in racionalnost v vodenju in dosledno spoštovanje samoupravljanja.

Večje uveljavljanje samoupravljanja prav gotovo omogoča resnično uresničevanje boljšega gospodarjenja, z eno besedo reforme. To je dokazano v številnih naprednih organizacijah združenega dela. S tem se krepi vpliv naprednih sil v naši državi. Vzpostavitev temeljnih organizacij združenega dela in zagotovitev njihovih pravic ter seveda tudi dolžnosti pa omogočata vsemu gospodarstvu prav v sedanjem trenutku združevanje v močne organizacije združenega dela in s tem možnost ustvarjanja vse večje materialne podlage za napredek v tehnologiji, količini, kvaliteti in asortimanu proizvodnje, racionalnosti poslovanja in gospodarjenja in s tem tudi konkurenčnosti tako doma kot na tujih trgih.

Seveda pa se moramo držati samoupravnega podjetniškega tveganja in vseh njegovih logičnih posledic brez tega ne gre, kakor si tudi ne moremo zamišljati napredka brez finančno discipliniranega in tržno usmerjenega gospodarjenja. Za to pa je potrebna stabilnost naše ekonomske politike, ukrepov, zakonodaje ter instrumentarija tekoče regulative. V našem samoupravnem sistemu, od

skupščin, izvršnih svetov, upravnih organov, družbenopolitičnih organizacij in gospodarskih asociacij vseh vrst in na vseh ravneh, pričakujemo, da tako ekonomsko politiko dosledno spoštujejo. Kajti težko je zahtevati zdravo razvojno in poslovno politiko samo od organizacij združenega dela ali

pa še celo samo od temeljnih organizacij združenega dela, ne da bi jo izvajali prav vsi.

S tem, da bomo priznali tržne zakonitosti in povečali vpliv samoupravljanja, bomo lahko omogočili tak napredek gospodarstvu, da bo tudi negospodarsko področje doživelo nadaljnji napredek.

Neuvrščenost kot ideologija

Literatura, ki se ukvarja s pojavom politike neuvrščenosti — in te je sorazmerno veliko — se strinja, da velja ta pojav obravnavati kot nekaj novega v mednarodnih odnosih. Hkrati ko nastajajo novi dejavniki v mednarodnih odnosih, kot so severnoatlantski pakt, varšavski sporazum, evropska gospodarska skupnost, svet za vzajemno ekonomsko pomoč in — ne nazadnje — organizacija združenih narodov, pojava in uveljavljanja neuvrščenih držav v svojih strukturalnih vidikih in modelih vedenja ni moč ustrezno primerjati z grupacijami v prejšnjih mednarodnih sistemih.

Razumljivo je, da je tak nov pojav zbudil pozornost piscev in spodbujal k raziskavam, ki so bile obrnjene v dve smeri in sicer na eni strani k iskanju in ugotavljanju vzrokov splošne narave — kot to deloma velja tudi za nekatere druge institucije, ki so značilne za mednarodni sistem po drugi svetovni vojni — na drugi strani pa k vzrokom regionalne in lokalne narave, zavoljo katerih so se posamezne države opredelile za to politiko. Vendar se zdi, da je prva smer prevladala, saj naletimo prav v današnjem času na težave, ko naj bi našli zadovoljive razlage za diferenciacijo, ki jo je moč zaznati med neuvrščenimi državami od kairske konference naprej, razlage, ki bi se oprle na specifične motive, ki vodijo v opredeljevanje za to politiko v njeni zgodnji razvojni stopnji.

Če govorimo o splošni teoriji politike neuvrščenosti in v tej zvezi o vzrokih, ki so napeljali posamezne azijske in afriške države, da so šle na pot politike neuvrščenosti, je prva ugotovitev, ki se nam zdi relevantna, ta, da ima porajanje te politike izrazito geografsko konotacijo. To pomeni, da so se po pravilu — če izzamemo Jugoslavijo — zanjo odločale države na azijskem in afriškem kontinentu. Temu se pridružuje druga ugotovitev, namreč da gre v vseh primerih za nerazvite države. Tretja ugotovitev je, da sodi velika večina neuvrščenih držav v kategorijo majhnih in srednjih držav.

S tem še nismo ugotovili vzrokov, nakazali pa smo nekaj izhodišč, ki so tako v karakteristikah mednarodnega sistema po drugi svetovni vojni kot v notranjih značilnostih novoosvojenih držav

Azije in Afrike. Na kratko povedano: gre za obdobje bipolarnega mednarodnega sistema, za konflikt med dvema blokoma, za hladno vojno, ki se je iz svojega žarišča na evropskem kontinentu začela presajati v druge dele sveta in je dobila naravo univerzalnosti in ideološke konfrontacije.

Med tistimi vzroki splošne narave, ki bi jih bilo mogoče upoštevati pri razlagi, zakaj je prišlo do neke vrste komulativnega učinka pri opredeljevanju številnih azijskih in afriških držav za politiko neuvrščenosti, bi lahko navedli tele:

1. Novoosvobojene države Azije in Afrike so bile v času do konca druge svetovne vojne del kolonijalnih imperijev zahodno-evropskih držav.

2. Opredeljevanje za zahodni blok — v katerem so bile tudi bivše kolonijalne metropole — je pomenilo, ali pa bi moglo potencialno pomeniti, vrnitev k ponovni politični, ekonomski in vojaški integraciji z Zahodom.

3. S tem bi bila zožena ali pa celo blokirana prizadevanja in težnje večine novoosvobojenih držav, da si zagotovijo popolno politično neodvisnost. Če bi se politično, ekonomsko in vojaško združile z deželami zahodnega sveta, bi — če domnevamo, da so novoosvobojene dežele politično in ekonomsko nerazvite — te bile podrejene vodilnim silam v zahodnem bloku.

4. Medtem ko splošni vzroki za to, da se novoosvobojene države Azije in Afrike ne opredeljujejo na strani zahodnega bloka, izvirajo iz kolonijalne preteklosti, takšnih vzrokov v primeru vzhodnega bloka ni. Da pa se te dežele v blokovski in ideološki konfrontaciji niso opredelile za vzhodni blok, je — med drugim — prispevalo tudi sektaško stališče Stalina do narodnoosvobodilnih gibanj in do nekaterih vlad v novoosvobojenih državah, kakor tudi sicer relativna nezainteresiranost Sovjetske zveze za procese na področjih Azije in Afrike.

Zavoljo teh okoliščin večina novoosvobojenih držav ni premišljala, ko se je opredelila proti blokovski politiki in zavrnila angažiranje pri vprašanih hladne vojne, ki niso bila njihova vprašanja in kjer dejansko niso imele ničesar pridobiti in ničesar zgubiti. To velja toliko bolj, ker so bili primeri nekaterih novoosvobojenih držav, ki so se opredelile za blokovsko politiko, dovolj poučni in so opozarjali na to, kako hitro se morejo s tem zožiti okviri avtonomnosti njihovih zunanjih politik.

Čas od bandunške konference naprej govori o tako imenovanem komulativnem učinku, do katerega je prišlo na področjih Azije in Afrike; gre za opredeljevanje številnih držav za politiko neuvrščenosti. Pomen te konference za oblikovanje neuvrščene politike je dvojen. Na eni strani je deklaracija s svojimi desetimi točkami ustvarila ideološko podlago za politiko, postala neke vrste njena »magna charta«, na drugi strani pa je prispevala, da se je ustvarila

zavest o tem, da v konglomeratu različnih političnih elementov — bodisi uvrščenih bodisi neuvrščenih — ki so se je udeležili, ni stvarnih možnosti za uresničitev sklepov, ki jih je sprejela ta konferenca. Nauk, ki je izhajal iz Bandunga, je bil, da je mogoče izvajati politično in diplomatsko akcijo na temelju deklaracije le tedaj, če je moč doseči neko stopnjo politične kohezivnosti med posameznimi subjekti, ki jih povezujejo identični ali pa vsaj podobni interesi. Tako se je iz jedra neuvrščenosti začelo razvijati široko mednarodno politično in ideološko gibanje.

Če naj iščemo glavno spodbudo, ki se zaradi nje dežele opredeljujejo v prid politiki neuvrščenosti, bi jo mogli najti v azijskem in afriškem nacionalizmu. Ta je bil gonilna sila narodnoosvobodilnih gibanj, dejavnik psihološkega združevanja in politične mobilizacije. Ne gre za nacionalizem tradicionalnega evropskega tipa, pa tudi ne za ideologijo integralnega in agresivnega nacionalizma. V nasprotju s to ideologijo se nacionalizem v azijskih in afriških deželah ni razvil v ideologijo dominacije, ekspanzionizma, rasne superiornosti in pa nacionalne ekskluzivnosti. Razlike, ki so sicer med npr. indijskim nacionalizmom — ki vsebuje elemente pacifistične demokracije, odpora proti nasilju in fabijanskega socializma — arabskim nacionalizmom — izraženim tako v dejstvu, da se osemdeset milijonov Arabcev ima za naciojo, kakor tudi v težnjah konstituirati arabske nacionalne države — in pa afriškim nacionalizmom — ki šele poskuša artikulirati vprašanja, kaj konstituira neki afriški narod — niso bile bistvena ovira za skupinsko identificiranje in kolektivno motiviranost za akcije v mednarodnih odnosih. Artikuliran v dimenzijah antikolonializma, je ta nacionalizem izražal na eni strani — v Nehrujevi terminologiji — »negativna čustva« (antifeelings), tj. izražal je odpor zoper kolonialno zatiranje v imenu nekih višjih interesov in večjih odgovornosti »civiliziranih« narodov in držav (»breme belega človeka«), odpor zoper podcenjevanje potreb in sposobnosti ljudstev na kolonialnih področjih, na drugi strani pa so mu inherentni, tako ponos nad pridobljeno neodvisnostjo kot zahteva po distinktivni nacionalni identiteti in suvereni državi, ki naj zavaruje to identiteto. V letih, ki sledijo Bandungu, z beograjsko in kairsko konferenco, pa deloma tudi z Lusako, se začenja delno preseganje nacionalizma v azijskih in afriških različicah neuvrščenosti. Domet idej in načel, ki so bila oblikovana v deklaracijah s teh konferenc, ni samo znatno širši, marveč je dejansko že univerzalen.

Kot je res, da je univerzalizacija konflikta med velikimi silami (in bloki) prek svoje ideologizacije povlekla za seboj univerzalizacijo zavračanja konflikta — na temeljih politike neuvrščenosti — je tudi res, da se zavračanja začenjajo čisto določeno oblikovati spoznanja, da je nedeljivemu svetu imanentna potreba po miru, mirnem razreševanju mednarodnih sporov, mirnih spremembah itd., kar je mogoče doseči le z enakopravnim sodelovanjem vseh subjektov v med-

narodni skupnosti.¹ Še več: vztrajanje novoosvobojenih držav na načelih miroljubne koeksistence med državami z različnimi družbenimi sistemi je toliko bolj razumljivo, ker je uresničevanje teh načel v mednarodni skupnosti hkrati tudi pogoj za pozitivne, od zunanjih vplivov in pritiskov neobremenjene notranje družbene, politične in ekonomske preobrazbe v nerazvitih in neuvrščeni država.

Ko francoski pisec Leo Hamon razpravlja o politiki neuvrščenosti, pravi, »da nimamo opraviti samo z eno politiko neuvrščenosti, marveč z več takšnih politik, s celo vrsto vedenj, ki so vsako po svoje izvirni.«² Po našem mnenju je to točno in tega tudi — čeprav z drugačnimi izrazi — voditelji politike neuvrščenosti v njenem razcvetu niso zanikali. Izhodiščni motivi, ki so vodili države, da so se opredeljevale za to politiko, so bili motivi nacionalnega interesa. Toda njihovo zbiranje na istih, lahko bi rekli ideološko opredeljenih temeljih neuvrščenosti in na načelih aktivne miroljubne koeksistence, ni bila naključna koincidenca njihovih interesov, niti ni bila zunanje-politična usmerjenost ali pa strategija, ki bi jo spodbujale nekatere aktivnejše in v hierarhizaciji mednarodne skupnosti višje stoječe države, bil je to izraz identičnega položaja, v katerem so se znašle novoosvobojene države Azije in Afrike v svetu, položaja, obremenjenega s konflikti med velikimi silami in razklanega na področja razvitosti in nerazvitosti. Ta njihov položaj pa je bil šibak predvsem zavoljo notranje družbene, politične in ekonomske nestabilnosti.

Po svoji skupinski identifikaciji — antikolonializmom, ekonomski nerazvitosti, privrženosti miru in mirnim spremembam, težnjam zagotoviti si enakopraven položaj v mednarodnih odnosih, tudi kar zadeva sodelovanje pri razreševanju temeljnih vprašanj v svetu — je to enkraten fenomen in v mednarodnih odnosih nima precedensa. Te skupinske identifikacije ni ogrožala — vsaj v prvih obdobjih ne — heterogenost njihove družbene in politične ureditve, različnost pogledov na razreševanja notranjih problemov in obstoj notranjih konfliktov glede na razreševanje teh problemov. V večini primerov se je tudi pokazalo, da so zunanji pritiski oziroma vmešavanja od zunaj, ki so se oprijemala prav notranjih problemov in težav, neuspešni kadar je v bistvu šlo za oporekanje ali pa kritiko zunanje-politične linije neuvrščenosti. Politična relevantnost te linije je bila tako močna in njena oportunitet tako očitna, da je bila nevarnost notranjih razkolov okoli strateških in taktičnih vprašanj v zunanji politiki skorajda brez pomena.

Hamonovih stališč do politike neuvrščenosti ne razumemo tako, češ da pisec zanika, da bi takšna politika kot »mednarodna institucija« sploh obstajala, čeprav poudarja, da imamo opraviti z več

¹ Tito, govor na beograjski konferenci neuvrščeni držav 1961. leta.

² Leo Hamon: »Non-engagement et neutralisme des nouveaux Etats: Les nouveaux Etats dans les relations internationales«, ouvrage publié sous la direction de J. B. Duroselle et J. Meyriat, Paris, Colin 1962, str. 358.

takšnih politik. Menimo namreč, da je bil stimulans za skupinsko identifikacijo jasno razviden in da so bili razlogi za kolektivno motivacijo specifičnih ravnanj in vedenj neuvrščenih držav, za preseganje različnih nacionalnih interesov, izhajajočih iz posebnih zgodovinskih razmer in okoliščin posameznih držav, in prehajanje teh politik iz sfere individualnih ravnanj v kolektivna ravnanja. Prav v času od banduške konference naprej so v politikah neuvrščenih držav začeli prevladovati ideološkopolični in združljivi vidiki nad razdružljivimi. Ti združljivi vidiki so se po pravilu pojavljali in uveljavljali tedaj, ko so se posamezne neuvrščene države soočale s temeljnimi vprašanji v mednarodni skupnosti, ko so bili v bistvu sinteza štirih ali petih elementov, skupnih za te države: nacionalizma, izraženega v kontekstu antikolonijalizma, prizadevanj zagotoviti in utrjevati obrambo pridobljene neodvisnosti in hkrati zavračati blokovsko opredeljevanje in se zavzemati za politiko ekonomskega razvoja. Samo pogojno bi jim mogli dodati tudi zavzemanje za različne oblike družbenih sprememb in še manj za odprtost družbenim tokovom in družbenim dejavnikom različne narave, kar je po našem mnenju imanentno politiki miroljubne koeksistence med državami z različnimi družbenimi sistemi.

Samo mimogrede bi omenili, da se glede tega ta politika približuje tistemu razumevanju mednarodnih odnosov, ki ga poznamo kot teorijo odprtih sistemov.

Čeprav torej izhaja takšna ideologija neuvrščenosti iz specifičnih nacionalnih interesov držav, ki se zanjo opredeljujejo in jo skušajo v ambientu mednarodne skupnosti afirmirati, prihaja na višji ravni in v zvezi s temeljnimi vprašanji v mednarodnih odnosih do njihovega povezovanja oziroma do sinteze.

Glede na to se ne bi mogli strinjati s stališči drugega francoskega pisca Lacoutora, ki meni, da ni moč govoriti o neuvrščenosti nasploh, marveč le o neuvrščenih politikah posameznih držav.³ Na temelju sinteze teh interesov so neuvrščene države lahko vodile boj proti kolonializmu in zoper njegove različne manifestacije, se politično povezoval v OZN, bile posrednik v konfliktih med velikimi silami, si prizadevale kodificirati načela miroljubne koeksistence in razširjale polje njihovega delovanja prek sfer političnega interesa v sfere ekonomskega.

Sistem idej in načel, ki je vodil ravnanja neuvrščenih držav — čeprav v bistvu sintetičen in zavoljo tega tudi logično nepopoln in notranje nekonsistenten — je bil — po našem mnenju — obrnjen predvsem k odnosom v mednarodni skupnosti in je kot tak ustvarjal okvire, kako se lotiti obstoječih pojavov in gibanj v mednarodni skupnosti in kako gledati v prihodnost. Na drugi strani pa v njem pogrešamo eksplicitno naravnost tudi na probleme notranjega

³ J. Lacouture: »A chacun son neutralisme: il n'y a pas de non-alignement, il y a des pays non-alignés«. *Le Monde diplomatique*, Oct. 1961, str. 4–5.

razvoja, predvsem pa teh problemov ne elaborira v ideoloških kategorijah.

Samo v nekaterih primerih so pogledi na stanje v mednarodni skupnosti ter na njeno demokratično preobrazbo temeljili tudi na notranjih procesih, ki so se razvijali bodisi v smeri socializma, ali pa so se kako drugače revolucionarno lotevali razreševanja notranjih problemov. Krepitev mednarodnega položaja novoosvobojenih dežel z aplikacijo politike neuvrščenosti se je mogla izražati ali se je izražala le posredno v kreptvi notranje stabilnosti in enotnosti, medtem ko je obratno delovanje, tj. krepitev mednarodnega položaja neuvrščenih držav z razvojem družbenih in političnih institucij, z demokratizacijo v notranjih odnosih in pa »s poslušom vlad za notranje zahteve«⁴, je bilo absolutno ali pa v glavnem podrejeno prvemu.

Če povemo drugače: že v razmeroma zgodnjem razvoju politike neuvrščenosti opazamo docela presenetljiv fenomen, da vlade, ki se v sferi mednarodnih odnosov vedejo demokratično ali pa se zavzemajo za demokratizacijo mednarodne skupnosti, za eliminiranje sile in obsojajo nasilje, v svojih notranjih odnosih vladajo s politiko nasilja, represij ali nedemokratičnosti. Glede tega se tudi v kasnejših obdobjih bistveno ničesar ni spremenilo, narobe, v imenu širine politike neuvrščenosti temu paradoksnemu fenomenu ni praktično nihče posvečal nobene pozornosti. To je po našem mnenju — zdaj ko so se spremenili odnosi med velikimi silami — tudi razlog za erozijo ideologije neuvrščenosti. Zatekanje k razlikovanju med neuvrščenostjo kot gibanjem in mednarodno institucijo na eni strani in politiko konkretnih neuvrščenih držav na drugi strani ne daje izhoda, ne nudi razlag in ne pove ničesar. S tem v zvezi je seveda tudi razumljiva vse bolj pragmatična intonacija v politikah neuvrščenih držav, ki jo je čutiti od kairske konference naprej.

Korektno ocenjevanje procesov znotraj neuvrščenega sveta je pomembno, ko obravnavamo učinkovitost politike neuvrščenih držav. Od tod potreba, da bi raziskave in analize postale natančnejše in globlje.

Zagon politike neuvrščenosti v prvih letih njenega razvoja, povečanje števila držav, ki so se opredelile zanjo, relativno visoko stopnjo strinjanja v temeljnih mednarodnih vprašanjih na prehodu iz kulminacije hladne vojne v fazo kontrolirane hladne vojne je moč — med drugim — razlagati tudi kot stopnjo kohezivnosti subjektivnih sil, ki so bile nosilke narodnoosvobodilnih in protikolonialnih gibanj. Če se strinjamo s to tezo, naletimo na njen logičen antipod: kriza v politiki neuvrščenosti se ujema ne samo z naraščajočim dialogom med najmočnejšimi silami, pa z njihovim intenzivnejšim vmešava-

⁴ J. Burton: »Nonalignment and Contemporary World Politics«, Institute of International Politics and Economy Beograd, Conference on nonalignment, Novi Sad, January 16—18, 1969, str. 22.

njem v stvari nerazvitega in neuvrščene sveta, marveč tudi s pomembnimi notranjimi premiki v večjem številu neuvrščenih in zlasti majhnih in srednjih držav. V procesih boja za nacionalno neodvisnost je bilo mogoče — na tem skupnem imenovalcu — zasnovati združitev in homogenizacijo vseh razredov in slojev, od kmetov in maloštevilnega proletariata na eni strani do meščanstva in inteligence na drugi. Ko pa so novoosvojene dežele enkrat dosegle politično neodvisnost, se je pred njih postavilo vprašanje splošne družbene usmerjenosti in transformacije.

Tu pa se začena znotraj gibanj in subjektivnih sil proces polarizacije, razslojevanja in spopadov. V nekaterih primerih gre za rahljanje, v drugih za krizo, v tretjih pa tudi za razpad bloka tistih družbenih in političnih sil, ki so bile nosilke narodnoosvobodilnih gibanj in političnega osvobajanja. Te sile niso bile sposobne, da bi šle v korak z družbeno dinamiko, ki se je sprožila po tem, ko so dosegli politično neodvisnost. Ta proces je samo delno in samo za krajši čas omililo dejstvo da so se te dežele uveljavile na mednarodnem področju in v politiki neuvrščenosti, da je razpad kolonialnega sistema dosegel svoj vrhunec in da je mednarodno vzdušje, ki je pospeševalo ta proces, ugodno, četudi na nekaterih kolonialnih področjih zanj še niso bile notranje razmere popolnoma dozorele oziroma neodvisnosti niso dosegli s stvarnim bojem subjektivnih sil.

Če velja takšna ugotovitev za številne na novo osvobojene države, ki so dosegle politično neodvisnost z bojem subjektivnih sil, potem je toliko bolj razumljivo, da je do krize v notranjih odnosih prišlo v tistih deželah, ki niso dosegle resnične politične in ekonomske neodvisnosti. Tako kot izraz »tretji svet« prikriva dejstvo, da imamo opraviti z različnimi družbenimi in političnimi strukturami, tako tudi fenomen neuvrščenosti oziroma neuvrščenih držav Azije in Afrike ne more prikriti tega, da gre za različnost situacij, za različne načine, s katerimi so posamezne države na teh področjih dosegle politično neodvisnost, za različne stopnje razpadanja kolonialnega sistema.

V naravi majhnih in srednjih držav — in mednje sodi tudi večina neuvrščenih — je, da prav zavoljo relativne ekonomske in vojaške šibkosti, večji izpostavljenosti vplivom in pritisku velikih sil in ožjih okvirov avtonomnosti zunanje politike, ki jo uresničujejo — in konsekvntno tudi večji nagnjenosti k manevriranju — v njihovih mednarodnih odnosih prevladujejo kratkoročni interesi in pa taktični prijemi. To še posebej velja za nerazvite majhne in srednje države. Politika neuvrščenosti je prinesla komponento dolgoročnosti, ki pa zahteva ne samo, da se definirajo stališča do pojavov in procesov v mednarodni skupnosti in do akcije te vrste, marveč tudi do ustreznih notranjih razmer.

Z drugimi besedami: zanjo je nujna neka stopnja harmonije med notranjimi družbenimi procesi in zunanjo politiko. Nikakor ne

nameravamo zmanjšati pomena dejstva, da je v času od 1964. leta naraslo število držav, ki so se opredelile za to politiko, toda prav tako drži tudi dejstvo, da je univerzalizacijo neuvrščenosti — če jo obravnavamo v kvantitativnem pomenu — pripisati temu, da idejo neuvrščenosti vse bolj povezujejo s problemi nerazvitosti, ki jim pripisujejo primeren pomen.⁵ Nerazvitost — in preraščanje nerazvitosti — je očitno eno izmed temeljnih vprašanj v mednarodni skupnosti in povezovanja neuvrščenosti z nerazvitostjo zavrlo tega ne kaže podcenjevati. Toda nerazvitost ne zadošča kot dejavnik, ki bi povezoval in integriral. Ob strani puščamo to, da več držav, ki se opredeljujejo za politiko neuvrščenosti, onemogoča, da bi se v konkretnih primerih homogeno lotevali problema. Bolj bistveno je, da nerazvitost na eni strani sicer omogoča kolektivno identifikacijo, na drugi strani pa — ko manjka drugih dejavnikov, ali pa so ti relativno manj pomembni, tudi ali pa predvsem tistih ideološke narave — omogoča prodor vanjo, daje priložnost velikim in razvitim državam, da diferencirano in selektivno obravnavajo posamezne neuvrščene države, in nenazadnje razširja polje pragmatizmu in tako imenovani stvarni politiki, ki pa jih — kadar gre za majhne in srednje, še posebej pa za nerazvite države — izpostavlja vplivu »stvarnih« dejavnikov.

Več znamenj je, ki kažejo, da politika neuvrščenosti v sedanjem trenutku mednarodne skupnosti zgublja svojo pomembnost. Hkrati s tistimi, ki smo jih že navedli, bi opozorili, da usiha zanimanje večjega števila neuvrščenih držav za globalne probleme v mednarodnih odnosih, če izvezamo vprašanja nerazvitosti.⁶ Vse kaže, da je ta politika — če naj bi bila uspešna v njihovem interesu in pa v interesu mednarodne skupnosti — pred dilemo ali celo pred dilemami, ki jih mora razrešiti. Kot gibanje, ki pa brez subjektov obvisi v zraku, potrebuje kohezivnost, ki jo morajo ustvarjati in stimulirati notranji dejavniki in ideološki zagon. Druga pot je, da krene neuvrščenost — kot pred desetletji nevtralnost — na pot konvencionalizacije pravic in dolžnosti, ki pa bi mogla biti prav tako težak, pa tudi neuspešen proces.

⁵ Max Marc, *The Changing Pattern of neutrality*, IPSA Congress, Bruxelles, sept. 1967, str. 17.

⁶ Zanimiva je faktorska analiza Bruce Russeta, ki je identificiral tri tipe držav: izolirane, ki so le deloma vključene v mednarodni sistem; globalno vključene, katerih udeležba v več subsistemih preprečuje, da bi prišlo do fragmentacije mednarodnega sistema; subsistemske vključene, ki so predvsem angažirane v svojih subsistemih. Raziskave in testiranja je omenjeni pisec namenil 77 državam v letu, 1951 in 114 državam v letu 1962. Izolacija se je povečala od 10,4 v letu 1951 (osem držav) na 13,2 % v letu 1962 (15 držav). Globalizem se je zmanjšal od 22,1 % v letu 1951 (17 držav) na 7,9 % v letu 1962 (9 držav). Citirano po: Jorge Domínguez, »Mice that do not Roar«, v *International organization*, letnik 1971, str. 175.

Splošna in kolektivna poraba v luči inflacijskih gibanj

1. Na portoroškem posvetovanju sekcije za znanstveno delo pri zvezi ekonomistov Jugoslavije o »Inflacijskih procesih v Jugoslovanskem gospodarstvu« sem odprla nekaj vprašanj s področja splošne in kolektivne porabe, ki jih je treba razčistiti, če želijo prispevati k likvidaciji žarišča inflacije na tem področju.

Izbrala sem tri, po mojem mnenju pomembna vprašanja: prvič, vprašanje virov in načina financiranja družbenih služb; drugič, planiranje na tem področju, in tretjič, vprašanje dopolnilnega financiranja družbenopolitičnih skupnosti v ne zadosti razvitih republikah in pokrajini s pomočjo zveznega proračuna.

2. Kar zadeva prvo vprašanje *virov financiranja družbenih služb*, moram poudariti predvsem dve dejstvi, ki prispevata k temu, da sta tudi splošna in kolektivna poraba pomemben vir inflacije.

Tu gre najprej za dejstvo, da velikanski del splošne in kolektivne porabe financiramo s prispevkom na osebni dohodek. Pri tem pa je osebni dohodek, kot je znano, samo podlaga za obračunavanje, pokrivanje stroškov te porabe; gre torej iz akumulacije. Takšno ali drugačno gibanje osebnih dohodkov v materialni proizvodnji določa tako tudi gibanje splošne in kolektivne porabe. Ne mislim sicer, da so osebni dohodki oziroma da je osebna poraba edini vir inflacije. Če pogledamo npr. samo marginalne kapitalne koeficiente, na voljo imam podatke zveznega zavoda za planiranje v času od 1966—1970, je jasno, da so tudi na področju naložb npr. veliki problemi. Vendar pa se pridružujem tistim, ki mislijo, da je gibanje osebnih dohodkov danes takšno, da zahteva resne spremembe v sistemu razdelitve. Osebni dohodki so danes nesporno pomemben vir inflacije in glede na opisani način financiranja splošne in kolektivne porabe porajajo tudi sekundarno žarišče inflacije. To je prvo dejstvo.

Drugo dejstvo, ki ga je treba resno pretresti v zvezi s prvim vprašanjem o virih financiranja družbenih služb, je stališče o tako imenovanem »neposrednem povezovanju delovnih organizacij s področja družbenih služb s tistimi v materialni proizvodnji«.

Tu, kakor še marsikje druge, moramo pustiti ob strani želje avtorjev takega stališča. Za nas je pomembno, kaj se v stvarnosti dogaja in kaj v naših razmerah sploh lahko povzroči taka usmeritev. V situaciji, kakršna je naša, ko se srečujemo z resnimi pomanjkljivostmi v sistemu in instrumentariju razdelitve, ko je akumulacija rezidualna veličina, ko je odprto tudi vprašanje režima amortizacije, s tem pa vprašanje enostavne reprodukcije, v situaciji, ko je plačevanje dolgov stvar dobre volje itd., tako »neposredno povezovanje« ni nič drugega kot odprta vrata za razna moledovanja, za pritiske vseh vrst itd., z eno besedo, za delitev akumulacije brez kriterijev, brez primerjave in selekcije potreb itd., itd. Mislim, da lahko z vso gotovostjo trdim, da pri nas danes nihče ne ve, kakšen je dejanski odstotek družbenega produkta, ki gre za splošno in kolektivno porabo. Ta odstotek pa je, in to v vseh sistemih, eden temeljnih sorazmerij, ki jih je treba držati v roki, če želimo govoriti o tržno planskem gospodarstvu.

Problem »neposrednega povezovanja« ni tako preprost, kot to mislijo nekateri. To vprašanje zahteva razčlenitev in teoretično izhodišče.

O neposrednem povezovanju v preprostem pomenu lahko govorimo samo za tisti del storitev s področja družbenih služb, kjer gre za blagovno proizvodnjo, ko te storitve lahko uvrstimo med materialne stroške prav tako kot npr. material ali tako imenovane proizvodne storitve, ki pritekajo v podjetje od zunaj. Pri tem pa nikakor ne gre pozabiti, da je sorazmerno majhen del obravnavanih storitev blagovne narave, gledano v globalu in po sektorjih. Blagovna proizvodnja je in bo tudi v prihodnje znotraj posameznih sektorjev absolutno dopolnilne narave.

Daleč največji del storitev družbenih služb nosi neblagovni pečat in za ta del storitev je treba iskati diferencirane vire financiranja. Na tem mestu samo kratko povzemam svoj predlog, ki sem ga podrobno razložila na ohridskem posvetovanju:

a) Klasično državno dejavnost (administracija, vojska, policija in pod.), kjer gre za storitve, ki imajo naravo splošne porabe v pravem pomenu besede, je treba financirati preprosto z davki, ker gre za nujno družbeno režijo.

b) Kolektivno porabo je treba financirati na finalno in medfazno. Kot kriterij klasifikacije naj bo odgovor na vprašanje, ali je pri neki kategoriji storitev družbenih služb mogoče določiti vsaj pojmovno, če ne že izmeriti učinek produktivnosti, tj. prispevek teh storitev k obsegu proizvedenega produkta in tako k ekonomskemu razvoju. Če je odgovor na postavljeno vprašanje pritrdilen, če je torej učinek proizvodnosti pomemben, potem je smiselno tako dejavnost oziroma njene storitve uvrstiti v medfazne storitve.

c) Za financiranje tistih sektorjev družbenih služb, ki proizvajajo storitve kolektivne porabe finalne narave, je treba uporabiti načelo bruto osebnih dohodkov. V tem okviru pa je treba posebej

podčrtati ustreznost samoprispevka, ker tak način zbiranja sredstev omogoča maksimalni vpliv potrošnikov storitev na odločitve glede obsega, vrste, kvalitete storitev itd., vpliv na selekcijo potreb itd.

Kar zadeva angažiranje podjetij, tj. akumulacije za financiranje tega dela storitev, ki je finalne narave, je to mogoče, rekla bi, izjemoma, ker mislim, da v načelu zadovoljevanje kolektivnih potreb finalne narave ni stvar podjetja, temveč samih potrošnikov in teritorialnih skupnosti. Če temu ne bi bilo tako, potem je, in v naši praksi je tako, prav zadovoljevanje kolektivnih potreb nov in to pomemben element za neupravičene razlike v *realnih* prejemkih zaposlenih v različnih podjetjih, panogah itd. za isto kvaliteto dela.

d) Financiranje kolektivne porabe, ki je medfazne narave, pa je treba uresničiti s prispevkom na sredstva. Izpeljati je torej treba koncept družbenih stroškov proizvodnih faktorjev, s čimer bi vzpostavili medsebojno odvisnost med obema sferama družbene dejavnosti in *de facto* priznali proizvodno naravo teh sektorjev družbenih služb, kar sicer zelo radi razglamo.

To povezovanje, o katerem govorim zdaj, pa je specifično; gre za povezovanje prek kolektivnega trga. Gre za uresničitev ekvivalentne menjave v modificirani obliki: gre za soočenje celih kategorij storitev in celotnih kategorij koristnikov storitev oziroma gre za alokacijo stroškov celotne proizvodnje storitev nekaterih sektorjev družbenih služb na velike kategorije potrošnikov teh storitev.

5. Drugo vprašanje, ki ga je treba osvetliti v razpravi o splošni in kolektivni porabi kot viru inflacije, je vprašanje *planiranja* na področju družbenih služb.

Velianski del storitev s področja družbenih služb ne podlega, kot smo že omenili, zakonitostim blagovnega trga. To pomeni poleg drugega tudi to, da se odločitve o obsegu in strukturi proizvodnje teh storitev ne oblikujejo prek tržnega mehanizma, temveč da gre za zavestne družbene odločitve.

Če govorimo o zavestnem delovanju družbe vis-à-vis delovanju trga, potem to nikakor ne pomeni, da je mogoče na področju družbenih služb odločati svojevoljno, da so odločitve lahko manj utemeljene itd. Narobe, glede na pomen tega področja je smiselno odločanje, planiranje razvoja in tekoče proizvodnje teh storitev, je racionalizacija poslovanja na tem področju prvega pomena; to vse pa zahteva neko vrednotenje, iskanje tudi za te dejavnosti optimalnega pokrivanja potreb z dnimi omejenimi sredstvi.

Potreba po vrednotenju sicer ni izmišljanje nekega quasi mehanizma blagovnega trga, ni poskus oblikovanja strukture cene, ki bi formalno, po elementih bila podobna tržni ceni. Upošteva vrsto momentov — ekonomskih in neekonomskih — mora družba najprej jasno oblikovati svoje cilje za področje družbenih služb in potem te cilje tudi kvantificirati (postaviti standarde) z uporabo nekaterih indikatorjev. To so zdaj družbeno ocenjene potrebe in sestavljajo, rekla bi, dolgoročni okvirni načrt.

Družbene potrebe na tem področju so velike in raznovrstne, sredstva pa so omejena v času in jih po pravilu ni nikoli dovolj. Razpoložljiva sredstva, ki jih družbeno določajo načela razdelitve družbenega proizvoda, limitirajo tako po analogiji z blagovnim trgom globalno učinkovito povpraševanje.

Omejenost sredstev glede na potrebe zahteva *selekcijo potreb* in razpored sredstev med sektorje in znotraj sektorjev obravnavanega področja. Problem, ki se na blagovnem trgu rešuje v temeljih s ceno na podlagi ekonomske kalkulacije, je treba na področju družbenih služb reševati z družbenimi odločitvami na podlagi nekih kriterijev. Ker pa nosilci odločitev na področju družbenih služb nimajo na voljo narodno gospodarskih meril, je izdelava srednjeročnih in kratkoročnih planov, torej določanje prioritet, nujna podlaga za tekočo politiko nosilcev odločitev na tem področju, tj. za teritorialne in interesne skupnosti ter delovne organizacije.

Brez planiranja, tj. vrednotenja na nacionalnem planu, se bodo problemi obravnavanega področja v prihodnje samo še zaostrovali: kljub ogromnim sredstvom, ki gredo za pokrivanje splošne in kolektivne porabe, bodo potrebe slabo in vse slabše pokrite, nagrajevanje zaposlenih na področju družbenih služb bo ves čas zaostajalo za možnostmi v materialni proizvodnji in to, kar je predvsem zanimivo za predmet tega sestavka, je dejstvo, da se bo globalni odstotek družbenega proizvoda, ki bo šel za splošno in kolektivno porabo, ves čas gibal, in to vse hitreje, nad našimi realnimi možnostmi.

Poleg sprememb v virih financiranja družbenih služb, ki razbremenjujejo gospodarstvo in soočajo ponudbo in povpraševanje po teh storitvah, čeprav na specifičen način itd., je planiranje, tj. *selekcija potreb in selekcija proizvajalcev* teh storitev po mojem mnenju drugi dejavnik, ki lahko bistveno prispeva k uničenju žarišča inflacije na področju družbenih služb.

4. In na koncu samo še na kratko vprašanje, o katerem sem obširno razpravljala na blejskem posvetovanju 1969. leta, praksa zadnjih let pa je le potrdila moja takratna stališča. Gre za vprašanje dopolnilnega financiranja družbenopolitičnih skupnosti v ne zadosti razvitih republikah in pokrajini.

Najprej želim izrecno ugotoviti, da ne bi bilo nesporazuma, da ne postavljam vprašanja o absolutnem znesku skupnih sredstev, ki se prelivajo na ne zadosti razvita področja. S skupnimi sredstvi razumem tista sredstva, ki gredo skozi sklad za pospešeni ekonomski razvoj in pa tista sredstva, ki se prelivajo skozi zvezni proračun za dopolnilno financiranje družbenih služb na teh področjih. Svojo pozornost na tem mestu posvečam *razmerjem* v teh skupnih sredstvih in predvsem še dinamiki tj. spreminjanju relativne udeležbe ene in druge kategorije sredstev v skupnem globalu. V letu 1971 npr. znašajo sredstva za dopolnilno financiranje 38 % skupnih sredstev.

Ko postavljam vprašanje strukture skupnih sredstev, mislim na zelo pomembno dilemo. Treba se je odločiti: ali pospešeni gospodarski razvoj nekega ne zadosti razvitega področja ali pospešeno zadovoljevanje tekočih potreb, individualnih, splošnih in kolektivnih celo daleč prek svojih možnosti. Očitno ni mogoče zagotoviti vsega hkrati na zadovoljivi ravni.

Mislim, da moramo, rekla bi, faustovsko dilemo postaviti odprto. To pomeni, da naj republika sama odloči o razporeditvi skupnih razpoložljivih sredstev.

Ko pravim, da je dilema treba zastaviti odkrito, tedaj s tem že ugotavljam, da ta dilema v resnici je, čeprav je prikrita. Sedanji sistem ločenega financiranja pospešenega gospodarskega razvoja in dodatno financiranje družbenopolitičnih skupnosti, to je družbenih služb, ustvarja videz, da te dileme ni. Zato sedanji položaj naravnost spodbuja boj za dotekanje novih sredstev od zunaj, ne sili pa k globljemu razmišljanju o zgoraj navedeni dilemi in potrebnih ukrepih na raznih področjih s tem v zvezi. Dilema je realna, zgornja meja tistih sredstev, ki jih še lahko prelijemo z razvitih področij na nerazvita. Bistveno prekoračenje te objektivno dane zgornje meje bi namreč spodkopalo temelje razvoja vse naše skupnosti.

Menim, da je vrsta razlogov, ki govore v prid tezi o nujnosti, da zgornjo dilemo odkrito formuliramo. Takšno stališče se predvsem tudi ujema z eno temeljnih smernic našega političnega sistema, z vlogo naših republik. To, da imajo republike vedno večje pristojnosti, je logična posledica našega načelnega stališča o suverenosti narodov, pa tudi praktičnih potreb po tem, da se v precejšnji meri diferencira družbenoekonomska politika glede na velike razlike med republikami z raznih vidikov. Zatorej potem ko se dogovorimo o determinantah razvoja jugoslovanske skupnosti, prevzame republika odločilno vlogo v načrtovanju in usmerjanju svojega področja, v tej zvezi pa tudi odgovornost za reševanje zgornje dileme, to je tudi odgovornost za sklep, o strukturi uporabe obravnavanih skupnih sredstev.

Vprašanje strukture skupnih sredstev je izrednega pomena tudi za inflacijska gibanja. Tu gre najprej za pomembna sredstva, v tem letu se gibljejo že na ravni 600 milijard starih din. Način alimentiranja enega in drugega dela skupnih sredstev pa je različen in vodi do dveh popolnoma različnih dinamik. V sklad za nerazvite republike in pokrajine gre neki odstotek družbenega produkta kot posojila; dinamika sklada izraža torej dinamiko družbenega produkta. Izločanje iz zveznega proračuna za dopolnilno financiranje družbenih služb pa urejajo druge norme, ki določajo drugačno dinamiko. Gre za sklep ob reformi leta 1965, da je treba zagotoviti nerazvitim republikam in pokrajini storitve družbenih služb na ravni Srbije kot poprečno razvite republike in sicer na glavo prebi-

valca. Če upoštevamo razliko v produktivnosti Srbije in nerazvitih na eni strani in razliko v naravnem prirastku Srbije in nerazvitih na drugi strani, potem ni modrost ugotoviti, da se bo struktura skupnih sredstev še naprej hitro spreminjala v korist dopolnilnih sredstev za splošno in kolektivno porabo. To pa je pomembno dejstvo, s katerim je treba računati ne samo zaradi splošne koncepcije pospešenega razvoja nezadosti razvitih republik in pokrajine, temveč tudi pri obravnavi in reševanju takih vprašanj, kot je vprašanje inflacije.

5. Obravnavala sem samo tri vprašanja, so pa še druga s področja splošne in kolektivne porabe, ki so tesno povezana z inflacijskimi gibanji. Zato mislim, da ni dovolj, da le ugotavljamo potrebo po tem, da vse oblike porabe potisnemo v realne meje, temveč moramo v posameznih vprašanjih sprejeti nove konceptijske rešitve, potem pa se seveda lotiti potrebnih ukrepov in akcij.

Politični konflikti in cezarizem v občini

(analiza družbene narave konfliktov v makedonskih komunah)

I

V zadnjih desetih letih, zlasti pa po letu 1965, je prišlo v več občinah Socialistične republike Makedonije do političnih spopadov, ki jih javnost pozna kot »občinske primere«.¹ Vnanje oblike in verjetno tudi njihova ozadja so prav gotovo podobne ali celo identične s pojavi v drugih predelih države — tako da bi ugotovili, če bi primerjali njihovo družbeno naravo, identične diagnoze.

Spopadi v občinah in na ravni občin so vsekakor, pa najsi gre za bolj umirjene ali eruptivnejše pojavnosti, vzvalovili politično in družbeno življenje komun in širših skupnosti. Do spopadov je prihajalo med formalnimi in neformalnimi skupinami, med predstavniškimi organi in organi družbenopolitičnih organizacij, med gospodarskimi in političnimi strukturami, med uradnimi in dejanskimi političnimi silami. Kombinacije v razvrščanju, združevanju in soočanju so bile zelo različne in neustaljene. To velja tudi za vzroke spopadov: povod so bile volitve in kadrovska sestava, sprejemanje nepomembnih ali »strateških« odločitev v občini in o občini, večje ali manjše spoštovanje običajnih pravil politične igre, dokazovanje manjšega ali večjega lokalnega patriotizma in prizadetosti, objektivna ali subjektivna kritika delovanja posameznika, njegove politike, hotenj itd.

Tudi sredstva, ki so jih uporabljali v spopadih, so bila zelo pestra in učinkovita: od grupiranja in razširjanja grup v konfrontaciji do javnega izobčevanja iz »svojih vrst«, od razvnevanja javnega mnenja in spretnega manipuliranja z njim in bazo do ostre in frontalne politične vojne, od politične demagogije do poskusov osvajanja in pritegovanja »širših ali višjih faktorjev«.

Zanimivo je, da je do spopadov prihajalo v času, ko je očitna vse širša demokratizacija družbenega in političnega življenja, v času

¹ Avtorja prispevka sta objavljene esej zasnovala na analitičnem gradivu za proučevanje družbenega ozračja in političnega stanja v makedonskih komunah. Zaradi obsežnosti smo priložilo k eseju izpustili.

radikalnejšega odpravljanja etatistično-birokratskih odnosov, v času močnejše izražene ekonomske, politične in samoupravne samobitnosti komun. So bili potemtakem občinski spopadi posledica in odsev demokratičnih in samoupravnih gibanj ali pa pojav nemira v praznini med umikom birokratskega etatizma in prepočasnim prodorom samoupravljanja? So bili naključen fragment vsakdanjih političnih gibanj ali pa so izražali globlja protislovja v sklopu naših političnih in socialnih odnosov?

V nadaljevanju bomo obravnavali nekatere politične in družbeno-kulturne vidike konfliktov v makedonskih komunah.

Niso potrebni posebni dokazi za trditev, da je za politično življenje občin v zadnjem desetletju značilna nekakšna trajna nestabilnost, da je bilo to življenje pogosto polno napetosti, socialnih nemirov in konfliktov. Seveda konflikti niso le privilegij posameznih občin, čeprav so bile nekatere med njimi kot vnaprej določene, da bodo zašle v vrtince pogostih spopadov. Ni dvoma, da so danes v vsaki občini elementi potencialnih političnih konfliktov. Raziskovanje sestavin dejanskih in potencialnih konfliktov nedvoumno razkriva poteze eksistenčnih socialnih sprememb, verjetno pa tudi strukturo in dinamiko teh sprememb.

V sedanjem trenutku našega zgodovinskega in socialnega dogajanja so omenjeni elementi najširše zajeti v ustroju in gibanju novih družbenih sil, ki se zavedajo potrebe po družbenih spremembah in ki se čutijo sposobne, da te spremembe tudi uresničijo. Te nove sile se upirajo utrjenim normam političnega življenja v občini, tradicionalni porazdelitvi moči ter dominaciji določenih interesov ter postajajo nekakšni burjevestniki prenovljenega zarisa našega socialnega sistema. Seveda rojevanja novih družbenih sil ni mogoče spoznati na mah in vsak dan. Toda v danem trenutku se vsi zavedo njihovega prodora in naraščanja. Njihova stvarnost začne učinkovati na javno življenje občine, pritiska v smeri inovacij in sproščanja ustvarjalnih gibanj. Ti pritiski preprečujejo, da bi socialni sistem občine okostenel, ali bolje povedano, preprečujejo, da bi življenje v občinah obmirovalo v trdnih kalupih oziroma da bi zaradi ustaljenega reda odmrla ali presahnila zmožnost za ustvarjalno odzivanje na nove družbene razmere. Ne dvomimo, da lahko tudi v naših občinah spopad med vrednotami in interesi, razlika med tem, kar je, in kakor nekatere skupine čutijo, da bi moralo biti, konflikt med dosedanjimi vplivnimi skupinami in novimi sloji, ki iščejo drugačno razdelitev moči in vpliva, lahko pripelje do hitrejših družbenih sprememb in politične vitalnosti.

Ni nujno, da se tovrstne napetosti sprevržejo v konflikt. Mnogo je odvisno od tega, ali občina deluje kot zaprta, togo zgrajena skupnost ali kot odprta in fleksibilna skupnost. V zadnjem primeru sproščeno izražanje interesov in hotenj kot tudi odprte možnosti za vsestransko ali delno zadovoljevanje teženj novih socialnih slojev verjetno ne bodo zamajale socialnega miru in harmonije v občini

V takih razmerah napetosti kot posledica nasprotij ne pripeljejo nujno do razdora, marveč ustvarjajo celo podlago za enotnost. Če že pride do konfliktov, so le-ti razpršeni. Lahko torej ugotovimo, da taki konflikti ne načenjajo enotnosti, marveč pozitivno vplivajo na socialno in politično strnjevanje in povezovanje v občini.

V prvem primeru, v zaprtih občinskih skupnostih, bo konflikt verjetno mnogo bolj napet. Nastanek novih socialnih slojev neizbežno povzroča občutne frustracije, ki se praviloma preleve v konflikt. Konflikt se po logiki oligarhične vladavine v občinah pojavlja kot boj za oblast in moč; vanj so vpletene sile, ki merijo na osvajanje oblasti in položajev, ki imajo moč, drugi pa si prizadevajo obdržati položaje, oslabiti ali odstraniti nasprotnike. Konflikti tudi zmaličijo prvotno objektivno bazo, ker se ne omejujejo le na vprašanja, zaradi katerih so nastali, marveč oživljajo v njih tudi vse napetosti, ki so bile dotlej zatrite ali prikrite.² Nakopičijo se vsi do tedaj skriti vzroki in neposredni povodi za konflikt v občini. S tem postane konflikt ne le zelo napet, marveč tako rekoč totalen; v njem se izoblikujejo tabori, in to ostro sprti tabori. Tovrstni konflikt je posledica odklanjanja adaptacij v socialni organizaciji, kopičenja nerazrešenih spopadov; zato je zelo verjetno, da mora priti do močnega izbruha, ki ogroža sám temelj socialne organizacije v občini.

V tem ali predvsem v tem je objektivni vir političnih konfliktov; vsi drugi viri so marginalni ali izvedeni iz poglavitnega. Pojavne oblike konfliktov pa so seveda glede na različna okolja ali različna obdobja v življenju iste komune lahko zelo pestre.

II

Osrednja spremenljivka, katero moramo proučevati, je homogenost oziroma nehomogenost političnega vodstva v občini (tako imenovanega občinskega političnega središča) in pa značaj vpeljanih komunikacij vodstva s socialno bazo. Ta homogenost oziroma nehomogenost se kaže predvsem v stopnji enotnosti in skladnosti nosilcev najvažnejših funkcij v občini. Sicer pa se v razmerju sil in v ozračju, ki prevladuje v vrhu političnega vodstva, najbolj izraža razmerje sil in klima v celotni politični eliti občine. K temu moramo takoj dodati nesporno ugotovitev, da v političnih procesih v naših občinah še vedno prevladujejo oligarhični odnosi. Zato je proučevanje homogenosti ali nehomogenosti občinskih političnih vodstev še toliko pomembnejše.

² L. Coser v »Encyclopedia of Social Sciences«, III. str. 232, vztraja pri razlikovanju med objektivnimi vzroki za konflikt ter njegovimi subjektivnimi elementi. »Če se to razlikovanje opustiti,« opozarja avtor, »prihaja do pretiranih psihologističnih razlag, ki ne morejo pojasniti strukture konflikta ali razmer, ki ga povzročajo... konflikti in sovražna čustva so navzlic temu, da so pogosto medsebojno prepleteni, v bistvu različni pojavi.«

Do političnega konflikta v občini ne pride zaradi spopada med tistimi, ki so na oblasti, in tistimi, ki so od oblasti zelo oddaljeni. Res je, da so najgloblji viri konflikta zasidrani prav v tem — toda pojavijo se vedno v krožnici občinskega političnega vodstva. Konflikt počasi najeda enotnost in splošno trdnost političnega vodstva; prihaja do cepljenja in dehomogenizacije. Prav zaradi tega sta homogenost ali nehomogenost najbolj zanesljiva kazalca, ali so v občini klice, ki lahko povzročijo spopad.

Homogenost političnega vodstva je najbolj zanesljivo znamenje, da konflikta ni, zlasti pa ne tistih prvih, ki povzročajo zaostrene in hude politične spopade. Seveda to ne pomeni, da živi občina brez konfliktov ali pa da živi celo v ozračju socialne harmonije. Lahko le sklepamo, da tu ni izbruhov ali eksplozivnih konfliktov. Če si dovolimo majhen korak v stran, lahko ugotovimo tole: čeprav so objektivni razlogi lahko zelo podobni, imajo konflikti v občini in v delovnih organizacijah različne oblike. V občinah se konflikt pojavlja vedno kot spopad med člani političnega vodstva oziroma se konec koncev vedno prelevi v tak konflikt ne glede na začetno pojavno obliko; v organizacijah združenega dela prihaja do konflikta med nosilci moči, zlasti med vodilno strokovno ekipo in pa delavci.³ Nehomogeno politično vodstvo je najbolj zanesljiv dokaz, da se skrita nasprotja sprevračajo v javno obračunavanje. Ni pa vedno nujno, da bo nesložnost političnega vodstva sprožila konflikt — lahko le zaostri boj ali pa vpelje v politično življenje večjo demokratičnost, vitalnost in dinamičnost. Kajti politično življenje v občini je lahko zelo burno, toda ne konfliktno. Včasih se samo zdi, da je konflikt pred vrati.

Največkrat se začenja dehomogenizacija političnega vodstva kot ideološka diferenciacija. Najpogostejši simbol, ki spremlja začetek diferenciacije, je razločevanje med »starimi in mladimi«, med »konservativnimi in progresivnimi«. Toda dogaja se, da je ideološka diferenciacija samo namišljena, da je pogosto le kratkotrajna oziroma da je le bežna pobuda za spor. Začetni ideološki razločki se praviloma zmaličijo zato, ker se konfliktno stanje predolgo vleče, oziroma zato, ker se med razvojem konflikta okoliščine spreminjajo. Bistvena razsežnost novih okoliščin je neizbežnost boja za oblast v občini. Najpogosteje se konflikt *in ultima linea* zreducira v boj za delitev volilnega plena, mandatov za opravljanje nekaterih najvažnejših javnih funkcij itd. Glavni vzroki konflikta postajajo taki ali predvsem taki. Kasnejše ločevanje pomembnih političnih skupin v občini na »stare in mlade«, »konservativne in progresivne« ali na »strokovne in nekompetentne« postaja relativno in problematično. Taka dihotomija kmalu izgubi vsakršen smisel, zlasti če ni bila

³ Pri nas uradno še vedno zanikujemo obstoj stavke v njenem tako rekoč klasičnem vidiku — kot konflikta med delavci in nosilci lastniškega monopola. Zato konstruiramo terminološke surogate, kot so »prekinitev dela, »krajša ustavitev proizvodnje« in podobno.

izoblikovana že od vsega začetka — postaja le nominalni simbol, pod katerim se skupine v občini spopadajo v boju za oblast.

Dehomogenizacija političnega vodstva se praviloma izraža v tem, da nastanejo skupine oziroma skoraj vedno dve antagonistični kliki. V teh skupinah lahko ločimo tri kategorije: a) člane občinskega političnega vodstva, b) voditelje organizacij združenega dela in c) politične ljudi iz občine, ki opravljajo javne funkcije v republiki oziroma federaciji.

Jedro grup so praviloma politični ljudje iz občinskega vodstva; so najvidnejši člani klik, in sicer tudi v primeru, če niso najbolj vplivni. Toda moč skupine je odvisna od kohezivne moči vseh omenjenih slojev. Antagonizem v boju za dominantne položaje nasploh prerašča v sovraštvo, ki se spreminja v odkrit politični spopad. In tudi če se sovražno ozračje ne preobrača v trajen in neprenehčen boj, je to stanje brez miru, socialne harmonije in politične stabilnosti.

Ko se namreč začnejo grupaški spopadi za položaje v oblasti in politiki nasploh, za moč in prestiž v občini, morajo konec koncev pripeljati do tega, da se ena izmed skupin trdno zasidra v centrih oblasti in moči v občini. Če si ena klika naglo zagotovi premoč nad drugo, antagonistično kliko, lahko pride do političnega miru, ki pa bo praviloma samo začasen in navidezen.

Če pa sta obe kliki enako močni, če je njuna moč izenačena, se spreminja boj za oblast in moč v dolgotrajen in ogorčen konflikt, ki ob strani močno izčrpava. V takih razmerah se spopad lahko konča s kompromisom, ker obe strani spoznata, da nima nobena od njiju možnosti, da bi celo za krajši čas prevladala nad drugo. Kompromis se lahko spremeni v vsesplošno prevladovanje konflikta, lahko pa je to le začasno in navidezno premirje oziroma prehajanje javnega konflikta v prikrit konflikt.

Če kompromis ni dosežen, se boj nadaljuje, in kolikor bolj se podaljšuje, toliko manjše so možnosti, da bi se razrešil po racionalni in socialnopolitično oportuni poti. V takem boju se lahko zgodi — in se tudi pogosto dogaja — da je bitka zgubljena, ne pa tudi boj za obrambo ali osvojitev oblasti in moči v občini. Zato kliki le začasno sprejemata defenzivno taktiko, da bi izrabili skrajne ofenzivno strategijo.

Grupaški boj je politični boj brez vsakršnih utrjenih kodeksov; bojuje se brez vsakršnih pravil in ozirov. Vse, kar je možno, je v boju tudi dovoljeno.

III

Politizacija ljudi v občini je — kot je znano — na zelo prečni ravni in njihova udeležba v odločanju mnogo premajhna. Le v manjšem številu občin je politizacija v določenih časovnih raz-

dobrih dosegla nadpovprečno raven.⁴ Toda tu gre vedno za stanja, ko so bile dane izredne spodbude za politično angažiranost. Sicer pa oligarhizacija političnih procesov v občini duši resnično in učinkovito politično angažiranost. Ni naključje, da oligarhijske skupine vztrajno spodbujajo le formalne oblike politične angažiranosti in participacije. Končno pa so to politični procesi, ki se odvijajo v »prazno«. Politični konflikti res lahko sprožijo tudi repolitizacijo — vendar v docela negativnem smislu. Kliče namreč lahko v svojem spopadu vzburkajo in pritegnejo vanj velik del občanov v občini. Iz tega se lahko izcimi tako rekoč totalna bipolarizacija. Nastaneta dva politična tabora, ki sta si bolj ali manj sovražna, bolj ali manj angažirana v klikarskem političnem boju.

Kljub tej totalni bipolarizaciji pa spopad dejansko obdrži vse simbole politične usmerjenosti in resnične dominacije posameznikov ali majhnih skupin. Lahko se zgodi, da se bosta kliki skrili za tema političnima taboroma oziroma bosta za javnost čim manj opazni. Sicer pa je tak tudi njun namen. Zbujata vtis, da sta le vodji oziroma vodnika občanov v njihovi akciji za »demokracijo in socialni napredek«. To, kar si resnično želita, je stapljanje klikarskega partikularizma z množično akcijo občanov. Toda totalna politična bipolarizacija je zelo redek pojav, ki ga srečamo le v najbolj zaostrenih in zelo dolgotrajnih konfliktih.

Največji del občanov se praviloma vede apatično, njihovo politično stališče bo nevtralistično ali, kot bi dejal Raymon Aron, »ne nameravajo drugim vsiljevati svoje volje, če jih že drugi ne prepričujejo, naj jih pustijo pri miru«.⁵ V nastalih konfliktih »nevtralni« niti ne pomislijo na intervencijo, da bi konflikt razreševali ali pa ga morebiti presegli. Njihov nevtralizem ni toliko posledica sklepanja, da klikarski politični spopadi in konflikti nasploh ne zadevajo njihovih interesov ali pa da ne ogrožajo uresničevanje njihovih interesov in pravic ali pa da se sploh ne tičejo njihovega socialno političnega položaja. Nobenega dvoma ni, da konflikti neposredno vplivajo na družbeno politični položaj občanov. Potemtakem nevtralistično vedenje ni nepristransko in vedno popolnoma neopredeljeno. Brez dvoma pa je tak odnos najbolj ugoden teren za konkurenčni boj klik za oblast. Nevtralizem je predvsem izraz podaniške miselnosti, iz izkušenj porojene miselnosti, da je politika stvar drugih, da je to zadeva, ki je občani sami ne morejo opravljati. Spomini na pretekle politične izkušnje jih navajajo k neaktivnosti in vzdržnosti.

⁴ V jugoslovanski politični misli je globoko zasidran mit o tako rekoč totalni politizaciji. Ko se v določenih primerih ugotavlja zelo nizka politična participacija, jadikujemo nad pojavom nekakšne depolitizacije. V bistvu pa gre za preseganje stanja nominalne in izsljene participacije.

⁵ R. Aron: »Paix et guerre entre les nations«, Paris 1965, str. 400.

Sicer pa se ponavadi srečamo z razmerami, ko se okoli klik zbirajo sloji zelo aktivnih in agresivnih somišljenikov. Ta sloj privržencev seveda ne deluje brez koristi zase. In tudi sicer je najbolj bojeviti del klike v širšem smislu. To so zelo pogosto agitatorji in animatorji klike. Glede na to si skupine prizadevajo, da bi pritegnile v svoj krog zlasti ljudi, ki imajo med občani ugled, torej tako imenovane »opinion liderje«.

V političnem življenju ni dobro, če si osamljen oziroma ne smeš biti sam in izoliran. Klike to dobro vedo, če pa ne vedo, se tega hitro naučijo. Formalno namreč ne morejo nastopati le v svojem imenu ali pa na podlagi čisto grupnih interesov. Glede na tradicije in vrednote naše družbe bi bilo to politično docela nesprejemljivo.⁶ Zato morajo imeti klike ideološko in sploh družbenopolitično legitimnost. To potrebujejo iz dveh razlogov: a) da prikrijejo docela egoistične interese — tako individualne kot skupinske. Klike namreč ne razkrivajo svojih partikularističnih interesov, marveč v politični akciji, katere subjekti so ali postajajo, nastopajo s splošnimi vrednotami in interesi; b) da diskvalificirajo svoje nasprotnike in tekmece. Zato si klike tako silovito prizadevajo, da bi si nadele avreolo politične pravovernosti. Vsaka klika poskuša z bolj ali manj uspešno propagando dokazati, da se bori za politično usmeritev, ki v danem času prevladuje v državi. Obenem skuša seveda dokazati, da je druga, nasprotniška klika čisto očiten nasprotnik take politične usmeritve. Klika si mora zato pridobiti zaupanje javnosti in njihovo lojalnost za sprejeto politično usmeritev. Tekmovanje v prepričevanju javnosti se seveda odvija v ozračju grobega negiranja in rušenja take politične smeri.

Preseganje izoliranosti je za obe rivalski strani enako pomembno. Zato si vsaka posebej prizadeva, da bi si zagotovila podporo politično relevantnih teles in organov ter drugih politično vplivnih skupin. Predvsem gre za pridobivanje podpore v organih oblasti in v družbenopolitičnih organizacijah. Res je sicer, da je prvi cilj klik osvojiti si dominantne položaje v uradnih organih in institucijah občine. Toda če se jim to »osvajanje« ne posreči, se zadovolje s trajnejšo podporo v teh organih in organizacijah. Malokrat se zgodi, da bi vse te organe in organizacije »osvojili in obdržali« samo privrženci ene klike; ponavadi so pristaši prve klike utrjeni v okopih ene, pristaši nasprotne klike pa so utrjeni v drugem organu ali organizaciji. S tem se pojavlja tudi institucionalna polarizacija v občini. Nekatere institucije so označene kot centri prve, druge pa kot središča nasprotne klike. Politična demarkacijska črta med njima je zelo jasna in močna.

⁶ Tako nastaja cezaristični fatum naših občinskih klik. Če naj vladajo, morajo prepričevati javnost, da to počenja v obče dobro ter v imenu demokratično izvoljenih institucij. Brez manipuliranja z demokratično izvoljenimi institucijami bi njihova oligarhična vladavina pogorela.

Glavna nasprotna tabora na obeh straneh črte sta občinska skupščina in občinska konferenca oziroma komite ZK. Druge organizacije se praviloma pridružujejo enemu od teh centrov, seveda pa so možne še drugačne kombinacije in polarizacije.

V razvitih — včasih pa tudi v manj razvitih — občinah ima poseben pomen za klikarsko razvrščanje sil tudi opredeljevanje in podpora večjih in za življenje občine pomembnejših organizacij združenega dela. Klike iščejo podporo tudi v organizacijah združenega dela in celo v posameznih naseljih občine. Pri tem gre v bistvu za opredeljevanje in podporo vodilnih struktur v teh organizacijah in naseljih.

Če je možno, da te delovne organizacije oziroma njihove vodilne strukture del svojih interesov lahko bolje uresničijo prek »programa« katere teh klik, potem res lahko pride do dejanske koalicije med kliko in vrsto organizacij združenega dela. *Mutatis mutandis* velja to tudi za pritegovanje podpore ali lojalnosti v večjih naseljih občine. Motivi za tovrstno podporo se lahko zde še tako nerazumljivi, nejasni ali celo iracionalni — važno je le, da lahko to opredeljevanje in podpora bistveno vplivata na splošno izoblikovanje sil v občini.

Tretje področje, kjer se išče podpora, so nekdanji občinski liderji ali pomembnejši ljudje, ki so nekdanj v občini živeli ali delovali, zdaj so pa na raznih položajih v republiki ali federaciji. Gre za osebnosti, ki imajo praviloma ugled in zato *eo ipso* vpliv tudi v občini. Te osebnosti so lahko nekakšna orientacija javnosti, katera od klik je na »pravi poti«. Verjetno se tudi te osebnosti soočajo z opredeljevanjem. Tudi njim iz mnogih razlogov konec koncev ni vseeno, katera od grup ima dejanske možnosti za osvojitve oblasti. Predvsem je njihova politična prihodnost odvisna od tega, ali bo skupina, ki bo prišla na oblast, njim naklonjena, ali jih bo podprla pri volitvah ali pri imenovanju za določeno funkcijo. Kajti znano je, da imajo prevladujoč vpliv na izbor v aktualnih trenutkih razvoja jugoslovanske družbe prav občinska politična vodstva. Ta vodstva postajajo vse bolj vplivna na primer pri novačenju funkcionarjev v republiki. Tu je tudi motiv za odločanje v konfliktnih ter za njihovo angažiranje na eni ali drugi strani demarkacijske črte. Prav gotovo to ni vsa resnica o vedenju teh osebnosti v občinskih političnih konfliktnih, je pa vsekakor pomemben del te resnice.

IV

Nobena klika ni zainteresirana, da bi trajal konflikt *ad infinitum*; kajti tudi spopad med klikami ima svojo dialektiko, namreč — s podaljševanjem konflikta zgubljajo rivali kontrolo nad bojem. Klike si v boju za oblast prizadevajo, da bi se spopad kar najhitreje končal. Svoje cilje skušajo uresničiti kar najhitreje in kar najbolj učinkovito. S podaljševanjem konflikta se lahko klika kompromitira,

lahko se razkrijejo njeni resnični cilji politične akcije. V podaljševanju spopada je tudi nevarnost, ali se ne bodo uresničili začetni cilji sprtih političnih skupin.

Konec konflikta si torej žele vsi. Vendar pa je konec dokaj zapletena in občutljiva zadeva. G. Zimmel na primer ugotavlja: »Konec konflikta je specifičen poseg, ki ni niti del konflikta niti del socialnega miru, tako kot ni most del enega od bregov, ki ju povezuje.«⁷ Namreč, konec je možno doseči le s precej občutljivo proceduro, ki ima lahko različne oblike. Te oblike so odvisne tudi od interakcij, ki so čisto specifične in prihajajo do izraza le v teh primerih.

Glede na cilje, ki so si jih zastavile klike, ko so se vpletle v konflikt, moramo upoštevati, da sta možni dve stanji. Prvo, ki nastaja ob tako imenovanem realističnem konfliktu. S teoretičnega stališča obstajajo v tem primeru nekakšne funkcionalne alternative glede izbire in uporabe sredstev, pri nerealistični obliki konflikta pa take alternative sploh ni. Pri realističnem konfliktu je bistveno, da se uresniči začetni cilj, sredstva za uresničitev tega cilja pa so njegova funkcija — torej osvajanje pozicij oblasti, moči in prestiža. Ker pa so politični konflikti v občinah splet obeh omenjenih oblik, čeprav so spočetka temeljili izključno na realističnih elementih, so seveda tudi oblike, v katerih se spopad končuje, izredno pomembne. Oziroma: irealistični elementi konflikta, ki se praviloma dodatno pojavljajo v sporu, močno vplivajo na to, da postaja izredno pomemben prav sklepni akt konflikta. Konflikt se končuje v posebni obliki in s posebnim obredom. Klike, ki je osvojila v občini dominantno pozicijo, osvaja tudi kompleks ugleda zmagovalca; kasneje se to odraža tudi v praksi kadrovske politike, v imenovanjih, v podeljevanju privilegijev in nagrad »zaslužnim« itd.

Kljub temu pa je še bolj zapleteno vprašanje premikov v razporeditvi moči v občini. Gledano teoretično in shematično, so možne po tem, ko se konflikt konča, tri alternativne rešitve. Prva je dominacija ene klike v konfliktu. Ta dominacija je lahko začasna ali pa trajna. Praviloma brez trajnega pritiska na antagonistično skupino v občini ne bo miru ali politične stabilnosti. Druga možnost je kompromis, ki bo verjetno posledica relativne izenačenosti moči antagonističnih skupin. Posebna oblika kompromisa je nekakšno obojestransko popuščanje, ko nima nobena skupina dovolj moči, da bi si zagotovila trajno prevlado. Tretja možnost pa je v odstranitvi obeh antagonističnih skupin. Tu se nakazujeta dve izhodišči: a) pojav tretje, »nevtralne« politične skupine in b) odpravljanje klikarskih oblik političnih akcij iz političnega življenja v občini oziroma razvijanje avtentičnega demokratskega političnega življenja v formalnih centrih oblasti in političnega odločanja.

⁷ G. Zimmel v »Teoriji o družbi«, ur. Parsons in Šils, Beograd, »Vuk Karadžić« 1969, str. 1255.

Ena izmed težav, ki hrome politično življenje v Jugoslaviji in ki smo jo opazili tudi na primerih makedonskih komun, je tisto, kar je Michel Crosier opredelil kot »nesposobnost, da bi se konflikti uravnavali na evolutiven in dinamičen način«. ⁸ Namreč, pri nas se dogaja, da se konflikti zadušijo ali pa jih prepuščamo tlenju, dokler ne pride do splošne eksplozije. Prevladujoče pravilo našega političnega vedenja v konfliktnih situacijah je temeljilo in še temelji na prepričanju, da se bodo konflikti v občinah razrešili po logiki samoupravnih in avtonomnih političnih akcij, politično intervencijo pa imamo *a priori* za neoportuno. Toda praksa dokazuje, da ponekod ni niti najbolj elementarnih možnosti, da bi se lahko sploh začela politična akcija za odpravo konflikta. Kajti občani in njihove organizacije v občini niso socialno-psihološko pripravljeni, da bi samostojno razreševali konflikte, četudi je bilo nekaj takih primerov. ⁹ Konflikti se zaradi tega vlečejo in se velikokrat tudi ponavljajo.

Pred očmi moramo imeti še en vidik neučinkovitosti v razreševanju konfliktov. Namreč razmerje političnih sil med klikama, ki je pri razrešitvi konflikta izredno pomembno. Če so namreč prišle intervencije proti klikam v občini od zunaj, so bile tudi te intervencije zasnovane najpogosteje na metodah grupaštva. Republiški organi in organizacije se praviloma opredeljujejo za eno skupino kot »pravoverno«. Čeprav se zdi paradokсно, se vendar dá pojasniti dejstvo, da kmalu doživi taka skupina nekakšno politično kompromitiranje. Nobenega dvoma ni, da ima klika ali klikarska akcija, pa najsi so njeni pripadniki še tako pošteni, svojo razvojno dialektiko. Ta dialektika peha kliko v brezskrupulozno akcijo proti nasprotni kliku. Intervencije s strani konec koncev ponovno razpihujejo klikarsko politično akcijo v občini. Brez dvoma pa je upravičena taka akcija od zunaj, ki ima namen: a) prebujati in stimulirati javno mnenje v občini, močno samoorganizacijo občanov, ki naj bi se organizirano upirala vsakršnemu cezarizmu ¹⁰ v političnem življenju občine, in b) onemogočiti nastanek klikarskih bojev nasploh.

Res je, da občine ne morejo biti stabilne, če niso stabilne širše družbene skupnosti. Res pa je tudi, da se širše družbene skupnosti politično ne morejo stabilizirati, če so cezaristične akcije v več občinah prevladujoča oblika političnih akcij in političnega življenja nasploh.

⁸ M. Crosier: »La société bloquée«, Paris 1970, str. 132.

⁹ To se je pokazalo ob primeru Radoviša in Kratova v Makedoniji; v teh dveh občinah so po dolgotrajnih spopadih med občinskimi vodstvi občani podpisali peticijo proti vodstvu nasploh in posebej proti odgovornim za te spopade ter zahtevali, da se nemudoma odstranijo s funkcij.

¹⁰ Cezarizem = samodržstvo, absolutna oblast, ki se skriva za ustavno ali demokratsko krinko.

Glavni namen eseja je bil osvetliti mehanizem in odnose političnih spopadov v občini in prodreti vanje. Na začetku smo poudarili, da je ozadje spopadov povezano predvsem s prodorom novih socialnih sil, kar bistveno spreminja družbeno in politično-kulturno fiziognomijo makedonskih občin. Nove socialne sile bomo bržkone identificirali v spletu vse številnejše inteligence, kvalificiranih delavcev, pa tudi v vse bolj prisotni zavesti, da se v demokratičnem in samoupravnem sistemu človek lahko izrazi kot aktiven subjekt proizvodnje in upravljanja. Prehajanje k novim, razvitejšim produkcijskim odnosom in moderni tehnologiji, višjemu standardu in kulturnim potrebam je značilno danes tudi za najbolj zaostale komune v republiki — ali pa se pojavljajo vsaj kot težnje, kot želja po spremembah in se izražajo v ustvarjalnem nezadovoljstvu ali pa v spontanem revoltu.

Prodor novega v družbeni in politični strukturi — zlasti v nerazvitih občinah — je v veliki meri zadrževala zastarela in okostenela politična in upravljavska organizacija preteklih faz socializma. Soočanje z ovirami je zbujalo napetosti in frustracije, ki so povzročale konflikte kot politično sredstvo za rigorozno rušenje socialnih ovir napredka. Novi blok socialnih sil je imel premalo prostora, pa tudi premalo opore v svobodnejših in demokratiziranih institucijah, da bi se lahko bolj vsestransko izrazil, razvil in zavzel vodilno pozicijo. Vendar težišče problema ni toliko v institucionalni razporeditvi političnih odnosov in vprašanje je, ali lahko bolj odprt, bolj prožen in bolj prilagodljiv sistem že sam po sebi in v sebi razrešuje konflikte v procesu demokratične konfrontacije in legitimne procedure. Verjetno ne.

Hoteli smo poudariti, da atribut naprednosti, ki se povezuje z novimi silami, ni hkrati tudi avtomatično rezerviran zanje, za vsako njihovo politično akcijo. To pomeni, da, kolikor niso socialni mir, harmonija in imobilnost alternativa konfliktnih situacij in protislovij, se nove socialne sile ne morejo uveljaviti kot družbeno napredne le z rušenjem ene strukture moči in ustvarjanjem nove. Te sile ne morejo ostati dalj časa v središču gibanja in preobrazbe, če se spet konstituirajo kot odtujena moč in le na podlagi moči. Namen gibanja ni ustvarjanje novih središč moči, ustvarjanje protiteže ali ohranjanje ravnotežja med centri moči ali pa njihovega demokratičnega *fair play* tekmovanja. Nasprotno: gre za to, da se do temeljev poruši oziroma preseže odtujevanje struktur moči nasploh. Ta cilj pa nalaga nosilec novih političnih intonacij v komunah dolžnosti, da se obrnejo k alienirani in manipulirani družbeni bazi, ki je nedvomno pripravljena sprejeti odgovornost za upravljanje.

Slovenci v Italiji po parlamentarnih volitvah

Predčasne parlamentarne volitve v Italiji so in niso prinesle željenih rezultatov tistim, ki so jih zahtevali. So, ker so pripeljale na oblast novo vladno koalicijo, v kateri so po desetih letih leve sredine socialiste spodrinili liberalci, in spet niso, ker sredinska usmeritev pri volilcih ni žela pričakovane podore. Vprašanje je koliko časa bodo združeni krščanski demokrati, socialdemokrati in liberalci z zunanjo podporo republikancev in južnotirolske ljudske stranke lahko kljubovali močni parlamentarni opoziciji, ki ji bodo, kot pričakujejo že ob prvih kočljivejših glasovanjih o družbenih reformah, priskočili na pomoč nezadovoljni »prostostrelci« iz vrst krščansko demokratske levice.

Rezultati volitev v senat 7. maja:

	1972		1968	
	odst.	sedeži	odst.	sedeži
KD	38,1	135	38,3	135
PKI-PSIUP	28,4	94	30,0	101
PSI	10,7	33	15,2	46 ¹
PSDI	5,4	11		
PLI	4,4	8	6,8	16
PRI	3,0	5	2,2	2
MSI-PDIUM	9,2	26	5,7	13
SVP	0,4	2	0,5	2
KD-UV	0,1	1	0,1	— ²

1 Na parlamentarnih volitvah 1968 sta PSI in PSDI nastopali še kot združena socialistična stranka PSU.

2 Kratice: KD-krščanska demokracija, KPI-komunistična partija Italije, PSIUP-socialistična stranka proletarske enotnosti, PSI-socialistična stranka, PSDI-socialdemokratska stranka, PLI-liberalna stranka, PRI-republikanci, MSI-neofašisti, PDIUM-monarhisti, SVP-južnotirolska ljudska stranka, UV-politično gibanje Francozov v dolini Aoste, SS-slovenska skupnost.

Rezultati volitev v poslansko zbornico:

	1972		1968	
	odst.	sedeži	odst.	sedeži
KD	38,8	263	39,1	266
KPI	27,2	179	26,9	177
PSI	9,6	61	14,5	91
PSDI	5,1	29		
PSIUP	1,9	—	4,5	23
PRI	2,9	14	2,0	9
PLI	3,9	21	5,8	31
MSI-PDIUM	8,7	56	5,8	30
SVP	0,5	3	0,5	3

Četudi je leva sredina vsaj za zdaj mrtva, ji italijanski volilci niso izrekli nezaupnice, saj je izvirna oblika sodelovanja meščanskih in delavskih strank pri upravljanju z državo. V primerjavi z zadnjimi rednimi parlamentarnimi volitvami 1968. leta so stranke leve sredine celo nekoliko napredovale, liberalci pa, ki so jih s pomočjo hrupnega mehanizma sredstev javnega obveščanja ponujali v zamož, so doživeli precej hud poraz.

Na volitvah tako v poslansko zbornico, kot v senat se je predstavilo še nekaj manjših političnih strank, kot je skupina »Il Manifesto«, MLP-politično gibanje levice v krščanski demokraciji in nekaj ultralevičarskih skupin, ki pa niso zbrale dovolj glasov, da bi si zagotovile parlamentarce. Skupino naprednih strank v poslanski zbornici je posebej prizadel neuspeh PSIUP. Zaradi okoliščine, da nobeden izmed njenih kandidatov ni v svoji volilni enoti zbral največjega števila glasov in bil tako neposredno izvoljen za poslanca, je bila stranka — kot določa italijanski volilni zakon — ob pravico do porazdelitve poslanskih mandatov iz tako imenovanih »ostankov«. PSIUP, s tem pa tudi vsa parlamentarna levica, je s tem zgubila najmanj deset mest v italijanskem parlamentu.

Volilni rezultati kažejo, da so se po 7. maju pogoji za ponovno uveljavitev vlade leve sredine izboljšali, saj so združeni krščanski demokrati, socialisti, socialdemokrati in republikanci zbrali v senatu 57,2 odstotka, v poslanski zbornici pa 56,4 odstotke vseh glasov. Pred štirimi leti je za levo sredino pri volitvah v senat glasovalo 55,7 odstotka volilcev, v poslansko zbornico pa 55,6. Kljub temu sodelovanja leve sredine v vladi niso obnovili.

Furlanija-Juljska krajina: Prodor naprednejših kandidatov

V avtonomni deželi Furlaniji-Juljski krajini, v tržaški, goriški in videmski pokrajini kjer živi vsa slovenska manjšina, so bili premiki v razmerju moči med vodilnimi strankami podobni premikom na vsedrжавni ravni, le da sta se obe najmočnejši stranki — KD in

KPI nekoliko bolj okrepili in to predvsem na račun svojih zaveznikov. Manj kot v državnem poprečju so v Furlaniji-Juljski krajini narastli glasovi za skrajno desnico MSI-PDIUM, ki sta v primerjavi z letom 1968 pridobili v poslanski zbornici 26 novih sedežev in napredovali v številu glasov za 2,9 odstotka, pri volitvah v senat imajo zdaj 13 mandatov, glasovi so narastli za 3,5 odstotka. Čeprav je desnica predvsem v Trstu, pa tudi v Gorici v predvolilni kampanji poklicala svoje najbolj razvpite govornike, kot so Almirante, bivši admiral Birindelli in neapeljski ladjar Lauro, v prid MSI pa so ponekod bolj, drugje pa manj prikrito delovali tudi tako imenovani »comitati civici«, ki jih vodijo tržaški nacionalisti in iredentisti na čelu z odvetnikom Sardos Albertinijem in ing. Gianniem Bartolijem, je bil skupen iztržek glasov za neofašiste pri volitvah v zbornico le za 1,59 odstotka, v senat pa za 2,2 odstotka večji kot leta 1968.

Volilni rezultati v Furlaniji-Juljski krajini v senat (v odstotkih glasov):

	1972	1968	1963
KD	44,2	45,2	44,7
PSI	11,2	19	23,9
PSDI	8,8		
PRI	2,5	1,5	0,9
KPI-PSIUP	21,2	22,7	18
PLI	4,1	5,8	5,2
MSI-PDIUM	7,8	5,6	7,1

Veljavnih glasov je bilo 758.935.

Rezultati volitev v poslansko zbornico:

	1972	1968	1963
KD	43,17	42,0	42,20
PSI	10,94	18,0	13,50
PSDI	8,44		
PRI	2,59	1,3	1
KPI	20,18	19,60	18,10
PSIUP	2,0	4,19	—
»MANIFESTO«	0,41	—	—
PLI	4,23	5,81	5,40
MSI-PDIUM	7,65	6,0	7,30
MPL	0,33	—	—

Rezultati volitev v treh pokrajinah, kjer živijo Slovenci:
TRST — volitve v senat:

	1972	1968	1963
KD	36,8	39,2	35,7
PSI	6,7		
		12,2	16,4
PSDI	6,4		
PRI	3,9	2,5	2,3
KPI-PSIUP	25,6	27,2	25,1
PLI	7,0	9,1	7,8
MSI-PDIUM	13,3	9,5	12,5

Volitve v poslansko zbornico:

	1972	1968	1963
KD	35,92	34,50	32,19
PSI	6,54		7,00
		11,76	
PSDI	6,26		8,82
PRI	4,33	2,23	1,94
KPI	24,94	24,09	23,51
PSIUP	1,30	2,54	—
PLI	7,78	10,32	9,04
MSI-PDIUM	12,54	9,97	12,66
MPL	0,35	—	—
SLOV. SKUP.	—	2,9	2,6

GORICA — volitve v senat:

	1972	1968	1963
KD	44,2	43,4	44,3
PSI	9,1		
		16,3	20,4
PSDI	7,7		
PRI	2,3	1,6	1,0
KPI-PSIUP	27,1	28,4	23,0
PLI	3,1	5,4	4,1
MSI-PDIUM	6,3	4,6	7,2

Volitve v poslansko zbornico:

	1972	1968	1963
KD	42,61	42,14	43,88
PSI	9,10		12,05
		16,14	
PSDI	7,38		8,32
PRI	2,55	1,51	1,04
KPI	25,54	25,04	23,58
PSIUP	2,26	4,52	—
PLI	3,18	5,34	4,36
MSI-PDIUM	6,46	5,29	6,95
»MANIFESTO«	0,60	—	—
MPL	0,28	—	—

VIDEM — volitve v senat:

	1972	1968	1963
KD	47,3	47,6	48,6
PSI	13,9		
		23,0	27,8
PSDI	10,3		
PRI	1,9	1,0	0,1
KPI-PSIUP	17,3	19,0	13,5
PLI	2,9	4,6	4,6
MSI-PDIUM	6,0	4,5	5,2

Volitve v poslansko zbornico:

	1972	1968	1963
KD	46,21	46,11	47,00
PSI	13,38		16,79
		22,55	
PSDI	9,79		11,00
PRI	2,06	0,92	0,51
KPI	16,76	16,49	16,76
PSIUP	1,74	4,19	—
PLI	2,93	4,42	4,42
MSI-PDIUM	6,24	5,27	5,08
»MANIFESTO«	0,52	—	—
MPL	0,33	—	—

Veljavnih glasov je bilo 857.556, torej za 98.621 več kot pri volitvah za senat, kjer imajo volilno pravico le državljani, ki so dopolnili 25 let starosti. Analiza razlike med oddanimi glasovi za senat in poslansko zbornico, ki ne more biti popolnoma natančna spričo dejstva, da v prvem primeru srečujemo skupno listo KPI-PSIUP, pove, da je mladina volila nekoliko bolj »levo«. KD je namreč pridobila približno 23 odstotkov razlike, KPI 23 do 24, PSI 6, PSDI 4, PRI 2, LI 5 in MSI-PDIUM približno 5 odstotkov.

Izvoljeni senatorji in poslanci v Furlaniji-Juljski krajini

Tudi ob zadnjih parlamentarnih volitvah se je pokazalo, da je krščanska demokracija vodeča politična sila v deželi. Odstotki glasov, ki jih je prejela, so v vseh treh pokrajinah, kjer živijo Slovenci, višji od vsedržavnega poprečja. Izmed sedmih senatorskih mest, ki jih ima dežela Furlanija-Juljska krajina, je KD dobila štiri (Mario Toros v Čedadu, Guglielmo Pelizzo v Vidmu, Luigi Burtulo v Tolmeču in Gustavo Montining v Pordenonu), KPI dve (Paolo Sema v Trstu in Silvano Bacicchi v Gorici) ter PSI eno (Bruno Lepre v Tolmeču).

KD si je zagotovila tudi največje število sedežev v poslanski zbornici (Corrado Belci in Giacomo Bologna v Trstu ter Arnaldo Armani, Pier Giorgio Bressani, Giorgio Santuz in Mario Marocco v volilnem okrožju Videm-Gorica-Pordenone-Belluno), torej skupaj šest. KPI je izvolila tri poslance (Albin Škerk v Trstu in Mario Lizzero ter Lorenzo Menichino v okrožju Videm-Gorica-Pordenone-Belluno), dva poslanska mandata sta pripadla PSI (Loris Fortuna in Franco Castiglione v enoti Videm-Gorica-Pordenone-Belluno) ter MSI (Renzo De Vidovich v Trstu in Ferruccio De Michieli Vitturi v okolišju Videm-Belluno-Pordenone-Gorica). Enega samega poslanca so si zagotovili socialdemokrati (Guido Ceccherini iz enote Videm-Gorica-Pordenone-Belluno).

Uspešna uveljavitev slovenskih kadidatov

Kandidate iz vrst slovenske narodnostne skupnosti v Italiji so uvrstile na svoje liste KPI, PSI in PSIUP v tržaškem volilnem okrožju ter KPI, PSI in PSDI v okrožju Videm-Gorica-Pordenone-Belluno. Od vsega začetka je bilo znano, da ima stvarne možnosti, da bo izvoljen le kandidat KPI v Trstu Albin Škerk, ki je bil izvoljen za poslanca že leta 1968. Glede ostalih pa — ti naj bi z ugledom, ki ga uživajo v svojem okolju, zbrali predvsem čim več glasov slovenskih volilcev in s tem prispevali k uspehu stranke v celoti. Ugodnemu političnemu vzdušju in dialogu o odprtih vprašanjih slovenske manjšine na vseh ravneh, od občinskih do vladnega, gre

pripisati, da so kandidati iz vrst manjšine krepko posegli v boj za glasove. Slovensko volilno podlago so v času pred 7. majem tudi precej uspešno usmerili in poučili, kakšen je političen pomen dejstva, da se opredele za tega ali onega kandidata. Tako je poslanec Albin Škerk skoraj podvojil število preferenčnih glasov (način glasovanja, ko volivec poleg strankinega simbola pripiše še ime kandidata, za katerega se odloča) od 3404 leta 1968 na 6798. Predstavnik PSI v Trstu Dušan Košuta je zbral 990, Vito Jercog pa na listi PSIUP 79 preferenčnih glasov. Na Goriškem je nekoliko presenetil Andrej Jarc, ki je kot neodvisni kandidat na listi KPI prejel 1201 preferenčni glas in s tem prehitel kandidata PSI Marka Waltritscha s 1063 preferenčnimi glasovi. Waltritschu so obetali celo teoretično možnost, da v primeru močnejšega napredovanja stranke v celoti (iztrgala naj bi poslanski mandat PSDI) poseže v boj za drugo slovensko poslansko mesto. Gradimir Gradnik, kandidat PSDI, je v volilni enoti Videm-Gorica-Pordenone-Belluno zbral 398 preferenčnih glasov. Skromno število preferenčnih glasov za Vita Jercoga je posledica hudega volilnega neuspeha stranke, ki jo je zastopal, pa čeprav so njeni izvoljeni predstavniki v deželnem svetu Furlanije-Juljske krajine večkrat odločno podprli zahteve slovenske manjšine.

Kako so glasovali Slovenci?

Iz razpredelnic je videti, da se porazdelitev glasov v slovenskih občinah v primerjavi s parlamentarnimi volitvami pred štirimi leti ni posebno spremenila. Temeljna značilnost spremenjenega ravnoesja izhaja le iz okoliščine, da se Slovenska skupnost, ki je 1968. leta dobila 6124 glasov, letos ni predstavila s svojo listo, s čimer so se njeni glasovi porazdelili med ostale stranke, predvsem na med KPI, KD in PSI.

Spričo dejstva, da je KPI svojim štirim kandidatom za poslanski mandat v Trstu nudila možnosti (kandidaturo Albina Šterka je izrecno javno podprla le mladinska skupina slovenskih komunistov in slovensko časopisje), se je pred volitvami razširilo prepričanje, da je edinemu slovenskemu kandidatu, ki ima možnosti za uspeh, treba zagotoviti čim širše zaledje, predvsem pa v volilni podlagi slovenske skupnosti. O tem, da je KPI po zaslugi Albina Šterka prejela v tržaški pokrajini veliko novih volilcev, priča razlika med skupnim številom glasov v senat, ki je vanj kandidiral Paolo Sema, in v poslansko zbornico. V največ primerih so slovenski volilci oddali tudi preferenčni glas.

Kar zadeva slovenske občine na Goriškem, v Doberdobo prevladuje KPI, v Sovodnjah, vasi s socialistično upravo, PSI, v Števerjanu pa so nekoliko napredovali krščanski demokrati, kar je rezultat poziva slovenske demokratske zveze iz Gorice naj njeni privrženci podprejo KD.

Občine s slovenskim prebivalstvom na Tržaškem:

Dolina:

št. glasov za	1972		1968	
	senat	posl. zb.	senat	posl. zb.
KPI-PSIUP	2.015	2.160	1.901	1.848
PSI	323	296		
			298	247
PSDI	149	164		
KD	871	938	736	565
PRI	58	66	95	53
PLI	53	54	45	43
PSIUP	—	112	—	124
MPL	—	6	—	—
MSI	65	79	45	43

Zgonik:

	1972		1968	
	senat	posl. zb.	senat	posl. zb.
KPI-PSIUP	458	547	401	409
PSI	86	67		
PSDI	43	37	91	73
KD	163	187	106	99
PRI	15	18	28	17
PLI	15	17	11	9
MSI	26	28	11	12
PSIUP	—	68	—	42

Devin-Nabrežina:

	1972		1968	
	senat	posl. zb.	senat	posl. zb.
KPI-PSIUP	1.528	1.735	1.368	1.337
PSI	501	450		
			575	479
PSDI	282	260		
KD	1.920	2.309	1.578	1.552
PRI	122	128	106	72
PLI	178	194	166	172
MSI	292	307	174	183
PSIUP	—	68	—	102

Repentabor:

	1972		1968	
	senat	posl. zb.	senat	posl. zb.
KPI-PSIUP	159	211	155	159
PSI	48	39		
			57	38
PSDI	7	8		
KD	115	132	74	50
PRI	14	16	30	15
PLI	16	19	11	11
MSI	26	32	6	9
PSIUP	—	12	—	12

Slovenske občine na Goriškem:

	1972		1972	
	senat	posl. zb.	senat	posl. zb.
	<i>Sovodnje:</i>		<i>Doberdob:</i>	
KPI-PSIUP	264	288	424	441
PSI	345	358	83	89
PSDI	61	59	27	25
KD	320	329	226	244
PRI	18	21	9	10
PLI	16	19	4	4
MSI	14	18	3	7
PSIUP	—	33	—	33

Steberjan:

	1972	
	senat	posl. zb.
KPI-PSIUP	88	94
PSI	66	87
PSDI	27	25
KD	222	261
PRI	12	14
PLI	3	6
MSI	7	13
PSIUP	—	8

V dvajsetih občinah videmske pokrajine, kjer živijo Slovenci, je kandidat KPI Andrej Jarc prejel 264 preferenčnih glasov, Marko Waltritsch 138 in Gradimir Gradnik 129.

Vsota glasov za poslansko zbornico v dvajsetih občinah (Athen, Dreka, Fojda, Grmek, Brdo, Naborjet-Ovčja vas, Gorjani, Neme, Pontabelj, Praprotno, Podbonesec, Rezija, Sv. Lenart, Špeter Slovenov, Sovodnje, Srednje, Tipana, Lenta, Tavorjana in Trbiž), kjer v videmski pokrajini živijo pripadniki slovenske manjšine:

	1972	1968
KPI	3.962	3.765
PSI	3.872	
PSDI	3.837	7.614
PRI	412	218
KD	16.147	16.897
PLI	595	902
PSIUP	482	1.102
MSI-PDIUM	1.967	1.640
MPL	75	—
»MANIFESTO«	146	—

Krščanska demokracija je (razen v manjših industrijskih središčih) tod še vedno popoln gospodar položaja. V gospodarsko popolnoma zaostalih predelih Benečije in Rezije, kjer so cele generacije mlajših ljudi na delu v tujini, je politično agitacijo za najmočnejšo stranko vodila tudi cerkev. Močnejša uveljavitev slovenskih kandidatov je v sedanjih okoliščinah, ko KD sicer ne zanika več dejstva, da manjšina je, vendar pa vodi politiko čakanja in se omejuje na izjave, s katerimi poziva na strpnost, praktično nemogoča.

Slovenski kandidati so 7. maja dobili nekaj preferenčnih glasov celo v pokrajini Pordedone, kjer živi razkropljenih več slovenskih družin. Za Gradimira Gradnika je v tej pokrajini oddalo glasove 69 volilcev, za Marka Waltritscha 37 in za Andreja Jarca 32.

Programske obveze političnih strank

Četudi se slovenska skupnost, slovenska demokratska zveza in slovenska levica kot izključno slovenske politične stranke volitev niso udeležile, je bila manjšinska narodnostna skupnost s svojimi vprašanji in zahtevami navzoča v vseh obdobjih priprav na predčasne parlamentarne volitve. Čas zanje Slovencem nikakor ni bil po volji, saj so bili v parlamentu kar trije osnutki zakonov o globalni zaščiti slovenske manjšine (osnutek KPI je predložil v senatu Paolo Sema

29. aprila 1970, predlagatelj PSI je bil poslanec Loris Fortuna 15. julija 1971, osnutek PSIUP pa so vložili 11. februarja 1972). Poleg tega sta slovenska skupnost in slovenska demokratska zveza iz Gorice 15. novembra 1971 predložili rimskemu parlamentu peticijo, v kateri prav tako nakazujeta rešitve za globalno ureditev položaja manjšine. Od 15. septembra je, končno, znan tudi »načrt ustavnega zakona SKGZ«, ki ga je osrednja slovenska zunajstrankarska organizacija slovenska kulturno-gospodarska zveza (SKGZ) izdelala na podlagi tako imenovanega »južno tirolskega paketa«.

V času, ko so torej različne politične stranke in skupine probleme slovenske manjšine oblikovale v enotne zakonske osnutke, se je 2. decembra 1971, natanko en dan pred iztekom polnega leta, odkar so predstavniki vseh slovenskih političnih strank, organizacij in društev poslali v Rim skupno spomenico, uresničilo prvo uradno srečanje predstavnikov manjšine s predsednikom italijanske vlade. Emilio Colombo — tedaj predsednik ministrskega sveta — je v kratkem razgovoru z 11 člansko delegacijo Slovencev iz tržaške, goriške in videmske pokrajine prevzel odgovornost, da se bo vlada lotila reševanja manjšinskih problemov. Uradno tiskovno sporočilo predsedstva vlade, ki je obsegalo devet vrstic, je o razgovoru povedalo tudi tole: »Med prisrčnim srečanjem so člani delegacije imeli priložnost obširno prikazati svoje stališče o teh vprašanjih (vprašanjih slovenske narodnostne skupnosti, op. I. V.). Predsednik ministrskega sveta je nato pojasnil, kakšni so kriteriji vladne dejavnosti o snovi, ki je bila predmet razgovora.« Na dlani je, da so predčasne parlamentarne volitve v trenutku, ko so postali rezultati dialoga zadnjih let čedalje bolj konkretni, reševanje problemov lahko samo zavrle in preusmerile pozornost na čisto druga področja.

Od dneva, ko se je predvolilna kampanja uradno začela, pa do volitev je bilo jasno, da politične stranke, ki računajo na širšo uveljavitev, v svojih programih ne bodo mogle pozabiti na zahtevo več kot 100.000 državljanov slovenskega materinega jezika v tržaški, goriški in videmski pokrajini. Glede na načelno jasno politiko v zadnjih letih so najbolj konkretne programe izdelale napredne stranke. KPI je potrebo po rešitvi vprašanj slovenske manjšine dala v svoj osrednji program, sprejet na kongresu v Milanu, PSI in PSIUP pa sta ga oblikovali v dokumentih, namenjenih slovenskim volilcem.

Širši prostor za pridobivanje slovenskih volilcev se je za demokratske stranke odprl po odločitvi sveta slovenske skupnosti, da na volitvah ne bo predložil svoje kandidatne liste. V posebni izjavi, ki jo je objavilo priložnostno glasilo »Beseda slovenske skupnosti«, je vodstvo stranke poudarilo, da se je za tak korak odločilo predvsem zaradi spoznanja, da je izvolitev njenega kandidata ob sedanjem volilnem sistemu nemogoča. »Če je bila udeležba pri parlamentarnih volitvah 1963 in 1968 način, da je slovenska skupnost opozorila italijansko javnost na obstoj in probleme manjšine, je zdaj« — ugotavlja vodstvo stranke — položaj bistveno spremenjen, tako da so

Slovinci danes dejavnik, ki njegovega pomena ni mogoče podcenjevati ali omalovaževati, če hočemo govoriti o kakem družbenem in gospodarskem razvoju tukajšnjih obmejnih krajev ter o nadaljnji materialni in duhovni rasti celotnega obmejnega prebivalstva.«

V izjavi sveta slovenske skupnosti nato poudarjajo, da so največja nevarnost demokratičnim ustanovam v državi neofašisti. »Ko smo to ugotovili«, pravi dokument, »se nam postavlja samo na sebi vprašanje, kako naj se člani, somišljeniki, volilci in volivke slovenske skupnosti na bližnjih političnih volitvah konkretno ravnaajo. Svet slovenske skupnosti je bil mnenja — ko je upošteval notranje strukture svoje politične organizacije in zlasti različne nazorske in politične opredelitve svojih članov — da nikakor ne more svetovati ali priporočati, naj Slovenci, ki na upravnih in deželnih volitvah volijo slovenske liste, tokrat zaupajo svoj glas eni sami, pristno demokratični vsedrjavni italijanski stranki.« Ko se je tako v nasprotju z vodstvom slovenske demokratske zveze iz Gorice, ki je pozvalo svoje člane, naj glasujejo za KD ali pa PSDI, odrekel enostranskemu usmerjanju svoje volilne podlage, je svet SS spodbudil članstvo, naj se odloča za kandidate, ki so »resnično napredni, ki sprejemajo metodo demokratične igre in odklanjajo kakršnokoli reakcionarno in totalitarno avanturo«.

In kako so 7. maja glasovali pripadniki slovenske skupnosti? Poslanec KPI Albin Škerk je prejel okoli 2.000 njihovih preferenčnih glasov, približno toliko jih je zbral tudi kandidat KD Corrado Belci, precej jih je podprlo Dušana Košuto, manjši del pa je oddal »bele«, neveljavne glasovnice. Možno je, da so posamezni privrženci SS podprli tudi kandidata PSDI Lucia Lonzo, ki se je zavzel za reševanje manjšinskih vprašanj.³

Neposredni udeležbi na volitvah se je odrekla tudi slovenska levica. Njena izjava je nedvoumno usmerjala somišljenike, naj oddajo svoj glas edinemu Slovincu, ki ima možnost, da bo izvoljen, Albinu Škerku.

V znamenju aktivnejšega odnosa KD

Slovenska kulturno gospodarska zveza je v predvolilnem obdobju imela vrsto posvetovanj s predstavniki pokrajinskih vodstev strank, ki se sklicujejo na ustavo. Razgovori s komunisti, socialisti in predstavniki PSIUP so potrdili, da se napredne stanke zanimajo za vsa odprta vprašanja slovenske manjšine, pri čemer sodijo, da pri zakonskem urejanju položaja Slovencev ne bi smeli delati razlik med

³ Tednik »Il meridiano di Trieste« je, da bi potrdil tezo o približno takšni porazdelitvi glasov slovenske skupnosti, objavil podatke o tem, kam so v treh volilnih sedežih v tržaški občini odšli glasovi SS iz leta 1968. Od 113 glasov SS pri zadnjih rednih parlamentarnih volitvah v Repentabru jih je 82 pridobila KD, 42 KPI in 19 PSI in PSDI. 38 glasov SS v Škedenju je v celoti prevzela KD, 79 glasov v Barkovljah pa so si porazdelile KD — 33, KPI — 21 ter PSDI in PSI — 32.

pravicami manjšine v tržaški, goriški in videmski pokrajini. Vse tri stranke bodo, kot so poudarili, takoj po volitvah obnovile svoje zakonske osnutke, ki so že v Rimu. Sestanki članov vodstva SKGZ s predstavniki KD PSDI so pokazali, da so v zadnjem času tudi pri teh dveh strankah probleme manjšine proučili in da so že oblikovali stališča do posameznih slovenskih zahtev. Medtem ko bi za tržaško federacijo PSDI lahko veljala ugotovitev, da člani njenega ožjega vodstva politična stališča sprejemajo največkrat »ad hoc«, kar pa ne pomeni, da se ne zavedajo, kakšen pomen in kakšne dobre strani ima sožitje med Slovenci in Italijani ter sodelovanje s sosedi, so pri KD za volitve izdelali že kar precej nadroben program, s katerim naj bi se približali naši manjšini.

Krščanska demokracija se je izrekla proti zakonu o globalni zaščiti slovenske manjšine. Sodijo, da je odprte probleme treba reševati sproti, postopno in s posameznimi upravnimi postopki na vseh ravneh, z državnimi in deželnimi zakoni. Hkrati pa, ko se oklepajo taktike postopnosti, to je zavlačevanja, pa so pripravljeni sprejeti tudi vrsto konkretnih obvez, ki naj bi jim zadostili že v bližnji prihodnosti.

KD ne zanika, da slovenska manjšina živi v Beneški Sloveniji, vendar tamkajšnje Slovence po obsegu varstva, ki jim pripada, razlikujejo od Slovencev v tržaški in goriški pokrajini. Manjšina v Benečiji — pravijo pri tržaškem vodstvu KD — naj sama pokaže svojo moč in željo po oživljanju narodnostnega življenja. Medtem pa se KD kot najmočnejša stranka v deželi obvezuje, da bo storila vse, da se prebivalcem Benečije zagotovi svobodna opredelitev in da prenehajo vse oblike pritiska na domače prebivalstvo.

V nasprotju s predstavniki KD, ki za reševanje manjšinskih vprašanj po postopku, ki so ga sami začrtali, ne prevzemajo časovne obveznosti, so pri PSDI menili, naj bi postopno reševanje ne smelo trajati dlje od mandatnega obdobja pravkar izvoljenega parlamenta.

Ob letošnjih predčasnih parlamentarnih volitvah je KD v Trstu izdala poseben predvolilni letak za slovenske volilce, natisnjen v slovenščini. »KD si prizadeva, da bi dosegla notranji mir med prebivalstvom mesta in premostila težave, ki so jih zadnji, zakrknjeni ostanki fašizma skušali vriniti v tržaško javno mnenje«, je zapisano v dokumentu. »Ta notranji mir se zlasti izraža v neposrednem sodelovanju demokratično izvoljenih Slovencev v upravljanju tržaške občine in tržaške pokrajine, ko sodelujeta v obeh ustanovah po dva slovenska odbornika, ter v koristnem sodelovanju, do katerega je prišlo v devinsko-nabrežinski občini. V tem duhu je KD pripravila tisto veliko ljudsko manifestacijo, ki je decembra 1970 združila vse občane v Trstu, da bi primerno odgovorili fašističnemu izzivanju in nasilstvu.

Tudi v zakonskih in upravnih ukrepih dežele Furlanije-Juljske krajine ter tržaške občine in pokrajine je prišla do izraza volja do popolnega sodelovanja. To so ukrepi, ki so bili odobreni prav zaradi odločne politične volje KD: od poimenovanja ulic po najslavnejših Slovencih, ki so tod živeli, do dvojezičnih javnih napisov; od sloven-

skih lepakov do služb v raznih javnih uradih, v katere so bili sprejeti pripadniki slovenske manjšine, pa do priznanja pravice do rabe slovenščine v nekaterih rajonskih konzultah. Na deželni ravni so bili sprejeti trije zakonski predlogi Slovenske skupnosti z odločno podporo deželnih svetovalcev KD«.

Volilni program KD v slovenščini nato opisuje zakonske pobude in drugo dejavnost njenih predstavnikov v korist manjšine. »Belcijev zakon o slovenski šoli, ki ga je vlada sprejela, je jasen dokaz, kako pomembna je lahko dejavnost predstavnikov politične večine v primerjavi z jalovimi poskusi opozicije. To je ena izmed programskih točk KD, ki bo ponovno predložena parlamentu na podlagi obveznosti, ki jih je prevzel predsednik vlade Andreotti na nedavnem srečanju s predstavniki Slovenske skupnosti.⁴

Tudi obveznosti, ki jih je prevzela pokrajina, da pripravi študijsko srečanje na evropski ravni, ki naj obravnava probleme manjšin, in pa zaščita Krasa z zakonom, ki ga je pripravil Belci na podlagi znanstvenih študij prof. Renata Mezzene, so v neposredno in takojšnjo korist manjšine.«

Dokument v nadaljevanju omenja, da sta se osrednja vlada in pokrajina obvezali, da bosta ustanovili slovensko stolico na univerzi. To se je dejansko že uresničilo, saj bo že s prihodnjim akademskim letom na univerzitetnem sedežu v Vidmu normalno deloval tečaj za doktorat v slavistiki.

Tržaška krščanska demokracija poudarja svoje zasluge, da je predsednik Colombo sprejel slovensko delegacijo. Obveznosti, ki jih je vlada tedaj prevzela, je, kot počrtuje predvolilni program, prevzel tudi predsednik vlade Andreotti. KD prevzema obveznost, da bo odobren zakon o slovenskih šolah in to tudi s tistimi popravki, ki so jih predlagali slovenski predstavniki. Zavzemala se bo za odpravo fašističnih zakonov, ki posegajo v človeške in državljanske pravice predstavnikov manjšine, za izdatnejšo podporo slovenskim kulturnim, športnim in drugim ustanovam, posebej pa še slovenskemu gledališču. Kar zadeva označevanje krajev, si bo KD prizadevala, da to preide v pristojnost dežele. Ob koncu lepaka, naslovljenega slovenskim volivcem, KD obljublja še, da bo v bližnji prihodnosti stekel televizijski program v slovenščini na deželnem kanalu.

Svoj program zagotovil in obljub slovenski manjšini, ki se ob njem kaže dalj časa ustaviti prav zato, ker je prvi in dokaj konkreten, končuje tržaška KD z ugotovitvijo, da so se v korist Slovencev bodisi v Rimu ali v Trstu doslej uresničile le tiste pobude, ki so jih podprli tudi krščanski demokrati. Nehote ali pa zavestno napeljujejo na sklep, da je KD odgovorna tudi za vsa zavlačevanja pri urejanju

⁴ Tedanji predsednik italijanske vlade Andreotti je, ko je obiskal Trst, sprejel delegacijo slovenske skupnosti, ki mu je izročila spomenico o vprašanih manjšine z dne 10. aprila 1972.

položaja manjšine v Furlaniji-Juljski krajini. Ali to pomeni, da se vodstvo KD v Trstu odreka svoji dosedanji taktiki?

V mesecu pred volitvami se je delegacija SKGZ v Trstu sestala tudi s predstavniki liberalne in republikanske stranke, ki so — kar je precejšnje presenečenje — za probleme manjšine pokazali zadovoljivo zanimanje. Zagotovili so, da bodo do zahtev Slovencev v tržaški, goriški in videmski pokrajini v prihodnosti sprejeli bolj opredeljena stališča.

Čeprav so bila podobna srečanja SKGZ s predstavniki političnih strank predvidena tudi v Gorici, jih tam ni bilo. Pogovarjali so se samo na sedežih KPI, PSI in PSDI.

Voditelji in kandidati nekaterih političnih strank v volilnem okrožju Videm—Gorica—Pordenone—Belluno so se pred volitvami sestali s predstavniki slovenskih društev in organizacij v Beneški Sloveniji. Šlo je za prvo podobno akcijo, ki je navzlic naglici, s katero so razgovore pripravili, izredno uspela.

Pri sestankih so sodelovala tale slovenska društva: »Ivan Trinka« iz Čedad, skupina duhovnikov okoli lista »Dom«, »Rečanj« iz Ljes, kulturno društvo »Valli del Natisone« iz Špetra Slovenov, uredništvo »Matajurja«, »Društvo slovenskih izseljencev iz Benečije« ter »Center za kulturna raziskovanja« iz Barda v Terski dolini. Srečanja z delegacijo KPI se je udeležil tudi predstavnik »Odbora za obnovo Nadiških dolin«. 22. aprila so se duhovniki skupine »Dom« ločeno sestali s predstavniki KD. Dva dni zatem je prišlo do pogovora med zastopniki vseh slovenskih društev in delegacije KD, v kateri so bili Mario Toro, kandidat v čedajskem okrožju, Giorgio Santuz, kandidat za poslansko zbornico, Romano Spehogna, član izvršnega odbora videmske federacije ter pokrajinski odbornik za turizem, Cirillo Jussa, špeterski župan in tajnik sekcije KD v Špetru Pepè.

28. aprila so se predstavniki društev sestali z zastopniki PSI Lorisom Fortuno, deželni tajnikom stranke Luciem Tringaleom, in skupino funkcionarjev, v kateri je bil tudi slovenski kandidat Marko Waltritsch. 29. aprila je bil razgovor s komunisti, ki jih vodi pokrajinski tajnik Renzo Pascolat, navzoča pa sta bila tudi deželni svetovalec in namestnik sekretarja deželnega komiteja KPI Arnaldo Barcetti in poslanski kandidat Mario Lizzero. Serijo predvolilnih stikov so predstavniki slovenskih društev zaključili 30. aprila z razgovorom z delegacijo PSIUP, ki jo je vodil poslanski kandidat Primo Blarzino. Socialdemokrati iz videmske pokrajine na vabilo za pogovor o vprašanjih slovenske manjšine v Benečiji niso odgovorili.

Dokumenti, ki so jih predstavniki društev predložili svojim so-besednikom, so prvi pomembni poskus, da bi političnim strankam predočili lasten program zahtev po urejanju gospodarskih, narodnostnih in političnih problemov. Razen delegacije KD, ki na povsem odkrit razgovor očitno ni bila pripravljena, so člani vodstev in kandidati naprednih strank zahteve Beneških Slovencev v celoti podprli.

Ta podpora je bila očitna tudi v vsej predvolilni kampanji, ko sta KPI in PSI v Benečiji prirejali zborovanja, na katerih so praviloma nastopali tudi slovenski govorniki.

Volitve 7. maja so pokazale, da poskus odprave monopola KD v Beneški Sloveniji za sedaj še ne more povsem uspeti. Dovolj pa je znakov, da se v primeru, če bo najmočnejša stranka ostala brezbrizna do problemov državljanov slovenskega jezika, le-ta ne bo mogla izogniti posledicam. Na možnost da bi volilci KD obrnili hrbet, je ostro opozorilo glasilo skupine slovenskih duhovnikov »Dom«, ki je krščanski demokraciji pripisalo odgovornost za kritičen gospodarski in politični položaj v Benečiji.

O pomenu izvolitve slovenskega poslanca

Pomisleki o pomenu slovenske prisotnosti v rimskem parlamentu so bili pri večini manjšinskih organizacij pred minulimi volitvami razbiti. Ker se je zavedala, da ima edino Albin Škerk resnične možnosti za izvolitev, je na primer slovenska levica zapisala v svoji izjavi, da meni, da je podpora dosedanjemu poslancu Škerku v interesu vse slovenske narodnostne skupnosti. »Pri tem slovenska levica želi poudariti, da vstraja pri svojih ugovorih glede politike vključevanja v italijanske stranke, vendar se hkrati zaveda, da bi bilo nesmiselno, če bi odrekli svojo podporo človeku, ki se je v resnici zavzel za pravice slovenske narodnostne skupnosti in ki ima možnost, da s pomočjo naših glasov spet pride v poslansko zbornico.« O pravici manjšine do predstavnštva v parlamentu in senatu izrecno govori tudi »Načrt ustavnega zakona« SKGZ in peticija »Osnuitek za zakonsko zaščito slovenske manjšine v deželi Furlaniji-Juljski krajini« slovenske skupnosti in slovenske demokratske zveze.

»Navzočnost poslanca, ki jasno izjavlja, da je Slovenec, in ki zahteve Slovencev vztrajno postavlja v ospredje, lahko nadomesti še tako učene razprave o tem, da nekje daleč na severozahodu živi slovenska skupnost,« je poudaril predsednik SKGZ Boris Race na seji glavnega odbora SKGZ, ki je bila 5. junija in ki so na njej ocenjevali volilne rezultate. Vodstvo SKGZ je tudi kritično opozorilo na prikrito tekmovanje med dvema kandidatom na listi KPI v Trstu — Albinom Škerkom in Gastonom Millom, kar bi v primeru, če slovenska kandidata ne bi s preferenčnimi glasovi izdatno podprli tudi Slovenci, ki sicer glasujejo za politične stanke in organizacije z drugačnimi idejnimi temelji in cilji, pripeljalo do tega, da manjšina ne bi več imela svojega parlamentarca. Skoraj nenavadno veliko naraščanje preferenčnih glasov za Gastona Milla (zbral je 4464 preferenc v nasprotju s 1937 leta 1968) kaže na polarizacijo volilcev KPI okoli dveh imen, pri čemer sta preostala dva kandidata ostala v seneci. Načelo enakih možnosti, ki ga pri volitvah v poslansko zbornico uvaja KPI v Trstu, s tem ko kandidate uvršča na listo po abecednem redu in se na ravni deželne in pokrajinskega vodstva odreka usmer-

janju volilne podlage, je lahko tudi sporno, toliko bolj, ker kljub velikemu številu slovenskih volivcev Slovencem praviloma ne daje možnosti, da bi kandidirali v senat.

Navzlic tradicijam naprednega delavskega gibanja v Trstu, v katerem so Slovenci že več desetletij med prvimi, ni KPI edina, ki bi bila moralno obvezana zagotoviti slovensko predstavništvo v Rimu. Vsaj z enako upravičenostjo in možnostmi bi to lahko zahtevali tudi od KD v Beneški Sloveniji.

Z minulimi predčasnimi parlamentarnimi volitvami v Italiji se je — ne glede na to, kam je po njih krenil italijanski politični voz — naša manjšina kot samostojen in odločilen subjekt v deželi, kjer živi, pomembno uveljavila. Velika večina pripadnikov manjšine na Tržaškem (in nekoliko manj na Goriškem in v Benečiji) je svoje glasove oddala naprednim in demokratičnim strankam ter kandidatom, ki so se izrekli za razumevanje in reševanje njihovih odprtih vprašanj. S preferenčnimi glasovi so dosegli izvolitev svojega poslanca in — kar je za politično ozračje v Trstu v prihodnjem obdobju še posebej pomembno — s tem, da so podprli naprednejšega kandidata KD Corrada Belcija, so mu zagotovili prednost pred kandidatom nacionalistične in iredentistične desnice Giacomom Bologno. Volitve so dokazale, da po več letih strpnega dialoga politične stranke s tem, da se odkrito zavzemajo za sožitje med Italijani in Slovenci ter za sodelovanje s sosedi, ne zgubljajo, ampak prav narobe, pridobivajo volilce. Razlog več, da ob podobnih dogodkih v prihodnosti odpade še tisto taktiziranje, ki smo mu bili na račun slovenske manjšine priča pred 7. majem.

Dileme ob uveljavljanju minulega dela

1. Uvodna razmišljanja

Ustavna dopolnila (XXI. dopolnilo, 3. točka, 3. odstavek) uveljavljajo kot ustavno kategorijo pravico delavca, da dobiva v združenem delu osebni dohodek v sorazmerju z rezultati svojega dela ter glede na to, kakšen je njegov osebni prispevek k uspehu in razvoju organizacije, ki ga je dal z vsem svojim tekočim in minulim delom. Torej so delovne organizacije od uveljavitve ustavnih dopolnil naprej dolžne upoštevati pri obračunu osebnega dohodka vsakega delavca poleg vrste opravljenega dela in njegove zahtevnosti ter doseženega delovnega rezultata v obračunanem tekočem obdobju tudi prispevek, ki ga je k uspehu in razvoju organizacije dal delavec s svojim minulim delom.

Kljub temu, da je minulo delo in upoštevanje tega dela v praksi delitve osebnega dohodka od uveljavitve ustavnih dopolnil ena izmed aktualnih in atraktivnih tem za vsakodnevne razprave, izhodišča še niso dovolj jasno strokovno opredeljena, v delovnih organizacijah pa čakajo na modele in navodila. V redkih objavljenih razpravah na temo minulega dela srečujemo zelo različna stališča pri opredeljevanju vsebine in pomena termina »minulo delo« in še bolj različna stališča glede uveljavljanja minulega dela kot načela delitve osebnih dohodkov v neposredni praksi delovnih organizacij. Srečujemo se s trditvami, da je minulo delo kot načelo delitve osebnega dohodka nekaj čisto novega, doslej neznanega, in tudi s trditvami, da minulo delo kot ustavna kategorija le legalizira tiste podlage in merila, ki jih doslej ni bilo mogoče opravičiti v okviru načela delitve po delu. Nekateri avtorji razpravo o minulemu delu sploh odklanjajo. Zelo pogosto se srečujemo tudi s stališči, da je z uveljavljanjem minulega dela v praksi delitve osebnih dohodkov treba še počakati, dokler ne bodo razširjene nejasnosti o opredelitvi temeljnih izhodišč in dokler ne bomo našli ustreznih meril. Nekaj primerov uveljavljanja minulega dela (npr. Jutranjka iz Sevnice) so doslej v časopisju obravnavali in jasno kritizirali. Niso pa objavili nobenega primera uveljavljanja

minulega dela, pa tudi ne dobrohotno ocenili nobenega primera iskanja novih poti.

Pri vseh nejasnostih je nekaj kljub vsemu jasno: ustavna dopolnila zvezne in republiške ustave so bila sprejeta in veljajo. Delovne organizacije s svojimi splošnimi akti urejajo delitev osebnega dohodka in so pri tem dolžne upoštevati ustavna načela. Če bi torej delavec iz neke delovne organizacije pri ustavnem sodišču začel ustavni spor in zahteval, da presodijo v kolikšni meri se ujema pravilnik o delitvi osebnih dohodkov v njegovi delovni organizaciji z ustavo, bi tak primer morali obravnavati. Ustavno sodišče bi moralo ugotoviti dejstva in če bi ugotovilo, da splošni akt načela minulega dela ne upošteva, bi moralo delovni organizaciji naložiti, da svoje splošne akte uskladi s sprejetimi ustavnimi dopolnili.

Hkrati moramo tudi ugotoviti, da je verifikacijska komisija v postopku verifikacije samoupravnih sporazumov odklanjala verifikacijo podlag in meril za upoštevanje minulega dela, ki so jih posamezne grupacije že v lanskem letu vnašale v svoje samoupravne sporazume. To dejstvo je s svojo formalnopravno legitimacijo močno podprlo po našem mnenju zmotno stališče, da je z uveljavljanjem načela minulega dela treba še počakati, dokler pojma in vsebine tega načela dokončno ne opredelimo in izdelamo ustrezne modele in tehnike.

2. Dosedanje oblike upoštevanja minulega dela v praksi delovnih organizacij

Čeprav se minulo delo kot pojem in kot ustavno načelo nastajanja pravic iz delovnega razmerja pojavlja šele v XXI. ustavnem dopolnilu, ki je bilo sprejeto v letu 1971, poznamo primere upoštevanja minulega dela (seveda ne s tem imenom) tudi že v dosednji praksi delovnih organizacij. Tu gre za vrsto podlag za delitev osebnega dohodka in podlag za doseganje drugih pravic v združenem delu, ki jih doslej nismo mogli opravičiti v okviru načela »delitve po delu«, ampak smo jih utemeljevali s socialno-humanitarnih vidikov ali z vidikov vgrajevanja samodejne perspektive za vsakega delavca v združenem delu. Nekatere izmed teh podlag lahko naštejemo:

- upoštevanje celotne delovne dobe pri določanju delitvenih razmerij za obračun osebnega dohodka;
- upoštevanje delovne dobe v delovni organizaciji pri določanju delitvenih razmerij za obračun osebnega dohodka;
- posebne nagrade ali darila za jubilarne od 10-, 20- ali 30- letnem delovnem stažu v delovni organizaciji;
- nagrade ali odpravnine ob upokojitvi ali odhodu iz delovne organizacije;

— občasne nagrade, pomoči, pogostitve ali druge bonitete (regresi za dopuste, uporaba počitniških domov itd.) za upokoјence, ki so bili dolgoletni člani delovne skupnosti;

— daljši odpovedni rok za delavce z daljšim celokupnim delovnim stažem ali daljšim stažem v delovni organizaciji;

— daljši letni dopust za delavce z daljšim delovnim stažem;

— prednost delavcev z daljšim delovnim stažem v delovni organizaciji pri napredovanju in strokovnem izpopolnjevanju;

— prednost delavcev z daljšim delovnim stažem v delovni organizaciji pri reševanju stanovanjskih problemov (dodeljevanju stanovanj, dodeljevanju kreditov za zidavo ali nakup stanovanj).

Vsi ti primeri kažejo, da je bilo minulo delo, čeprav ne s tem imenom in tudi ne kot ustavno načelo, že tudi doslej navzoče v praksi naših delovnih organizacij. V ustavi izrecno navedeno načelo upoštevanja tudi minulega dela praktično samo potrjuje nekatere težnje in skušnje ter je hkrati tudi spodbuda za poglobljanje obstoječih oblik in razvijanje novih, ki naj zagotovijo optimalno motivacijo vsakega delavca in vsake skupine delavcev za doseganje boljših uspehov delovne organizacije in družbene skupnosti.

Uveljavljanje minulega dela kot ustavnega načela je hkrati tudi konec »načelnih« razprav, ali je mogoče pri delitvi sredstev za osebne dohodke upoštevati tudi podlage, ki jih ni mogoče uskladiti z ozko pojmovanim načelom »delitve po delu«. V preteklosti, predvsem po letu 1960, so delovne organizacije pogosto preganjali zunanji pritiski, naj opuste podlage in merila, s katerimi so pri delitvi osebnega dohodka upoštevale celotni delovni staž, delovni staž v delovni organizaciji ali druge podlage, ki jih ni bilo mogoče uskladiti z ozko pojmovanim načelom »delitve po delu«.

Posamezna delovna organizacija mora seveda uskladiti intenzivnost upoštevanja načela upoštevanja minulega dela s stvarnimi možnostmi. Izdatno uveljavljanje podlag in meril pri minulem delu hkrati zmanjšuje manevrski prostor za upoštevanje neposredno doseženih delovnih rezultatov pri delitvi osebnih dohodkov, kar bi ogrozilo motivacijo delavcev za večje in boljše uspehe pri delu.

Dosedanja praksa delovnih organizacij torej nudi po našem mnenju dovolj podlage za izpopolnjevanje dosedanjih in uveljavljanje novih podlag in meril, s katerimi naj se upošteva minulo delo pri delitvi osebnih dohodkov in nastajanju drugih pravic iz delovnega razmerja. Možno je po našem mišljenju stališče, da dosedanja praksa ne ustreza ali ne ustreza popolnoma novemu načelu minulega dela. Nemogoča in neutemeljena bi bila trditev, da v praksi doslej glede tega ni nobenih skušenj. Menimo torej, da so navedeni primeri iz dosedanje prakse lahko dobra podlaga za razmišljanja in za iskanje boljših in primernejših modelov ter temeljev in meril za upoštevanje minulega dela pri delitvi sredstev za osebne dohodke.

3. Nekaj odprtih vprašanj v zvezi z minulim delom

V zvezi z uveljavljanjem minulega dela kot podlage za delitev osebnega dohodka in pridobivanjem drugih pravic iz minulega dela se v sedanjem trenutku zastavljajo predvsem tale vprašanja:

a) Ali že uveljavljati načelo minulega dela v praksi delovnih organizacij ali čakati, da se načelo minulega dela teoretično in strokovno dovolj razčleni ter izdelajo konkretni modeli in metode?

b) Ali kot izhodišče za nastajanje pravic iz minulega dela upoštevati prejšnje delo v sedanji delovni organizaciji ali tudi v drugih?

c) Katere sestavine in s pomočjo katerih kazalcev je mogoče upoštevati pri opredeljevanju obsega in intenzivnosti minulega dela za posameznega delavca?

d) Na kolikšen del osebnih dohodkov in na pridobivanje katerih drugih pravic iz združenega dela naj se uporabi načelo minulega dela?

Odgovori na navedena štiri vprašanja bodo lahko opredelili smotrnost in tudi možnosti upoštevanja minulega dela v posamezni delovni organizaciji. Poskusili bomo posplošeno odgovoriti na ta štiri zastavljena vprašanja. Ti odgovori seveda niso neka dokončna stališča o tem problemu, ampak so prispevek avtorja k razpravi o uveljavljanju obravnavanega ustavnega načela v praksi naših delovnih organizacij.

a) Upoštevanje minulega dela pri delitvi sredstev za osebne dohodke je ustavno načelo, uveljavljeno v preteklem letu z ustavnimi dopolnili. Zato je seveda jalova diskusija o tem, da problem teoretično in strokovno ni dovolj razčlenjen. Ustavno načelo od sprejema dopolnil dalje velja in vsak član delovne skupnosti ima v svoji delovni organizaciji pravico zahtevati, da se pri delitvi sredstev za osebne dohodke upošteva tudi njegovo minulo delo. To hkrati pomeni, da so delovne organizacije dolžne iskati in uveljavljati ustrezna merila za upoštevanje minulega dela pri delitvi sredstev za osebne dohodke. Samo tako, da v iskanju ustreznih meril vključimo ustvarjalne sposobnosti vseh delavcev v združenem delu, bo mogoče sčasoma razviti veliko različic upoštevanja minulega dela. Iz teh bo mogoče z izmenjavokušenj med delovnimi organizacijami in s teoretičnim in strokovnim obravnavanjem uporabljenih in možnih variant izdelati nekatere modele, ki bodo strokovno utemeljeni in širše uporabni.

b) Tekst sprejetega ustavnega dopolnila opredeljuje pravico delavca, da dobiva osebni dohodek v sorazmerju z rezultati svojega dela ter osebnega prispevka k uspehu in razvoju organizacije, ki ga je dal z vsem svojim tekočim in minulim delom. Torej se pri opredelitvi pravic iz minulega dela upošteva prispevek, ki ga je delavec dal k uspehu in razvoju (delovne) organizacije. Glede takšne opredelitve nastajanja pravic iz minulega dela je mogoče izraziti vrsto pomislov.

Predvsem bi upoštevanje dela samo v delovni organizaciji navajalo na zmotno mišljenje, da je delovna organizacija nekakšna »zadruha z omejeno zavezo«, katere delovna sredstva so v lasti članov delovne skupnosti, ne pa v družbeni lastnini. Delavec, ki je delal v katerikoli organizaciji združenega dela, je s svojim delom povečeval sklad delovnih sredstev v družbeni lastnini in bi zato moral imeti pravico do deleža, ki izhaja iz načela minulega dela. To seveda ne pomeni, da moramo delo v katerikoli delovni organizaciji upoštevati enako in v enakem obsegu. Normalno bi bilo, da delo v sedanji delovni organizaciji upoštevamo izdatneje, v večji meri, delo v drugih delovnih organizacijah, v katerih je delavec poprej delal, pa upoštevamo v manjši meri. Ugovori, ki bi nastali v posamezni delovni organizaciji, da bi tako iz lastnih sredstev upoštevali minulo delo delavcev v drugih delovnih organizacijah, zgubi svojo težo z dejstvom, da velja enako za delavce, ki so prej delali v tej delovni organizaciji, in tudi če upoštevamo etično načelo delavske solidarnosti.

Poleg tega bi dejstvo, če bi upoštevali samo delo v delovni organizaciji, povzročilo vrsto težav in pustilo grenak občutek nepravčnosti zaradi dejstva, da se načelo upoštevanja minulega dela uveljavlja v določenem (sedanjem) trenutku. Starejši delavci, ki so iz kakršnihkoli razlogov spremenili zaposlitev, bi bili prikrajšani, ker bi se pravice iz minulega dela ob prekinitvi zaposlitve (npr. v obliki odpravnine ali drugače) lahko uveljavile šele vnaprej.

Iz navedenih razlogov bi bilo bolj smotrno in družbenoekonomskemu sistemu ustreznejše, če kot podlago za nastajanje pravic iz minulega dela upoštevamo celotni delovni prispevek delavca v združenem delu, vendar izraziteje delovni prispevek delavca v sedanji delovni organizaciji.

c) Postavlja se vprašanje, katere sestavine in kateri kazalci lahko opredelijo obseg minulega dela posameznega delavca. Tudi glede tega vprašanja se pojavljajo občutne razlike med stališči, ki so bila doslej izražena oziroma znana, ter tudi med primeri uveljavljanja načela minulega dela v praksi delovnih organizacij, ki so jih doslej poznali. Predvsem opažamo pri opredeljevanju obsega pravic iz minulega dela tri vrste kazalcev:

— delež akumulacije, ki ga je posamezni delavec prispeval v organizaciji združenega dela (vrednostni kazalec);

— delo, ki ga je posamezni delavec opravljal v organizaciji združenega dela (fizični kazalec);

— čas, ki ga je posamezni delavec prebil v organizaciji združenega dela (časovni kazalec).

Vrednostni kazalec — delež akumulacije, ki ga je posamezni delavec prispeval v organizaciji združenega dela — je problematičen z več različnih vidikov. Akumulativnost, ki jo dosega organizacija združenega dela v posameznemu časovnemu obdobju, ni odvisna samo od dosežene stopnje produktivnosti dela, ampak tudi od vrste drugih dejavnikov, izmed katerih je ekonomski sistem, tj. instrumen-

tarij delitve med družbo in organizacijo združenega dela, najbolj izrazit. Organizacija združenega dela lahko v nekem obdobju dosega visoko akumulacijo, a v naslednjem obdobju posluje z zgubo zato, ker se je spremenil sistem cen, devizni režim, sistem obdavčenja ali podobno. Nesmotrno je torej priznati posameznemu delavcu za takšno obdobje visoke akumulativnosti nizek delež iz minulega dela in za obdobje nizke akumulativnosti nizek delež ali celo ne priznata nobenega deleža iz minulega dela. Razen tega je vsaj težko, če ne popolnoma nemogoče ugotavljati, kolikšen je delež posameznega delavca na podlagi tega kazalca za prejšnja obdobja. Navedeni ugovori torej zmanjšujejo uporabno vrednost tega kazalca in menimo, da ga lahko uporabimo le v izjemnih primerih ali le kot eno izmed številnih sestavin pri opredeljevanju obsega pravic iz minulega dela.

Fizični kazalec — delo, ki ga je posamezni delavec opravljal v organizaciji združenega dela — opredeljuje zahtevnost delovnih nalog in dosežene delovne rezultate, ki jih je posamezni delavec opravljal v posameznih prejšnjih časovnih obdobjih. Z uporabo takšnega kazalca pri uveljavljanju pravic iz minulega dela upoštevamo vrsto in zahtevnost dela, ki ga je posamezni delavec opravljal v preteklih obdobjih v organizaciji združenega dela. Ta kazalec bi po našem mnenju najbolj točno opredeljeval prispevek delavca v združenem delu. Delež sredstev za osebne dohodke, ki naj se razdeli glede na minulo delo delavcev v organizaciji združenega dela, bo namreč vedno odvisen od dohodka, doseženega v sedanjem časovnem obdobju, ta sedanji dohodek pa je rezultat tudi poprej opravljenega (razvojnega) dela, ne pa toliko poprej dosežene stopnje akumulacije. Ugotavljati vrsto in zahtevnosti dela, ki ga je posamezni delavec opravljal v organizaciji združenega dela, je sicer težava, vendar ni nepremostljiva težava in ju je gotovo lažje ugotoviti kot delež posameznega delavca pri doseganju akumulacije (poslovnega sklada) v posameznih časovnih obdobjih. Kot dokaj natančno mero fizičnega kazalca bi lahko upoštevali osebni dohodek, ki ga je delavec dosegal poprej in je bil ustrezno valoriziran.

Časovni kazalec — tj. čas, ki ga je posamezni delavec prebil v organizaciji združenega dela — je najlažje objektivno ugotoviti. Pomanjkljivost takšnega kazalca, ki ga lahko uporabimo le za sedanho vrsto in zahtevnost dela, je očitna, ker mehanično in statično iz vidika sedanjega trenutka priznava neke pravice iz minulega dela. To seveda ni delovni prispevek posameznega delavca v združenem delu, ampak le časovna opredelitev delovne dobe delavca v organizaciji združenega dela.

Za upoštevanje minulega dela delavca v drugih (prejšnjih) organizacijah združenega dela je seveda moč uporabiti le časovni kazalec.

d) Del sredstev za osebne dohodke, ki naj se razdeli na podlagi načela minulega dela, ni opredeljen ali predpisan in ga mora določiti posebej in za svoje potrebe vsaka delovna organizacija. Menimo, da je prav s samoupravnimi sporazumi o delitvi dohodka in osebnih

dohodkov mogoče in nujno opredeliti vsaj splošne oblike, ki naj bi jih organizacije združenega dela uveljavljale v svoji praksi. Dokler ti okviri niso dogovorjeni, je smotno, da organizacije združenega dela zaenkrat v skromnem obsegu (morda 5 do 15 % vseh sredstev za osebne dohodke) razvijajo podlage in merila za upoštevanje minulega dela pri delitvi osebnih dohodkov. Jasno mora namreč biti dejstvo, da zaradi uveljavljanja minulega dela ni mogoče povečevati deleža sredstev za osebne dohodke, ampak da gre pri tem za drugačno razporeditev teh sredstev. Občutno upoštevanje minulega dela pa bi lahko ogrozilo možnosti delovne organizacije za upoštevanje delovnih rezultatov, doseženih v tekočem obdobju, tj. za motivacijo in materialno stimulacijo učinkovitosti tekočega dela.

4. Sklep

Minulo delo kot ustavno načelo torej po našem mnenju ni nekaj čisto novega v delitvi osebnega dohodka in pri pridobivanju drugih pravic iz delovnega razmerja. Zarodki za upoštevanje tega načela so se v prejšnjih obdobjih — bolj ali manj intenzivno — v praksi naših delovnih organizacij doslej že pojavljali. Mogoče je torej razpravljati o ustreznosti teh dosedanjih skušenj, izmed katerih se lahko nekatere bolj, a druge manj ujemajo s sedanjim presojanjem in s stališči o uveljavljanju minulega dela kot načela o delitvi osebnega dohodka.

V sedanjem trenutku je po našem mnenju najbolj smotno in najbolj racionalno, da uveljavljamo in še naprej razvijamo dosedanje skušnje.

Z določeno mero previdnosti in razuma bo sčasoma mogoče uveljaviti tudi nove podlage in merila, vendar v začetkih manj intenzivno in v obsegu, ki ne bo povzročal ekscesov in socialnih nemirov. Šele praksa nadaljnjih obdobj bo lahko verificirala ali odklonila takšna iskanja v novih smereh. Kolikor bodo iskanja novih podlag in meril v praksi delovnih organizacij ostala v razumnih okvirih — z manjšo intenzivnostjo in v manjšem obsegu — bodo tudi morebitni spodrsrljaji manj boleči, a modeli, ki bodo v praksi pokazali dobre rezultate v naslednjih obdobjih, izdatneje uporabljeni. Skratka, nesmotno bi bilo zanikati in do temelja podirati doslej preskušene oblike v delitvi osebnega dohodka in jih zaradi napak razloženega novega načela nadomestiti z nečim novim, kar praksa še ni preverila. V dosedANJI sistem notranje delitve moramo, tako menimo, postopoma in dovolj previdno vgrajevati nove elemente, in le to lahko zagotovi normalen razvoj in optimalno motivacijo vseh delavcev za doseganje najboljših delovnih rezultatov v združenem delu.

Vloga samoupravnih aktov v delovnih organizacijah

(V okviru raziskave o vlogi samoupravnih splošnih aktov v delovnih organizacijah, ki jo delata Inštitut za družbeno upravljanje iz Zagreba in Ekonomski center iz Maribora, smo raziskali vlogo samoupravnih instrumentov v delovni organizaciji S. iz Maribora in pri tem smo prišli do nekaterih ugotovitev, ki pa niso specifične za to podjetje.)

Samoupravno bistvo mikroinstrumentov (splošnih aktov) se pokaže pri njihovem izpolnjevanju. Motiv izpolnjevanja pa ni pravna sankcija, čeprav ni izključena, temveč predvsem družbeno moralni motiv kot npr. moralna zavest, čut odgovornosti, zavest o medsebojni povezanosti v delovni organizaciji in zavest solidarnosti, ter podobno. Kako je z izpolnjevanjem samoupravnih instrumentov v podjetju S. Predvsem moramo povedati, da smo iz raznih razgovorov z delavci v podjetju, še posebej z delavci v pravni službi, prav tako tudi na podlagi številnih vprašanj in odgovorov v tovarniškem listu v stalni rubriki »Pravni nasveti«, prišli do ugotovitve, da večina ne pozna določil samoupravnih aktov. To sklepamo tudi po tem, da je v podjetju na voljo le majhno število izvodov posameznih samoupravnih instrumentov. Tako so kljub temu, da je to več kakor 3000-članski kolektiv, razmnožili le 200 izvodov statuta podjetja. Druge akte razmnožujejo v še manjšem številu izvodov. V podjetju S. pri raziskavi nismo posebej ugotavljali, kolikšna je praktična vrednost normativnih aktov in celotne notranje zakonodaje, vendar se lahko sklicujemo na nekaj empiričnih podatkov, do katerih so prišli pri raziskavi mnenja mladine o samoupravljanju, pri raziskavi, ki so jo v tem podjetju naredili v jeseni 1969. leta. Le okrog 40 odstotkov anketirancev, članov Zveze mladine, je odgovorilo, da lahko izkoristijo pravice, ki jim jih dajejo samoupravni akti. Drugi so odgovorili, da te pravice lahko le malo izrabljajo ali jih sploh ne izrabljajo.

Menimo, da je zaradi strukture delavcev v podjetju S. (veliko število delavcev je nekvalificiranih) zelo težko ugotoviti, koliko delavci res poznajo notranjo zakonodajo. Tudi dejstvo, da je okoli 1000 delavcev iz drugih republik in vsaj neki del teh delavcev ne

pozna dovolj slovenskega jezika, je razlog, da ne poznajo vsebine samoupravnih aktov.

Delavci so do splošnih aktov precej pasivni. To se kaže tudi na zborih, kjer razpravljajo o osnutkih splošnih aktov. Največkrat na takšnih zborih postavljajo vprašanja, ki zahtevajo pojasnil, ni pa resnične razprave o osnutkih splošnih aktov. Delavci se izgovarjajo, da ne razumejo, da tako in tako ne morejo nič spremeniti ali da nima pomena, da bi sploh razpravljali, ker je tako vnaprej vse dogovorjeno med »tistimi zgoraj«. Občutek imam, da delavci splošnih aktov ne sprejemajo za svoje samoupravne dogovore in se s svojimi splošnimi akti ne indentificirajo. Splošne akte spoštujejo ne le zato, ker bi s tem spoštovali skušni dogovor, temveč predvsem zato, ker pač nadomeščajo pozitivno zakonodajo, katero pa sankcionira država.

V praksi se vprašanje o izpolnjevanju in spoštovanju samoupravnih aktov najbolj zaostri pred komisijo v postopku zaradi kršitve delovne dolžnosti. Pravilnik o delovnih razmerjih dolžnosti določa negativno, npr.: kdor zamudi v dveh mesecih, kdor neopravičeno izostane z dela ipd. Nikjer pa niso delavčeve dolžnosti zapisane pozitivno. Večkrat se zgodi, da se delavec šele v postopku zave, da nečesa ni smel storiti ali opustiti. To izvira iz tega, da delavci ne poznajo pravic in dolžnosti, ki so zapisane v splošnih aktih.

Na drugi strani pa moram opozoriti, da v samoupravnih aktih še najdemo deklarativne določbe, ki v praksi ne pomenijo veliko.

Izpolnjevanje samoupravnih aktov in pomembnost splošnih aktov — instrumentov — se kažeta tudi v sporih pred sodiščem. V podjetju S. teh sporov ni bilo veliko, razen nekaterih izjem, vendar je v podjetju čutiti odgovornost in nekakšen »strah« pred sodiščem, ki bi morda pogledalo v samoupravni akt in odločalo v skladu z njim. Zanimiv je podatek, na katerega so nas opozorili v pravni službi tega podjetja. Vodilni delavci in delavci v službah, ki morajo pri svojem delu uporabljati splošne akte, se najraje obračajo na pravno službo za pojasnilo oz. nasvet ali pa za informacijo, kako naj neki problem rešijo, četudi je to jasno zapisano v splošnem aktu. Večkrat se tudi zgodi, da se oseba, ki bi morala vedeti za neki splošni akt ali določilo v statutu, sploh ne potruди, da bi zvedela, ali akt obstaja in kaj je zapisano v samoupravnem instrumentu, kje in kako. V pravni službi prihajajo v praksi do veljave le bolj pomembni akti, kot je pravilnik o delovnih razmerjih, medtem ko so drugi akti bolj formalni in jih malokdo proučuje.

Pri raziskavi smo opravili poskus v proizvodnji. Na glavni oglasni deski v proizvodnji smo izobesili osnutek statuta. Nekaj dni smo od časa do časa opazovali, koliko delavcev je bralo osnutek statuta, ki je visel na oglasni deski. Mimo te oglasne deske mora vsak dan okoli 500 delavcev. V 6 opazovalnih dneh je bilo opaziti le okoli 20 delavcev, ki so postali in pregledali naslov in malce

prelistali vsebino. Nihče pa ni bil pri statutu dlje kakor 5 minut. Tudi po 20 dneh, kolikor je bil osnutek statuta na oglasni deski, je bil papir čist in je bilo lahko ugotoviti, da ga ni bralo večje število ljudi. Prav tako je simptomatično, da nihče (kljub temu, da je bil kolektiv o tem obveščen) ni pozneje zahteval osnutka statuta, da ga prouči. (V podjetju S. pošljejo osnutke samoupravnih aktov vsem članom delavskega sveta podjetja, vsem vodjem in predsednikom samoupravnih organov ter vodstvu družbenopolitičnih organizacij). Tudi pripomb na osnutke je zelo malo, če pa so, so predvsem pripombe, ki zadevajo posameznika ali pa status posamezne službe.

Torej lahko sklepamo, da v praksi podjetja S. ne moremo ugotoviti širokega in splošnega poznavanja določil samoupravnih aktov članov delovnega kolektiva. Tudi ni velikega zanimanja za to. Glede izpolnjevanja določil, zapisanih v samoupravnih aktih, ne moremo pričakovati zadovoljivega odgovora, če že ugotavljamo, da določila niso splošno znana. Brez poznavanja pa ne more biti izpolnjevanja. Vzrok za takšno stanje je že pri postopku za sprejem samoupravnih aktov. Osnutki samoupravnih aktov nastajajo v ozkem krogu strokovnjakov v podjetju ali pa celo pri posameznih osebah zunaj podjetja, kakor je bilo na primer s pravilnikom o inventuri in knjigovodstvu, katerega osnutek je izdelala ustanova zunaj podjetja. Zato pa so samoupravni akti le določila na papirju, ki se jih večina zave hkrati z negativnimi posledicami, ki jih takšni splošni akti prinesejo. Splošni akti v podjetju S. večinoma ne vodijo k avtomatičnemu uresničevanju volje kolektiva v celoti.

Če bi v podjetju želeli odpraviti te pomanjkljivosti (menim, da pa to ni specifično samo za podjetje S.), bi morali spremeniti postopek za sprejem akta. Morali bi z anketami, intervjuji, zapisi v tovarniškem listu, na zborih in samoupravnih organih že pred začetkom izdelave osnutka zbuditi zanimanje za rešitev problemov, ki jo želimo doseči s prihodnjim aktom. Člani delavskega sveta in drugih samoupravnih organov bi morali na svojih delovnih mestih, med svojimi volivci zbujati zanimanje za reševanje skupnih problemov, tako da bi vsak delavec doumel, v čem je bistvo stvari. V tovarniškem časopisu pa bi morali organizirati problemske razprave ali, še bolje, razgovore med zastopniki različnih rešitev in na ta način bi vzbujali zanimanje za probleme. To se je v praksi prvič zgodilo pri sprejemanju novega statuta leta 1970, ko so imeli več komisij za izdelavo osnutka statuta in je vsaka komisija imela svoj koncept. Res je, da so se koncepti med seboj razlikovali, vendar je bila razprava veliko širša kot prejšnja leta. V sporu med različnimi koncepti je posredoval tudi strokovnjak od zunaj z zelo dobrimi idejami, ki so pozneje pripeljale do dokončnega, bolj kompromisnega osnutka statuta, ki so ga tudi sprejeli. V samem postopku za sprejem bi morali nujno zbrati vsa stališča in mnenja posameznikov, ne pa samo mnenja vodstva formalnih organizacij ali neformalnih grupacij v podjetju. Vsa posamezna stališča bi morali

proučiti in jih sprejeti, če so dobra, ali pa jih dokumentirano zavrniti, nikakor pa ne bi smeli dovoliti sklicevanja na avtoriteto vodstva kolegija ali pa na sam zakon in s tem övreči razpravo o predlogu. S takšnim postopkom, ki duši razpravo o predlaganih argumentih in predlogih, odbijamo delavce od tega, da bi konstruktivno razpravljali o osnutku. Osnutke samoupravnih aktov bi morali izdelati v zadostnem številu izvodov. Morda ni odveč nasvet, da naj prejme vsak delavec po izvod. Prav tako pa bi bilo morda tudi dobro, da vsak delavec dobi vsaj statut, pravilnik o delovnih razmerjih in pravilnik o delitvi osebnega dohodka. Če pa bi se pokazala potreba, bi bilo tudi dobro, da bi prevedli splošne akte v jezik tistih, ki ne razumejo dobro slovenskega jezika.

Pri izdelavi osnutka bi morali postaviti več alternativ, ker to vsakogar prisili, da se angažira, ko se opredeljuje za eno ali drugo alternativo.

Kljub temu, da se v podjetju S. bojijo velikih razprav in opredeljevanja za različne predloge, pa pri demokratičnem postopku in razpravi o skupnih problemih ni nevarnosti, da se kolektiv razcepi, če se razprave odvijajo v začrtanih okvirih. Če bodo vsi delavci sprejeli samoupravne akte (po demokratičnem postopku), bodo sprejete akte upoštevali, saj bodo izražali voljo vseh prizadetih in ne bodo samo formalno pravna konstrukcija, ki je podobna zakonu.

Glede izpolnjevanja določil samoupravnega akta pa bi v podjetju morali nadzirati, kako, kdo in kdaj krši določila samoupravnih aktov. Ne bi smelo biti pravilo, da se kaznuje samo delavec v proizvodnji, če krši določilo, medtem ko se delavec v komerciali za enako kršitev ne kaznuje. Na drugi strani ne bi smeli začeti postopka zaradi kršitve delovne dolžnosti samo takrat, kadar je s kršitvijo storjena materialna škoda, temveč tudi takrat, kadar je prišlo do kršitve splošnega akta brez posledic in materialne škode. Pri tem pa moramo seveda paziti, da ne zaidemo v kazuistiko in formalizem. Pri spoštovanju splošnih aktov moram omeniti dejstvo, da vodilni delavci, pa tudi samoupravni organi večkrat dovoljujejo različne izjeme, s tem da v posameznem primeru upravičeno ali neupravičeno odstopajo od zapisanih pravil, kar povzroča verižno reakcijo za druge izjeme, hkrati pa ustvarja občutek, da zapisana pravila niso tako čvrsta in da jih ni treba spoštovati. V podjetju S. so v nekem obdobju poskušali doseči spoštovanje samoupravnih norm z represivnimi ukrepi, vendar brez večjega uspeha. To dokazuje, da sankcije ne bi smele biti toliko represivne narave, kolikor preventivne in predvsem takšne, da bi se delavec v prihodnje zavedal, da je on sam tako odločil in mora zato normo spoštovati. Pri delavcih še vedno živi tradicionalni odnos do samoupravnih aktov, kakršnega srečamo v odnosu do državne zakonodaje, ki jo zaradi avtoritete zakonodajalca delavec spoštuje. Vzpostaviti ozračje medsebojnega dogovora v samoupravnem aktu, to je prvotna naloga in podlaga, da odpravimo napake, o katerih smo govorili.

Preobrazba

V tem prispevku se bom zadržal pri razmišljanju in v razmišljanju o možnosti spoznave »super-ega« naše sociologije. Problem, ki ga bom obravnaval, bo morda navidez zelo konkreten, zastavlja pa se lahko tudi na zelo splošni ravni. S tem, ko bom poskušal prikazati položaj tovrstnega družboslovja, ne bom ostal le znotraj te dejavnosti, ampak bom govoril tudi o sposobnosti in pripravljenosti tistih, ki odločajo o dotoku nekaterih socioloških spoznanj med različne javnosti, da izpostavijo svojo prakso in svoj položaj kritiki, ki je ne bodo sami določali. Seveda ne nameravam neposredno označiti centrov, ki razpolagajo s takšno močjo reguliranja sociologije in jih v tem kratkem članku ožigosati ali pa kritično ovrednotiti pred javnostjo; to je ravno najbolj občutljiva in kompleksna naloga kritične sociologije; moj namen je le predstaviti in poudariti pomen delovanja takšne sociologije. Kako se bo vzpostavila?

Nadalje skušam prikazati odvisnost pedagoške in znanstvene dejavnosti od potreb, ki jih družbi dopušča tisto, ki posredujejo družbeno moč in pa zastaviti vprašanje spreminjanja odnosa med obema dejavnostima (sinteza?). Preživel odnos, ki se ohranja med pedagoško in znanstveno dejavnostjo ni značilen le za sociološko delo, ampak je potreba po njegovi preobrazbi in preobrazba sama specifično različna od potrebe po preobrazbi in preobrazbe tehničnih znanosti.

Nakazal bom tudi problem naročniške sociologije, ki je pereč zlasti na področju posebnih socioloških disciplin. Absurden je sistem ponujanja socioloških uslug naročniku, ko je naročnik svoboden pri izbiri sociologa, ko sociolog prodaja rezultate svojega dela naročniku; to nas navaja na misel, da naročnik bistveno določa sociologa. Če je sociolog kot sociolog življenjsko odvisen od naročnika, je odvisna od naročnika tudi njegova »sociologija«.

Tak položaj družboslovja pa skušajo zaradi pronicljive kritike raznoteri pobudniki reševati po svoje. Predvsem je nevarna za sociologijo rešitev, ki jo ponujajo in vsiljujejo tisti, ki sociologijo v veliki meri eksistenčno o(ne)mogočajo, ki se boje kakršnekoli

drugačne usmeritve sociologije, ki bi lahko razgalila njihove privilegije oziroma dosledno težila k resnici.

Najprej moramo ločiti dve sestavini dejavnosti, ki jo opravljajo klasične znanstveno-pedagoške ustanove. Prva dejavnost je znanstvena dejavnost. Ta naj bi se dogajala med specifičnim delovanjem tako imenovanih znanstvenih delavcev. (Ne glede na to, da je sociologija sama notranje nekonsistentno zastavljena kot celotna znanstvena dejavnost, se tu ne bomo vpraševali po njeni znanstvenosti in po znanstveni sli po družbeni zahtevi po njeni znanstvenosti).

Druga naloga, ki si jo ustanova, oziroma znanstveno-pedagoške ustanove zastavljajo, je pedagoška. (V tem primeru gre za produkcijo kadra, ki jo določajo trenutne zmožnosti in potrebe, te pa dopušča družba, bolj točno: potrebe, ki jih družbi dopuščajo tisti, ki imajo družbeno moč. Tako omejena je tudi pedagoška dejavnost. Njena vsebina pa je tem bolj svobodna, čim manj producirani kader napeljuje na posledice, ki imajo v očeh tistih, ki imajo moč, negativni predznak, in sicer v smislu njihovega neimetja moči — gre za mobilizacijo javnosti, ki je iz njihovega stališča nesprejemljiva in za številne druge.)

Glede na zvezo med obema navedenima dejavnostima bi lahko opisali nekaj pojavov, bolj ali manj specifičnih za to institucijo.

Naloga znanstvenih delavcev, ki so zadolženi za dejavnost na področju sociologije, je hkrati tudi, da kadrom posredujejo to sebi na videz transparentno znanost. S kadri razumemo pripadnike družbe, ki so se z različnimi nameni podredili pedagoškim postopkom posameznikov ali skupin, ki to počnejo zato, da bi vzdrževali družbo s časovnim prisiljevanjem reproduciranja (obnova, prepoznavanje) nekaterih produktov takšne znanosti. Idealni tip posebne vrste pedagoško-znanstvenega delavca je inkarnacija njegove znanstvene dejavnosti v dozdevni avtoriteti znanja, ki ji v medčloveških stikih nujno gre vzvišenost v obliki socialne distance do neukih kadrov v procesu prevzemanja znanja.

Nasproten tip inkarnirane avtoritete znanja je možen, če vzamemo, da je pedagoško znanstveni delavec ne poisti z znanjem samim, ampak če meni, da je znanje nekaj, kar se lahko oplojuje, zanika, popolnoma razvrednoti, in tako z znanjem tudi ravna, ko skupaj s kadri stopa v proces izgrajevanja. To bi lahko veljalo še posebno za sociologijo. Prišli smo do tiste točke, kjer bi lahko začeli razglabljati o možnih tipih sinteze obeh dejavnosti: pedagoške in znanstvene. To pa bi nas lahko zavedlo proč od zastavljenega »geštalta«, namreč k problematiki, ki ni specifično različna glede sociologije, dlje kot smo to hoteli. Poudarimo pa naj, da zveze te vrste z inkarnirano avtoriteto znanja v veliki meri določa tudi celoten sistem družbene aktivnosti in da je njihova transformacija tudi v transformaciji razmer, ki jih vzdržujejo.

Ustavimo se pri sociologiji, ki daje spoznanja o družbi tistim, ki so jih sposobni uporabiti, tistim, ki uravnavajo njihov dotok med različne javnosti. (Pustili bomo ob strani samo teoretično rast sociološke znanosti.)

Socialna dejstva, ki se razgaljajo s sociološkimi raziskovanji, postajajo akumulirana družbena moč torej predvsem za tiste, ki imajo formalno dostop do sredstev aktiviranja te moči. To jim je olajšano s tem, da so ta dejstva izražena tako, da so lahko dostopna zdravemu razumu, in zato ker jim je praktično delovanje na upravljal-skih mestih omogočil razvoj intuicije k njihovi neškodljivi aplikaciji.

Model, v katerem si stojita navidez le v kupoprodajnem razmerju naročnik raziskave in raziskovalec, je dobrohotno sprejet v samo metodologijo (aktualen zlasti na področju posebnih disciplin sociologije). Poseben problem, ki se postavlja ob stran odobritvam financiranja socioloških raziskovanj, je interpretacija dobljenih rezultatov, in sicer se sprašujemo po tem: v čigavi pristojnosti je interpretacija rezultatov, v čigavi pristojnosti je reinterpretacija rezultatov, v čigavi pristojnosti je selekcija rezultatov, v čigavi pristojnosti je ocena interpretacij »legitimnega sociologa«, kateri nesociolog lahko prisili sociologa, da spremeni svojo interpretacijo rezultatov in končno kateri naročnik lahko *določi* poleg raziskave tudi rezultat in interpretacijo.

V času naraščajoče sociologije pa ostane odprto vprašanje take družboslovne discipline, ki bi demistificirala dejanske družbene odnose ne glede na centre moči, sociologije, ki bi bila dostopna tudi pripadnikom statusno najnižjih družbenih slojev. Skratka zanima nas, kakšna sociologija bi bila sposobna izvrševati svoje humanistično poslanstvo obveščanja, razlaganje družbene prakse, ki je često zastrta.

Samo poziv k preobrazbi sociologije pa nas ne sme zavesti, da bi v njem nujno videli nagib k transformaciji obstoječe sociologije v kritično razgaljevalko družbenih protislovij, ampak narobe: iz poziva bi lahko izluščili celo obratno težnjo, težnjo, ki vodi k ukinitvi sleherne kritične ali demistificirajoče prakse, ki ne ustreza njegovim avtorjem. To lahko pomeni, da je celo takšna sociologija, ki jo hočejo transformirati ali ukiniti, češ da je neustrezna, preveč razgaljujoča. Ko kličemo k njeni preobrazbi ali pozivamo k ukinjanju, lahko mobiliziramo celo »filozofske« potenciale, ki v službi »zavestnih sil«, s tem ko je njihova argumentacija opremljena z močjo prisiljevanja, izvajajo nekakšen gon neke filozofije po njeni samouresničitvi in jo s tem kot filozofijo ukinjajo.

Simbioza s centri družbene moči postane prva alternativna možnost obstoja neke vrste družbene znanosti, druga pa, ki se ji močno približa, vodi v izogibanje konfliktom z vladajočimi interesi. Pozivanja na dialektični materializem in primerjalno zgodovinsko metodo lahko postanejo ščit, ki ga uporabljajo različne družbene sile, tiste, ki svarijo, in tiste, ki se branijo. Razvoj in prepletanje družboslovnih ved v svetu pa daje upanje za vzpon kritične družboslovne misli.

Opredelevitev levega

Akcija vedno začenja svojo pot iz konkretnih nasprotij, ki jih čuti posameznik ko izvaja svoje namere. Praksa v ožjem pomenu vsakodnevne praktičnega ravnanja se giblje na izkustveni, pojavni ravni; takemu praktičnemu subjektu se kaže stvarnost kot zbir bolj ali manj stabilnih pojavov, ki so v njih praktična vložišča.

To je pristop, ki ga je mogoče uporabiti v opredeljevanju položaja in vloge tako imenovane levece v političnem dogajanju. Gre za to, da mora sleherna levica skozi negacijo takega mišljenja in ravnanja zidati svet svoje stvarnosti in pri tem teoretično in praktično rušiti prakso v ožjem pomenu besede kot vsakdanjo manipulativno prakso. Kot edino razmerje, ki more vplivati na sodbo o tem, kaj je levo in kaj ni, je razmerje med stvarnostjo kot agregatom človeku odtujenih pojavov in človekom, ki se ostvarja v drugačni stvarnosti, strukturirani po kriterijih njegove moči — torej kot njemu lastna praksa v toliko, da mu dejavnost drugih ljudi ne ogroža zgodovinsko doseženega svobodnega prostora.

V današnji teoriji levece pogosto poudarjajo težnjo, da se opredeljuje kot negacija neke stvarnosti in izključno njena negacija. Ta postavka se izraža predvsem v odklonilnem odnosu do institucij, brez katerih današnji človek bržkone ne bi mogel živeti. Ta odnos do institucij naj bi bil tudi odločilen v omejevanju levih gibanj na ludistične kampanje v praktičnem ali teoretičnem pomenu. Z istim cinizmom prikazujejo quasi marksistični teoretiki nove institucije, ki so nastale znotraj prav tega gibanja bodisi v vodjih bodisi v drugih oblikah samoorganiziranja kot notranje nasprotje »leve« ideologije, ne da bi pri tem količkar raziskali njihovo prakso zunaj ustaljenih predsodkov.

Zavest o pojavu levece temelji na tradicionalni razdelitvi na desnico, center in levico z niansiranimi podvrstami »ultra levica, ultra desnica, leve fraze, levega oportunizma« itd. Center je kot prevladujoča težnja skrit tudi v pojmu realne politike, ki ji škodita tako levo kot desno posiljevanje stvarnosti. V tej razdelitvi vlog imata obe enakovredno mesto, ki si ga podajata pač glede na moč njunega vpliva. Center, ki se v glavnem opredeljuje na podlagi posedovanja moči, oblasti ali večine, je samo izraz te osrednje težnje in se vsiljuje kot edino (pravo) določilo levece in desnice.

S tem je v bistvu že opredeljena njegova narava samoohranjanja na principu represivne tolerance. Njene meje so identične z mejami možnosti leve akcije in njene negativne stvaritve v desničarstvu. »Oživiljanje« stvarnosti se ne more začeti pri tej pervertirani podobi sveta, kajti njena podlaga je prepoznavanje danosti kot edine mogoče poti, priznavanje, da je samo tako organizirani (delujoči) svet izhodišče vseh človeških možnosti. Dejavnost se mora začeti z dvomom, pa čeprav na podlagi moralnega karakteriziranja okolja kot krivičnega ali pravičnega. Z razvojem tega dvoma ta moralistična projekcija zginja, se spreminja in na koncu postane princip, po katerem revolucionarni subjekt prek razumevanja stvarnosti deli prav to stvarnost na sebe in na s sabo nezdružljivo nasprotje. Samo na podlagi te revolucionarne razgradnje sveta se kažejo nasprotja zakonito in racionalno, medtem ko se na parcialno ideološki ravni prikazujejo kot bolj ali manj iracionalne težnje, ki jih je mogoče uravnati in obvladovati z enako mero iracionalnosti.

Levo torej predpostavlja racionalnost stvarnosti, toda ne take kot se nam kaže v vsakodnevni manipulativni praksi. Pravzaprav že sam pojem stvarnosti ni opredeljen enako; praksa v ožjem pomenu jo strukturira po kriterijih koristnosti nenehno v nasprotujočih si parih koristnega — nekoristnega, prijateljskega — sovražnega, moralnega — nemoralnega. Medtem ko gradi revolucionarna praksa na tej dvojnosti stvarnost, ki ji je človečnost imanentna (da človek ustvarja zgodovino), jemlje »divja« praksa iz sebi tujega okolja samo nasprotujoče si pare pojavov, ne da bi se vprašala o njih, o njihovi upravičenosti v taki obliki, o smotrnosti, ki bi presegala to prakso. Sistem represivne tolerance sloni na konceptiji stvarnosti, kjer je danost pojavov njihova stvarnost. Dvom vanjo jo razkraja, ker to ni dvom na ravni mišljanja, tudi ideologije, ampak prakse. Dosledno izpeljan sistem represivne tolerance bi bil totalitaren režim, v katerem se ena zavest ostvarja v zavesti vseh drugih, ena eksistenca v eksistenci vseh drugih — do česar je prišel že Mussolini v teoretičnih razpravah o fašizmu. Hkrati je to sistem nezaupanja v možnost zgodovinskega (revolucionarnega) obstoja vsakega posameznika. Liberalizem skriva v sebi prav to strukturo mišljenja, vendar jo uporablja na ožjem področju tekmovanja enako močnih.

Centrizem se seveda ne more razkriti v svojih ideoloških konstrukcijah, ker je njegovo bistvo v konkretnem in praktičnem ravnanju. Njegovi principi se ne dajo ovreči z drugačnimi na enaki ravni. Tako je Hindelsovo rotnenje (Glej TiP, Josef Hindels, Kaj je danes levo, 3/72, str. 460) toliko bolj smešno, koliko bolj dokazuje, da levica v ZRN ni nevarna demokraciji, ampak da ji je nevarna desnica. Iz zgodovinskih skušenj bi mu bilo lahko jasno, kako občutljivi so »demokrati« za taka rotnenja. Desnica je v svojem bistvu samo radikalizacija »demokracije«, še posebej potem, ko je uspešno onemogočila levico. Taki demokraciji, katere zakoniti pred-

stavniki so Springerji (njegov tisk se je še posebej skazal 68. leta, ko je s programiranim dezinformiranjem naščuval proti študentom zahodnoberlinske delavce) in »miroljubni« poslanci mednarodnega sodelovanja v nekaterih nerazvitih državah, levica res ne more biti nevarna; »demokracija« je načrtno korumpirana s presežno vrednostjo, ki jo ustvarja tuja delovna sila. Ekstremna desnica bi Nemčiji prav gotovo vrnila njeno zaprtost, s čimer bi propadle špekulacije milijonskega izkoriščevalca, ki je zakonito privilegiran (za primer dajem samo prispevke, ki jih morajo neuki gastarbajtarji plačevati verskim skupnostim kot normalen davek). Tako igra centralizem težavno vlogo balansiranja med reakcijo velikega kapitala in zahtevami levice, da bi z »vzhodno politiko« pomiril množice birokratov in drobnih lastnikov, ki bi v nasprotnem primeru spet šli po poteh nacizma. Za svojo bazo je moral onemogočiti možnosti spremembe in razbiti sleherno radikalno gibanje, saj si ni mogoče zamisliti ugodnejšega položaja, kot je za Nemčijo danes *status quo*.

Hindels je samo eden tistih ljudi, ki še danes verjamejo, da je levičarstvo nesporazum, nepotreben konflikt — kar je tudi pokazal, ko je razlagal konflikt med Habermasom in levimi študenti. »Levi fašizem« je Habermasovi duši privrel prav iz srca, kajti nič ne more bolj vznemiriti teoretika kot pa praksa, ki je šla dlje od njegove teorije. Tudi odpor do sodelovanja s sindikati in drugimi »institucijami« ni naključen: kako naj sodelujejo in pričakujejo sodelovanje z ustanovami, ki ponižno sodelujejo v državnem planiranju kot sestavni del zahodnonemške »demokracije«. Na drugi strani pa Hindels v svojem malomeščanskem socializmu ne vidi svojega obstoja zunaj *prav teh* institucij in je za ljubi privilegij zanimal tisti del stvarnosti, ki že s svojim obstojem kaže na gnilstvo institucij. Položaj zahodnoevropskih intelektualcev se močno približuje tistemu, ki je na Nizozemskem pred drugo svetovno vojno ohromil razredni konflikt — skupaj s sistemom so se spremenili v navadnega parazita, ki živi na račun dela tujih rok (ugodnega položaja v ZRN prav gotovo ni mogoče razlagati samo iz pritoka tuje delovne sile, ampak tudi iz tega, da je politika države blagostanja uspešno likvidirala revolucionarni delavski razred). Tudi marksisti so v Nemčiji redko šli dlje od očetovskega poučevanja »uporne mladine«, ki njihovemu zapečkarstvu daje »edino upanje«. Že dolgo je namreč jasno, da je demistifikacija marksizma »velikih teoretikov« bilo nujno dejanje, da bi marksizem oživili na njegovih praktičnih temeljih — na razrednem boju.

Levici se danes zmerom znova postavlja vprašanje revolucionarnega subjekta, kajti v svojem vstopu v politiko trči ob institucionalizirano razgrajeni delavski razred z različnimi oblikami participacije, ki onemogoča sleherno revolucionarno možnost. Socialna fiksiranost slojev je delavca na eni strani spremenila v malega buržuja, na drugi pa je onemogočila povezovanje revolucionarno

usmerjene inteligence s tistimi sloji, ki v akciji »nimajo ničesar zgubiti«. Tako je študentski revolt ostal znotraj univerzitetnih getov, kjer se je edino mogel akcijsko povezati in si ustvariti iluzijo, da je edini, ki je do konca razlaščen. Kajti že sodelovanje nacionalnih buržuazij in birokracij je kot elektroliza razdvojilo delce revolucionarnega subjekta, tako da je obstoj blokov dovolj veliko poroštvo, da se ne bo zgodilo nič neljubega.

Zmotna je trditev, da nova levica (vztrajam pri tem, da je to samo levica, ki nadaljuje revolucionarne tradicije) nima programa. Program je pod vplivom nekaterih stalinskih postavk dobil pomen predvsem organiziranega osvajanja oblasti, v zadnji posledici pa se je spremenil v ohranjanje te oblasti. Levica postavlja problem programa drugače, kot obliko samoorganiziranega delovanja tako, kakor se je zgodilo junija 1968. v Beogradu, ko je zrasla organizacija zasedbe in upora na univerzi iz njegovih življenjskih potreb brez sodelovanja uradne študentske organizacije. Pokazalo se je tudi, da je takrat, ko so iniciativo prevzele odtujene strukture (štud. organizacija) prišlo gibanje do prelomne točke in je njegova moč upadala z vse večjim uveljavljanjem prisklednikov. S temi skušnjami obogateni posamezniki in gibanja so spoznali, da se more program oblikovati samo v taki obliki, ki je ne bi mogla izkoristiti njim tuja sila. Program ni toliko v tem, da se izdela zaporedje akcij, ampak v ustvarjanju in spodbujanju revolucionarne zavesti do tolikšne mere, da je vsak posameznik sposoben brez tutorstva partije presojati in delovati v svoji okolici revolucionarno. Oktobrska revolucija bi kot zarota partijskega aparata propadla, če ji ne bi dale podlago revolucionarne potrebe osveščenega proletariata. Malikovanje organizacije ne bi narekovalo boljševikom, naj gredo in *agitirajo*. In ta agitacija je bila bistvena komponenta revolucije. Ko je pozneje Stalin degradiral partijo na zaroto proti proletariatu, je odmrta tudi revolucija, razredni boj pa se je umaknil v obrambo pravice *biti človek*.

Ne verjamem, da pri nas revolucionarne teorije ni — da ni razmišljanja o fenomenu levega. V bistvu gre bolj za stisko znanosti, ki tega levega ne vidi, ali pa se z njim iz kakršnih koli vzrokov ne spleča ukvarjati. Že samo dejstvo, da se ideje nekega režimskega socialista Josefa Hindelsa prodajajo pod oznako »takooo marksistično!« nakazuje, na kakšni relaciji se danes sočujejo misli različnih teoretikov. Tisti, ki »nepristransko« govorijo o nekaterih usodnih pojavih in dogodkih pri nas (kot recimo »znanstveni« Džuverović v isti številki Teorije in prakse), skrbijo bolj za čimbolj neopazno tihotapljenje svojih interesov med privilegirane intere, kot pa za to, da bi razbijali različne, z aktualno situacijo pogojene mistifikacije, ki se v praksi konkretizirajo kot tragedije posameznikov. Mistifikacija je še toliko večja, če začnejo tako znanstveniki kot teoretiki hlapčevati neki moči z razmišljanjem: »Mi smo levi, ne, mi smo osrednje levi, mi smo ...«

Stanovanja danes in jutri

Stanovanjsko gospodarstvo ima velik vpliv na gospodarski razvoj države in njenih regij, saj je delež stanovanjsko-komunalnih naložb v narodnem dohodku povprečno 5 % do 6 %, v skupnih naložbah blizu 20 % in v vrednosti vseh gradbenih del približno 30 %. Stanovanjski sklad je približno ena petina vsega akumuliranega bogastva (t. j. fiksnega fonda). Razen tega se stanovanjske naložbe povezujejo še z vrsto drugih dejavnosti: z gradbeništvom, obrtjo, industrijo, prometom itd. Skoraj ni dejavnosti, v kateri zidava stanovanj ne bi pomembno pospeševala razvoja. Pa tudi narobe je res: brez ustreznega tempa gospodarskega razvoja ne moremo sodobno zidati stanovanj in tudi sodobnega stanovanjskega sistema ne moremo imeti.

Stanovanje je torej določujoči dejavnik osebnega standarda, pa tudi eden od temeljnih dejavnikov individualne in družbene produktivnosti dela.

Življenska doba stanovanja presega življensko dobo ene same generacije, zato stanovanja ne smemo obravnavati le z vidika potreb ene generacije, temveč dolgoročneje, torej z vidika potreb prihodnjih generacij.

Stanovanja, ki jih zdaj zidamo, bodo po vsej verjetnosti uporabna tudi po letu 2000. (Danes imamo 37 % stanovanj, ki so jih sezidali pred letom 1918, in 53 % stanovanj, ki so jih sezidali pred letom 1945). Teoretično in praktično bi morala stanovanja, ki jih pravkar zidajo zdržati vse do leta 2070, ko bi se amortizirala. Najboljše zagotovilo, da bodo stanovanja, ki jih zidamo danes, uporabna tudi za prihodnje generacije, je dobro socialno-ekonomsko in prostorsko pretehtano urbanistično in regionalno načrtovanje.

Stanovanje je temeljna tehnična in družbeno ekonomska prvina vsake urbanizacije; urbanizacija pa je očitno tesno povezana z ekonomskim razvojem, s katerim mora biti vsklajena — ne sme za njim zaostajati, ne sme pa tudi prehitevati.¹

¹ Poročilo skupine izvedencev za stanovanjski in urbani razvoj, Ekonomska in socialna komisija OZN z dne 16. 3. 1962.

Mesta rastejo tudi iz vztrajnosti, tudi kadar se ekonomske razmere spremenijo in bi moralo število mestnega prebivalstva praviloma upadati — ker se je na primer ekonomski razvoj preusmeril v neko drugo mesto. Vzemimo primer, da bi Ljubljano močno razvijali, v njej delali ceste, zidali stanovanja, moderno mestno infrastrukturo, ekonomski razvoj pa bi se osredotočil v sosednjem Zagrebu. Če bi to prepozno spoznali, bi lahko zgubili velik del narodnega dohodka, ki bi zamrznil v stavbah v infrastrukturi itd. in bi bil neprодукtivne narave, ki je ne opravičuje ustrezna proizvodnja. Izrazit primer takega razvoja je npr. sosednji Trst.²

Že odkar so se začeli ljudje združevati v mestih, se postavlja vprašanje, kako dobiti stanovanje blizu delovnega mesta. Danes postaja lokacija stanovanj oziroma urbana aglomeracija vse privlačnejša za lokacijo proizvodnih in drugih dejavnosti, delo se približuje človeku (stanovanju) in ne narobe. Če upoštevamo, da zidamo stanovanja za 70 do 100 let in da tehnološki razvoj, prostorska elastičnost industrije ter vedno krajša amortizacijska doba proizvodnih sredstev omogočajo industriji veliko mobilnost, potem je težnja industrije, da se približa virom visoko kvalificirane delovne sile, k servisom, laboratorijem, inštitutom itd., več kot ekonomsko logična.

Stanovanje — urbanizacija — ekonomski razvoj

Kot je stanovanje na eni strani za človeka temeljna eksistenčna nužnost, pogoj za njegovo normalno reprodukcijo, je na drugi strani temeljna ekonomska nužnost, pogoj za realno razširjeno reprodukcijo stanovanjskega sklada in razširjeno reprodukcijo v proizvodnji; povezanost je tako tesna, da si na neki določeni stopnji ekonomskega razvoja ne moremo zamisliti nadaljnjega družbenega napredka, če stanovanjsko vprašanje ni urejeno.

Dolgoročnost stanovanjske porabe, stanovanja, ki ga normalno uporabljajo dve, tri ali celo več generacij, postavlja sleherni družbi vprašanja, kako družbeno, ekonomsko in regionalno pravilno razporediti investicijske in druge stroške stanovanjske zidave med te delovne generacije. Vsaka generacija je že v naprej obremenjena za del investicijske vrednosti stanovanja, ki bo rabilo prihodnji generaciji, ta pa spet za stanovanje, ki ga bodo uporabljali njeni potomci. Kontinuiteta stanovanjske zidave je torej družbena nužnost.

Ker so v našem gospodarstvu terciarne dejavnosti premalo razvite, upada visoka produktivnost dela proizvodnih panog, produktivnost, ki smo jo nekoč že dosegli. Zaradi premikov v odnosih med gospodarskimi panogami bo presežek zaposlenih iz manj propulzivnih

² »In vendar še ne poznamo natančno odnosov, ki obstajajo med rastjo mest, stopnjo urbanizacije in ekonomskim razvojem.« Kakor pri nas tudi drugod ugotavljajo, da proučujejo mesta strokovnjaki različnih disciplin, zelo malo pa ekonomisti. (Eno od poročil UNESCO.)

začel pritiskati na bolj propulzivne industrijske panoge ter na terciarne dejavnosti. V prihodnjih petnajstih letih bo po konceptu dolgoročnega razvoja Slovenije industrija še vedno glavni razvojni dejavnik — poleg povečanega terciarnega in kvartarnega sektorja; ta sektorja bosta še naprej temeljna dejavnika urbanizacije. Ni pa si mogoče zamisliti rentabilnih sekundarnih in terciarnih dejavnosti ter učinkovitega kvartarnega sektorja brez množičnega potrošnika, brez urbane aglomeracije.³

Eden glavnih proizvajalcev stanovanj je gradbeništvo, za katerega pa pri nas in v svetu ugotavljajo, da v produktivnosti zaostaja za industrijo. Čeprav je po mnenju strokovnjakov produktivnost gradbene industrije v ZDA na visoki stopnji, zaostaja za produktivnostjo avtomobilske industrije kar za 30-krat. Če k temu dodamo, da zidajo pri nas zasebna stanovanja na obrtniški način in da zajema zasebna zidava 50 % vse stanovanjske zidave, potem ni čudno, da zidamo zelo draga stanovanja, draga v primerjavi z osebnimi dohodki.

Vrednost stanovanj narašča veliko hitreje kot pa število sezidanih stanovanj (porast vrednosti oziroma cene v enem letu je za 20 do 26 indeksnih točk večji kot naraščanje fizičnega obsega zidave stanovanj; indeks vrednosti gradbenih del pri stanovanjskih stavbah 1970/1969=125, indeks dograjenih stanovanj 1970—1969=96; v tem razdobju je torej razlika samo pri gradbenih delih 31 indeksnih točk — ker smo ob 25 % zvišanju gradbene cene sezidali za 4 % manj stanovanj kot leta 1969).

V Sloveniji je izredno velik delež nedokončanih stanovanj, kar kaže na počasno in dražjo graditev ter zamrznjena sredstva (konec leta 1970 so v Jugoslaviji zidali 204 tisoč stanovanj, končali pa so jih 128 tisoč — razmerje označuje faktor 1,6; v Sloveniji pa so zidali 25 tisoč stanovanj, od tega so jih končali le 8,5 tisoč, faktor je 2,9!

³ Struktura zaposlenih v primarnih, sekundarnih, in terciarnih dejavnostih je tesno povezana z višino narodnega dohodka na prebivalca. Čim višji je narodni dohodek, tem večja je udeležba terciarnih dejavnosti. Isto velja tudi za stopnjo urbanizacije. Čim višji je narodni dohodek, tem višja je praviloma stopnja urbanizacije. Iz različnih virov, predvsem pa iz referata Simona Kuznetsa »Consumption, Industrialization and Urbanization« na konferenci v Chicagu 22. in 23. 9. 1960, smo sestavili ta pregled:

Sektor	Skupine držav			
	I.	II.	III.	IV.
Narodni dohodek na prebivalca v dolarjih	1000	550	250	100
1. Delež prebivalstva v mestih z več kot 20.000 prebivalci v %	47	36	28	12
2. Delež zaposlenih v terciarnih dejavnostih	48	34	23	10

Glede na višino narodnega dohodka na prebivalca bi morali imeti v Sloveniji že danes v mestih z nad 20.000 prebivalci 47 % prebivalstva oziroma 830.000 prebivalcev (danes jih v teh mestih živi okoli 410.000), v terciarnih in kvartarnih dejavnostih pa zaposlenih približno 263.000 ljudi (danes je zaposlenih 195.000).

V svetu računajo, da je faktor 1 še kolikor toliko normalen, če je pa višji, že nakazuje ekonomsko in družbeno izgubo).

Na porast gradbenih stroškov vplivajo še drugi dejavniki, na primer porast cene zazidljivih zemljišč. Njen delež je v ceni stanovanja tudi 50 %, 20 % delež pa je že povsem normalen. Zaskrbljuje, da raste cena golega zemljišča na podlagi zakona ponudbe in povpraševanja, čeprav ta zakon ne deluje normalno, ker obstoja visoko povpraševanje, na drugi strani pa je majhna in neorganizirana ponudba brez trdnejše nacionalne zemljiške politike.

Omejene možnosti za pocenitev stanovanjske zidave zaostrejuje še tile dejavniki: nizke naložbe v gradbeništvo in industrijo gradbenega materiala (posledica: nizka tehnološka opremljenost); pomanjkanje stanovanj (zato majhna ponudba in veliko povpraševanje); majhne možnosti za »izvoz« in za proizvodnjo v velikih serijah — kar je posebej pereče za majhne dežele, kakršna je Slovenija; velika regionalna tipska raznolikost in prostorska neelastičnost, ki trg stanovanj bistveno zožuje itd.

V času od leta 1961 do 1971 se je stanovanjski sklad v slovenskih mestih povečal za približno 50 tisoč, celotni stanovanjski sklad pa za 75 tisoč stanovanj. To je odsev nizke stopnje urbanizacije. Ta znaša danes 39 %; na podeželju živi le še 28 % slovenskega prebivalstva, drugih 33 % Slovencev, ki sicer živijo še zunaj mest, pa prištevamo k nekmečkemu, potencialnemu mestnemu prebivalstvu. Pričakujemo, da se bo število mestnih prebivalcev do leta 1985 povečalo od sedanjih 667 tisoč na približno 800 tisoč in do leta 2000 na približno milijon tristo do štiristo ali celo več (pri 3000 USA dolarjih narodnega dohodka na prebivalca). Tako bo treba v prihodnjih 30 letih zagotoviti v mestih prostor za dvakrat večje prebivalstvo, kot pa je dandanašnje.⁴

Zunaj mest imamo torej več kot polovico stanovanjskega sklada (okoli leta 2000 ga bo le 25 %), ki ima ruralne značilnosti; zanj je potrebna posebna stanovanjska politika, saj so stanovanjske stavbe hkrati tudi poslovne stavbe za kmetijstvo in za s kmetijstvom povezane dejavnosti.

Naložbe v stanovanja lahko obravnavamo kot demografske in ekonomske naložbe. Z vidika naraščanja prebivalstva mora biti stop-

⁴ Po mnenju prof. Godlunda se je v času 1950—1960 na Švedskem mestna površina na prebivalca vsako leto povečala za približno 3,25 %, v istem času pa se je tudi družbeni proizvod vsako leto povečal za enak odstotek. Po dolgoročnem gospodarskem načrtu naj bi se na Švedskem družbeni proizvod vsako leto povečal za 4 %, mestno prebivalstvo pa za 1,25 %. Leta 1960 je bila na Švedskem stopnja urbanizacije 75 %, do leta 1975 naj bi se povzpela na 85 %. Vendar pa zajema v redko naseljeni švedski popolnoma urbanizirana površina le 0,7 % nacionalnega ozemlja. V Sloveniji imamo le ocene, da zgubimo zaradi urbanizacije vsako leto 1000 hektarov kmetijske površine, da zajema popolnoma urbanizirana površina okoli 3 % ozemlja Slovenije in da je na tej površini gostota prebivalstva okoli 1000 prebivalcev na 1 km², kar nekako ustreza mednarodnim kriterijem za mestno aglomeracijo spodnja stopnja). — International Conference of the International Federation for Housing and Planning — Örebro — Švedska 1965.

nja rasti stanovanjske zidave enaka stopnji naravnega prirastka in saldu med odseljevanjem in priseljevanjem v državo. Z vidika ekonomskih naložb pa so stanovanjske naložbe predvsem urbane narave, ker se prostorsko osredotočajo na tistih območjih, ki se gospodarsko in seveda demografsko bolj razvijajo. Mesta so zelo privlačna, tako da stanovanjska zidava v povprečju ne dohaja priseljavanja, ki je dvakrat večje kot pa naravni prirastek mestnega prebivalstva.

Stanovanje kot porabna dobrina neposredno vpliva na produktivnost dela, je neposredna prvina reprodukcije delovne sile; pa vendar je danes stanovanje za povprečne osebne dohodke predrago. V svetu trdijo, da morajo v tistih državah, kjer je odnos med povprečno ceno stanovanja in povprečnim letnim osebnim dohodkom zaposlenega delavca 10 : 1, mobilizirati praktično vse investicijske vire, da bi lahko letno sezidali 10 stanovanj na tisoč prebivalcev. Razmerje med ceno stanovanja in dohodkom prebivalca pa je odločujoči dejavnik celotne stanovanjske politike tako v razvitih kot v manj razvitih državah. V svetu je razmerje med ceno stanovanja in povprečnim letnim osebnim dohodkom približno 4 : 1, medtem ko je to razmerje v Jugoslaviji 9 : 1 in v Sloveniji 8 : 1 s tendenco naraščanja razpona (s predpostavko, da je v obeh primerih podlaga za izračun stanovanje s 50 m² po 3000 dinarjev za 1 m². Vemo pa, da je pri nas ta cena tudi 4000 dinarjev in več za 1 m²). V svetu računajo, naj bi stal 1 m² stanovanjske površine toliko, kolikor znaša mesečna plača. Pri nas je to razmerje v povprečju 2 do 3 : 1.

V Sloveniji sezidamo zadnja tri leta po 5, v Jugoslaviji pa po 6 stanovanj na tisoč prebivalcev. To prikazuje tale tabela:

Tempo rasti stanovanjskega sklada:

		Verižni indeks	Faktor
SFRJ	1951	100	1,00
	1961	118,6	1,19
	1971	121,9	1,45
SRS	1951	100	1,00
	1961	108,6	1,09
	1971	119,0	1,28

Iz prikaza je razvidno, da je Slovenija na tem področju in še na drugih področjih stanovanjske zidave v slabšem položaju.

Socialna diferenciacija pri stanovanjih

Verjetno se socialna diferenciacija na nobenem drugem področju ne kaže v tako ostri luči, kakor pri stanovanjih, zlasti v mestih. V 20 naših največjih mestih (Beograd, Zagreb, Ljubljana, Maribor,

Celje, Sarajevo, Mostar, Tuzla, Zenica, Skopje, Bitolj, Titograd, Nikšič, Niš, Novi Sad, Subotica, Priština, Rijeka, Osijek, Split) je več kot 54 % vsega družbenega stanovanjskega sklada; zadnjih 5 let so v teh mestih sezidali kupno 209 tisoč stanovanj, od tega v držbenem sektorju 131 tisoč. Kljub velikemu povečanju stanovanjskega sklada (v času 1961-1971 se je v Sloveniji povečal za 75 tisoč enot, v Jugoslaviji pa za 906 tisoč enot) nam stanovanj še zelo primanjkuje — v Sloveniji okoli 45 tisoč, v Jugoslaviji okoli 347 tisoč. Če upoštevamo, da so mnoga stanovanja samo zasilna, bi potrebovali v Sloveniji 54 tisoč, in v Jugoslaviji 437 tisoč novih stanovanj samo za kritje primanjkljaja.

Zanimivo je, da se je v Sloveniji občutno povečalo število oseb, ki žive v zasilnih stanovanjih, namreč za 9 tisoč — od 18.195 v letu 1961 na 27.134 v letu 1971. (v Jugoslaviji od 196.625 na 289.788). Na drugi strani imamo v Sloveniji 4.281 tako imenovanih vikendov, v Jugoslaviji pa 42.997. V Sloveniji imamo 173.284 stanovanj, ki so jih sezidali pred letom 1918 (od skupno 471.076). Več kot polovica stanovanj v Sloveniji nima kopalnic, 14 tisoč stanovanj je brez sleherne napeljave, 131 tisoč pa brez vodovoda. V 26 tisoč stanovanjih v Sloveniji živi več kot eno gospodinjstvo, 157 tisoč stanovanj je brez vode, kar 215 tisoč stanovanj ima stranišče na dvorišču. V Sloveniji je 682 kolektivnih stanovanj, v katerih stanuje 38 tisoč ljudi ter 368 delavskih barak, v katerih je 6.314 oseb.

Anketa zveznega zavoda za statistiko je pokazala, da živi v stanovanjih, ki imajo tekočo vodo in elektriko, 64,5 uslužbenskih gospodinjstev in le 35,5 % delavskih. Pri tem je treba upoštevati, da so dali velik finančni prispevek za zidavo stanovanj prav tisti, ki stanovanj nimajo ali pa slabo stanujejo — v prid tistih, ki stanujejo v sorazmerno razkošnih stanovanjih. Po raziskavah jugoslovanskega inštituta za urbanizem teži urbanizacija k socialni diferenciaciji: v novih naseljih živi v stanovanjih od 60 — 70 m² 84 % uslužbencev in le 8,6 % delavcev, v še večjih stanovanjih pa 88 % uslužbencev in 8,3 % delavcev, v stanovanjih z več kot 80 m² pa delavcev sploh ni.

Namenska sredstva za zidavo stanovanj se zbirajo z izredno težavnimi pogoji (npr. 40 % lastna udeležba v kreditni vsoti, 3,5 % do 4 % obrestna stopnja, rok vračanja do 15 let), tako da ta sredstva lahko uporabljajo le zelo akumulativna podjetja in občani z visokimi dohodki.

Lahko bi našteali še celo vrsto anomalij: npr. zaslužkarstvo s podnajemniki, preprodavanje stanovanjske pravice, možnost, da ima ena oseba dvoje večjih ali tri manjša stanovanja (4 članska družina ima potemtakem lahko 8 večjih ali 12 manjših stanovanj), razkošni vikendi itd. — anomalije, ki jih bo treba z vidika socialne pa tudi ekonomske diferenciacije hitreje odpraviti.

Izračunati bi morali, koliko stanovanj lahko sezida naša družba glede na svoje ekonomske zmožnosti (dolgoročni družbeni načrt Slo-

venije sicer predvideva, da bo do leta 1985 stanovanjski primanjkljaj odpravljen) in da bo v vsakem stanovanju le eno gospodinjstvo ter na tej podlagi zasnovati tako politiko stanovanjske zidave, da ne bo dovoljevala, da bi vsa stanovanja zidali za sto let in po švedskih standardih, ampak bo upoštevala tudi socialno in ekonomsko bolj pretehtana merila.

Slovenija zaostaja v Jugoslaviji

Po zadnjem popisu stanovanj in tudi z opazovanjem, kako poteka zidava stanovanj v zadnjih letih, ugotavljamo, da začenja Slovenija v primerjavi z Jugoslavijo zaostajati (ne po kvaliteti, pač pa po kvantiteti). Razen tega, da zidamo v Sloveniji manj stanovanj na 1000 prebivalcev, je tudi tempo rasti stanovanjskega sklada pri nas počasnejši, kar je razvidno iz spodnjega pregleda:

Leto	Skupaj		Sezidanih stanovanj na 1.000 prebivalcev	
	Jugoslavija	Slovenija	Jugoslavija	Slovenija
1968	128.883	9.375	6	5,6
1969	120.119	9.088	6	5,3
1970	127.521	8.559	6,3	5,0

Dinamika rasti stanovanjskega sklada v Jugoslaviji je močnejša, saj je stanovanjski sklad leta 1971 v Sloveniji za 1,28 krat večji kot leta 1951, v Jugoslaviji pa za 1,45 krat. Pri tem se ne spuščamo v kvaliteto stanovanjske zidave, ki je v Sloveniji nedvomno višja, vsaj pri zasebni zidavi.

Kar zadeva površino stanovanj, Slovenija močno prednjači, saj ima poprečno stanovanje 56,8 m², v Jugoslaviji pa 50,0 m². Tako je bila poprečna stanovanjska površina v Sloveniji že leta 1961 za 4,5 % nad jugoslovanskim poprečjem, to poprečje presega leta 1971 kar za 12 %. Tudi poprečno število prebivalcev na eno stanovanje je pri nas ugodnejše kot v Jugoslaviji, saj pride na eno stanovanje v Sloveniji 3,7 prebivalcev, v Jugoslaviji pa 4,1 (le v AP Vojvodini 3,4).

Ti in drugi podatki kažejo, da v Sloveniji nekoliko zaostajamo glede števila sezidanih stanovanj na 1000 prebivalcev, ker zidamo v poprečju večja in dražja stanovanja. Če je taka politika ob kroničnem primanjkljaju stanovanj pravilna, je zelo vprašljivo.

Omeniti pa moramo, da zidamo v Sloveniji glede na tekoči porast prebivalstva več stanovanj kot v Jugoslaviji, saj se je stanovanjski sklad v letih 1961/1971 v Sloveniji na tisoč novih prebivalcev povečal za 560 stanovanj, v Jugoslaviji pa za 463.

Zidamo dovolj stanovanj za sprotne potrebe, problem je torej v dediščini. V Sloveniji primanjkuje najmanj 45 tisoč stanovanj⁵,

torej nekaj manj kot ena desetina obstoječega stanovanjskega sklada. Če bi hoteli v približno petih letih odpraviti primanjkljaj iz preteklosti, bi morali sezidati 26 stanovanj na tisoč prebivalcev letno (in 5,6 stanovanj na tisoč prebivalcev za novi prirastek).

V Jugoslaviji primanjkuje 358 tisoč stanovanj, t. j. 7 % obstoječega stanovanjskega sklada; ta primanjkljaj bi lahko opravili v treh letih, če bi sezidali 17,9 stanovanj na tisoč prebivalcev (ob 6,0 stanovanjih na tisoč prebivalcev za sprotne potrebe). Sicer pa se s podobnimi težavami spopadajo tudi drugod po svetu. Tako bi v Zahodni Nemčiji, ki sezida deset stanovanj na tisoč prebivalcev, potrebovali, da bi odpravili stanovanjski primanjkljaj, 8 — let nekoliko manj pereči so ti problemi na Finskem, na Norveškem, v SZ itd.

Poskusi napovedi o prihodnjem stanovanjskem skladu

V svetu vedno bolj ugotavljajo, da ni mogoče uresničevati dobre stanovanjske politike brez okvirnih predstav o dolgoročnih potrebah po stanovanjih. Tako prognozo za čas do leta 1985 smo pri nas v Sloveniji že izdelali in jo prikazujemo na strani 958. Ocenio za Slovenijo smo utemeljili na demografskih prognozah dr. D. Vogelnika (demografski inštitut ekonomske fakultete) in na napovedih zasnove dolgoročnega družbenega razvoja SR Slovenije (do leta 1985).

Po teh napovedih bi morali v Sloveniji sezidati poprečno letno 16 tisoč stanovanj (zadnja leta jih sezidamo 8—9 tisoč) — po minimalni varianti — brez rekonstrukcij, amortizacije oz. enostavne reprodukcije. Tako bi leta 1985 zidali približno 10 stanovanj na tisoč prebivalcev, kar smo omenili kot prvi pogoj za realno urejanje stanovanjske stiske. Po letu 1985 bi lahko začeli z rekonstrukcijo in ustvarjanjem rezerv, kar bi omogočilo realnejši trg stanovanj. Potemtakem bi morali v Sloveniji okoli leta 1985 zidati približno 20.000 stanovanj letno (če upoštevamo prognozirani narodni dohodek 3000 USA dolarjev na prebivalca, to ne bi bila prevelika obremenitev narodnega dohodka, celo nekoliko manjša kot danes. V prvem petletju naj bi sezidali 51 tisoč, v drugem 78 tisoč in v tretjem 105 tisoč stanovanj, skupaj 234 tisoč stanovanj.

Manj razvita območja

Regionalne analize in prognoze stanovanjske zidave bodo v prihodnje za stvarno ocenjevanje dejanskih potreb vedno bolj po-

* Stanovanjski primanjkljaj kot odnos med številom gospodinjstev in stanovanjskim skladom je bil leta 1951 — 35.000, leta 1961 — 58.000 in leta 1971 — 45.000 stanovanj. Toda če naj bi imela večina Slovencev vsaj približno tak stanovanjski standard, kakršnega ga imajo danes sezidana stanovanja, potem bi morali danes namestiti kopalnice v 267.000 stanovanj, t. j. v 57 % vseh stanovanjskih enot v SRS!

A = tisoč stanovanj B = procent. udeležba

Dežela obdobje	min. maks.	2	3	Skupaj (100)	Nadomestitev stan. sklada		Naravni prirast gospodinjstev		Migracije eksterne interne gospodinjstev		Rezerva		
					A	B	A	B	A	B	A	B	
1					4	5	6	7	8	9	10	11	
SFRJ ⁶ 1971/81	min. maks.		1.457 2.094	378 605	26,0 29,0		1.079 1.489	74,0 71,0					
SRS ⁶ 1971/85	min. maks.		255 313	21 49	13,9 41,6		224 224	76,1 56,4	15 40	10,0 2,0			
Avstrija 1961/80	min. maks.		328 703	126 500	38,4 71,1		200 200	61,0 28,5			2 3	0,6 0,4	
Italija 1971/80	—		3.257	1.300	39,9		1.635	50,2	250	7,7	72	2,2	
Belgija 1965/84	min. maks.		1.218 1.554	782 1.064	64,2 68,4		360 400	29,6 25,7	60 60	4,9 3,9	16 30	1,3 2,0	
Francija 1961/70	min. maks.		7.250 9.050	3.500 5.000	48,3 55,2		2.330 2.630	32,1 29,1	850 850	11,7 9,4	570 570	7,9 6,3	
Madžarska 1961/75	—		742	380	51,2		362	48,8					
Norveška 1971/80	min. maks.		250 450	150 150	60,0 33,3		100 300	40,0 66,7					
Poljska 1966/85	min. maks.		6.395 7.730	2.080 3.100	32,5 40,1		4.025 4.320	63,6 55,9			290 310	4,5 4,0	
Od tega — mesta	min. maks.		4.390 5.070	810 1.215	18,4 24,0		3.380 3.635	77,0 71,7			200 220	4,6 4,3	
— rural.	min. maks.		2.005 2.660	1.270 1.885	63,3 70,9		645 685	32,2 25,7			90 90	4,5 3,4	
ZSSR 1971/80	—		21.400	2.400	11,2		17.700	82,7			1300	6,1	
Zah. Nemč. 1968/75	—		3.290	740	18,9		2.757	70,3					
CSSR	—		1.136	581	51,1		494	43,5	61	5,4			
Danska	min. maks.		535 876	200 200	37,4 22,8		285 626	53,8 71,5			50 50	9,3 5,7	

trebne. Bržkone jih bo treba izdelati za mestna, posebej za zunaj mestna območja, posebej za manj in posebej za bolj razvita območja, za področja intenzivne poselitve in za ruralne predele itd. Pri tem se bomo omejili le na nekaj primerjav z manj razvitimi območji Slovenije (manj razvite občine so po republiškem zakonu Črnomelj, Gornja Radgona, Lenart, Lendava, Ljutomer, Murska Sobota, Ormož, Ptuj, Šentjur pri Celju, Šmarje pri Jelšah in Trebnje).

Manj razvite občine zajemajo 18,1 % slovenskega prebivalstva (312,1 tisoč) in 16,6 % vseh stanovanj (76.536) ter 15,8 % vseh gospodinjstev. Z vidika gospodinjstev kažejo podatki na stanovanjski presežek, vendar je ta le navidezen, ker šteje gospodinjstvo v poprečju 3,8 člana, v Sloveniji pa je to poprečje 3,3.

Na teh območjih imamo le 11,1 % vseh vikendov, kar jih je v Sloveniji, pač pa 58 % vseh stanovanj, ki so naseljena le v času sezonskih del. V teh občinah je 12,1 % vseh zasilnih stanovanj in nastanjenih poslovnih prostorov — v njih živi kar 21,4 % vseh oseb v Sloveniji, ki nimajo urejenih stanovanj.

Stopnja urbanizacije v teh občinah je zelo nizka: v mestih živi le 6,4 % vsega mestnega prebivalstva Slovenije in le 13,1 % vsega prebivalstva teh občin (SRS 39 %). Na 18,9 % ozemlja Slovenije živi le 18,1 % prebivalcev naše republike — gostota naseljenosti je torej pod republiškim povprečjem. Lahko bi rekli, da stanovanjski problem danes še ni žgoč, lahko pa bi se zaradi večje deagrarizacije in urbanizacije zaostil.

Bistveno slabša pa je kvaliteta stanovanjskega sklada. V Sloveniji imamo 36,8 % stanovanj, ki so bila sezidana pred letom 1918, v manj razvitih občinah pa je teh stanovanj 47,8 %. Skoraj polovica vseh hiš, ki so brez vsakršne instalacije, je v teh občinah. V Sloveniji je 43,2 % stanovanj s kopalnicami, v manj razvitih občinah jih je le 21 %. To je poseben vidik regionalne socialne diferenciacije. Tako stanje se lahko spremeni le z boljšimi ekonomskimi razmerami, ne le z gradnjo cest, marveč tudi z razvijanjem industrije, ki bi ustrezala tem območjem.

Stanovanje in produktivnost dela

Najsplošnejše lahko opredelimo produktivnost dela kot odnos med količino ali vrednostjo produkta dela in količino za njegovo

* Oba izračuna je naredil avtor sam in sta le približne vrednosti. Predpostavke: Jugoslavija — eno gospodinjstvo 3,5 člana po min. var., po maks. 3,3 člana (razlika 0,2 člana na eno gospodinjstvo pomeni v Jugoslaviji 410 tisoč več stanovanj, kar kaže na veliko vlogo socialnih sprememb pri stanovanjskem povpraševanju); SRS — po obeh variantah smo šteli, da bo imelo eno gospodinjstvo 3 člane. SFRJ — za nadomestitev stanovanjskega fonda letno 0,5 % po min., 0,8 % po maks. var., SRS — nadomestitev letno min. 0,3 % maks. 0,7 %.

Druge države — nadomestitev — Avstrija min. 0,3 maks. 1,2; ČSSR min. 0,6 maks. 1,5; Švedska 1,7 Francija min. 1,3, maks. 1,8; Zah. Nemčija 0,5; Švica 1,1; ZSSR 0,5, 0,8 itd.

proizvodnjo porabljenega časa. Stopnja produktivnosti dela je rezultat narodno-gospodarskega razvoja in dolgotrajnih ekonomskih, socialnih in tehničnih procesov. Produktivnost je torej odvisna od stopnje razvoja znanosti in tehnike in splošne ravni tehnične opređenosti narodnega gospodarstva. Če pomislimo, da lahko stroj (npr. izkopni žerjav) nadomesti delo 50 ali več delavcev, si lahko predstavljamo, kako podrejeno vlogo ima subjektivni dejavnik v odnosu z objektivnimi tehničnimi dejavniki, ki vplivajo na produktivnost dela. Toda kljub temu je pomen žive delovne sile v tehnično visoko razviti proizvodnji čedalje večji. Visoko razvita proizvodnja terja drugačen profil delavca. V »objektiviranih« delovnih procesih, kjer subjektivni dejavniki prepuščajo mesto objektivnim, razlike med fizičnim in umskim delom zginjajo. To se izraža v tem, da v tehnično popolnejši proizvodnji en delavec »giblje« veliko večjo količino proizvodnih sredstev kot pa v manj popolni proizvodnji.

Kljub prevladujočemu pomenu, ki ga ima tehnična opremljenost in tehnični dejavnik nasploh na proizvodnost dela, pa bo ostal človek vendar glavna gibalna sila in ustvarjalec novih dobrin. In to glavno gibalno proizvodnje potrebuje funkcionalno stanovanje. To je eden od najvažnejših pogojev za reprodukcijo delovne sile. V tem pa je neposredna zveza med produktivnostjo dela in stanovanjskimi razmerami — čeprav je to zvezo težko definirati, ker je produktivnost dela sklop mnogih dejavnikov, ki se prepletajo.

Družbena infrastruktura je materializiran odsev preteklega dela, rezultat pretekle akumulacije in izločanja dela narodnega dohodka v investicijske namene. V infrastrukturo štejemo delno tudi stanovanjski sklad. Pri tem je značilno, da se vsem velikim strukturnim spremembam stanovanjski sklad prilagaja zelo počasi in z veliko zamudo. Tako npr. kljub dobri tehnični opremljenosti tovarna lahko ne doseže ustrezno višje produktivnosti dela, če nima urejene infrastrukture okolja.

Pravilo je, da države z visokim narodnim dohodkom na prebivalca in s praviloma visoko produktivnostjo dela prednjačijo v stanovanjski zidavi. Med nacionalno produktivnostjo dela, narodnim dohodkom na prebivalca in obsegom stanovanjske zidave je torej velika odvisnost.

Stanovanja imajo lahko dvojni negativni vpliv na produktivnost dela: prvič kronično nizka produktivnost dela v gradbeništvu — delna posledica tega so visoke cene in zato manjše število stanovanj; in drugič, neposredne posledice za osebno produktivnost delavca, ki nima stanovanja ali pa ima neprimerno stanovanje. Vsi ti vplivi se med seboj prepletajo.

Menimo, da je eden temeljnih vzrokov za mnoge družbene in ekonomske negativne posledice prav v stanovanjih. Stanovanje pa ne vpliva le neposredno na možnost ustvarjanja večjega narodnega dohodka, marveč vpliva posredno tudi na racionalnost porabe že

ustvarjenega narodnega dohodka (npr. glede zdravstvenega stanja starejših ljudi, otrok, žena itd.).

Sociološko je stanovanje eden od glavnih stabilizatorjev lokalne skupnosti. Ko dobi človek stanovanje, je izpolnjen glavni materialni pogoj, da se družbeno integrira v skupnost kraja, kjer prebiva. Prevelika fluktuacija je — vsaj v naših razmerah — posledica nerešenih stanovanjskih vprašanj. Spremembe v glavni usmerjenosti strokovnjakov, ki se odločajo za študij in poklic pod bremenom težavnih stanovanjskih razmer, so izguba za družbo, saj bi bil lahko strokovnjak v svoji pravi poklicni usmeritvi veliko bolj produktiven.

Lahko bi našli še celo vrsto vzročnih zvez med produktivnostjo in stanovanjskim vprašanjem. Pri nas na žalost nimamo ne globalnih ne sektorskih ne regionalnih kazalcev, ki bi družbo pravočasno opozarjali, kam mora poseči in nam s tem omogočali, da se izognemo napačnim stanovanjskim naložbam.

Življenjska doba stanovanja je povprečno za 2/3 daljša kot pa povprečna življenjska doba stanovalca. Pri nas mora posameznik v povprečju zaslužiti toliko, da pokrije 60 % amortizacije stanovanja. Kolikor bolj se bo večal delež osebne porabe v narodnem dohodku, toliko večje so možnosti za zniževanje cen stanovanj. Pri sedanjem deležu osebne porabe v narodnem dohodku bi smela biti cena stanovanj največ šestkrat višja od povprečnega stanovanjskega dohodka. To, da je cena stanovanja 6 do 10-krat višja kakor osebni letni dohodek, kaže tudi na razpon med dejanskimi možnostmi naše družbe, njeno produktivnostjo in možnostmi stanovanjske zidave.

Nekatere sklepne misli

Stanovanjsko gospodarstvo ima velik vpliv na gospodarski razvoj, saj je stanovanjski sklad petina nacionalnega bogastva, stanovanjske naložbe so 20 % vseh naložb in 6 % narodnega dohodka. Gospodarski razvoj je tesno povezan z urbanizacijo, ki pa v Sloveniji glede na doseženi narodni dohodek na prebivalca, zaostaja. Po številu sezidanih stanovanj Slovenija zaostaja za Jugoslavijo. Socialna diferenciacija je pri stanovanjih zelo očitna tako glede zasedenosti kot tudi glede regionalne razporeditve. Za pravilno usmeritev na mnogih področjih so potrebne dolgoročne napovedi stanovanjske zidave. Manj razvita območja zaostajajo tudi glede stanovanj. Produktivnost — individualna in družbena — je močno odvisna od kvantitete in kvalitete stanovanjske zidave.

Nova stanovanjska zakonodaja skuša nekako nadomestiti zamujeno. Zelo ostro določa obveznost, da morajo občine (na podlagi razvojnih načrtov temeljnih organizacij združenega dela) načrtovati stanovanjsko zidavo najmanj za pet let naprej. Problematika je zelo kompleksna, saj ne zajema le stanovanjske zidave, marveč tudi naš splošni gospodarski razvoj — zlasti pa tiste panoge, ki na stanovanjsko zidavo neposredno vplivajo: t. j. gradbeništvo, komunalno

gospodarstvo, industrija gradbenega materiala, plastičnih mas itd., in posredno (industrializacija in terciarizacija).

Seveda si ni mogoče zamisliti, da bi napredek zagotavljalo že izdelovanje dolgoročnih načrtov, med katerimi je izredno pomemben načrt prostorskih možnosti za stanovanjsko zidavo v Sloveniji, sistem omrežja urbanskih središč itd.; potrebna je tudi vrsta ukrepov ekonomsko-finančne narave, predvsem pa ureditev zemljiške politike. Ta problematika pa že presega okvir tega prispevka.

Literatura:

- Statistični bilten zveznega zavoda za statistiko št. 705/72, Beograd.
- The Housing Situation and perspectives for Long-Term Housing Requirements in European Countries, OZN, Zeneva 1968.
- Bilten Stalne konference mest Jugoslavije, februar 1972, Beograd.
- Statistični podatki popisa stanovanj v letu 1971, (zvezni zavod za statistiko, Statistični bilten št. 705/1972, Beograd.

Kazen in šola

Uvod

S kaznijo se je v naši pedagoški teoriji ukvarjal predvsem dr. F. Strmčnik. V knjigi *Analiza šolskih kazni* (1) obravnava to tematiko večidel induktivno eksperimentalno. V člankih v *Sodobni pedagogiki* pa daje zgodovinski razvoj mnenj in stališč o šolski kazni, kot se zrcalijo v delih pedagoških klasikov. (2)

Zanimivo je, da dr. F. Strmčnik začne svojo analizo že kar s klasifikacijo šolskih kazni. Molče torej domneva, da je sam pojem kazni zadosti jasen. Ne razpravlja tudi o tem, kaj je šolska kazen, čeprav seveda lahko privzamemo, da je svojo definicijo tega pojma dal, ko je našteval vrste šolskih kazni. Prav podobno bi bilo mogoče reči o učinkovitosti šolske kazni. Če privzamemo, da je definirana z avtorjevim merskim postopkom, zaidemo v težave pri branju interpretacije njegove raziskave. Te se še stopnjujejo z dodajanjem prilastkov: represivna učinkovitost, moralna učinkovitost, vzgojna učinkovitost.

Učinkovitost kazni tudi še ni nujno opravičilo za njeno rabo. Na to dr. Strmčnik v svoji knjigi posebej opozarja. Zavzema se tudi za čim manj kaznovanja. Žal pa bi bilo iz njegovega celotnega dela težko najti napotek, kdaj je kazen vendarle upravičena.

Pričujoči zapis je poskus deduktivnega razmišljanja o kazni. Predvsem nam gre za odgovore na vprašanja: »kaj je kazen?« in »zakaj kaznovati?«. Iščemo torej definicijo kazni in razloge za upravičenost rabe kazni. Razmislek nam bo dal tudi delen odgovor na praktično vprašanje: »koga kaznovati in kako kaznovati?«. Poudariti pa velja, da je to v dobršni meri empirično vprašanje. Učinkovite pomoči pri odgovarjanju nanj se lahko nadejamo od psihologije in sociologije ter seveda od empirične pedagogike. Prispevek doktorja Strmčnika je glede tega še posebej dragocen.

Med ljudmi vobče in med šolniki posebej veljajo o kazni vsaj tri različna mnenja. Po prvem je kazen povračilo za storjeno zlo. Omikanim je tak pojem kazni barbarski. Istijo ga z maščevanjem in ga spravljajo v zvezo z načelom krvnega maščevanja neciviliziranih ljudstev: »Zob za zob, glavo za glavo«.

Nekoliko sprejemljivejša je videti teza, da je kazen sredstvo za preprečevanje zlih dejanj, nevarnih za družbo in za ljudi, ki v njej žive.

Najbolj prosvetljeni pa menijo, da mora biti kazen vzgojna in da je zgrešila svoj namen, če ljudi ne poboljša. Zlasti učitelji, ki se odlikujejo z modernimi pogledi na vzgojo in izobraževanje, so vneti pristaši te »teorije«.

Pokazati želim, da so taki pogledi na kazen enostranski ter da so v veliki meri posledica pojmovne zmede in ne nespravljivo različnih temeljnih etičnih načel njihovih zagovornikov.

Logična pot razčiščevanja pojmov se navadno začne z definicijami. Pri tem pa sta nam na voljo vsaj dve možnosti. Lahko se odločimo za slovarsko (leksikografsko) definicijo ali pa za dogovorno (stipulativno). Pri prvi iščemo osrednji pomen besede, kot je splošno v rabi, pri drugi pa lahko besedi pomen predpišemo docela poljubno.

Odločili se bomo za iskanje slovarske opredelitve »kazni«. To pomeni, da bomo poiskali vsaj potrebne, če že ne tudi zadostne pogoje, ki morajo biti izpolnjeni, da neki pojem poimenujemo »kazen« v njenem osrednjem pomenu. Poleg osrednjega pomena imajo besede navadno še obrobne pomene. Obrobni pomen je parazitsko odvisen od osrednjega. To pomeni, da razumevanje obrobnih pomenov logično domneva, da razumemo osrednji pomen. Obrnjena povezava pa ni logično nujna, čeprav je včasih naključno resnična.

Iz Webstrovega slovarja lahko iz komentarja ob geslih »punish« in »punishment« razberemo, da »kaznovati« pomeni povzročiti (osebi) bolečino ali trpljenje za zlo dejanje. Povzročena bolečina pa je predpisana za zakonom (to je implicirano v pomenu besede »penalty«). V poglavju o sinonimih pa je dodano še, da kazen doleti prestopnika kot povračilo za storjeno zlo ter da beseda ne implicira potrebnosti poboljšanja.

Upoštevač to informacijo ter slovarske definicije različnih avtorjev, ki so se ukvarjali s filozofijo kazni [Peters in Hirst (3), Gerber in Nany (4), Hart (5)] lahko navedemo nekatere potrebne definicijske pogoje za »kazen«. Ni verjetno, da bi bil predlagani nabor pogojev že tudi zadostni pogoj. Definicija kazni torej ni krepka temveč le šibka. To pomeni, da je najbrž mogoče najti tak primer, ko so izpolnjeni vsi navedeni pogoji, pa koncept ne bo sodil v centralni pomen »kazni«. Če pa bomo želeli nek pojem uvrstiti

v centralni pomen slovarske definicije kazni, potem bo moral izpolnjevati vsaj vse naštete potrebne pogoje:

1. Kazen je za kaznovanega boleča ali neprijetna. (D 1)
2. Kazen logično predpostavlja obstoj nekih pravil, kršitev teh pravil in ugotovitev kršitve. (D 2)
3. Kazen lahko doleti le prestopnika in to le za njegov prestop. (D 3)
4. Kazen lahko izvrši le nekdo, ki je pooblaščen za to, v imenu avtoritete, ki postavlja ali nadzira pravila, ki jih je prestopnik prekršil. (D 4)
5. Kaznovalec kaznuje prestopnika z namenom, da bi mu povzročil bolečino ali neprijetnost. (D 5)

Velja poudariti, da je definicija kazni odvisna od namenov kaznovanja, ki si jih je definitor vsaj do neke mere izoblikoval, še preden se je lotil opredelitve. To velja tudi za slovarsko definicijo, čeprav najbrž v manjši meri, kot to velja za dogovorne. Tudi leksikografsko opredeljen pojem namreč ni časovna in krajevna konstanta in ne bi bilo težko najti zgledov za situacijo, ko je razvoj pomena neke besede pripeljal do disonance s prvotno postavljenimi nameni.

Če kdo rabi »kazen« tako, da pojem ne ustreza vsem naštetim definicijskim pogojem, potem uporablja besedo v neosrednjem pomenu, ali pa je naša definicija preostra.

Če pa so njegovi definicijski pogoji drugačni od naštetih, potem je ena izmed obeh definicij dogovorna. Napaka, da dogovorno definicijo zamenjamo s slovarsko, je zelo pogosta.

Dogovorna definicija je upravičena le, če je koristna. Koristna pa je neka reč tedaj, kadar dobro streže namenu, zaradi katerega smo jo napravili ali poiskali. Ker je cilj znanosti pojasnjevati nerazumljivo in zmanjševati zmedo, menimo, da so koristne tiste dogovorne definicije, ki strežejo namenu. Zato je na tistem, ki je postavil dogovorno definicijo, vrsta, da utemelji njeno koristnost. Če to ni mogoče, je vsaka nadaljna diskusija odveč.

Za zgled naštejmo nekaj neosrednjih (obrobnih) rab »kazni«:

Če potepuha na zimo zapro in ga tako v najhujših mesecih oskrbe s toplo posteljo in redno, pa čeprav skromno prehrano, potem kazen zanj ni boleča ali neprijetna. To ni osrednji primer »kazni«, ker ni izpolnjen (D 1). Take primere je seveda prav lahko najti tudi v šoli. Zgled za to je kazenska premestitev učenke na drugo šolo, kar prizadeta komentira takole: »Če bi bila ta šola še tako daleč, bi bila srečna, samo da bi se rešila teh profesorjev« [(1), str. 56]. Podobno lahko trdimo o denarni kazni za tistega učenca, ki je dejal: »Me ne prizadene, saj so prizadeti starši in ne jaz« [(1), str. 109].

Iz drugega definicijskega določila (D 2) je mogoče razbrati, da lahko kaznujemo le ljudi. Obstoj pravil je namreč vezan na simbolično reprezentacijo, ki pa jo ima le človek. Pravila so lahko dana

s pisano ali govorjeno besedo, s simbolično kretnjo (npr. miličnika na križišču), s prometnim znakom in podobnim. Kaznovani mora razumeti simboliko teh pravil. Nerazumevanje pravil prestopnika izključi iz kroga tistih, ki jih lahko doleti kazen. Primer za to so otroci, mentalno prizadete osebe in do neke mere tudi neuki ljudje. Tudi živali ne moremo kaznovati. Videti je, da so to uvideli tudi psihologi-behavioristi, ki so tehniški termin »kazen« (punishment) začeli nadomeščati z manj obvezujočimi izrazi: boleč dražljaj, neprijeten dražljaj (obnoxious stimulus, aversive stimulus, negative reinforcement). Skoro sadistično je že slišati, da podgano »kaznujemo« zato, ker ni pritisnila na pravi gumb skinnerse kletke.

Streljanje talcev v zadnji vojni je zgled za kazen, kjer ni izpolnjen (D 3). Podobno velja za učenca, ki so mu dokazali sodelovanje v neki klapi. Če mu naložimo »eksemplarično« kazen, s čimer menimo, da dobi svoj delež in še nekaj zraven, kar bi sicer sodilo na rovaš ostalih (neodkritih) članov klape, potem višek ne sodi v osrednje primere »kazni«. Tudi kaznovanje celega razreda za razbito šipo, kadar ne najdemo krivca, sodi v ta obrobni primer kazni.

Linčanje je zgled kazni, ki jo je izvršil nekdo, ki ni bil za to pooblaščen. Dr. Strmčnik omenja kot zgled za šolsko kazen kritiko razrednega kolektiva ali pionirske organizacije. V primerih, ko naj bi bil izvrševalec kazni razred, pravila pa je postavilo na primer šolsko vodstvo (glede dolžine las ali kril), sodi kritika razrednega kolektiva kvečjemu v obrobne primere »kazni«, ker ni izpolnjen pogoj (D 4). Seveda so pri kritiki kot obliki kazni dvomljivo izpolnjeni tudi drugi pogoji. Še bolj kočljivo je to pri kazni, ki jo dr. Strmčnik imenuje »zagovor«.

Zlasti z zahtevo, da izvrševalec kazni namenoma izbira sredstva, ki naj povzročajo bolečino in neprijetnost (D 5), se spuščamo v neposredno nasprotovanje tistim, ki žele, da bi bila kazen vzgojna, dobrohotna, neboleča in ne vem še kakšna. Nič nimam proti taki obravnavi prestopnikov, če se empirično pokaže, da je to blagodejno za družbo in posameznika. Toda še taka dobrohotnost nikogar ne opravičuje, da bi samo zaradi mehkobe svojega srca lahko kršil pravila logike. Milo ravnanje s prestopnikom naj se potem nikar ne imenuje kazen. Če ne najdemo ustreznejše besede v obstoječem pedagoškem besednjaku, si jo ustvarimo in jo z dogovorom definirajmo. Tega so se znanstveniki naučili od Pike Nogavičke in Alice iz devete dežele. Če hočemo povečevati zmede, je prav, da jih posnemamo tudi v pedagogiki. Zunaj šolskega okolja se hitro zgodi, da prestopniki blage kazni razumejo kot davek ali kupnino za svoja dejanja, ki so sicer družbeno nezaželena. Najbrž bi bilo kaj takega moč odkriti tudi v šoli. Zgleda za neosrednjo rabo »kazni« bi lahko naštevali v nedogled. Naj omenim le še enega, ki je v vzgoji še vedno precej pogosto omenjen. To je rousseaujanska naravna kazen. Otroka, ki se kljub prepovedi dotakne vroče peči, je kaznovan s tem, da se opeče. Kaznovala ga je vroča peč. Jasno je, da je taka raba

besede »kazen« že na robu absurda. Opeklina je posledica naravnega zakona, ne pa posledica kršitve prepovedi. Neprijetne posledice naravnih zakonov so včasih imenovali tudi božja kazen.

Na zadnjem primeru smo videli, da neprava raba besede »kazen« vodi do tem večjih nesmislov, čim več definicijskih pogojev prekršimo. Pri naravni kazni ni potreben obstoj pravil (D 2) saj se bomo na vroči peči opekli ob dotiku, ne glede na to ali nam je to kdo prepovedal ali ne. Kazni ne izvršuje pooblaščenec v imenu avtoritete, temveč v našem primeru peč (D 4). Peč tudi nima nobene namena prizadejati komu bolečino (D 5). Opeknel se bo tudi tisti, ki ga nekdo sune proti peči in torej ni prestopnik, tudi če pravila so (D 3).

Poučno je še pogledati strokovni pedagoški slovar (6), kaj pomeni »kazen« pedagogom.

Tam je kazen opisana kot sredstvo prisilne moralne vzgoje, ki ima naravo zahteve, naj se prestopnik poboljša. Cilj kazni pa je edinole poboljšanje. Zastrafevalne kazni niso dopustne, ker morajo biti po mnenju pisca nujno strožje, kot bi bilo pravično glede na velikost prestopka. Prav tako v šoli niso dopustne naravne kazni, ker navajajo otroka na misel, da je dobro tisto, kar njemu samemu koristi in slabo tisto, kar mu škodi.

Zahteva, da mora »kazen« povzročiti poboljšanje, po našem mnenju ni nujna za razumevanje pojma kazni. Ali drugače: »kazen« lahko obstaja in je mogoče razumeti njen pomen tudi, če za pojem »poboljšanje« sploh ne vemo. Pedagoško definicijo kazni uvrščamo torej med nekoristne dogovorne definicije, ker je taka, da povečuje zmedo.

Povzetek: Naj torej sklenemo diskusijo o definiciji kazni. Iz analize slovarske definicije izhaja, da je kazen logično nujno povračilna (retributivna) in boleča. Pristaši gibanja za odpravo kazni vnašajo v pedagogiko (pa tudi v kazensko pravo) pojmovno zmedo, ker so se svoje stvari lotili napačno in na nepravem koncu. S postavljanjem novih dogovornih definicij kazni (»kazen naj bo vzgojna in neboleča«) podirajo logični red. Njihova zahteva je v bistvu zahteva po odpravi kazni. Če bi bilo to za družbo in posameznika koristno, je empirično vprašanje in zahteva temu ustrezno metodologijo reševanja.

Upravičenost kazni

Kazen je prizadejanje bolečine človeku. Aksiomatično privzamemo, da je bolečina sama po sebi zlo. Seveda bi bilo mogoče razpravljati tudi o tej trditvi, vendar zaradi precej splošnega intuitivnega soglasja o tem lahko diskusijo nadomestimo s privzetkom.

Prizadejanje zla je torej potrebno ustreznega opravičila ali pa ga bomo ovrednotili kot nemoralno dejanje. Vsaka kazen mora biti

torej opravičljiva ali pa je nemoralna. Šolska kazen mora biti vselej opravičljiva v skladu s socialistično etiko.

Upravičenost kaznovanja bomo torej dokazovali tako, da se bomo sklicevali na etična in pravna načela, ki so veljavna v naši družbi, ki je socialistična in samoupravna, ter na pravila naših šol. Pri tem bo šlo torej za uporabo splošnih načel na posameznih primerih, kar zahteva logično dedukcijo. To pa še ni vse.

V primerih, kjer razsojamo o upravičenosti kazni, gre res najprej za ugotovitev krivde in torej za razsojo, ali neko dejanje pomeni prestopnik ali ne. Že pri tem ne shajamo samo z dedukcijo, temveč je vsaj za dovolj podroben opis dejanja potrebna empirična raziskava.

S kaznijo pa želimo celotno zlo na svetu zmanjšati na najmanjšo možno mero. To, po izvoru utilitaristično načelo, privzemamo. Če pa je prav kazen v danem konkretnem primeru najustreznejša pot za zmanjšanje celotnega zla, je v veliki meri spet empirično vprašanje. Seveda pa gre tudi pri tem za številne filozofske probleme, kot na primer: kako primerjati različne vrste zla, ki jih za zdaj ni moč med seboj meriti, in kako jih seštevati ter podobno.

Hegel je že opozarjal na to težavo (7). On meni, da je pojem zla pri obravnavi kazni presplošen. Specifično zlo in dobro, ki imamo z njima tu opraviti, sta nepravilnost in pravičnost. Če imamo prestopništvo in zločin samo za neko splošno zlo, potem je nesmiselno zahtevati prizadevanje drugega zla (kazni) samo zato, ker obstaja prvo (prestopnik). Pravična kazen je zakonsko nadomestilo za kršitev zakona, ne pa za specifično zlo, ki ga je prestopnik s svojim dejanjem povzročil nekemu posamezniku ali skupini. Ni torej nujno, da bi se kazen v specifičnih lastnostih ujemala z lastnostmi zla, ki ga je prizadejal prestopnik. Enakost zločina in pravične kazni je treba razumeti kot enakost njunih vrednosti. Primerjanje vrednosti pa je neskončen proces razsojanja, katerega mejni konec bi bil ugotovitev enakovrednosti.

Zmanjšanje zla je torej zelo splošna izjava. Razprava, kako ga doseči s kaznijo, navadno rodi tri predloge:

1. Kazen naj bo povračilo (retribucija) za storjeno zlo.
2. Kazen naj zmanjša število prestopkov (preventiva).
3. Kazen naj prestopnika poboljša (reforma).

Našteti trije kaznovalni nameni: *retribucija*, *preventiva* in *reforma* so v kaznovalni politiki konkretizacija utilitarističnega etičnega načela, da je treba celotno zlo na svetu zmanjševati. Ni mogoče dovolj poudariti, da je vsebina teh smotrov odvisna od konkretnih družbenih okoliščin. Povračilo za tihotapljenje pri nas je zaporna kazen, v Iranu pa smrt. Poboljšanje političnega prestopnika v Ameriki pomeni odpoved načelom komunizma, pri nas pa je odpoved tem načelom nezaželeno dejanje, itd.

Učinkovitost kazni ocenjujemo potem, do kolikšne mere so z njo doseženi kaznovalni smotri. Učinkovitost sama pa ne more

biti vselej že tudi opravičilo za kazen. Šele če je mogoče dokazati, da vrednote vseh posledic kazni pretehtajo zlo, ki ga povzroči samo kaznovanje, je kazen upravičena. Potreben pogoj za to je vsekakor, da je konkretna vsebina kaznovalnih smotrov, ki smo jih našli samo formalno, zares utemeljena vrednota.

Če z neko kaznijo učinkovito dosegamo, da se otroci podrejujejo učiteljevim ukazom brez ugovaranja, ne da bi premišljevali o njihovi vsebini, potem v naši šoli, ki si je zadala za cilj vzgojiti kritičnega samoupravljalca, taka kazen kljub učinkovitosti ni upravičena.

Dr. Strmčnik v svoji knjigi ne loči učinkovitosti od upravičenosti. Njegova merska definicija učinkovitosti je vprašljiva, ker ni jasno, kakšen smoter želimo s kaznijo doseči. Vrstni red učinkovitosti različnih kazni, kot so ga napravili šolarji, se razlikuje od vrstnega reda, ki so ga napravili učitelji. Iz šolarskih komentarjev je mogoče postaviti domnevo, da so otroci vprašanje učinkovitosti posamezne kazni razumeli v pomenu: »katere kazni se je treba najbolj bati«. Ali v naši terminologiji: učinkovitost kazni so ocenjevali predvsem glede na njen zastraševalni in s tem preprečevalni smoter. Čisto mogoče je, da so imeli učitelji v mislih več smotrov ali pa predvsem kakega drugega. Ponuja se nam na primer možna hipoteza, da so učitelji s kaznijo hoteli otroke predvsem poboljšati in so kazni razvrščali po tem, kako je z njimi moč doseči ta cilj. To morda pojasni avtorjev eksperimentalni rezultat, po katerem sta obe omenjeni razvrstitvi kazni skoraj docela neodvisni.

Ker dr. Strmčnik ne loči učinkovitosti od upravičenosti, vpeljuje pri interpretacijah docela neempirične pojme. Če za tepež na primer ugotovi, da je učinkovita kazen, ga odkloni zato, ker ni vzgojno učinkovit ali moralno učinkovit. Ker zadnja dva pojma nista definirana, je možno empirične rezultate poljubno interpretirati. Kazen, ki komu ni pogodu ali pa je prišla iz mode, bomo lahko zavrgli kljub izmerjeni učinkovitosti, ker pač ni vzgojno učinkovita. Za to pa ne vemo, kaj pomeni.

Preden se lotimo pretresa posameznih kaznovalnih smotrov, je prav, da se vprašamo, zakaj že en sam smoter ne bi bil zadosten za učinkovito utemeljitev upravičenosti kazni.

Ne smemo pozabiti, da je bolečina, ki jo človeku prizadenemo s kaznijo, sama po sebi zlo. Kazen bo upravičena le, če bodo njene ugodne posledice odtehtale njeno imanentno zlo. O celotnem vplivu kaznovanja na kaznovanega in na vse druge morebitne prihodnje prestopnike pa vemo še zelo malo. Že zaradi empirične negotovosti, če eno samo opravičilo kaznovanja v dani situaciji drži ali ne, je bolje imeti pri roki več morebitnih opravičil. Ta pa pridobimo tako, da kazni pripišemo več ciljev. S tem zmanjšamo možnost neupravičenega kaznovanja, ki ima gotovo samo zle posledice. Tako več namensko opravičilo bo kljub razvoju znanosti (zlasti antropoloških) najbrž potrebno še zelo dolgo, če ne celo vedno.

Vedno jasnejša zavest o pomanjkljivosti našega znanja o celotnih učinkih kazni je privedla do občutnega zmanjšanja takih kazni, ki doseganje enega izmed kaznovalnih smotrov docela ali pa skoraj popolnoma zanemarjajo. V sodstvu je zgled za to smrtna kazen, ki seveda izključuje prestopniku možnost poboljšanja. V šolski situaciji je imela podobno vlogo nekdanja izključitev iz vseh šol, ki je možnost poboljšanja spravljala na minimum.

Kazen kot povračilo (retribucija)

Povedali smo že, da kazen kot povračilo ni mišljena kot nekaj, kar bi popravilo specifično zlo, ki ga je prestopnik povzročil s svojim dejanjem. Je le zadoščenje »pravici«, to je za povračilo zaradi tega, ker je prestopnik s svojim dejanjem kršil pravila. Pravila ali zakon je lahko prestopnik kršil tudi tako, da objektivno ni povzročil nikomur nič zlega. Voznik, ki vozi čez docela opustelo križišče kljub rdeči luči, krši zakon in bo plačal globo, čeprav ni nikogar poškodoval.

Seveda je kazen kot povračilo mogoče razumeti tudi kot neke vrste zadoščenje prizadetemu. Vendar bi bil to že zelo robni primer opravičila za kazen, ker bi skoraj že dopuščal tudi maščevanje.

Kazen kot nadomestilo za kršitev pravil implicira spoštovanje svobode in racionalnosti kaznovanega. Vrsta in obseg kazni sta z nekim ustaljenim načinom vrednotenja ali z nekim sprejetim naborem pravil prirejena prestopku. Pri izvrševanju kazni se šteje, da je imel prestopnik svobodo odločitve pri svojem ravnanju. S tem da je prelomil zakon, se je zavestno odločil za to, da ga bo doletela kazen.

Maščevanje pa je posledica subjektivne odločitve maščevalca. Pravičnost maščevanja je lahko zgolj naključna. Ne upošteva prestopnikove svobodne volje, ker je izbor vrste maščevanja docela v maščevalčevih rokah. Zato je maščevanje nov prestopnik.

Povračilo kot kaznovalni smoter dandanes nima velike vloge niti v kazenskem pravu, še manj pa v kontekstu vzgoje, čeprav nekateri penologi opažajo, da spet narašča njegova pomembnost.

Na koncu poglavja o definiciji kazni smo poudarili, da je povračilnost kazni implicirana že v samem pojmu. Pojavlja se torej vprašanje, čemu je potrebno potem še razpravljati, če retribucija sodi med kaznovalne smotre ali ne.

Pokazali bomo dvoje. Najprej bomo ugotovili, da definicija kazni zahteva le upoštevanje načela retribucije pri odmerjanju kazni (retribucija v distribuciji). Nato pa bomo dokazali, da upoštevanje načela retribucije pri odmerjanju kazni logično ne implicira potrebnosti vključitve retribucije v kaznovalne smotre.

Zahteva po povračilnosti pri odmeri kazni je izražena s tretjim definicijskim pogojem, ki zahteva, da kazen doleti le prestopnika in to za njegov prestopnik (D 3). Upoštevanje retributivnosti v distribuciji kazni je potreben pogoj za to, da je kazen pravična.

Poudariti je treba, da kaznovalna politika, ki upošteva načelo povračilnosti pri porazdeljevanju kazni nima nujno povračilnosti za kaznovalni smoter. Njen edini namen kaznovanja je lahko na primer poboljšanje ali pa preprečevanje prestopništva. Prav lahko bi se empirično pokazalo, da ta dva cilja dosežemo lažje z neosrednjim primerom kazni, ko (D 3) ni izpolnjen. So indikacije, da je v nekaterih primerih tako.

Definicijski pogoj (D 3) nam pomaga odgovoriti na vprašanje: koga kaznovati ter kakšna naj bo kazen in koliko naj je bo. Odgovori, ki jih dobimo iz tega pogoja so: kaznovati je treba prestopnika. Naložiti mu je treba kazen, ki je enakovredna njegovemu prestopku. Seveda oba odgovora skrivata v sebi še kopico empiričnih in teoretičnih težav: prestopnika je treba še identificirati, ugotoviti velikost njegove krivde in ji prirediti kazen, ki je čim boljši približek enakovrednosti prestopku. Neupoštevanje pogoja (D 3) pri razdeljevanju kazni lahko napravi kazen krivično, pa čeprav ima v mislih še tako hvaljene kaznovalne smotre. Z izgovorom, da se prestopnik še ni poboljšal, bi mu lahko na primer zaporno kazen podaljševali v nedogled. Zgled za to so nekatere ameriške obsodbe (primer *Solead*), ki ne določajo zgornje časovne meje zaporne kazni. Preprečevanje kaznivih dejanj pa bi bilo v nekaterih primerih uspešnejše, če bi uporabili drakonske in kolektivne kazni, ki bi merile predvsem na zastraševalni učinek.

Možno pa je trditi, da retributivnost kaznovalne prakse ustvarja nekatere potrebne pogoje tudi za uresničitev nekaterih drugih kaznovalnih smotrov. Kazen prav zaradi svoje povračilne narave postane prediktibilna (vnaprej napovedljiva). Prediktibilnost velja tako glede tega, kdo je lahko kaznovan, kot glede načina in velikosti kazni. Šele taka kazen ima lahko preprečevalno (preventivno) vlogo: nedolžnemu zagotovi varnost pred kaznovanjem, potencialnemu prestopniku zagrozi s svojo definitivno gotovostjo (omiljeno seveda z nepopolno gotovostjo izsleditve ter eventualnimi olajševalnimi okoliščinami), prestopnika pa zaščiti pred samovoljo kaznovalca z določilom o enakovrednosti kazni in prestopka.

Neprediktibilnost kazni imamo za posebno krivico. Lahko je namreč že kazen sama krivična, kot je bila na primer kazen za dajanje zatočišča Židom v nacistični Nemčiji. Če pa bi bil lahko zaradi tega dejanja kaznovan kdorkoli, ne glede na to, ali bi sprejel pod svojo streho kakega Žida ali ne, bi to razumeli kot dodatno krivico, ki jo povzroča tak kaznovalni sistem.

Prav podobno doživljajo občutek krivičnosti otroci pri labilnem ali muhavem učitelju, ki hkrati s svojim razpoloženjem menja svoje kriterije za to, kaj je učencu dovoljeno in kaj ne in ki kriterije kaznovanja podreja svoji čudi.

Prediktibilnost kaznovanja šele omogoča subjektivno doživljanje krivde, kes in razumevanje kazni, kot nečesa, kar je zaslužno. To vsebuje tudi govorica preprostega človeka, ki prestajanje kazni

imenuje pokoro in spokoritev razume že skoraj kot sinonim za poboljšanje. Le prediktibilna kazen torej lahko vodi k poboljšanju — ima torej reformni učinek. Empirično potrditev tej trditvi daje sovjetski kazenski zakonik, ki dovoljuje obsodbe po analogiji in ne le po črki zakona. Kljub ostrini kaznovanja in njeni eksplicitni težnji za poboljšanje ljudi (»ob premišljanju o svoji krivdi v samoti celice«) je povratništvo zelo pogosto. Vsaj delno krivdo za to ima gotovo neprediktibilnost, ki jo v sistem kaznovanja vnaša razsojanje po analogiji (glej Solženicina: Rakov oddelek).

Prediktibilnost kazni, ki ima bistven pomen za preventivni in reformni učinek kaznovanja, je bila posledica retributivnosti v kaznovanju. Ker pa po prejšnjem dokazovanju ta ne implicira logične nujnosti za vključitev retribucije med kaznovalne smotre, smo iz tega sklepali, da je debata o kaznovalnih smotrih lahko neodvisna od debate o kaznovalni praksi. Če je torej neka specifična kaznovalna praksa (taka, ki kazen porazdeljuje po načelih retribucije) prinesla s seboj posledice, ugodne za preventivni in reformni efekt kaznovanja, potem to še ne pomeni, da sta ta dva efekta nujna posledica vključitve retribucije med kaznovalne smotre.

Če želimo, da ima kazen vselej tudi preprečevalni in poboljševalni učinek, se moramo odločiti, da preprečevalni in poboljševalni smoter eksplicitno vključimo med kaznovalne smotre, ker sta logično neodvisna od povračilnosti kot kaznovalnega smotra, kontingentno pa sta odvisna od povračilnosti pri odmeri kazni.

Ugotovili smo, da ima retribucija kot namen kaznovanja lahko zelo pomembno vlogo pri odmeri kazni. Zato je zanimivo vprašanje, kaj je pripeljalo retribucijo na tako slab glas.

Delno smo na to že odgovorili, ko smo dejali, da je treba del negativnega prizvoka retribucije pripisati pojmovni zmedi retribucije v distribuciji kaznovanja in retribucije kot kaznovalnega smotra. Dodaten odpor proti retribuciji kot kaznovalnem smotru pa je pogojen z nestabilnostjo moralnih norm v sodobnem svetu. Če sodnik ali pedagog sam ne verjame v pravilnost obstoječih moralnih in pravnih norm, je težko pričakovati od njega, da bo odmerjal kazen kot povračilo za kršenje teh norm. Zato je v Ameriki lahko uspeli s trditvijo, da je prestopnik »bolan« in mu je torej potrebno zdravljenje, v Sovjetski zvezi pa da je neveden in ga je treba vzgojiti.

Primeren zgled za relativiziranje vseh norm je Sartrova filozofija, ki s poudarjanjem absolutnosti človekove svobode ne dopušča nobenega opravičila za kaznovanje. Po njegovem mnenju etika poskuša absolutizirati fluidno, mnogolično, situacijsko, in nestalno naravo avtentičnosti svobodne človeške biti. Vrednote niso dane vnaprej, temveč ukrojene v skladu s posledicami prakse. Morala je torej le skupek idealističnih trikov, ki človeku pomagajo prebijati se skozi življenje, kakršnega mu narekuje pomanjkanje ustrežnejših sredstev in tehnik.

Dejanja so (po Sarttru) prehodniki pomena. Zato človek ustvarja dobro. Nič ni dobro a priori. Zakon, zločin in kazen so relativni. Kazen je le eden od izvorov inercije, ki človeku onemogočajo prostost in s tem omejujejo njegovo človečnost, kajti avtentičnost človeka je v njegovi dinamiki. Resničnost je le v akciji. Avtoriteto ima človek le nad samim seboj. Njegova odgovornost je absolutna in najvišja. Vse je dovoljeno — razen omejevanja človekove svobode. Edina človekova kazen je dejstvo, da svojo eksistenco deli z drugimi. Kazen je torej posledica intersubjektivnosti: »Pekel — to so drugi ljudje.«

Navedeni zgled nas opozarja na dejstvo, da razglabljanje o kazni lahko samo sledi poprejšnjemu dogovarjanju o vrednotah, glede na katere bomo definirali prestopke.

Z vključitvijo retributivnosti v odmero kazni postane kazen simbolični posrednik informacije. Vrsta in ostrina kazni, ki je vnaprej določljiva z ustaljenim načinom vrednotenja ali z eksplisitno navedenim naborom pravil, namreč pove, kakšno mesto na hierarhični lestvici negativnih vrednot ima neki prestopok v neki družbi.

Ravno z retributivnostjo v distribuciji izpolnimo prvi potrební pogoj, zaradi katerega bomo upravičeni (če bodo izpolnjeni še ostali pogoji) uvrstiti kaznovanje med vzgojne dejavnosti. Vzgoja (kot dejavnost) je sicer definirana na različne načine, vendar je večini definicij skupna zahteva, da gre pri vzgoji za posredovanje neke vsebine tistemu, ki ga vzgajamo. Pokazali pa smo, da je prav retributivost tista, ki kazni podeli vlogo simboličnega prenašalca hierarhičnega razporeda družbenih vrednot.

Povzetek: Ugotovili smo, da je retributivnost kazni mogoče razumeti v dveh pomenih. Povračilnost kazni nam kot smoter pomeni zadostitev pravici zakona, ki je bil s prestopkom prekršen. Retribucija v distribuciji kazni pa je implicirana v definiciji kazni. S tem da jo upoštevamo, dobimo temeljne informacije o tem, koga kaznovati in kako ga kaznovati. Pojem pravičnosti kazni domneva upoštevanje načela retributivnosti. Zato je upravičena domneva, da je upoštevanje tega načela prvi potrební pogoj za to, da bi kazen lahko učinkovala kot sredstvo poboljšanja, kot vnaprejšnja zaščita in da bi kazni morebiti lahko celo vzgojna.

Kazen kot vnaprejšnja zaščita (preventiva)

Preventivni namen kaznovanja je mogoče razdeliti na dva deleža. Prvič gre za zastrašitev prestopnikov, da ne bi ponovno kršili pravil. V drugo pa gre za to, da tiste, ki prestopka še niso napravili, odvrnemo od takih namer. Peters (8) pritegne mnenju utilitaristov, da je to zelo pomembno, če ne celo najpomembnejši kaznovalni smoter.

V zvezi s tem smotrom pa so nekatere težave. Najprej je očitno, da je kazen kot vnaprejšnja zaščita pred prestopništvom neučinkovita za prestopnike. Če bi bila namreč učinkovita, bi ne prišli navzkriž z zakoni in predpisi. Pri tistih, ki pa zakona niso prekršili, je eksperimentalno zelo težko ugotoviti, kolikšno vlogo je pri tem imela ravno zagrožitev s kaznijo. Človekovo moralno prepričanje in socialni pritiski sredin, v katere je vključen, igrajo pri tem pomembno vlogo.

Povratništvo je izkustveni dokaz, da kazen ni docela učinkovita niti za zastrašitev prestopnikov.

Na drugi strani pa je jasno, da družba nasploh in šola posebej ne moreta shajati brez kazni. Da je temu res tako, nas prepriča majhen miselni poskus, kaj bi se zgodilo, če bi za teden dni odpravili kazenski zakonik in dopustili ljudem, da počenjajo, kar jih je volja. Upoštevalo bi dejstvo, da je nekaterih dobrin na svetu malo in računajoč s tako npravjo ljudi, kakršna je danes, lahko hitro vidimo vnaprej, da bi bile posledice takega poskusa, izvedenega v resnici, najbrž katastrofalne.

Kazen kot vnaprejšnja zaščita pred prihodnjimi prestopki torej računa ravno s tem, da včasih ne bo učinkovita. Sicer kazni sploh ne bi bilo. Obstajala bi kvečjemu grožnja s kaznijo. To pa seveda ni isto kot kazen.

Če bi imela kazen le preventivni smoter, tudi ne bi mogli postaviti nobenih meja glede ostrine kazni in glede tega, koga naj kazen zadene. Sociologi bi morda lahko našli take posebne okoliščine, v katerih bi bila najboljša preventiva smrtna kazen za vsak prestopnik ali pa morda celo ubijanje talcev. Tega se boje tudi avtorji definicije pedagoške kazni. Vendar je ta bojazen odveč, če pazimo, da je dovoljeno uporabljati le osrednje primere kaznovanja. Tedaj je izpolnjen tudi pogoj, da naj pri razdeljevanju kazni upoštevamo načelo povračilnosti. Pri kaznovanju torej ne bomo zavrgli preprečevalnega in zastrašilnega smotra, češ da je nehumanističen, temveč bomo v naši kaznovalni politiki računali nanj. Seveda pa bomo pri odmeri kazni upoštevali načelo, da zaradi preventivnega namena kaznovanja kazen ne sme biti nič ostrejša, kot če bi preprečevanja kaznivih dejanj ne uvrstili v naše kaznovalne smotre.

Povzetek: Kazen kot vnaprejšnja zaščita pred prestopki računa, da bo vsaj v nekaterih primerih neučinkovita, ker drugače sploh ne bi prišlo do kaznovanja. Kljub temu, da torej s kaznijo ne zagotovimo preventive, pa tega cilja vendar ne bomo izključili iz nabora naših kaznovalnih smotrov. Lahko nam namreč upraviči uporabo kazni tedaj, ko z njo ne dosežemo npr. poboljšanja. Nikakor pa nam preventivni namen kaznovanja ne more biti vodilo pri odmeri kazni, ker nas vodi v kršitev pravičnosti.

Lahko začnemo s tole ugotovitvijo: če bi bilo popoljšanje edini namen kaznovanja, potem bi lahko takoj osvobodili večino zapornikov. Ene zato, ker jih v zaporih ne prevzgajamo najuspešneje, druge pa zato, ker so nepopoljšljivi.

V tej trditvi je veliko resnice in zlasti težko je bodo sprejeli privrženci permissivne vzgoje.

Preveliko poudarjanje reformnega pomena kazni vodi pogosto v nesprejemljivo odmerjanje kazni. Ker psihologi poudarjajo, da je kazen v večini primerov ovira, da bi se prestopnik popoljšal, sta pri odmeri kazni na voljo dve poti. Ali dobrohotno znižujemo mero kazni pod tisto, ki je določena z načelom retribucije v dodeljevanju kazni, ali pa obseg kazni povečujemo, dokler ne dosežemo popoljšanja. V prvem primeru je nepravilnost odmere kazni v njenem zmanjšanju, kar znatno oslabi njen preprečevalni učinek. Zlasti v to skrajnost pogosto zabredejo pristaši permissivne vzgoje.

Pri drugi različici pa je nepravilnost kazni v njenem povečevanju prek stopnje, določene z načelom retribucije. Opravičuje uvajanje dobrohotne tiranije. Kaznovalec namreč trdi, da je povečevanje kazni v dobro prestopniku. Prestopnik pa je ali tako »bolan« ali pa tako »neveden«, da se ne zaveda, kaj je zanj resnično dobro. Zato morajo drugi skrbeti zanj.

Tudi tu se izognemo takim popačenjem pravičnega kaznovanja, če se oklenemo načela retribucije v distribuciji. Vključitev popoljšanja v kaznovalne smotre ne sme vplivati na odmero kazni. Ta mora biti taka, kot da na popoljšanje sploh ne bi računali. Tako se sicer zgodi, da vseh prestopnikov ne bomo popoljšali, ohranimo pa možnost doseganja drugih kaznovalnih smotrov — zlasti preventivnega. Psihologe in sociologe, ki se ukvarjajo s prevzgojo prestopnikov, pa tako ravnanje opozarja, da je na njih vrsta, da izboljšajo svoje delovne metode, ki očitno še niso najboljše. Napak bi bilo, da bi višino kazni prirejali sedanjim možnostim na tem področju.

Samo popoljšanje ne more biti edino opravičilo za kazen tudi zato, ker so družbene norme v današnji družbi pogosto tako spremenljive, da niti kaznovalec ne verjame vanje. Prisila h goli konformnosti pa je premajhna motivacija tako za kaznovanega kot za kaznovalca.

Nazadnje kaže nekaj več povedati tudi o kazni kot vzgojnem sredstvu. Povedali smo že, da vzgoja implicira prenos neke informacije. Kazen sama je zelo neučinkovit prenašalec informacij. Njeno učinkovitost vsaj malce zvečamo s strogim spoštovanjem retribucije v distribuciji, s čimer postane kazen vnaprej napovedljiva, njena ostrina pa je kaznovanemu neki (negativni) indikator družbenih vrednot. Zaradi majhne informativnosti je vzgojna vrednost same kazni zelo majhna.

Mnogi povečujejo vzgojno vrednost kazni zato, ker h kazni prištejejo še stvari, ki ne sodijo zraven. Če zapornika v zaporu nauče opravljati kako koristno delo, če ga vključijo v mentalno higiensko terapijo in podobno, potem je skupni efekt vsega tega morda zares poboljšanje. Toda bolj prav bi bilo tedaj reči, da se je prestopnik poboljšal kljub temu, da je bil kaznovan, ne pa zato, ker je bil kaznovan. Vsi dodatni ukrepi poleg omejitve prestopnikove svobode bi bili verjetno učinkovitejši, če bi prestopniku svobode ne vzeli. Čisto podobno napako je mogoče najti pri obravnavi šolskih kazni. Če ugotavljamo učinkovitost pripora učenca po pouku, potem moramo paziti, da ne prištejemo k tej učinkovitosti še efektov morebitne učiteljeve pomoči v tem času.

Docela v drugi poziciji pa so behavioristi. Ker ne izključujejo iz vzgojnih metod učenja po metodi dražljaj — reakcija, bodo upravičeni trditi, da je krcanje po prstih dobra vzgojna metoda za preprečevanje kraje v samopostrežni trgovini. Zanje namreč ni bistveno, da otrok s krcanjem po prstih najbrž sploh ne bo prišel do pojma kraje, bistveno je, da bo izostal nezaželeni otrokov odziv na vabljivo vizualno prezentacijo sladkorčkov in žvečilnih gumijev. Ni torej naključje, da vzgojno kazen in permisivnost uvažamo iz iste dežele, ki nas zalaga tudi z behavioristično psihologijo. Lahko je celo trditi, da behavioristi ne bi bili logično konsistentni v svoji teoriji, če ne bi zahtevali vzgojnosti kazni.

Morda bi se komu zdelo, da je vsaka kazen vzgojna, če zanjo dokažemo, da je poboljševalna. Zagovornik te teze pojem poboljšanja podreja pojmu vzgoje. V resnici sta to dva logično neodvisna pojma. Dokaz te trditve pa ne sodi v tale zapis.

Povzetek: Reformni namen kaznovanja ne more biti edini namen kazni zato, ker bi bila kazen tedaj v večini primerov neupravičena. Poboljšanje je namreč lažje doseči v večini primerov brez uporabe kazni. Ta kaznovalni smoter ne sme vplivati na odmero kazni, ker v eni skrajnosti vodi v takšno omiljenje kazni, ki bistveno zmanjša njen preprečevalni učinek. V drugi skrajnosti pa kazen nepravilno poveča v imenu nekake dobrohotne starševske tiranije z namenom, da doseže poboljšanje. Vzgojna vrednost kazni je omejena z njeno majhno informativnostjo pa tudi zato, ker sicer pogosto ne dosega vseh kriterijev, ki jih mora neka dejavnost doseči, da jo moremo uvrstiti med vzgojne dejavnosti. Še najbolj logično jo imenujejo za vzgojno privrženci klasičnega behaviorizma.

Prednostna razvrstitev kaznovalnih smotrov za šolsko rabo

Če želimo razvrstiti kaznovalne smotre po njihovi pomembnosti, je to že samo po sebi zadosti zahtevna naloga. Še bolj pa se zaplete to v šoli, kjer imamo opraviti z racionalno in etično nerazvitimi osebami.

Vendar imamo dandanes na voljo že nekaj dokaj temeljitih študij otrokovega moralnega zorenja, med katerimi velja omeniti vsaj Piagetovo in Kohlbergovo delo. Poenostavljena slika, ki se nam ponuja, je takale:

1. stopnja: Otrok vidi pravila kot izraz zunanje prisile in moči.
2. stopnja: Otroku je izpolnjevanje pravil sredstvo za doseg nagrad in zadovoljitev potreb, ki je njihova povezava s pravili kvečjemu naključna.
3. stopnja: Pravila so pot za doseg družbenega priznanja in spoštovanja.
4. stopnja: Pravila so sredstvo za vzdrževanje nekega idealnega reda.
5. stopnja: Pravila so izraz socialnih načel, potrebnih za sožitje z drugimi ljudmi.

Pri taki sliki moralne rasti otroka je najbrž razvidno, da na 1., 2. in 3. stopnji razvoja otroci ne morejo razumeti retribucije kot smotra kazni. Vedno pa je otrok zmožen poboljšanja, čeprav na začetnih stopnjah le na podlagi pogojnih refleksov. Vzroke za človekovo ravnanje psihologi pogosto razdele na situacijske variable, ki obsegajo zunanje vplive, in na značajske lastnosti, ki naj bi obsegale pobude od znotraj. Empirično ugotovljena je na primer zveza med poštenostjo in inteligenco. To in še drugi podatki govore v prid domnevi, da je večina moralnih ravnanj človeka povezana bolj z njegovo sposobnostjo odločanja kot pa z nekimi vcepljenimi navadami. Pri odločanju pa gre za anticipacijo prihodnosti, za usmeritev pozornosti, kontrolo nesocialnih fantazij itd. Iz vsega tega je razvidno, da bo pri otroku — prestopniku zaradi njegove racionalne nezrelosti treba bolj upoštevati razne situacijske variable kot olajševalne okoliščine. Kazen bo zaradi tega bolj varirala od primera do primera in bo torej vrstnikom videti manj prediktibilna. S tem pa zgublja tako preventivni kot poboljševalni efekt.

Zaradi vsega navedenega je razumljivo gibanje šolnikov za odpravo kazni v vzgojni situaciji, kadarkoli je to mogoče. Če pa se h kazni le zatečemo, potem bi zaradi navedenih empirijskih podatkov kazalo kaznovalne smotre za šolsko kazen razvrstiti takole:

poboljšanje,
preprečevanje,
povračilo.

Čim manj zreli so otroci, tem bolj je težišče kaznovalnih smotrov na začetku lestvice. Z otrokovim razumskim in etičnim zorenjem pa bomo vedno bolj s pridom vključevali lahko tudi druga dva smotra.

Ausubel (9) priporoča kot nadomestilo za kazni uporabo celega kontinuma ukrepov od kazni do nagrade. Pravzaprav to lestvico ukrepov navzdol še raztegne s trditvijo, da je glavna negativna stimulacija v šolskem okolju grožnja z neuspehom. Po naši definiciji to ne sodi v kazni.

Da je ravno grožnja z neuspehom tudi v naši šoli najučinkovitejši negativni stimulans, nam dokazuje ljudski glas o tem, da je za učitelje ocena še vedno najmočnejše sredstvo za odpravo najrazličnejših motenj v razredu. Na voljo nam je torej takale izbira:

nagrada,
odstranitev odbijajočih dražljajev (pretežno nalogo zamenjamo z lažjo),
pritrdilna povratna informacija (»pravilno«, »da«),
popravljalna povratna informacija (»Lahko bi bilo še bolje.«),
odstranitev običajne nagrade,
eksplicitno izraženo neodobravanje,
namig z možnostjo neuspeha,
kazni,
dejanski neuspeh.

Kazni in nagrade imajo dve vrsti učinkov: čustvene in spoznavne.

Čustvene odzive lahko razdelimo na dolgoročne in kratkoročne. Zadovoljstvo in veselje ob nagradi je hkrati vir energije in usmerjevalec človekovega ravnanja proti tistim določilnicam njegovih teženj, ki so spodbudile ravnanje, ki mu je prineslo nagrado.

Če (z Ausubelom) postuliramo obstoj težnje po spoznavanju, potem se bo ta z vsako nagrado okrepila. Diferenciran uspeh v spoznavanju pri različnih disciplinah vodi v specializacijo spoznavnih teženj. Kaznovanje pa prav podobno vodi v specializirano dušitev spoznavnih teženj. Ta model nam dosti dobro razloži, čemu nekaterim matematika »leži«, zgodovina jim pa »ne gre«.

Kratkoročni učinek nagrade ali kazni je učinek pri eni sami nalogi. Ugotovljeno je, da pri mehaničnem učenju nagrada poveča relativno verjetnost nagrajevanih odzivov, kazni pa jo na podoben način zmanjša. Pri smiselnem učenju pa nagrada in kazni ne spreminjata učnega uspeha. Dosti pomembnejša kot nagrada je pritrdilna povratna informacija. Zavest, da je bilo učenje uspešno, daje učencu energijo za prihodnje napore, mu utrjuje samozavest, vzdržljivost in povečuje subjektivno privlačnost učnih nalog. Razen tega omogoča učencu, da uporabi že naučeno, ker ne dvomi o pravilnosti.

Kazni učenca odvrta od neuspeha: poveča pazljivost, vzdržljivost in delavnost. Informacija o neuspehu ga motivira, da bi se izognil prihodnjemu neuspehu. Ti pozitivni uspehi nepogosto uporabljene kazni pretehtajo negativne dolgoročne vplive na motivacijo.

Docela pa se slika spremeni, če postanejo negativne skušnje prevladujoča tako po pogostnosti kot po obsegu. Pri spoznavnih učinkih nagrade in kazni velja najprej poudariti, da sta pritrditev ali nagrada bolj informativni, kot sta zanikanje ali kazen. Prvo je docela enoznačno, medtem ko zanikanje pravilnosti dopušča navadno še številne nejasnosti, ki zahtevajo dodatne informacije. Učitelji se tega dejstva prav dobro zavedajo — tako dobri kot slabi. Saj vsi poznamo primere, ko miselno len in morda še s sadizmom ozaljšan učitelj zastavlja po vrsti vsem isto vprašanje in napačne odgovore zavrača samo z »ne«. Tako mu na hitro uspe »vprašati za oceno« veliko dijakov brez hudih naporov. Učitelji nekaterih predmetov so k temu nagnjeni zaradi »objektivnih okoliščin«. Če je namreč predmetu namenjeno premalo ur, potem bi se jim ob temeljitem pojasnjevanju vsakemu dijaku, ki odgovori napak, hitro zgodilo, da ne bi imeli »kaj vprašati«. Zmanjkalo bi jim snovi. Vsi ti primeri so ilustracije za neinformativnost zanikanja in seveda tudi kazni.

Nagrade so torej uspešnejše kot kazni tako v čustvenem kot v spoznavnem pogledu. Če prenesemo težišče na kaznovanje, potem je to v vzgoji izzivanje katastrofe.

Nekatera pravila za uspešno rabo kazni

1. Kazen je treba uporabljati poredko v primerjavi z rabo pohval in nagrad.

2. Ker kazen pomeni informacijsko le zanikanje pravilnosti nekega ravnanja, naj jo spremljajo izčrpna pojasnila in navodila za nadaljnje ravnanje.

3. Uporabljajmo le osrednje primere kazni. To pa pomeni, da moramo vedno:

a) izslediti krivca,

b) ugotoviti prestopok in velikost krivde,

c) upoštevati olajševalne in opravičevalne okoliščine,

č) odmeriti kazen čim bolj natanko po načelu povračilnosti, kar implicira ugotavljanje enakovrednosti kazni in prestopka,

d) upravičiti kazen in razložiti kaznovanemu ter kolektivu namen kaznovanja in

e) izvršiti kazen brez kakršnihkoli dodajanj ali omilitev v imenu preventive, poboljšanja ali iz svojih osebnih nagibov.

4. V kaznovalni postopek mora biti vgrajena ustaljena oblika za uveljavljanje opravičevanja in pritožbe.

Povzetek

V zapisu je podana definicija kazni, ki predvsem poudarja, da je kazen posledica kršitve pravil, da je boleča in da jo prisojamo po načelu povračilnosti prestopniku za njegov prestopok. Ker je bole-

čina zlo, je potrebno rabo kazni opravičiti. Navedena so tri možna opravičila. Kazen je lahko povračilo za kršitev pravil, varstvo pred prestopništvom in sredstvo za poboljšanje. Nobeno od opravičil ne sme vplivati na odmero kazni po — načelih retribucije, če naj bo kazen pravična. Pravičnost pa je navadno potreben pogoj za dosego kaznovalnih smotrov.

Za šolo je kot glavni cilj kaznovanja predlagan njen poboljševalni namen. V skladu s spoznavnim in moralnim zorenjem otroka pa raste pomembnost ostalih namenov.

Kazen v šoli bo uspešna le, če bo predstavljala majhen delež v spletu interakcij med učencem in učiteljem, ki jih je mogoče graduirati od nagrade do šolskega neuspeha.

Seznam literature

1. Strmčnik France: Analiza šolskih kazni, DZS, Ljubljana 1965.
2. a) Strmčnik France: Administrativne kazni v naši šoli, *Sodobna pedagogika*, Ljubljana 1964, 7—8, stre. 190—202.
b) Strmčnik France: Upravna kazen: »Znižanje ocene iz vedenja«, *Sodobna pedagogika*, Ljubljana 1964, 9—10, str. 229—241.
c) Strmčnik France: Kazen v luči pedagogov humanizma, *Sodobna pedagogika*, Ljubljana 1968, 9—10, str. 341—346.
d) Strmčnik France: J. J. Rousseaujevi pogledi na kaznovanje, *Sodobna pedagogika*, Ljubljana 1970, 1—2, str. 34—37.
e) Strmčnik France: Socialni in moralni pedagoški nazori J. J. Pestalozzija, *Sodobna pedagogika*, Ljubljana 1970, str. 197—200.
3. Hirst P. H., Peters R. S.: *The Logic of Education*, Routledge and Kegan Paul, London 1970.
4. Rudolf J. Gerber and Patrick D. McNany: *The Philosophy of Punishment, The Sociology of Punishment and Corection* (Editors: Norman Johnston, Leonard Savitz, Marvin E. Wolfgang), John Wiley and Sons, London 1970.
5. Hart H. L. A.: *Prolegomenon to the Principles of Punishment*, *Proceedings of the Aristotelian Society*, Vol. LX, London 1959—1960, str. 1—26.
6. *Enciklopedijski rečnik Pedagogije*, Matica Hrvatska, Zagreb 1963.
7. Hegel G. W. F.: *Osnovne crte filozofije prava*, Veselin Masleša, Sarajevo 1964.
8. Peters R. S.: *Ethics and Education*, George Allen and Enwin Ltd., London 1966.
9. Ausubel D.: *Education Psychology (A Cognitive View)*.

Vloga televizije v permanentnem izobraževanju¹

Naj začnem s popolnoma matematično enačbo: $PI + ETV = X$, kjer je PI permanentno izobraževanje, ETV — edukativna televizija, X pa neznanka. In če vzamemo PI kot konstanto, katere družbeno koristnost in potrebnost smo že sprejeli in priznali, potem je ETV tista spremenljivka in X tista neznanka, ki zbuja pozornost in zahteva, da jo proučimo. Skratka, naj končam ta svoj docela nestrokovni ekskurz v algebro; naloga, ki sem si jo zastavil v pričujočem prispevku, skuša premotriti možno vlogo izobraževalne televizije, njene značilnosti, prednosti in slabosti, perspektive in stvarne razsežnosti v permanentnem izobraževanju. Pri tem se ne želim posebej spuščati v obravnavanje problema izobraževanja, dasi bi želel — kolikor mi bo to uspelo — prikazati novo kvaliteto, ki nastaja tudi v permanentnem izobraževanju (t. j. X) z vzgojno televizijo.

Kje so tiste značilnosti televizije, kjer sistem permanentnega izobraževanja lahko najde svoja oporišča? Katere so značilnosti televizije, ki lahko postavijo izobraževanja na novo, revolucionarno podlago? V prvi vrsti je to vsekakor kategorična in posplošena trditev, ki pa ji je bržkone težko oporekati, da ima televizija veliko, pomembno vlogo v življenju pripadnikov slovenske družbe. Ne da bi navajali številke v podporo tej trditvi, lahko ugotovimo, da televizija — čeprav je relativno nov medij — izredno hitro, skorajda nasilno prodira v slovenske domove, v slovenske družine, da izpolnjuje že dovršen del prostega časa velike množice Slovencev. To je pojav, ki nikakor ni specifičen samo za Slovenijo in za televizijo pri nas, vendar za vlogo tega izobraževalnega sredstva v obveščanju in izobraževanju lahko pomembna uvodna ugotovitev.

¹ Z objavljenim prispevkom je avtor nastopil na simpoziju na temo »Izobraževanje — nujnost in način sodobnega življenja«, ki ga je priredila zveza delavskih univerz Slovenije in andragoško društvo Slovenije v sodelovanju z zvezo pedagoških društev Slovenije in z zavodom za šolstvo SRS v Mariboru 22. in 23. novembra 1971.

Nekatere sociološke raziskave na domačih tleh, pa tudi nekatere tuje potrjujejo hipotezo, da je navezanost na novi elektronski medij soodvisna s stopnjo izobrazbe. Manjša izobrazbena raven gledalca navadno kaže na večje zanimanje za televizijski program.

Televizija izpolnjuje pomemben del prostega časa, pri tem pa neredko zbuja občutek krivde, da je ta čas nekoristno zapravljen za gledanje zabavnih oddaj, saj bi bil lahko bolj s pridom uporabljen za branje knjige, študij, izobraževanje.

Študija, ki jo je izdelal Hans Bredow Institut iz Hamburga navaja med izsledki, da se največji del anketirancev odloča za izobraževalno in vzgojno funkcijo TV pred obveščevalno ali zabavno. Pri nižjih izobrazbenih kategorijah je ta odločitev še izraziteje naklonjena izobraževalnemu poslanstvu televizijskega medija.

Če naštevam vse te ugotovitve, ki so vsaj lahko dokazljive, če niso že dokazane, želim poudariti dvoje:

1. velike potencialne možnosti, ki jih v sebi nosi televizija spričo komunikacijskih, psiholoških, socioloških lastnosti za celoten koncept in sistem permanentnega izobraževanja in

2. neizkoriščenost vseh teh velikih, odprtih možnosti v našem slovenskem prostoru, pa naj zadeva to permanentno izobraževanje ali samo televizijo.

Izobraževalna televizija si je priborila pomemben prostor v številnih deželah in v njihovem izobraževalnem sistemu. V ZDA deluje nad sto vzgojnih televizijskih postaj, v Kanadi je mreža izobraževalne televizije že zelo razvita, vzgojna televizija je dosegla visoko raven v mnogih deželah zahodne Evrope, v Sovjetski zvezi in v drugih socialističnih deželah. Znani italijanski program Tele-scuola sega tudi prek naših meja.

Posebno zanimivi in presenetljivi so dosežki japonske vzgojne televizije, ki se ne omejuje zgolj na šolsko televizijo, ampak imajo posebno »državljsko univerzo« za izobraževanje odraslih in učinkovito uporabljajo televizijo celo za dopisno šolanje.

Tudi nekatere dežele v razvoju so že uspešno uvedle vzgojno televizijo, zlasti za potrebe osnovnošolske vzgoje. V Nigeriji tako poskušajo razrešiti problem pomanjkanja učiteljev, v Kolumbiji razširjajo televizijski pouk tudi na srednje šole, v Braziliji pripravljajo poseben program vzgojne televizije (prek satelitov) za pet milijonov otrok, ki niso vključeni v redno šolanje.

Podoben projekt zelo ambicioznih razmer je tudi indijski načrt za uvedbo satelitske vzgojne televizije. Podobne zamisli proučujejo tudi v Indoneziji, Pakistanu, v Afriki, v Latinski Ameriki, v jugovzhodni Aziji itd.

In kje smo mi? Po nekaj eksperimentalnih poskusih uvajanja šolske televizije na RTV Ljubljana so presahnili tudi ti naporji za lastno vzgojno televizijo in šele zdaj je v pripravi širši koncept za uvedbo slovenske šolske TV. Siceršnji izobraževalni program

splošnega tipa v okviru rednega TV programa sicer kaže neko podobno in premišljeno programsko politiko, vendar je še daleč od tega, da bi zadovoljivo ugodil predstavam o vzgojno-izobraževalni funkciji televizije, še manj pa potencialnim možnostim, ki jih televizija v slovenskem prostoru nedvomno ima. Takemu stanju res botrujejo tudi temeljne pomanjkljivosti ter pomanjkanje študijskih prostorov in televizijske tehnike, kadrov in materialnih sredstev; ostane nam pa tolažba, da bo novo zgrajeni TV center nemara položaj lahko obrnil na bolje, saj potem vsaj tehnična baza ne more biti razlog za nadaljnje mačehovsko ravnanje z ETV.²

Navzlic širokim in že nekajletnim skušnjam ETV v svetu celotnega razpona možnosti za delovanje izobraževalne TV pravzaprav še ne poznamo.

Vemo pa vseeno že marsikaj, kaj lahko zmore ETV in tudi hkrati, česa ni sposobna.

Skušnje kažejo, da ETV lahko odlično opravi nekatere elemente učnega procesa. Tako lahko prek zaslona pripelje pred slušatelje najboljšega profesorja in demonstratorja za neki predmet ali temo. Lahko omogoči velikemu, praktično neomejenemu številu študentov hkratni pogled skozi mikroskop. Ali pa jim omogoči, da so množično navzoči pri eksperimentu ali praktični demonstraciji (npr. kemični poskusi ali kirurške operacije), česar sicer v praksi ni moč izvesti. Omogoča tudi opazovanje procesov in pojavov, kjer bi sicer človeka zavrta, pokvarila ali docela onemogočila tak pojav.

Po drugi plati pa ETV ne more voditi krožkov, seminarjev, debat in diskusij, ne more sproti preverjati znanja, odgovarjati na vprašanja, ne more svetovati posamezniku v njegovih težavah ali mu pomagati iz njegovih problemov.

Vse to je znano, toda ali je s tem spisek možnosti in omejitev že izčrpan? Zlasti v naših čisto oprijemljivih razmerah, kjer nam primanjkuje prav lastnihkušenj.

Očitno je, da moramo tudi na tako pomembno novost, kot je ETV, gledati v kritični luči. Uvedba ETV je dolgoročen projekt, zahteva temeljito pripravo, zahtevno programiranje, veliko sredstev. Prav spričo tega moramo uporabo in koristi ETV temeljito pretehtati, da bi dosegli tehnološki in pedagoški optimum. Ali si potem takem ob omejenih možnostih slovenske družbe na današnji stopnji razvoja lahko privoščimo razmeroma drago investicijo? Toda ali se ji spričo dinamike tehnološkega napredka, razvoja znanosti, rastočih potreb po znanju in izobrazbi, po novostih v pedagoškem procesu lahko tudi odrečemo?

Sicer pa si, preden zaidemo v skušnjavo takih dilem, oglejmo najprej, kakšna je videti ETV na tehtnici dobrih in slabih lastnosti.

² ETV = educativ TV.

Na splošno ETV nima odkritih nasprotnikov, vsaj v velikem številu ne, pač pa je dosti tihih skeptikov in kritikov. Nekaterim pripombam k vlogi in pomenu ETV botrujejo inertnost, odpor do novosti, neznanje, seveda pa je marsikatera kritika tudi docela upravičena in utemeljena.

Med tistimi ugovori, ki jih moramo vsekakor resno jemati, so med drugim tudi tisti, katerih večji del se nanaša na vlogo ETV v samem pedagoškem procesu. Predvsem velja omeniti prepričanje, da je pedagoški proces strnjen proces, da pa ga ETV razbija na drobce in da zato fragmentarna narava TV oddaj ne more imeti v celoti enakega pozitivnega učinka kot učenja v učilnici.

Drugi, nemara še močnejši ugovor velja pomanjkanju interakcije med učiteljem in slušateljem. Študent hoče in želi, da ga njegov učitelj pozna, da mu svetuje in pomaga. Takega individualnega odnosa med slušateljem in učiteljem pri ETV seveda ni. Spričo pomanjkanja vzratnega delovanja ETV zato ni v stanju, da različno usmerja tok in dinamiko poučevanja, da po potrebi ponavlja, sprašuje, preverja, navdihuje, spodbuja.

Prav tako se izobraževalni televizijski program ne more prilagoditi slehernemu okolju, lokalnim potrebam in zahtevam. Enako ne more zadovoljevati potreb različnih segmentov avditorija, pa naj gre za nadpobrečne ali za podpobrečne učence, saj mora spričo številnega občinstva slediti namišljenemu poprečnemu slušatelju.

Dejstvo je, da v primeru ETV program pouka teče po utrjeni, načrtni poti in dinamiki, da pa sleherni slušatelj, študent študira z različnim tempom.

In končno je tu še celoten zamotan kompleks odnosov med televizijskim učiteljem v učilnici. Predvsem je potrebno upoštevati dejavnik odpora do inovacij, ki spremlja uvedbo sleherne novosti v učnem procesu. V primeru ETV je dejavnik odpora lahko znatno povečan, saj učitelj v razredu nehote občuti v televizijskem učitelju nedosegljivo konkurenco.

Nemalokrat spravlja televizijska oddaja učitelja v zadrego, saj ne zna odgovoriti na vprašanja učencev, ki jih zastavljajo ob TV programu, in tako zgublja avtoriteto.

Razredni učitelj mora slediti televizijskemu kolegu tako glede snovi, načina podajanja, metodologije, dinamike. Vse to seve ni prilagojeno specifičnim potrebam lokalnega okolja, sposobnostim učencev in njihovim pojmovanjem pa tudi učiteljevim ne.

Učitelju je tako odvzeta pobuda, ki jo sicer lahko ima, da enotni predmetnik in učni načrt gibčno prilagaja specifičnim potrebam svojih slušateljev in okolja.

Še več, pri neposrednem pouku prek TV razredni učitelj ne more sam izbirati načina in metode, ampak mu to narekuje televizijski program.

Če k vsemu navedenemu pristavimo še to, da prek ETV teže predstavljamo nekatere abstrakcije kot tudi učne discipline, kjer je

poudarek na ustnem pojasnjevanju (primeru književnosti, filozofije, zgodovine), ali če vzamemo v poštev omejitve, ki jih postavlja majhnosti TV zaslona, potem nemara lahko prenehamo naštevati slabe plati ETV in skušajmo osvetliti še njeno drugo, spodbudnejšo, pozitivnejšo stran. Naj morda najprej navedemo nekatere odgovore na že izrečene kritične pripombe.

Številni ugovori na rovaš ETV — tako menijo njeni odločni zagovorniki — izvirajo bolj iz slabe prakse, nesmotrne uporabe ETV, nekvalitetnega programa kot pa iz lastnosti, ki naj bi bile bistveno, neločljivo, povezane s TV kot množičnim medijem. Narobe — tako pristavljajo — nikakor ni nujno, da ETV vodi nasploh k uniformiranemu, standardiziranemu, brezosebnemu, fragmentarnemu pouku, temveč lahko uvajanje ETV sproži docela nove silnice za večje poosebljenje in humanizacijo pouka. Napačno razumevanje izvira iz napačne domneve, da ETV skuša obseči celotno pedagoško situacijo, medtem ko dejansko zavestni napor pri uvajanju ETV vodijo k sodelovanju med TV in učiteljem v razredu, k njenemu teamskemu delu.

ETV resda ne more zadostiti interpersonalni zvezi med učencem in učiteljem, zato pa lahko osvobaja učitelja v razredu, da se poleg TV edukativnemu programu (ki naj bi bil praviloma namenjen večjemu številu učencev hkrati) posveti delu majhnih skupin in celo individualnemu obravnavanju posameznih slušateljev. Prav to pa je dejavnik, ki lahko personalizira in humanizira učni proces na višji stopnji, kot pa smo to poznali doslej.

Tako lahko učitelj lažje zadosti tudi vsem tistim specifičnim potrebam, ki jih zahtevajo posebne okoliščine v njegovem razredu ali tečaju, pa naj bodo to posebne lokalne potrebe samega pouka ali pa različna sposobnost dojemanja pri slušateljih.

Individualizacijo pouka je moč doseči tudi z nekaterimi naj-sodobnejšimi pripomočki, kot so video karte, prek katerih lahko poljubno predvajamo na televizorju neki izobraževalen program v poljubnem času in v poljubnem obsegu.

Med dobre lastnosti ETV — in v tem se skoraj vsi poznavalci strinjajo — lahko štejemo predvsem njeno zmožnost, da za sleherni predmet postavi dobrega, če ne celo najboljšega učitelja.

Takšen kvaliteten pouk lahko ETV posreduje kjerkoli in komurkoli, celo v najbolj oddaljene kraje, v najbolj zakotne vasi. Izobraževanje odraslih lahko ne glede na oddaljenost od mestnih središč doseže visoko kvaliteto, ima na voljo laboratorije, učne pripomočke, eksperimente, demonstracije, sposobne predavatelje, kakršnih si sicer sploh ne more omisliti. Tega si največkrat tudi dobro opremljene šole za izobraževanje odraslih tudi v večjih mestnih središčih ne morejo privoščiti.

Pri eksperimentih in demonstracijah lahko TV nadrobneje prikaže detajle kot pa pouk v učilnicah. Pri večjih skupinah, ki sledijo pouku na ETV, je neposredni stik s TV učiteljem tesnejši kot z

učiteljem v razredu spričo iluzije intimnosti, ki jo vsebuje televizijski medij.

In končno je samo uvajanje ETV sprožilo pozitivno razpoloženje do novosti v učnem procesu, povzročilo je široko prevrednotenje samega učnega sistema, pedagoških metod, didaktičnih načel itd. Zlasti potem, ko sama uvedba ETV pri izobraževanju preseže začetni odpor do izobraževalne TV kot tehnične in didaktične novosti.

Pri izobraževanju odraslih ima seveda TV znatne prednosti in privlačne lastnosti, spričo katerih jo kaže resno upoštevati pri nadaljnjih načrtih razvoja v sistemu permanentnega izobraževanja.

Vrsto problemov, ki tarejo delavske univerze in izobraževanje odraslih nasploh, lahko ETV ublaži ali docela odpravi. Pomislimo samo na problem kvalitetnih kadrov, potrebnih prostorov, boljše izrabe prostega časa, učnih pripomočkov, laboratorijev, prihranka pri denarju in času za prihajanje na tečaje ali na pouk.

Možnosti za uporabo ETV v izobraževanju odraslih so izredno številne in raznovrstne. Vzemimo za primer: funkcionalno opismenjevanje, dopolnilno izobraževanje, poklicno izobraževanje, prekvalifikacije, strokovno usposabljanje, splošno družbenopolitično izobraževanje, širšo vzgojo in kultiviranje občanov. Televizija ima zagradelj vse možnosti, kot jih je nekdaj imela tudi knjiga, da vzgojo in izobraževanje prenese iz okvirov formalnega šolskega sistema v najširšo javnost.

Vse to priča o velikih potencialnih sposobnostih ETV v naporih za demokratizacijo sistema vzgoje in izobraževanja, za njegovo dostopnost v najširšem smislu, za premagovanje obstoječe diferenciacije in razlik med posameznimi predeli Slovenije, med podeželjem in mesti, med raznimi delovnimi sloji, med možnostmi in željami.

Vzgojno televizijo moramo jemati kompleksno, jo tako tudi načrtovati in uresničevati. Pri tem gre za tri različne ravni ETV:

- a) za šolsko TV, namenjeno pouku v šolah,
- b) za izobraževanje odraslih,
- c) za splošno izobraževanje.

Prav tako moramo pri tem skladno, integralno upoštevati vse možne funkcije ETV:

- I. Proizvodnjo izvirnega televizijskega instruktivnega programa.
- II. Distribucijo vzgojnega programa prek mikrovalov (ali po žici, česar pri nas praktično še ne poznamo).
- III. Razlaga izobraževalne vsebine, prilagojene zahtevam in zakonitostim TV razlage.

Velja takoj pibiti, da ETV vzlic svojim revolucionarnim lastnostim in prednostim ni čudežno zdravilo za vse slabosti in pomanjkljivosti dosedanjega sistema in načina v vzgoji in izobraževanju.

Pač pa je treba v luči že omenjene kritične presoje tudi slabih plati ETV stvarno oceniti in ovrednotiti, kakšne so možnosti za izboljšanje kvalitete pouka in kako z uvajanjem izobraževalne TV

povečati obseg. Uvedba TV zahteva temeljite priprave, dolgoročno načrtovanje, šolanje kadrov in seveda tudi znatne investicije.

Tako imenovana »cost-benefit« analiza, nam v primeru uvajanja ETV ne bo nujno pokazala prihranka pri sredstvih za pouk, dasi bo instruktivna TV marsikje lahko racionirala potrošnjo in povečala učinek.

Bržčas ne bo pglavitni cilj ETV prihranek, temveč večja kvaliteta in učinek. Toda če z vloženimi sredstvi dosežemo poleg povečanega obsega še večjo kvaliteto, potem smo za enak denar dobili že več, kar je v bistvu ceneje.

Seveda pa se tudi ves problem ETV ne izčrpava zgolj v denarnih sredstvih. Dva temeljna pogoja za uspešno delovanje ETV sta vsekakor kadri in stvarna politika.

Brez sposobnih, agilnih, vnetih kadrov, ki bodo do dobra spoznali značilnosti TV in jih s pridom uporabljali v pripravljanju vzgojne vsebine izobraževalnega programa, si je težko misliti pristno, učinkovito ETV.

Enako velja tudi za domišljeno, pretehtano programsko politiko, ki mora upoštevati tako specifična pedagoška načela in zahteve, kot tudi specifične karakteristike samega TV medija.

Potrebni bodo zatorej zavestni naporji za usklajevanje programske vsebine, tako da bomo spoštovali temeljne pedagoške smotre, metode in prijeme, da jih bomo hkrati obogatili s posebnimi vizualnimi možnostmi in prednostmi, ki jih ima TV.

Učinkovito izobraževanje odraslih kot tudi ostale oblike izobraževanja in vzgoje si je mogoče misliti le v tesnem sodelovanju z vzgojnoizobraževalnimi institucijami. Delitev dela med ETV in njimi je bržčas stvar dogovora, vendar bo demarkacijska črta medsebojne odgovornosti in zadolženosti najverjetneje potekala tako, da bo za vsebino vzgojnih oddaj odgovarjal pedagoški partner, za njihovo televizijsko prikazovanje pa TV. Takšno sodelovanje ima seveda lahko izredne prednosti za sam sistem pouka prek ETV kot tudi za učence.

Za primer takega sodelovanja naj navedem skušnje z Japonskega, kjer je ministrstvo prosvete sklenilo, da so po diskrecijskem sklepu šol tisti, ki redno poslušajo radijske šolske oddaje, oproščeni obiska tretjine šolskih ur, tisti, ki gledajo vzgojne TV programe polovice šolskih ur, tisti pa, ki redno spremljajo radijske in TV šolske oddaje celo dveh tretjin pouka pri izobraževanju odraslih.

Če doslej v svetu ETV ni tako uspela, kot je bilo pričakovati, potem moramo to po mnenju nekaterih ameriških raziskovalcev pripisati predvsem dvema temeljnima vzrokoma: prvič — slabi kvaliteti ETV pouka in drugič — načinu, kako je ETV uporabljena v učilnici.

Res je, da ETV lahko številne elemente učnega procesa opravi bolje kot druge oblike pouka. Vendarle ostaja kot realna ugotovitev, da je ETV *le eno od sredstev* pouka. Učitelj ima na voljo tudi druge

pripomočke: knjige, učbenike, filme, diapozitive, magnetofonske trakove, kasete (tonske in kasneje tudi video), plošče, laboratorije, programiran pouk itd.

Problem torej ni v tem, kako zgolj uporabljati ETV, ampak kako jo uporabljati učinkovito in to smotrno z drugimi učnimi pripomočki. Pri tem ne gre za konkurenco med različnimi sredstvi pouka, temveč za njihovo dopolnjujočo se uporabo.

ETV lahko odlično dopolni učni proces, ne more pa zamenjati učitelja. Doslej so bili zelo redki eksperimenti, ki so skušali uvajati totalni pouk pred ETV. Večinakušenj pa trdi, da je moč najboljši učinek doseči s kombinirano uporabo ETV in drugih učnih pripomočkov in ob aktivni vlogi učitelja v razredu kot tudi ob zadostni motiviranosti učencev za pouk.

Vzgojna televizija ima to dobro lastnost, da sámo sebe uvaja hitreje kot druge inovacije, hkrati pa tudi spodbuja uporabo drugih novosti in sodobnih pripomočkov, metod in prijemov v pedagoški proces. Že pregovornih 50 let, ki naj bi bila bojda potrebna za to, da se pomembnejša novost uveljavi v izobraževalnem sistemu, se lahko korenito zmanjša pod vplivom ETV.

Uporaba ETV vnaša novo kvaliteto v pouk, hkrati pa tudi izboljšuje metodologijo in didaktiko. Že normalna uporaba ETV pri pouku zahteva večjo metodološko disciplino, nove pristope, rabo raznih učnih pripomočkov, uvaja novosti na zaslonu in v učilnici. Učitelja v razredu spodbuja k vrednotenju lastnega dela in sposobnosti, k samokritični oceni, k tekmovalnosti, k višji kvaliteti. Vsebina in metodika pedagogije se tako lahko bistveno izboljša.

Vse to so seveda le stranski proizvodi in rezultati, saj je temeljna pridobitev ETV predvsem boljši pouk za učence.

Živi učitelj ostaja pri tem temeljni člen v učnem procesu. »Brez učitelja, krede in table tudi v dobi elektronskega pouka ne bo šlo«, je izjavil neki strokovnjak za vzgojno televizijo. Toda ETV je lahko odličen asistent pri pouku, še več, to je lahko ugledni gostujoči profesor, vidni zunanji sodelavec, to je lahko dragoceno opremljen laboratorij, sicer nedosegljiv pripomoček, okno v svet...

Zares gre pri ETV za teamsko delo. TV učitelj je strokovnjak za hitro predstavitev, učitelj v razredu pa je ekspert za dolgoročno obdelavo. To sta dve različni nalogi, ki zahtevata dve različni sposobnosti, dvoje različnih dejavnosti — in zato med njima ni nujna nikakršna tekmovalnost. Pribiti te ugotovitve je tembolj nujno, saj s stališčem učitelja v razredu tudi raste ali pada celotna ETV.

Nova tehnologija zahteva tudi novo organizacijo, ta pa spet vpliva na didaktična načela in metodologijo. Tako vpliven medij, kot je TV, se vsekakor ne more pretihotapiti neopaženo v razpred samo kot druga šolska tabla. Pomen ETV nemara bolje označujemo z drugimi prispodobami, ko jo nazivajo »elektronska tabla« ali »peta stena«. Žal pa ETV, čeprav je prišla v razred razmeroma hrupno, ni prinesla s seboj vseh tistih nujnih sprememb, ki bi jih neogibno

zahtevala njena tehnološka inovacija. Kajti, za marsikateri neuspeh ETV je krivo oportunistično prepričanje, da je dovolj, če prek zaslona posredujemo znano pedagoško ali znanstveno ime, če modrost klasičnega predavanja prenesemo prek televizijske lekcije. Takšna nedomiselna uporaba ETV jo je zreducirala zgolj na pomožen kino-projektor in pustila vnemar bogastvo živega, neposrednega televizijskega medija.

Skratka TV je bila uporabljena bolj kot podaljšana veljavna praksa in ne kot inovacijsko sredstvo. S tem je seveda ETV zgubila dosti svoje mikavnosti. In zato se mnogi v deželah z razvito ETV upravičeno sprašujejo, ali bo ETV nadaljevala takšno pot poprečnosti, reproduciranja lahkih, cenениh uspehov in obrobne vloge.

Nova tehnologija zahteva očitno nove odgovore in se ne more zadovoljiti z veljavnimi metodami in oblikami. Bogastvo raznolikih možnosti TV, njena vitalnost in neposrednost zahtevata nove pristope, nove metode, nova didaktična načela, *novo — TV pedagogiko*.

Stara merila in načela odpovedujejo, novih pa se moramo pogumno in zavestno lotiti. To je področje, ki zahteva nove raziskovalne napore, nove izsledke, nove eksperimente. Vendar je takšna usmeritev nujna, če hočemo že na samem startu slovenski ETV zagotoviti uspešno rojstvo in še bolj uspešno življenje.

Spričo razsežnosti korenitih sprememb, ki jih utegne sprožiti ETV, je vsekakor treba vsestransko in temeljito, pa tudi dolgoročno programirati slovensko izobraževalno televizijo. Toda programirati jo nemudoma, takoj, že *zdaj*.

Namesto post scriptuma raje dva citata:

»V nekem smislu je vzgojna televizija napak skovan pojem: televizija sama po sebi ne more poučevati, ne more vzgajati, ne more učiti. Televizija sama je tabula rasa, prazen list paipirja, kanal brez vsebine... To je sredstvo, ki omogoča, toda ne tudi nujno zagotavlja, interakcijo med instruktivno informacijo in učencem. V okviru funkcij, za katere pričakujemo, da jih bo TV opravljala, so učinki učnega procesa odvisni od tega, kdo njene možnosti uporablja, kako in za koga«. (C. R. Carpenter, L. P. Greenhill)

»GIGO« je nov izraz, ki ga uporabljajo računalniški strokovnjaki in ki ga lahko prevzame tudi ETV. Izraz pomeni: če shranimo v računalnik revne informacije, bruhajo iz njega s fantastično hitrostjo in v velikanskih količinah prav tako revne informacije; in če televizijo napajamo z bednimi programi, so takšni bedni programi na voljo takoj v brezštevilnih TV sprejemnikih.

GIGO je okrajšava za »garbage in, garbage out« (gnoj noter, gnoj ven). ETV zahteva preveč investicij, je predragocena za vzdrževanje in preveč pomembna za izobraževanje, da bi lahko tvegali GIGO... (Edwin G. Cohen).

Sistem permanentnega izobraževanja

Proces neposrednega in posrednega povezovanja in združevanja proizvodnega in izobraževalnega procesa v razmerah, ko se znanost in tehnologija proizvodnje hitro razvijata, nas sili, da utemeljimo in zgradimo enotno in nepretrgano izobraževanje (srednje in višje), ki se tako ali drugače osredinja v proizvodnji. Potreba po enotnem sistemu srednjega, višjega in visokega izobraževanja zahteva, da sedanji sistem, ki bi ga s stališča nepretrganega izobraževanja lahko označili za *osnovno*, dopolnimo s sistemom *nepretrganega dopolnilnega* izobraževanja; to izobraževanje naj bi omogočilo slehernemu nepretrgano, potrebam sodobnih dosežkov znanosti in tehnike proizvodnje prilagojeno izpopolnjevanje. Doslej imamo namreč le sistem osnovnega izobraževanja, ki vsakemu članu družbe, ki si tega želi in ki ima za to nagnjenje, omogoči, da si pridobi neko količino znanja iz že navzoče zakladnice znanosti in tehnike; to znanje je lahko v razmerah dolgotrajnejših revolucij v tehniki in tehnologiji zadoščalo študirajočim za celo njihovo delovno dobo. Zdaj so se razmere v bistvu spremenile. Ritem radikalnih preobratov v tehniki in tehnologiji proizvodnje (se pravi preobratov, ki v temeljih spreminjajo ne samo način proizvodnje materialnih dobrin, marveč tudi sam način proizvodnje znanja, izobraževanja kadrov, znanstvenih raziskovanj in tudi celoten način življenja ljudi) je neprimerno hitrejši, tako da enkrat pridobljena srednja, višja in visoka izobrazba, ki temelji na neki ravnini razvoja znanosti, tehnike in tehnologije proizvodnje, praktično živi nespremenjena s to proizvodnjo, s tako ravnino tehnike in tehnologije proizvodnje.

Kakor hitro človek s takim znanjem naleti na probleme, ki jih prinašata nova tehnika in tehnologija proizvodnje, mu to znanje ne zadošča, je neustrezno ne le s stališča potreb za normalno funkcioniranje dane tehnike in tehnologije proizvodnje, marveč postaja tudi cokla za nadaljnji napredek tehnike in tehnologije proizvodnje, konec koncev pa tudi zavora za napredek proizvodnje v celoti.

1. Funkcija nepretrganega izobraževanja v luči razreševanja protislovja med sredstvi za proizvodnjo in delovno silo

Protislovje med ljudmi z zastarelim znanjem in stopnjo tehnike in tehnologije proizvodnje se mora vedno znova razreševati, vendar

tako, da ljudje neprestano dopolnjujejo že pridobljeno znanje z znanjem, ki ustreza potrebam nove tehnike in tehnologije proizvodnje — ali pa tako, da se ljudje umikajo tistim, katerih znanje ustreza potrebam te nove tehnike in tehnologije proizvodnje.

Za racionalno družbo, kakršna je socialistična družba, je praktično sprejemljiva le prva alternativa razreševanja tega protislovja — seveda le s pogojem, da ga ne le pravočasno odkrivamo in vedno znova poglobljeno osmišljamo, marveč da tudi celoten sistem izobraževanja tako zasnujemo in razvijamo, da omogoča spreminjanje te možnosti v realnost. To spreminjanje možnosti v resničnost z zavestnim razreševanjem omenjenega protislovja pa zajema ne le organizacijo in nepretrgano delovanje sistema dopolnilnega izobraževanja, temveč tudi možnost, da se v ta sistem neovirano vključujejo vsi kandidati, ki so za to zainteresirani.

Tam, kjer tega protislovja iz kakršnegakoli razloga ne bi razkrili in razjasnili do nujne stopnje konkretnosti in kjer sistema izobraževanja in proizvodnje ne bi usmerili k zavestnemu razreševanju tega protislovja, bi se le-to razreševalo samo od sebe! Proizvodnja bi v danem trenutku terjala samo tiste delovne moči (obravnavamo le delovno silo, za katero zahtevamo srednjo, višjo ali visoko izobrazbo, ne pa vso delovno silo), katerih znanje je na ravni naj-sodobnejše tehnike in tehnologije proizvodnje. Vsa druga delovna sila, ki ne bi ustrezala tem zahtevam, ki nastajajo zaradi objektivne nujnosti, nove tehnike in tehnologije, *bi bila odveč*. Ta delovna sila bi bila zaradi docela objektivnih okoliščin ločena od sredstev za proizvodnjo, ki so prerasla raven njenega znanja in delovnihkušenj. Vsak poskus, da bi to protislovje razrešili z nasilnim odlašanjem, zadrževanjem ljudi, ki imajo zastarelo znanje, pri moderni tehniki in tehnologiji proizvodnje, ki jih je objektivno prerasla in ki terja ustrežnejšo delovno silo (ljudi z novim znanjem), ne bi le zadrževal nadaljnji napredek tehnike in tehnologije proizvodnje, marveč bi bil tudi zaviral obstoječo tehniko in tehnologijo proizvodnje. Če torej to protislovje spoznamo ali ne, se le-to nujno uveljavlja na površini ekonomskega življenja; od odnosov med ljudmi v proizvodnem procesu je odvisen le način, kako ga bodo razreševali. V kapitalizmu in v nerazumni družbi nasploh se to protislovje razrešuje samo od sebe — z ločevanjem proizvajalcev od sredstev za proizvodnjo — z vsemi socialnimi in ekonomskimi posledicami, ki temu sledijo. V socializmu je edino zavestno razreševanje tega protislovja ustreznega oblika nevtraliziranja možnih neprijetnih socialnih in ekonomskih posledic globalnega zaostrovanja spopada med novo tehniko in tehnologijo proizvodnje in proizvajalci, ki jih je tehnika objektivno prerasla. Pa ne samo to. Tako razreševanje je eden od najbolj pomembnih virov razvoja tehnike in tehnologije proizvodnje, če prek nepretrganega izobraževanja (tj. nepretrganega dopolnjevanja že pridobljenega znanja *dosegamo tudi nepretrgano zviševanje produktivne moči proizvajalcev*, ki so glavni kapital socialistične družbe. Tej družbi gotovo

ni treba, da bi omenjeno protislovje razreševala stihijno, in bi ji to samo škodovalo, saj s tem ne bi le imobilizirali človeško delovno silo (torej naš glavni kapital) in zmanjševala učinkovitost proizvodnje, marveč bi bilo to tudi v nasprotju z osnovnimi zakoni razvoja socializma: z zavestnim razvojem družbe in njenih članov.

Da ne bi vedno znova prihajalo do (za posamezne delavce neugodnega) razreševanja protislovja med znanjem, ki so si ga že pridobili, in znanjem, ki je zdaj potrebno, moramo sistem izobraževanja tako zasnovati, dopolnjevati in razvijati, da bo vedno znova zavestno razreševal to protislovje.

Res je, da že sedanji sistem izobraževanja opravlja svojo glavno funkcijo, da vedno znova in na vseh ravneh nove generacije seznanja z najnovejšimi izsledki znanosti in tehnike. Toda to poslanstvo opravlja v vsakem danem trenutku (tj. v času šolanja ene generacije), torej do ene same generacije. Pri vseh drugih generacijah, ki so si nabirale znanje z nekaterih področij (to velja po nekaj letih tudi za študirajočo generacijo) njihovo znanje *progresivno zastareva*, se pravi, da lahko vse manj ustrezno zadovoljujejo rastoče potrebe po znanju, ki ga terjata nova tehnika in tehnologija proizvodnje.

To je znani problem razvrednotenja (v našem primeru gre za razvrednotenje znanja), ki ga moramo vedno znova in na vse višjih ravneh razreševati tako, da obstoječi sistem izobraževanja dograjujemo, da opravlja svoje poslanstvo ne le do vedno novih generacij ljudi, marveč tudi do generacij, ki so si že v preteklosti pridobile osnovno, srednjo, višjo ali visoko izobrazbo. Tako funkcijo izobraževanja lahko imenujemo *nepretrgano izobraževanje*, ki se uresničuje prek *osnovnega* in *dopolnilnega* izobraževanja.

II. Organizacija srednjega in visokega nepretrganega izobraževanja

Potreba, da zasnujemo in razvijamo nepretrgano srednje in visoko izobraževanje, pa ne zahteva le, da izpopolnimo že obstoječi sistem izobraževanja z dopolnilnim izobraževanjem, marveč tudi, da se radikalno preusmerimo k snovanju celovitega in enotnega sistema nepretrganega izobraževanja na podlagi uporabe najnovejših dosežkov sodobne znanosti, tehnike in tehnologije proizvodnje. Že ta zahteva sama zase postavlja vprašaj na dosedanje organizacijo izobraževanja, ki je rasla in se razvijala v razmerah, ko sta bila izobraževalni proces in proizvodni proces popolnoma ločena in sta si bila nasprotna. Meje med izobraževalnim in proizvodnim procesom postajajo vse bolj relativne; ta dva nekdanj popolnoma samostojna procesa se na najrazličnejše načine vse bolj povezujeta in združujeta — začenši z navadnim poslovnim povezovanjem delovnega programa proizvodnih podjetij in znanstvenih institucij pa do neposrednega združevanja proizvodnega in izobraževalnega procesa v tako imenovanih »podjetjih-fakultetah« ali v »podjetjih-šolah«. V razvitih deželah so ti procesi že zelo globoko zakoreninjeni, v nerazvitih in v srednje

razvitih, med katere sodi tudi naša dežela, pa so šele v povojih. Vendar pa tudi tam tako naglo napredujejo, da jih moramo obravnavati z največjo resnostjo, kakršno zasluži ena od najbolj perečih razsežnosti nadaljnjega ekonomskega in družbenega razvoja.

Če hočemo sistem (srednjega in visokega) izobraževanja zasnovati in razvijati kot sistem nepretrganega izobraževanja, moramo, prvič, uvesti vrsto sprememb; sedanji sistem izobraževanja kot osnovno, srednje in visoko izobraževanje se mora prilagoditi celovitemu in enotnemu nepretrganemu izobraževanju; in drugič, če naj se sedanji sistem razvije v enoten sistem nepretrganega izobraževanja, ga moramo tako spremenjenega in prilagojenega dopolniti s sistemom dodatnega izobraževanja (srednjega in visokega). Z drugimi besedami, sistem izobraževanja, če naj bo celovit, enoten in nepretrgan, moramo organizirati stabilno, hkrati pa tudi prožno in pregibno, da lahko dviga kvaliteto splošnega in strokovnega znanja proizvajalcev (dobrin in znanja) na tisto raven, ki jo terja stopnja sodobnih proizvodnih sil; omogočiti mora, da s proizvodjalnimi sredstvi združena delovna sila (pa tudi le potencialno združena delovna sila) lahko ostane združena celo delovno dobo. Potemtakem je smisel snovanja in razvijanja sistema nepretrganega izobraževanja v tem, da zadržimo delovno silo v proizvodnem procesu, kakršnega terja sodobni čas. To zadrževanje pa je odvisno od progresivnega razvoja delovne sile, torej od progresivnega razvoja njene izobrazbene ravni. Progresivni razvoj delovne sile je pogoj, da ohranjamo naravno zvezo med sredstvi za proizvodnjo in delovno silo. Naravnost te povezave ne izvira iz moralnega načela, da mora biti človek neposredno združen s pogoji svoje eksistence, marveč iz razvojne stopnje delovnih orodij, ki pri vseh drugih pogojih določajo naravo in obliko združevanja delavcev s sredstvi za proizvodnjo. In prav zato, da bi bila ta zveza možna, da bi bila organska, da bi se kar najbolj naravno razvijala tako delovna sila kot sredstva za proizvodnjo, mora biti delovna sila oborožena z znanjem, ki jo vedno znova kvalificira za delo in upravljanje z modernimi sredstvi za proizvodnjo.

Raziskave v nekaterih deželah so pokazale, da je problem nezadostne izobrazbenosti srednjih in visokih kadrov (nezadostne došolanosti) bolj ali manj ne samo pereč, ampak tudi splošen problem v vseh teh deželah. Raziskave v ZSSR so na primer pokazale, da je »... veliko število inženirjev in tehnikov dokončalo specialne šole že pred 10—15 leti.«¹

»Znanstveno-tehniški napredek se je najbolj burno razvijal v zadnjih desetih do petnajstih letih, zlasti glede dosežkov na področjih elektronike, atomske energije, razvoja reaktivne tehnike in kemije. Od tod izvira neodločljiva potreba, da organiziramo dopolnilno izobraževanje te kategorije specialistov, da bi kar najbolj

¹ Socialjno-ekonomičeskije problemi tehničeskogo progressa v SSSR, Moskva 1966, str. 158.

izpopolnili znanje z najnovejšimi dosežki znanosti in tehnike. Ta problem bo treba urediti tako, da pri višjih in visokih izobraževalnih institucijah organizirajo specialne tečaje za zvečanje kvalifikacije inženirsko-tehničnih delavcev, ki so že dolgo zaposleni«. ² To misel v nadaljevanju temeljiteje obrazložijo tako, da je treba »pri vsaki tehniški fakulteti ali tehnikumu odpirati specialne fakultete za izobraževanje inženirjev in tehnikov v rednih, večernih in dopisnih oddelkih. Koga poslati na šolanje, za to naj bodo odgovorni posamezni resorji, ki se bodo odločali po predlogih industrijskih podjetij; sistematični stiki med znanstvenimi delavci na fakultetah in inženirsko-tehničnim kadrom so zelo plodni, saj s tem krepijo vezi med znanostjo in proizvodnjo, pospešujejo pa tudi uvajanje znanstvenih dosežkov v narodno gospodarstvo«. ³

In naprej: »V današnjem času ovira širšo uporabo računskih strojev v industriji zlasti nezadostna teoretična usposobljenost inženirjev na področju fizično-matematičnih ved in v elektronsko-računski tehniki. Zaradi tega je treba v sistemu dopolnilnega izobraževanja inženirsko-tehničnih kadrov posebno pozornost posvetiti tudi tem vprašanjem«. ⁴

V ZDA posvečajo na višjih izobraževalnih institucijah proučevanju »najnovejših izsledkov znanosti, zlasti teoretičnih problemov kemije, fizike, matematike in elektroračunske tehnike« izjemno pozornost. »Profesor Lajnya Poling je na seji uredniškega odbora časopisa *Vosprosy filosofii* 30. novembra 1961. leta takole orisal ameriški sistem izobraževanja kemikov«. ⁵ Glede predavanj kemije, »je v zadnjem času v ZDA najpomembnejše prizadevanje, da uvedemo v predavanja tega predmeta čim več teorije na račun skrajševanja opisov različnih kemičnih procesov. V inštitutu v Passadeni smo skrajšali rok za prvi in drugi letnik študija, ki je bil pretežno namenjen laboratorijskim eksperimentom, na eno leto. Zdaj opravljajo študentje le minimum običajnih laboratorijskih poskusov, namesto tega pa smo uvedli proučevanje teorije. Študentje se zdaj ne ukvarjajo več napr. s proizvajanjem kisika ali s segrevanjem sode, marveč namesto tega že v prvih letnikih opravljajo poskuse predvsem s področja kvantitativnih meritev — tako gravitacijskih kot tekočih — kot tudi zelo preproste poskuse s področja atomske kemije. Tako smo celo leto sprostili posebej za to, da bi posvetili veliko več pozornosti raziskavam na področju kemije, predvsem v teoriji. Od študentov kemije zdaj zahtevamo veliko več naporov za učenje fizike in matematike. Pred kratkim tega še ni bilo«. ⁶

Uvajanje in razvijanje sistema nepretrganega izobraževanja po kriterijih najsodobnejših izsledkov znanosti in tehnike terja, da pri

² Op. cit., str. 158.

³ Ibidem, str. 158—159.

⁴ Ibidem, str. 159.

⁵ Socialjno-ekonomičske problemi tehničskega progressa v SSSR, str. 159.

⁶ Glej »Voprosy filosofii«, št. 2/1962, str. 145.

nekaterih prioritetenih znanstvenih disciplinah, ki naj bi jih temeljiteje proučevali, uvedemo poleg osnovnih še posebne dodatne tečaje. Tako so uvedli npr. v ZSSR »zaradi potreb znanstveno-tehničnega napredka v študijske načrte višjih tehniških izobraževalnih institucij tečaje, v katerih temeljiteje proučujejo elektroniko, avtomatiko, uporabo atomske energije v narodnem gospodarstvu, nove materiale v tehniki itd.«.⁷ Inženirsko-tehnični delavci, »ki so že zdavnaj dokončali fakultete, obžalujejo, ker na fakultetah niso posvečali zadosti pozornosti učenju tujih jezikov; to jih zdaj zelo ovira pri proučevanju tuje tehnične literature in pri spoznavanju uvoženih strojev«.⁸ Na fakultetah in tehnikumih v ZSSR je v zaostanku tudi ekonomsko usposabljanje specialistov, zlasti na področju ekonomske argumentacije projektiranja nove tehnike, tehnologije, priprave in organizacije proizvodnje, analiz gospodarske dejavnosti in znanstvenega sistema upravljanja s proizvodnjo. Premalo pozornosti so posvečali proučevanju tujihkušenj pri specializaciji in kooperaciji organizacije množične in velikoserijske proizvodnje v industriji, v agrokemični službi in v kmetijstvu«.⁹ Iz tega izhaja sklep, da je treba v načrtih specialnih fakultet več pozornosti posvečati uporabnim ekonomskim disciplinam.

Vse te probleme bo morala v manjših razsežnostih razreševati tudi naša družba. Velik del srednjih in visokih strokovnih kadrov, ki so se šolali pred 10 do 15 leti, je v razmerah znanstveno-tehnične revolucije za svoja delovna mesta vse manj primeren. Delovne organizacije, v katerih delajo taki srednji in visoki kadri, občutijo vse bolj potrebo po kadrih, katerih znanje ustreza potrebam sodobne znanosti, tehnike in tehnologije proizvodnje; to jih resno ovira, kajti kadri na teh delovnih mestih so si svojo srednjo in visoko izobrazbo pridobili pred petimi, desetimi ali petnajstimi leti, a tega znanja ne izpopolnjujejo z dodatnim študijem, ki je nujno potreben, da bi se dvignili na raven potreb sedanjega časa.¹⁰ Čeprav glede tega nimamo zelo natančnih posnetkov, kako se zmanjšuje vrednost znanja srednjih in visokih kadrov, že na podlagi tega, kar nam je znano, lahko rečemo, da je položaj tak, da terja nagle ukrepe, s katerimi bi dvignili izobrazbeno raven vseh teh kadrov; to lahko uresničimo s sistemom dopolnilnega izobraževanja v posebnih ali v že obstoječih izobraževalnih (srednjih, višjih in visokih) institucijah; s tem bi kolikor toliko ublažili neugodne družbene posledice, ki jih ima vpliv nove tehnike in tehnologije proizvodnje na ljudi z zastarelim znanjem, ki

⁷ Op. cit., str. 159.

⁸ Ibidem.

⁹ Ibidem, str. 159—160.

¹⁰ Nekaj (čeprav delnih) raziskav so opravili edino v CS ZSJ; glej: »Nadaljnje izpopolnjevanje sistema permanentnega izobraževanja«, Bilten CS ZSJ, št. 3/1966; »Sindikat in aktualni problemi izobraževanja delavcev in modernizacije proizvodnje v razmerah družbene in gospodarske reforme«, CS ZSJ, oktober 1967, Beograd, zlasti str. 101—102; »Izobraževanje v funkciji nadaljnje krepitve družbeno-ekonomske moči delavskega razreda«, CS ZSJ, Beograd 1968, zvezek 9, str. 41 in 42.

so vključeni v sistem družbeno-proizvodnega dela, ter s tem tudi pospešili naš ekonomski in družbeni razvoj. Vedno se moramo zavedati tega, da je visoko kvalificirani strokovnjak, visoko kvalificirani proizvajalec, katerega specialna izobrazba docela ustreza potrebam sodobne znanosti, tehnike in tehnologije proizvodnje, glavna notranja rezerva za rast proizvodnje in produktivnosti dela.

III. Vrednost in cena nepretrganega izobraževanja

Vsaka oblika nepretrganega izobraževanja kot tudi izobraževanje nasploh, če ima proizvodni značaj, ima svojo vrednost in ceno kakor vsak drug proizvod, v katerem je opredmeteno človeško delo; ta vrednost in cena sta namenjeni virom in oblikam njegove reprodukcije, oblikam, iz katerih se pokrivajo vsi stroški, ki so zvezani z nepretrganim izobraževanjem delovne sile (v našem primeru delovne sile s srednjo in visoko izobrazbo). V naši (in ne le v naši) literaturi zelo sramežljivo omenjajo pojem vrednost (cena) izobraževanja celo tedaj, kadar ta termin uporabljajo za kalkulativne namene, t. j. obračunsko vrednost in ceno izobraževanja. Že v nekaterih prejšnjih delih smo poskušali te pojme opredeliti, ker smo želeli spodbuditi delo na področju ekonomike izobraževanja. Na tem mestu (ko govorimo o vrednosti in ceni nepretrganega izobraževanja) bomo te pojme še bolj poglobili in izraziteje formulirali, da bi naša spoznanja o ekonomskih oblikah reprodukcije proizvodnega dela izobraževalne sfere dvignili na stopnjo posebno znanstvene discipline, ekonomike izobraževanja.

Vrednosti (cene) nepretrganega izobraževanja kot tudi vrednosti (cene) proizvodnje znanja (znanstvenega raziskovanja) v proizvodne namene ne moremo določiti, če ju ne uporabljamo v sklopu družbene vrednosti tistih proizvodov, v katerih se utelešata izobraževalno in znanstveno-raziskovalno delo. Vrednosti (cene) izobraževanja tako kot vrednosti (cene) znanstvenega raziskovanja ne moremo dojeti, če ju opazujemo osamljeno, tj. ločeno od resničnega procesa materialne proizvodnje v posameznem podjetju. Prav tam se namreč utelešata izobraževalno in znanstveno delo in njuno vrednost moramo iskati prav tam. Prava pot, ki nas pripelje do pravilnega izhodišča, je tam. Vse oblike proizvodnega dela, ki so neogibne za proizvodnjo in progresivno reprodukcijo sredstev za proizvodnjo, progresivno reprodukcijo sredstev za proizvodnjo najrazličnejših vrst — tudi delovne sile, ki je neogibno potrebna za funkcioniranje in progresivno reprodukcijo teh sredstev za proizvodnjo — so družbeno potrebni delovni stroški, ki sodijo v družbeno potrebno delo za proizvodnjo in progresivno reprodukcijo sredstev za proizvodnjo (vključno z njihovo modernizacijo) in delovne sile (vključno z njenim izpopolnjevanjem z dodatnim izobraževanjem). Sem sodijo vsi (delovni) stroški za napredek proizvodnih sil, med katere spadajo tudi stroški za razvoj znanosti in izobraževanja, za usposabljanje kvalificiranih

kadrov itd. Potemtakem je razumljivo, da je skupna družbena vrednost proizvodnega dela izobraževanja kot celote del skupne družbene vrednosti, ki jo vsebujejo proizvodne sile, oziroma del vrednosti celotnega družbenega proizvoda. Ali, če to opazujemo s stališča posameznih izobraževalnih institucij, »tovarn ljudi«, potem je njihova vrednost (cena) izobraževanja enaka delu (segmentu) družbene vrednosti proizvodov v vseh tistih podjetjih, v katerih se s proizvodi uteleša del njihovega dela prek delovne sile, ki se je izobraževala v dani instituciji.

Konkretnije to pomeni: v (C) slehernega podjetja je del YC izobraževalnih institucij; v (C) skupine podjetij je del YC skupine izobraževalnih institucij.

V (V) slehernega podjetja je del YV izobraževalnih institucij; v (V) skupine podjetij je del YV skupine izobraževalnih institucij.

V (m) slehernega podjetja je del Ym izobraževalnih institucij; v (m) skupine podjetij je del Ym skupine izobraževalnih institucij.

Pojasnimo to podrobneje.

To, kar je (C) s stališča izobraževalne institucije, je del akumulacije družbenega kapitala $Y\Delta C$, ki je bil izločen iz skupne količine ΔC na račun materialnih stroškov za izobraževanje delovne sile — za potrebe razširjene reprodukcije v bodočnosti. Z drugimi besedami, (C) v izobraževalnih institucijah je del ΔC ($Y\Delta C$), povezanega s proizvodnjo delovne sile, ki se (tj. $Y\Delta C$) preobrazi v del ΔV (tj. $Y\Delta V$) in prehaja v denarni ekvivalent potrebnega proizvoda v vseh tistih podjetjih, v katerih je vključena delovna sila, šolana v danih institucijah.

To, kar je (V) s stališča izobraževalne institucije, je del akumulacije družbenega kapitala, ki ga vlagajo v ΔV (del družbenega ΔV , ali $Y\Delta V$) za razširjeno proizvodnjo v prihodnosti, ne pa v danem letu. Z drugimi besedami, (V) v izobraževalnih institucijah je del V delavcev (enak stroškom za osnovno, temeljno in dodatno izobraževanje), tj. vseh delavcev v vseh podjetjih, ki so se izobraževali v danih institucijah.

To, kar je (m) v izobraževalni instituciji, je del (m), tj. Ym v vseh podjetjih, v katerih je prišlo (na podlagi rasti produktivnosti dela) do povečanja (m) zaradi vključevanja nove delovne sile, v kateri je utelešen en del storitve izobraževalnih delavcev katere od prejšnjih (oziroma sedanjih) generacij. Potemtakem je (m) v izobraževalnih institucijah v bistvu (m), ki so ga ustvarili izobraževalni delavci sedanje ali katere od prejšnjih generacij in ki se je že utelesil v delovni sili, ki je že vključena v proizvodnjo in ki že ustvarja materialne dobrine — sredstva za proizvodnjo ali sredstva za potrošnjo — zase in za družbo.

Drugače povedano, (m) v izobraževalnih institucijah je del Δm (tj. $Y\Delta$) v vseh podjetjih, v katerih je prišlo do povečanja proizvodnje zaradi vključevanja produktivnejše delovne sile.

Po tej poti smo prišli do zelo zanesljivega spoznanja o objektivni podlagi vrednosti in cene izobraževanja (torej tudi nepretrganega izobraževanja), iz katere se vedno znova in na vse višjih ravneh nadoમેશčajо vsi stroški, ki nastanejo s proizvodnjo in progresivno reprodukcijo delovne sile z neprestanim permanentnim izobraževanjem, t.j. vsi stroški, ki so v zvezi s procesom izobraževanja delovne sile po sameznih izobraževalnih institucijah. Stvar zase pa so zelo zapleteni izračuni, ki bi v vsakem trenutku za daljši ali krajši čas pokazali, kolikšen del vrednosti (v relativnem ali absolutnem merilu) skupnega družbenega proizvoda ustreza skupni vrednosti izobraževanja, vsebovanega v vrednosti družbenega proizvoda, oziroma kolikšen del vrednosti proizvoda nekega danega podjetja ustreza vrednosti izobraževanja ene ali več izobraževalnih institucij.

Dokazi o tem, da so stroški za izobraževanje delovne sile sestavni del skupnih družbenih stroškov za proizvodnjo in progresivno reprodukcijo delovne sile oziroma proizvodnih sil v celoti, vrednost izobraževanja pa sestavni del vrednosti skupnega družbenega proizvoda oziroma proizvoda posameznih družbenih podjetij, kot tudi o tem, da se proizvodni del sfere izobraževanja vedno znova ekonomsko reproducira iz skupnega dela družbene akumulacije ($Y\Delta C$ in $Y\Delta V$), nedvomno govore o tem, da moramo ta del sfere izobraževanja obravnavati kot sestavni del proizvodnje investicijskih dobrin (znanje pa je izredno važna investicijska dobrina), ne pa kot sfero potrošnje (kot je bilo doslej), ker se v tej sferi ne le troši del dobrin in družbene vrednosti, marveč tudi nastajajo investicijske dobrine in družbene vrednosti. To pa seveda terja, da celoten kompleks pojmov in kategorij, ki so povezani s sfero proizvodnje in proizvodnega dela, opredelimo v skladu z novimi razmerami ter da skladno s tem celoten proces proizvodnje in reprodukcije materialnih dobrin obravnavamo na kvalitetno nov način; iz tega sledi tudi zahteva, da začnemo celoten sistem proučevanja družbene proizvodnje v socializmu graditi na drugačni podlagi. To bi seveda v neki meri vplivalo tudi na sistematizacijo spoznanj o našem ekonomskem sistemu, bilo bi skratka velik preobrat v metodološki obravnavi vrste družbenih ved, ki se zaenkrat razvijajo po vztrajnosti razvoja družbenih ved v buržoazni družbi. Kolikor bolj bomo na tem področju prodorni, toliko bolj bodo nekatera naša dosedanja spoznanja o družbi in njeni ekonomiji uporabna samo še za muzeje starin.

Ustava in etnične kategorije

V zvezni ustavi je izražena jugoslovanska nacionalna struktura v definiciji, da je SFRJ skupnost narodov in narodnosti. Tudi republiške ustave in statuti avtonomnih pokrajin izražajo nacionalno strukturo v teh dveh kategorijah, s katerima istovetijo vse etnične skupnosti v naši državi.

Svojčas je letelo precej očitkov na kategorijo »narodnost«, ker je v srbohrvaščini narodnost sinonim za nacionalnost; nekateri so menili, da je ustavna kategorija »nacionalna manjšina« ustrežnejša.

Sestavljalci ustave so to pripombo zavrnil, saj »nacionalna manjšina« že sama po sebi izraža kvantitativno vrednotenje in prišteva nekatere med »manjšine« in druge med »večino«. Zaradi psihološko-etničnega dejavnika so to kategorijo zamenjali z novo: »narodnost«.

Namesto kategorij »narod« in »nacionalna manjšina« — kot je določeno v ustavi iz leta 1946 in pri tem naštetih narodi, od nacionalnih manjšin pa le najštevilnejši: Albanci in Madžari, a povsem so pozabili na muslimanski narod in druge narodnosti — pa je v novi ustavi iz leta 1963 celotna nacionalna struktura izražena s kategorijama narod in narodnost brez posamičnega naštevanja.

Tako je najbolj ustrezno predstavljena večnacionalna skupnost, republikam in pokrajinam pa so prepustili, da konkretno izoblikujejo lastno nacionalno specifičnost in se nacionalno opredele, kar je v ustavi tudi določeno, ne glede na naštevanje narodov in narodnosti.

V letih od 1963. bi lahko zanesljivo ugotovili, da sta se ti kategoriji ustavno in politično uveljavili in da so ju sprejeli vsi narodi in narodnosti.

Kot samoupravna družba smo uveljavitev nacionalnih individualitet vzeli kot izhodišče za nadaljnji razvoj te družbe, ker neurejeni nacionalni odnosi zavirajo razredni oziroma samoupravni program. Smo prva država v zgodovini, ki je narodnosti — te pa so zelo številne in nanje odpade dobrih 10 odstotkov prebivalstva — sprejela kot konstitutivni element naše federacije in državnosti nasploh. Taka ustavna opredelitev mnogonacionalne skupnosti je upoštevala naci-

onalno stvarnost, tako v Jugoslaviji kot celoti kot tudi v republikah in pokrajinah.

Toda z novimi ustavnimi spremembami in definicijo republik so predlagali še tretjo kategorijo, tako imenovano »etnično skupino«. Prva se je tako odločila SR Makedonija in se opredelila kot nacionalna država makedonskega naroda, država narodnosti in etničnih skupin, ki žive v mejah iste republike. Uvedbe te kategorije — etnične skupine — niso pojasnili in tudi ni bilo javno povedano, kaj je mišljeno s tem pojmom.

Druge republike, ki so objavile svoje amandmaje k ustavi, so obdržale pri določanju svoje nacionalne strukture dosednji kategoriji narod in narodnost, torej so ostale pri kategorijah zvezne ustave. Tako sta ravnali SR Slovenija in SR Hrvaška.

V predlagani inačici ustavnih amandmajev k ustavi SR BiH so predlagali poleg dosedanjih dveh kategorij še tretjo: »etnična skupina«. Tudi tu predlagalci niso pojasnili, vsaj javno ne, kaj je mišljeno pod to kategorijo in katere etnične skupine so v SR BiH. Bralcem preostane, da o tem sami razmislijo in sklepajo po svoje, vsaj dotlej, dokler sestavljalci ne bodo javno pojasnili upravičenosti ustavnega normiranja in tretje kategorije, tako imenovane »etnične skupine«.

Preden preidemo k pojasnjevanju in primerjavi teh kategorij z realno nacionalno strukturo v SR BiH, moramo opozoriti na smiselnost, organsko povezanost — jezikovno, zgodovinsko, realno itd. — teh kategorij. Glede tega je pri nas dolgo prevladovalo neznanstveno mišljenje — in še vedno ga je zaslediti, saj tudi sama etnosociologija tega ni kritično ovrednotila — ki med kategorijama narod in nacija ustvarja nepremostljiv jezik in jima pripisuje različen pomen; iz tega izhajajo politične posledice, ki so škodljive tudi za znanstveno misel in nacionalno stvarnost, na katero se nanašata.

Beseda »nâti« (nacija) je etimološko latinskega porekla in pomeni narod ter je sorodna s pojmom roditi se. Iz latinščine se je beseda prek francoščine razširila v druge evropske jezike. Politični pomen si je beseda pridobila ob pojavu moderne države, še zlasti pa se je pomen vsebinsko izpopolnil v francoskih političnih razmerah, njihovi politični misli in francoščini kot diplomatskemu jeziku. Sama beseda »nation« (nacija) je imela v Franciji tudi svoj predpolitičen pomen.¹ V francoščini imajo še drugo besedo »peuple« — ki pomeni narod, ljudstvo, množico, »nation« pa označuje aktivni, državni del naroda, državljane — nosilce veličine in moči. Znano je, da se je svojčas francoski kralj enačil z državo, država pa z nacio.

Vsaka država se skuša institucionalizirati, s tem pa institucionalizira tudi etnično skupnost. Pri tem je bila država vrhovni in glavni arbiter. Zato je bilo tudi moč sklepati, da je nacija institucionaliziran

¹ »Nation« — (nacija) so bili zbori (razredi vrste) študentov, plemičev, duhovščine in podobno.

narod, in pojavilo se je pojmovanje o možnem obstoju »naroda brez narodnosti« oz. nacionalnosti.

Ker je francoska politična misel svojčas prevladovala, je seveda vsilila tako pojmovanje tudi teoriji, ki povezuje nacijo z državo, ter ji dala političen pomen. Narod in nacija pa sta jezikovna sinonima in etimološko obe besedi pomenita isto. Odtod tudi stvarna povezava med pojmi: narod = narodnost, nacija = nacionalnost, narodnost = nacionalnost.

Težnja k individualnosti, samopotrditvi, je notranja zakonitost naroda. Ko se narod zave samega sebe, teži k lastni državi, k avtonomni samobitnosti; hoče postati »državni« narod, zbrati v sebi moč, se utrditi ter zavarovati neodvisnost, suverenost ter pravico do samoodločbe. Vendar se je ta pozitivna težnja v narodu — iz razrednega vidika pa v razredu pogosto spreobračala v odklone, se prek dejavnika »velikosti in števila« spreminjala v napadalnost, v nacionalizem; drugim narodom ni priznavala njihovih naravnih pravic ter s tem sebi in drugim ovirala zgodovinski razvoj.

Izhajajoč iz različnih vsebin in njenih protislovnosti ter iz iskanja primerjav na evropskem območju in med evropskimi narodi se je razširilo v znanosti popačeno pojmovanje o različnosti pojmov narod in nacija. Ob primerjanju zgodovinskega razvoja evropskih narodov in odkrivanju posebnosti v njihovem nastajanju so komparacije poglobile razloček in celo nasprotje med pojmom narod in nacija; seveda so pri tem iskali bolj razlike kot povezavo. Komparacija, ki je temeljila na vrednotnih določilih in zgolj na nacionalnem vidiku, je bila praviloma nacionalistična in ni pripomogla k pojasnjevanju zgodovinskih in prostorskih realitet, temveč je teorijo o nacijah še bolj zapletla.

Narod (nacija) se je vsebinsko različno izražal v razvoju francoskega, ameriškega, švicarskega, belgijskega, jugoslovanskega, srednjeazijskega in drugega območja. Zaradi različnih teorij in definicij o naciji je prišlo tudi do negiranja drugih narodov in njihove etične individualnosti. Izhajali so namreč iz definicije in ne od realnega obstoja narodov. *Noben narod pa ne obstaja zaradi definicije, ampak sam po sebi, saj se vsak v bistvu definira sam.* Lahko bi dejali, da so v pojasnjevanju nacionalnega fenomena primerjave nacionalnih posebnosti, njihovo vrednotenje ter poudarjanje primarnega pri opredeljevanju posamičnega naroda v primerjavi z drugimi, pripomogle k oblikovanju nacionalističnih nazorov in teorij, in so tudi eden od vzrokov za zaplete v nacionalnih odnosih, zlasti v večnacionalnih skupnostih.

V nasprotju s sociološkimi teorijami o naciji obstajajo tudi doktrinarna ideološko-politična pojmovanja o odnosih med narodi. V bistvu so vsa dokaj aprioristična in jih bomo nekaj le omenili:

1. Teorija o zgodovinskih in nezgodovinskih narodih; ta teorija je zgodovinsko nesprejemljiva. Ne glede na to, v kolikšni meri so klasiki marksizma obravnavali to vprašanje in opozarjali na zgo-

vinsko vlogo zahodnih narodov v primerjavi z južnoslovanskimi, je ta teorija v bistvu nemarksistična. Če bi jo poskušali »marksistično« uporabiti, bi lahko prišlo do »teorije o omejeni suverenosti«, do »recepture« in zanikanja utemeljene pravice vsakega naroda do samoodločbe.

2. Teorija o avtohtonih in neavtohtonih narodih ne upošteva dejstva, da je vsaka avtohtonost, prostorsko in časovno, omejena. Ta teorija povzdiguje preteklost na račun današnjega časa in na podlagi »zgodovinopisnih razlogov« zanika resnični zgodovinski vzrok. Ne priznava dejstva, da med narodi ni nihče odveč, da ni nadštevilnih in da je vsakdo na svojem.

3. Teorija o državotvornih in nedržavotvornih narodih izhaja v nacionalnem opredeljevanju od načela državnosti. Državo ima za izhodišče in okvir nacionalne biti, etatizem za človeški horizont in smisel, ne pa nacionalno kulturo in humane vrednote. Bistvo takega pojmovanja je politična družba, politična velikodržavnost in militarizacija, kar z marksističnim pojmovanjem pojava nacij nima nič skupnega, ker je tudi ta teorija v bistvu nemarksistična. Iz nje se je rodil pojem tako imenovane »vodilne nacije«.

4. Teorija o velikih in majhnih narodih, ki se sklicuje na načelo in težo »velikosti in števila«, navaja k superiornosti in diktatu, iskanju apriornega primata, opiranju na silo in moč in ne k sožitju. Ne upošteva tega, da je narod lahko internacionalen šele tedaj, če je nacionalen. Ne izhaja iz tega, da v nacionalnih odnosih »veliki narod« pomeni tudi veliko odgovornost — politično, gospodarsko, etično, tako do sebe kot do drugih. Ta teorija ne upošteva Leninovega načela o dolžnostih velikih narodov do malih in znanega stališča, da je v nacionalnih odnosih bolje več »dosoliti kot pa neosoliti«. Ta teorija ni sprejela leninističnega načela enakovrednosti v nacionalnih odnosih, ker je v bistvu protileninistična.

Izhajajoč iz zgodovinske realnosti, da so narodi »ločeni« z državno-pravnimi skupnostmi, najsi bo nacionalnimi ali zveznimi državami, so nacionalne skupnosti razdružene z državno-političnimi mejami, ne glede na njihovo odprtost ali zaprtost. Državne meje, določene z mednarodno konvencijo, in države kot mednarodni subjekti se odražajo v nacionalni skupnosti, ki jo dele. Meje so bile ponavadi usodne za neko etnično skupnost.

Če vzamemo za primer našo Vojvodino, lahko vidimo, da so na njenih tleh narodi postajali narodnosti, narodnosti pa narodi. Glede na to, kako se je zaradi konstelacije sil oblikovala državna meja, je razpadala tudi etnična celota. Ko je državna meja potekala po Savi in Donavi, so bili Srbi v Vojvodini narodnost, Madžari pa narod. Danes, ko se je državna meja pomaknila na sever, so Madžari v Vojvodini narodnost in Srbi narod.² Mimogrede naj

² Glej: Daka Popović: Banat, Bačka in Baranja, sodobni nacionalni, politični in družbeni profil, Novi Sad, 1935.

omenimo, da tudi madžarska politična misel in pravna terminologija uporabljata pojem narodnost, ko označujeta narodnostne manjšine, zato je tudi s tega vidika očitek na račun uvajanja tega pojma pri nas neupravičen. Nanj naletimo tudi pri Kautskem, ko označuje »narodnostne manjšine«.

Omenimo naj, da so revolucije — ne glede na svoj program in nosilce — zelo naglašale izraz narod, če so se hotele zasidrati v širokih ljudskih množicah. To povsem velja tudi za našo revolucijo, ki je bila v osnovi tudi nacionalna, in sicer v dvojnem pomenu: a) v obrambi nacionalne integritete, b) v snovanju federativne skupnosti enakopravnih narodov in zveznih enot, kajti ob osvoboditvi je bila Jugoslavija že organizirana kot federativna država enakopravnih narodov.

Najbrž ni sporno, da je bila naša revolucija izbojevana na nacionalnem programu, ki je bil sprejemljiv za vse naše narode in narodnosti in ki je ohranil celovitost Jugoslavije in katerega dokumenti so trajna spodbuda tudi pri konstituiranju nacionalnih odnosov v sedanji ustavni reformi. Glede na nacionalne odnose in njihovo ustavno-politično ter socialno urejevanje lahko v Jugoslaviji ugotovimo tri etape.

a) »osvobodilna ustavnost« ali konstituiranje zvezne ustavnosti (1941—1946);

b) »etatistična ustavnost« ali obdobje centralizacije in prve ustave (1946—1963);

c) »samoupravna ustavnost« ali uveljavljanje narodov in narodnosti (od 1963 do danes).

Med temi etapami je opaziti kontinuiteto ustavnega oblikovanja nacionalnih odnosov, pa tudi razkorak med »formalno« ustavo in »dejansko ustavnostjo«, kajti centralizacija družbenega sistema pomeni tudi centralizacijo nacionalnih odnosov; od tod tudi zastoj v nacionalnih odnosih in nujne zahteve, da bi ponovno definirali ustavnost (1963., 1967., 1968. in 1971.) ter vrnitev k avnojskim načelom.

Zanimivo je zasledovati, kako se je v obdobju »osvobodilne ustavnosti« kazala nacionalna struktura in kako dokumenti iz tistega časa kategorizirajo naše narode in kakšno je njihovo razmerje do narodnosti. Znano je, da so bile z odlokom drugega zasedanja AVNOJ zagotovljene nacionalne pravice vsem »narodnostnim manjšinam« v Jugoslaviji. Iz deklaracije z drugega zasedanja AVNOJ je razvidno, da so: a) enakopravni vsi narodi, b) enakopravne zvezne enote. Torej se je nacionalna enakopravnost utemeljevala tudi po nacionalnem in zveznem načelu, ker je bil to pogoj, »da bi bila Jugoslavija zares domovina vseh narodov«. Ni dvoma, da so bili sem šteti južnoslovanski narodi v okviru meja, določenih z ustanovitvijo skupne države leta 1918. Vemo, da je AVNOJ naštel pet konstitucijskih narodov bodoče federacije: Srbe, Hrvate, Slovence in Črnogorce, Muslimane pa je izpustil iz konteksta federacije ter

jih uvrstil v sklop nacionalnih odnosov šeste federalne enote, kot enega od njenih konstitucijskih narodov.

V našem revolucionarnem gibanju je teoretično lotevanje nacionalnega vprašanja temeljilo na naukih socialne demokracije in teoretičnih opredelitvah nacije, kot jo je svojčas dal Stalin; taka pojmovanja pa je opaziti tudi v tolmačenju nacionalnega še vse do danes.

S takega stališča smo celo med osvobodilnim bojem pojmovali in definirali narod. Naš znani publicist revolucionarnega gibanja Veselin Masleša je v »Vojaško-političnem pogledu«, v 7. številki iz leta 1942, (čeprav je bilo glasilo namenjeno ozkemu vodilnemu krogu ljudi v revoluciji) pisal o temi »Muslimansko vprašanje«.³ Težko bi se bilo spuščati v pobude in namen »teoretičnega« razpravljanja o Muslimanih v tistem času, presenetljivo pa je, da je opaziti takšno pomanjkanje političnega občutka v času, ki ni bil naklonjen negiranju individualnosti narodov, ne glede na »teorijo«. In presenetljivo je, da ni nikjer opaziti tistega Leninovega stališča, da je v nacionalnih odnosih bolje »dosoliti kot pa ne osoliti«. Masleša a priori zanika etnično posebnost in narodnost Muslimanov, ker po njegovem nimajo: a) »svojega jezika«, b) niso »ekonomsko povezani«, c) »ne žive na strnjenem in enotnem ozemlju«, d) »nimajo nacionalno kvalitativne psihološke konstitucije«, e) »nimajo objektivnih lastnosti nacije, torej tudi ne subjektivne zavesti, da so nacija«.⁴

Tu se ne moremo spuščati v razne definicije o naciji, od katerih ne bi veliko ostalo, razen osnovne ugotovitve, da je nacija zgodovinska kategorija, vsi drugi njeni atributi pa so manj ali več specifični, to je nacionalni. Pri iskanju meril bi bila lahko vsaka nacija v nečem prikrajšana.

Ker se ne nameravamo spuščati v izpodbijanje »kriterijev« V. Masleše, ki so očitno prevzeti, je dovolj le omeniti, da so Muslimani, gledano z administrativno-političnega vidika, poleg Makedoncev in Slovencev dosegli najbolj izrazito etnično prostorsko koncentracijo.

Prav na primeru Muslimanov lahko opazimo, da nimamo izdelane teorije o nacionalnem pojavu v vsej celovitosti in nacionalne strukture v vsej njeni posamičnosti.⁵ Priznati moramo, da čas ni bil naklonjen »teoriji«, temveč revolucionarni akciji; nedodelane teorije je nadomeščal »revolucionarni občutek« pri fundamentalnem določanju in urejevanju naših nacionalnih odnosov. Naše gibanje

³ Glej: Veselin Masleša, Dela II, Sarajevo, 1954, str. 148—166.

⁴ Za Stalina je bila nacija: »zgodovinsko izoblikovana trdna skupnost ljudi, nastala na osnovi skupnega jezika, ozemlja, gospodarskega življenja in psihične konstitucije, ki se kaže v skupni kulturi«; (J. V. Stalin: Marksizem in nacionalno-kolonialno vprašanje, »Kultura« Beograd, 1947, str. 10.).

⁵ Zadošča, če omenimo le najvažnejša dejstva: Muslimani kot narod niso zajeti v odlokih AVNOJ, ne v zvezni ustavi iz leta 1946; politično so zanikani v stališčih KPJ na ustavnem kongresu KP BiH leta 1948, niso omenjeni v programu ZKJ 1958. leta — povsod torej na zvezni ravni.

je imelo vselej moč za »samokritiko«; ni se sicer moglo otresti iluzij, ni pa bilo njihov suženj.

Revolucionarni dogodki v BiH med osvobodilno revolucijo niso mogli objektivno mimo »zgodovinskega razloga« za oblikovanje BiH kot enakopravne zvezne enote v novem federativnem ustroju skupne države in njene nacionalne strukture, v kateri so Muslimani, poleg Srbov in Hrvatov, postali in ostali eden od treh njenih konstitucijskih narodov.

Naključje je hotelo, da so se prav ob zgledu našega znanega revolucionarja, publicista, politika in državnika pokazali smisel in občutek za realnost, možnosti za zmote in moč, da te zmote priznaš. Ne glede na to, da Muslimani niso naštet med drugimi našimi narodi (»osvobodilna in etatiistična ustavnost«), je Moša Pijade zapisal: »Bosna in Hercegovina ni državna organizacija nobene posebne nacije, temveč le delov srbske in hrvaške nacije ter *bosanskih Muslimanov*.«⁶ Iz tega sledi, da je vseh pet jugoslovanskih nacij z njimi tudi Muslimani v BiH, enakopravnih v vseh Jugoslaviji kot vodilne, državotvorne nacije, torej so v nekem pomenu enakopravni tudi deli teh nacij, ki ne živijo v okviru svoje nacionalne zvezne enote.⁷

Ko je pojasnjeval osnutek ustave FNRJ in opozoril na enakopravnost in svoboden nacionalni razvoj, je zapisal: »Resnična enakopravnost Srbov, Hrvatov, Slovencev, Makedoncev, Črnogorcev in *slovanskih Muslimanov* je edina možna osnova za njihovo skupno življenje v okviru ene države.« Na nekem drugem mestu, ob obletnici zvezne in republiške ustave, pa je Pijade izjavil: »Zvezna ustava je položila temelje za bratsko skupnost Srbov, Hrvatov, Slovencev, Makedoncev in Črnogorcev ter *Srbov in Hrvatov in muslimanskega prebivalstva BiH*.«⁸

Ti stavki so prepričljiv dokaz, da so Muslimani štet kot eden od naših šestih narodov, kot narod s posebno individualnostjo in ne kot »narodnostna manjšina«, »etnična skupina« ali »verska kategorija«. Njihova »uradna izpustitev« v ustavnih dokumentih federacije pa je posledica shematičnega pojmovanja, da mora imeti vsak narod oziroma nacija posebno nacionalno državo in podobno, enako, kot velja mnenje, da mora imeti narodnost (nacionalna manjšina) tudi nujno etnično kompaktno naseljeno prebivalstvo in homogeno ozemlje.

Ne glede na pisanje Muslimanov z malim ali velikim »M« — na račun tega lahko lete lingvistični ali politični očitki — pa je dejstvo, da so v vseh ustavnih dokumentih BiH Muslimani ustavno priznani kot eden od treh enakopravnih narodov BiH. Če so Muslimane uvrščali v versko kategorijo, se zastavlja vprašanje, kako je

⁶ Pojem »bosanski Muslimani« nima teritorialni, temveč zgodovinski pomen.

⁷ Moša Pijade: Zbrani spisi, prvi del, 3. knjiga, Beograd 1965, str. 196—197.

⁸ Moša Pijade, prav tam, str. 321 (Podčrtal K. S.).

bilo mogoče kaj takega uzakoniti z ustavo, ki je cerkev ločila od države, vero pa razglasila za zasebno stvar vsakega posameznika.⁹

Primer Muslimanov zgovorno kaže, kolikšen razmak je lahko med ustavno legitimnostjo naroda in politično negacijo njegove nacionalne samobitnosti. To nam kažejo tudi razločki med ustavnim in političnim načelom v realnih družbenopolitičnih odnosih, pa tudi primer, v kolikšni meri ni ustava (v ustavo so všteta tudi njena uradna tolmačenja) obvezovala političnih stališč. Zato je tudi lahko prišlo do hkratnih paradoksov, kot na primer: a) ustavno priznavanje Muslimanov (ustava LR BiH), b) politično zanikanje njihovega nacionalnega obstoja (stališča KPJ in ZKJ v teh letih), c) socialna uveljavitev Muslimanov kot dejstvo (povojna praksa v SR BiH).

Na ustanovnem kongresu KP BiH je Moša Pijade leta 1948 pozdravil kongres v imenu CK KPJ in Muslimane omejil na »versko pripadnost«; trdil je, da »niso nacionalno opredeljeni«, pri tem pa se je skliceval na zgodovino, in to dokaj nezgodovinsko. »Dejstvo, da lahko dandanašnji naletimo v Evropi na prebivalstvo brez nacionalnega obeležja, je sad hude zaostalosti in stoletnega stagniranja, značilnega za omejenost turškega fevdalizma.«¹⁰

Najsi nam bo danes še tako težko priznati, je v našem gibanju prav v času, ko ni bilo za to nobenih objektivnih razlogov, pa tudi ne povoda, ponovno oživila meščanska teorija o nacionalnem »opredeljevanju« Muslimanov; njene politične posledice smo premostili šele v šestdesetih letih. Namesto da bi pravočasno obračunavali z meščansko-nacionalističnimi pojmovanji, se še danes borujemo proti takemu mišljenju in pobudnikom zablod v lastnem gibanju.

Nedvomno bi lahko tudi Moši Pijadu očitali nedoslednost. A takih zablod in nedoslednosti ne gre pripisovati le njemu. Ta epizoda v zgodovini našega gibanja je bila možna edino zaradi tega, ker ni bilo teoretične dognanosti in ker ta teorija o nacionalnem ni izhajala iz realne zgodovinske konkretnosti. To je pravzaprav najbolj izrazil sam Moša Pijade, ko je govoril o tretji pokrajinski konferenci.

»Ni se bilo lahko strezniti od tiste pijanosti jugoslovanske združitve, od misli, da po tej združitvi ne bo več nacionalnega vprašanja, da je napočil čas povsem razrednega boja. Dolgo smo potrebovali, da se je partija tega otresla, še dlje pa, da smo priznali

⁹ Če so danes v mnogih učbenikih, tudi tistih o družbenopolitični ureditvi Jugoslavije, pri naštevanju naših narodov izpuščeni Muslimani, to ni le pomanjkljiva obveščenost o njihovem obstoju, temveč je glede na naše nacionalne odnose in predstavljanje nacionalne strukture tudi protiustavno. Primer za to je srednješolski učbenik Velka Mratkovića: »Družbenopolitična ureditev SFRJ«, 9. izdaja, Školska knjiga, Zagreb 1971, ki našteva pet posebnih narodov in šest narodnosti (nacionalnih manjšin) v Jugoslaviji.

¹⁰ Maša Pijade: Zbrani spisi, prvi del, 4. knjiga, str. 470. Ob popisu prebivalstva je Pijade v Borbi, št. 20, ki je izšla 21. 1. 1953, zapisal: »Očitno izraz „musliman“ označuje pripadnost muslimanski veroizpovedi in ni v nikakršni zvezi z vprašanjem narodnosti... Konec je neznanstvene in zaostale prakse, ko se je verska oznaka mešala z določanjem narodnosti« (op. cit., 5. knjiga, str. 947–949).

Makedonce in Črnogorce za poseben narod. Tudi med Črnogorci ni bilo tedaj ljudi, ki bi se zavedali, da so narod.«¹¹

Ostanimo pri tej ugotovitvi in opozorimo na tri iluzije v naših nacionalnih odnosih oziroma v pojmovanjih revolucionarnega gibanja o nacionalnem vprašanju:

prvič, neposredno po združitvi jugoslovanskega revolucionarnega gibanja, ko smo menili in si domišljali, da je nacionalno vprašanje odpravljeno z dnevnega reda;

drugič, po oboroženi revoluciji in izoblikovanju ustroja federativne Jugoslavije je prevladovalo prepričanje, da smo »nacionalno vprašanje« odpravili;

tretjič, iz obdobja »etatistične ustavnosti«, ko smo zašli v meščansko—nacionalistično pojmovanje, da Muslimani niso narod.

Posledice takih in podobnih mišljenj nam kale nacionalne odnose in »čiste račune« v nacionalnih kulturah in nacionalnih odnosih nasploh. Spodbujajo tudi iracionalno in metafizično v naciji (nacionalizem) ali pa nacionalno istovetijo z nacionalističnim (dogmatizem, unitarizem).

V današnjih razmerah smo prisiljeni, da v nacionalnih odnosih ne razrešujemo le probleme, ki jih prinaša in načenja družbena praksa, temveč tudi prevzeta ali podedovana vprašanja. Nacionalno vprašanje je take narave, da problem, ki se pojavi v določenem času, nikoli ne zastari; četudi se z njim odlaša in se ga prikriva, še ne izgine. Negacija tega vprašanja je le v njegovi razrešitvi in v demokratskih odnosih. Z odlašanjem nekaterih vprašanj, tudi kulturnih, sedanja generacija obremenjuje prihodnjo. To ni nujna logika razvoja, temveč logika kompromisa in konformizma.

Namen teh nekaj opomb je — opozoriti na zmote, ki so nas spremljale in v katere lahko ponovno zaidemo, ko začrtujemo nacionalno strukturo, kar je pokazal prav primer lotevanja muslimanskega vprašanja. Morali bi se vprašati, ali je diferenciacija »nacionalnih manjšin« na narodnosti in etnične skupine začetek novih zmot.

Pojmovanje, ki izhaja iz načela: en narod — ena država, enači nacijo (narod) z državo. Vsak narod nima svoje nacionalne države, a to še ne pomeni, da živi zunaj države in da ni narod, ker ima skupaj z drugimi narodi delež v skupni državnosti oziroma deli to državnost.¹²

Razločevati moramo med »pripadati narodu« in »živeti v nacionalni državi«. Biti državljani in imeti nacionalno nedotakljivost še ne pomeni živeti v nacionalni državi. Vselej je možna in nujna »diferenca specifika«. Državne meje še ne pomenijo cepitve nacionalne celote, ne oziraje se, ali posegajo v strnjeno etnično naseljenost

¹¹ Moša Pijade, Zbrani spisi, prvi del, 5. knjiga, str. 855.

¹² Po mednarodnem pravu, računajoč le članice OZN, je priznanih približno 130 držav, obstaja pa kakih 900 etničnih skupnosti. SFRJ nastopa v tujini kot »nacionalna država«, pravzaprav pa je večnarodnostna.

ali pa ločujejo narod z razpršenim prebivalstvom. Ista narodnost ne živi vedno le na območju ene države, temveč tudi v več državah.

Znotraj državno-političnih meja naše federacije je zajeta glavnina narodov (črnogorskega, hrvaškega, makedonskega, muslimanskega, slovenskega in srbskega), deli teh narodov pa živijo zunaj teh meja, bodisi v sosednjih ali drugih državah.

V našem državno-političnem okviru, na območju Jugoslavije živijo narodnosti kot deli celot oziroma naših nacionalnih skupnosti, bodisi narodnosti sosednjih ali drugih narodov. Z legislativno-političnega vidika, ki je edino veljaven, velja za vse narodnosti enaka kategorizacija oziroma ista kategorija. Zato predlagane kategorije »etnična skupina« z ustavnopolitičnega stališča ni mogoče sprejeti. *Za ustavno-politično normiranje niso odločujoči nikakršni socialno-etnični razlogi, temveč je bistveno, da narod ali del naroda obstoja v okviru državno-politične skupnosti, in to, da obstaja, je bistveno za družbenopolitično akcijo in za etnologijo, a ne za ustavno diferenciacijo.*

Ustavno sprejeta diferenciacija narodnosti na »večje in manjše« pomeni razločevati znotraj etničnih skupin in kvalificirati po kvantitativnih določilih, kar je z etničnega vidika nesprejemljivo, saj smo to pri narodih in narodnostnih manjšinah opustili.

Obravnavanje posamezne etnične skupine kot narodnosti in druge kot etnične skupine izvira iz zunanjih razlogov, kot na primer, da imajo nekatere od njih »nacionalno državo«, da so strnjeno naseljene, ti pa so atributi klasičnega pojmovanja in ne odražajo prave biti nacionalnega, ki se kaže v zavedanju nacionalnega obstoja, v težnji k nacionalni individualnosti, tako v kulturi, socialno-etnični celovitosti, v duhovni skupnosti itd.

Zaslediti je poenostavljena mnenja, da bi pri nas lahko bili etnična skupina tudi Židi in Romi (Cigani). Odveč je opozarjati na delež židovskega naroda v zgodovini civiliziranega sveta kot tudi na občutek pripadnosti židovskemu narodu, ne oziraje se na državljanstvo in stopnjo zlitosti z nacionalnimi kulturami drugih narodov in na njihov delež v teh kulturah. Židi se niso nikoli odrekli kohezivnosti in medsebojni povezanosti, pa čeprav niso strnjeno naseljevali posamezna območja ali svoje države.

Izhajajoč iz zgodovinskega okvira in razvoja našega bosansko-hercegoveškega okolja, Židov v BiH ni mogoče obravnavati kot etnično skupino, ne glede na sedanje število pripadnikov te narodnosti. Židi v BiH so lahko po svojem deležu v materialnem razvoju in kulturnem ustvarjanju in po žrtvah v naši revoluciji le narodnost, del židovskega naroda.

Romi so etnični specifikum in etnični unikum. Niso strnjeno naseljeni, so državljani mnogih držav, pa tudi med njimi so etnični razločki, tako kot so tudi med drugimi narodi; so sestavni del ciganskega naroda, ne glede na to, kje živijo. Čeprav zgodovina

Romom ni bila naklonjena, so kljub genocidu v nedavni preteklosti pokazali v svoji samobitnosti izredno vitalnost.

Danes je v Evropi izredno živahno gibanje za osamosvojitve in uveljavitev Romov. Pišejo publikacije, prirejajo zborovanja in razprave, ustanavljajo posebne inštitute¹³ in odpirajo posebne šole, izdajajo glasila, organizirajo humanitarne akcije in podobno. Zaslediti je politično in kulturno akcijo, ki jo vodi njihova inteligenca. Tudi med Romi v Jugoslaviji je zelo živo zanimanje za to gibanje in ni moč zanikati, da se Romi ne bi zavedali sebe, pa tudi svojega položaja, v katerega so jih potisnili zgodovinski dogodki. Upravičeno poudarjajo, da so narod, ki mu niso priznane žrtve.

Ker je pri Romih bolj poudarjen vidik »folkloristične skupnosti« in neurbanega načina življenja — v nasprotju z drugimi narodi — to ne zmanjšuje pomena njihovega etničnega ustroja, temveč mu nasprotno daje izjemen status. Njihova emancipacija je v pre-raščanju svojskega načina gospodarjenja in načina življenja.

Tudi pri nas Romi veljajo za narodnost, tako pri podpisih prebivalstva kot turi v pravicah. Najbolje je to izpovedal Moša Pijade: »Mnogi Cigani so prostovoljno sodelovali v narodnoosvobodilnem boju in darovali življenja za stvar svobode. Tej mali *narodnosti* morajo naše oblasti pomagati, da se reši iz tistega podrejenega položaja, v katerega je bila poprej prisiljena in katerega se skušajo Cigani otresti pod vodstvom svoje maloštevilne, a dobre inteligence in zavednih delavcev ter borcev.«¹⁴

Te besede niso tudi danes nič manj aktualne.

Lenart Šetinc

Demokracija in samoupravljanje — funkciji razvoja skupščinskega sistema

Predstavniška demokracija

Pojem demokracije je tesno povezan z razvojem kapitalistične države, z vrhuncem razvoja razredne družbe. Ko je razvoj kapitalistične

¹⁴ Moša Pijade: Zbrani spisi, prvi del, 4. knjiga, str. 14.

¹³ Znanstveno društvo za ciganologijo v Liverpoolu, Inštitut pri akademiji znanosti v Moskvi.

družbe najbolj ugoden, je demokratizacija skoraj popolna. Vendar pa je takšna demokratizacija, ko večina živi v ekonomski podrejenosti in odvisnosti od izkoriščevalske manjšine, v bistvu demokracija za manjšino, za vladajoči razred. Svoboda kapitalistične družbe ostane približno takšna, kot je bila svoboda v antičnih grških polisih — svoboda za lastnike sužnjev.¹ Teorija dialektičnega materializma je tako opredelila demokracijo kot obliko razrednega gospodarstva. Lenin definira demokracijo kot podrejanje manjšine večini v razmerah razredne družbe, kjer je to podrejanje sistematično nasilje enega razreda nad drugim.² Odmiranje države je tudi odmiranje demokracije, kajti v brezrazredni družbi, ko bodo vsi ljudje enaki v svojem družbenoekonomskem položaju, ne bo potrebno nikakršno podrejanje in bo samo po sebi razumljivo, da bodo spoštovali temeljne pogoje družbenega življenja brez nasilja in brez podrejanja.

Najvišja razvojna stopnja demokracije (v razredni družbi) je socialistična demokracija. Ta oblika demokracije naj bi zagotovila poleg klasičnih demokratičnih pravic tudi temeljni in materialni pogoj demokratičnosti: odpravo najbolj grobih oblik izkoriščanja človeka po človeku. V državi socialistične demokracije, ko je delavski razred organiziran kot država, je prvič omogočeno nenehno prevladovanje resnične večine nad manjšino. Socialistična demokracija je aktivna demokracija za razliko od buržoazne demokracije, kjer večina pasivno sprejema voljo vladajočega razreda.³

Predvsem za politično prakso je zelo pomembno, da pokažemo na razmerje socialistične demokracije in viškom buržoazne demokratičnosti. Ko odpravljamo ekonomsko podrejenost, s tem izpolnujemo bistveni materialni pogoj demokratičnosti. Vendar pa je pomembno, da v socialistični demokraciji ne zavržemo klasičnih demokratičnih pridobitev. Nasprotna stališča izhajajo iz popačenega znanega stališča znanstvenega socializma: da bo skupaj z državo izumrla tudi demokracija. Lenin je stališča, »da je prava demokracija v kapitalizmu nemogoča, medtem ko pa bo v socializmu odmrla vsaka demokracija«, imenoval sofizem.⁴ V socialistični ureditvi je narobe treba razviti demokracijo do najvišje stopnje. Celo več, eden izmed temeljnih pogojev socialistične preobrazbe je prav resnična demokracija, seveda ne sama po sebi, temveč z vplivom na ekonomiko in družbeno zavest. Najpogostejši argument, da bi preširoko demokracijo utegnile izkoristiti sovražne sile za restavracijo kapitalističnega sistema, je sprejemljiv samo za prvo obdobje diktature proletariata, ko ta brezkompromisno obračunava s sovražniki nove ureditve. Kakršnokoli podaljševanje takšnega »militantnega« stanja je resna nevarnost, da popači samo temeljno idejo humanega

¹ V. I. Lenin: Država i revolucija, Kultura 1967, Beograd, str. 88.

² Ibidem: str. 83.

³ Dr. Radomir Lukić: Teorija države i prava, Savremena administracija, Beograd, 1964, str. 321.

⁴ V. I. Lenin: ibidem, str. 80.

demokratskega socializma. Res pa je, da demokracije ne more biti za tiste, ki delujejo za odpravo demokracije, proti demokraciji. Vendar pa takšno ugotavljanje sovražnikov demokracije domneva, da so objektivni tisti, ki odločajo o omejitvah.⁵ Objektivnost odločitev pa lahko zagotovi samo demokratični postopek, tako je sama demokracija pogoj, da lahko ugotovimo sovražnike demokracije. Velika nevarnost je namreč, da proglasijo za »sovražnike« tiste, ki samo mislijo »drugače«. V zgodovini poznamo veliko sistemov, ki so preganjali vsakršno svobodomiselnost, hkrati pa zatrjevali, da so demokratični (npr. nacizem, stalinizem).

Že na današnji stopnji razvoja socialistične ureditve poznamo nekatere elemente preseganja demokracije kot prevlade večine nad manjšino, preseganja v smeri, da bo vsak sam odločal o svojih stvareh. Odločanje o svojih potrebah, torej upravljanje svojih zadev, je samoupravljanje.⁶ Seveda pa je demokracija sredstvo in metoda razvoja samoupravljanja. Samoupravljanje je namreč lahko samo demokratično (»kjer vlada ljudstvo«), tako, da »samoupraven« človek o vseh stvareh, ki so skupnega pomena, sodeluje in se dogovarja z vsemi zainteresiranimi, s tem da velja dogovor med večino, ker popolne skladnosti stališč seveda ne moremo pričakovati.

Vendar pa tako demokracija kot samoupravljanje naletita na meje uresničljivosti. Večja ali manjša stopnja uresničljivosti demokratizacije družbe je odvisna najprej od razvoja proizvodnih sredstev in v zvezi s tem od stopnje osveščenosti ljudi. Bistveni družbeni dejavniki (neposredne) demokracije so tako: visoko razvit proces proizvodnje, politična sposobnost nosilcev neposredne demokratske oblasti, obveščenost in odgovarjajoči interes (hotenje, pripravljenost) ljudi, državljanov in samoupravljalcev za neposredno odločanje, pa tudi kvantitativni elementi.⁷

Kolikor ni pogojev za neposredno demokracijo, seveda vlada predstavniška, posredna demokracija. O predstavniki demokraciji lahko govorimo le, če ljudje, državljani, samoupravljalci svoje predstavnike resnično neposredno določajo, če so ljudje obveščeni o delu predstavnikov, če imajo dejanski nadzor predstavnikov in če je izpeljana odgovornost predstavnikov do tistih, ki so jih imenovali in tudi do družbe v celoti. V nasprotnem primeru gre za vladavino predstavnikov, ne pa »vlado ljudstva« prek predstavnikov.

Osrednji predstavniki organi v družbi oziroma v državi so parlamenti ali skupščine. Čeprav so parlamentarne ureditve v različnih državah različne, vseeno lahko navedemo nekatere skupne značilnosti »klasičnega« parlamentarizma. Predvsem je za takšen sistem značilen položaj vlade kot dejanskega nosilca oblasti, medtem

⁵ Dr. Radomir Lukić: Politička teorija države, Beograd 1962, str. 99–100.

⁶ Dr. France Bučar: Uvod v javno upravo, Ljubljana 1969, str. 11.

⁷ Prim. dr. Radomir Lukić: Politička teorija države, Beograd 1962, str. 95–97.

ko je vloga parlamenta le v zakonodajni pristojnosti in v bolj ali manj uspešnem oviranju vlade pri njenem oblastnem odločanju. Takšna ureditev je v skladu s klasično idejo o delitvi oblasti in oviranja pri izvrševanju oblasti med posameznimi nosilci oblasti kot predstavniki različnih družbenih slojev. V nekaterih buržoaznih državnih sistemih pa je razvoj političnega sistema pripeljal do skupščinske ureditve kot oblike predstavniške demokracije. Posebej pomembna pa je skupščinska ureditev za države s socialistično ureditvijo.

Značilnosti skupščinskega sistema

Za skupščinski sistem je značilno načelo enotnosti zakonodaje in izvršilne oblasti. Skupščina je tako osrednji in enotni nosilec zakonodajne, izvršne (prek posebnega izvršnega telesa, ki je njen organ), upravne, pa tudi sodne oblasti. Takšen položaj skupščine omogoča, da so nosilci oblasti predstavniki ljudstva, člani skupščine.

V zgodovini poznamo več primerov skupščinskega sistema, ki so nastajali v različnih družbenoekonomskih ureditvah. To so: konvent montagnardske ustave, švicarski skupščinski sistem, pariška komuna, sovjetska ureditev in skupščinski sistem SFRJ. Pri vseh teh ureditvah bolj ali manj opravičeno govorimo o skupščinski vladavini.⁸

Marksistična znanost, se je, ko je iskala izhod iz parlamentarizma, opredelila za skupščinski sistem. Zelo nazorno o tem govori Lenin: izhod ni v uničenju predstavniških ustanov, temveč v preraščanju predstavniških ustanov iz mesta praznega govorjenja v »delovne« ustanove. Komuna mora biti, ne parlamentarna, temveč delavna ustanova, hkrati zakonodajna in izvršilna. Brez predstavniških ustanov, nadaljuje Lenin, si ne moremo misliti demokracije, celo tudi ne proletarske demokracije.⁹

Razvoj jugoslovanskega skupščinskega sistema

Več ali manj ni vprašanje, da smo v naš politični sistem uvedli skupščinsko ureditev z ustavnim zakonom iz leta 1953. Nekateri avtorji pa poudarjajo, da je bilo načelo skupščinske vladavine kot splošna politična teorija sprejeto pri nas že v samem začetku snovanja nove Jugoslavije.¹⁰ Namreč že prvi ustavni dokumenti o organizaciji oblasti federacije in republike, odločitve AVNOJ, govorijo, da se AVNOJ konstituira kot najvišje predstavniško telo ljudske oblasti in demokratične skupnosti in da ima zakonodajne in izvršilne funkcije. Vendar je bilo zraven AVNOJ ustanovljeno pred-

⁸ Ciril Ribičič: Skupščinski sistem, *Pravnik* št. 4—6, 1971, str. 163.

⁹ V. I. Lenin: *ibidem*, str. 49—50.

¹⁰ Dr. Jovan Đorđević: Skupščinski sistem, 1962.

sedstvo AVNOJ in nacionalni komite kot vlada, tako da smo že od vsega začetka poznali kombinacijo ideje skupščinskega sistema in prakse vladnega sistema. Seveda je bil takšen koncept organizacije oblasti nujen v takratnih razmerah.

Tudi ustava iz leta 1946 izhaja iz istih načel. V tem prvem ustavnem obdobju je bila spričo zgodovinskih okoliščin, v katerih je potekala naša revolucija, dejanska politična sila koncentrirana v izvršilnih in upravnih organih, skupščine pa so se omejevale vrsto let večidel na zakonodajno delo in splošno družbeno nadzorstvo nad delom izvršnih in upravnih organov. V razmerah hudega razrednega boja in v času, ko smo postavljali nujne materialne, politične, upravne in druge temelje za obstoj nove Jugoslavije, je bila nujna velika koncentracija oblasti. Takšna koncentracija oblasti je imela svoje vzore tudi v nekaterih tradicionalnih oblikah klasičnega parlamentarizma in buržoazno-demokratskega političnega sistema nasploh.¹¹ Ustava iz leta 1946 je poleg skupščine kot najvišjega organa oblasti, prezidija, kot neke vrste izdvojenega kolektivnega šefa države, poznala vlado, ki je imela samostojne upravno-uredbo-dajalske funkcije. Izvršilni organi so bili v tem sistemu dejanski nosilci politike in odločanja.

Ustavni zakon iz leta 1953, kar je ustavna ureditev iz leta 1963 še bolj konsekvентno uresničila, je potrdil skupščino kot resnični enotni najvišji organ oblasti. Predvsem je ustavna ureditev razširila pristojnosti skupščine in izpeljala načelo enotnosti oblasti. Skupščina je postala politični nosilec zakonodajnih in izvršilnih funkcij, ki jih izvršujejo izvršilni organi kot samostojni, vendar organski deli predstavniških teles. Naša ustavna ureditev je tako odpravila klasično vlado. Posebna značilnost te ureditve pa je delitev funkcij klasične vlade na politično-izvršilno funkcijo izvršnega sveta in upravno funkcijo.

Razen klasičnih lastnosti (enotnost oblasti) je glavna značilnost našega skupščinskega sistema predvsem v dialektični povezanosti državne oblasti in družbenega samoupravljanja. Tako za naš skupščinski sistem ni značilna samo osrednje mesto skupščine in podrejenost izvršilnih, upravnih in sodnih organov v skupščini, kar je klasično razumevanje tega sistema, temveč že od njegovega nastanka iščemo najustreznejše rešitve, ki bi organizacijo oblasti kar najbolje povezale v samoupravni temelj. Ustava SFRJ v 163. členu in ustava SR Slovenije v 134. členu definirata skupščino kot najvišji organ oblasti in organ družbenega samoupravljanja.

Pomembna novost naše skupščine je, da ima (izhajajoč in načela, da samó delo in uspehi dela določajo materialni in družbeni položaj človeka¹²) posebno obliko vpliva delovnih ljudi na odločanje:

¹¹ Prof. dr. Majda Strobl: *Politični sistem Jugoslavije*, II. knjiga, Ljubljana 1966, str. 12.

¹² Člen 14 ustave SRS, člen 7 ustave SFRJ.

zbore delovnih skupnosti, ki jih je uvedel ustavni zakon iz leta 1953 kot zbore proizvajalcev. Zbori delovnih skupnosti so rezultat teženj, da bi imeli samoupravljalci iz različnih področij čim večji vpliv na odločanje v skupščinah.

Ustavna dopolnila k zvezni in republiški ustavi so prinesla nove elemente v naš skupščinski sistem.

Na eni strani so ustavna dopolnila¹³ delno odstopila od načela skupščinskega sistema: gre predvsem za nov položaj izvršnega sveta, tesne (personalne) povezanosti uprave z izvršnim svetom, možnost postavljanja zaupnice, člani vlade so »uredniki«, ne več poslanci. Od klasičnih lastnosti skupščine vladavine je ostala še tesna povezanost izvršnega sveta s skupščino, relativno majhne pristojnosti izvršnega sveta in tako je vsaj formalno največji del oblasti koncentriran v skupščini. Sistem naše skupščine zaplete tudi vloga predsedstva, ki ima med drugim tudi nekatere izvršilne oblastne funkcije.

Na drugi strani pa prinašajo ustavni amandmaji v naše družbenoekonomske odnose revolucionarne spremembe. V XXI. amandmaju k zvezni ustavi je konsekvентno izpeljan samoupravni odnos, ko se zahteva, da delovni ljudje na podlagi svojega dela neposredno upravljajo zadeve in sredstva družbene reprodukcije ter odločajo o dohodku in o drugih vprašanjih svojega družbenogospodarskega položaja. Takšna opredelitev temeljnega družbenega ekonomskega odnosa bo verjetno prinesla nekatere spremembe tudi v skupščinski sistem.

Skupščinski sistem in demokracija

Skupščinska ureditev je prav gotovo element demokratizacije političnega sistema. Za razliko od vladno-parlamentarnega sistema, kjer vlada in odloča ozka skupina poklicnih politikov, v skupščinskem sistemu odločajo predstavniki, člani skupščine, v kateri je koncentrirana vsa oblast. Seveda je vprašanje, kakšni so ti predstavniki, če gre za politične reprezentante, ki niso povezani s sredino, ki jih je izbrala, gre lahko le za kvantitativno razliko od vladno-parlamentarnega sistema: več ljudi sodeluje pri odločanju, vendar pa gre še vedno za ekskluzivno skupino. Vendar pa je gotov, da neka pozitivna sprememba le nastane, če namesto poklicnih politikov odločajo neposredno voljeni predstavniki. Pogoji, da lahko govorimo, da je skupščinski sistem kvalitativna sprememba glede na parlamentarizem, je torej v povezavi predstavnika z ljudstvom, je v predstavniški demokraciji, tako kot smo jo opredelili v prvem poglavju. Skupščina mora biti neke vrste »projekcija« volje in interesov tako regionalne narave kot volje in interesov organiziranih družbenih

¹³ Glej amandmaje k zvezni ustavi št. XXXVI in XXXVIII in ustavna dopolnila k republiški ustavi št. LI in LII.

subjektov. Le tako se večinski interesi in hotenja prenesejo tudi v skupščino in le v tem primeru gre za pravo predstavniško demokracijo.

V nasprotnem primeru je možna zamenjava: resnični večinski interesi ostanejo v skupščini v manjšini. Tu je tudi razlog, zakaj marksistična znanost tako ostro kritizira predstavniški sistem. Kajti predstavniški politični sistem vedno teži k birokratizaciji, k utrjevanju posameznih »predstavnikov« in njihovem postavljanju nad družbo. Pravzaprav gre tu za značilnost države nasploh, tudi demokratične, če ves čas ne obnavlja demokratičnih vrednot in ne razvija novih odnosov v družbi.

Verjetno ni treba posebej naštevati razlogov, zakaj je še danes država potrebna, ne samo da v tako urejenem svetu drugačna organizacija družbe ni mogoča, temveč tudi znanost teoretično ni našla alternative državi. Tako nam na današnji stopnji družbenoekonomskega razvoja ne ostane drugega, kot da v danem okviru političnega sistema družbe, organizirane v državi, iščemo rešitve maksimalne demokratizacije in rešitve, ki bodo počasi in v bistvu spreminjale družbenoekonomske odnose v smeri preseganja politike.

Predstavniška demokracija je začetek in ne konec demokracije. Zgodovinska vloga predstavniške demokracije kot tudi socialistične demokracije je v tem, ker odpira perspektivo in ustvarja možnosti boja za pravo demokracijo in za njeno končno uresničevanje prek postopnega odmiranja vseh, pa tudi najbolj demokratičnih oblik, političnega državnega sistema.¹⁴

Kakšen politični sistem, kakšno skupščino imamo v času »diktature proletariata« je odvisno od več faktorjev. Oblika političnega sistema je v prvi vrsti konstituiranje delavskega razreda kot vladajoče vzpostavljene demokracije. Tako postavljen sistem že sam po sebi kaže na delno preseganje klasičnega, posredniškega in predstavniškega sistema liberalne države, ker vzpostavlja vladavino »ljudstva« (delavskega razreda, »večine«) »od ljudstva« ne pa »v imenu ljudstva« in diktaturo večine, ki zamenja dotedanjo dominacijo manjšine.¹⁵

Ali je rešitev v delegatstvu?

Ko govorimo o delegatu, imamo v mislih zastopnika, (od)poslanca, pooblaščenega predstavnika. Delegat je (od)poslanec nekega konstituiranega telesa iz vrst članov tega telesa, ki je poslan v telo odločanja — predstavniško telo.¹⁶ Da pa lahko govorimo o delegatu kot o kvalitativno drugačni obliki »predstavljanja«, mora delegat predstavljati avtentične interese delegatov, tistih, ki so ga izbrali

¹⁴ Prof. Jovan Đorđević: *Politički sistem*, Beograd 1967, str. 979.

¹⁵ Ibidem.

¹⁶ Ibidem, str. 981.

oziroma odposlali. Delegati konstituirajo višji forum, ki je formiran zanesljivo »od spodaj«, na ravni, kjer neposredno samoupravljanje in odločanje ni mogoče zaradi stopničaste organizacijske strukture družbe in države. Tako naj bi neposredna stališča organiziranih družbenih subjektov neposredno prišla na mesto odločanja kot podaljšek samoupravljanja iz temeljnih družbenih organizacij. Prednosti in značilnosti delegatskega sistema v primerjavi s predstavniškim je več:

- delegatstvo zagotavlja resnično vladavino večine nad manjšino, kar večidel ne moremo trditi za predstavnika; delegata je lažje opoklicati, izbran je za krajše obdobje;

- delegat je vezan z imperativnim mandatom;¹⁷

- delegata delegira organizirana skupnost oziroma organizacija ljudi, ki ima tako nenehno organizirano možnost vpliva na svojega delegata.

Če ocenjujemo te značilnosti, lahko ugotovimo, da gre pri prvi značilnosti za več ali manj tehnično-volilno vprašanje, ki je seveda pomembno, vendar pa ga je mogoče uresničiti tudi pri predstavniškem sistemu. Bistveno vprašanje je vprašanje imperativnosti mandata (od)poslanca. Ugotoviti moramo, da bi utegnili imperativni mandat v razmerah velike heterogenosti interesov ovirati družbo pri njenem razvoju. Tretja značilnost pa se nam zdi bistvena za sedanji razvoj jugoslovanskega političnega sistema. Ta element namreč v današnjem sistemu »delegatstva«¹⁸ nismo upoštevali, v tej smeri so tako možni bistveni popravki našega skupščinskega sistema. Seveda pa moramo upoštevati dejstvo, da gre pri tem samo za en vidik delegatstva in za eno izmed večih načel za sestavo naše skupščine. Upoštevati moramo, da ima čista in politična uporaba delegatstva sama v svojem bistvu vrsto ovir, ki lahko pripeljejo prav do nasprotnega učinka, kot pa je zaželena demokratizacija družbe. Teorija o delegaciji mora tako najprej upoštevati notranja logična protislovja, ki so v tem kot tudi vsakem drugem političnem načelu.¹⁹

Skupščinski sistem in samoupravljanje

Samoupravljanje je uvedel v naš družbenoekonomski sistem temeljni zakon o gospodarjenju z državnimi gospodarskimi podjetji in višjimi gospodarskimi združenji po delovnih kolektivih iz leta 1950.²⁰ Delavsko samoupravljanje v gospodarskih organizacijah pa dobi svoje nadaljevanje tudi v politični participaciji v sferi politične oblasti.²¹ V naša najvišja predstavniška telesa smo namreč uvedli

¹⁷ Ibidem, str. 982.

¹⁸ Na primer: člen 71 ustave SRS.

¹⁹ Prof. Jovan Đorđević: *ibidem* 983.

²⁰ Uradni list FLRJ, št. 43/1950.

²¹ Ivan Kristan: *Participacija in politični sistem, »Teorija in praksa, št. 2, Ljubljana 1972, str. 294.*

nov dom, zbor proizvajalcev, ki je pri svojem odločanju enakopraven splošno političnemu zboru. V poznejšem ustavnem razvoju postane družbeno samoupravljanje temeljna ustavna pravica občanov.²² Tako je postalo samoupravljanje izhodišče političnega sistema Jugoslavije in sicer samoupravljanje kot »kompleksni družbeni odnos«,²³ tako da ne gre samo za obliko in vsebino participacije v organizacije združenega dela, temveč v celotni družbi. Samoupravljanje je sploh možno le kot kompleksen družbeni odnos, kajti da bi bile organizacije združenega dela resnično samoupravne narave, morajo biti povezane in integrirane v širše celote ter v globalno strukturo družbe tako, da bodo obdržale samostojnosti v odločanju o vseh bistvenih vprašanjih, ki zadevajo uresničevanje njihove temeljne funkcije.²⁴

Tako temelji na samoupravljanju tudi naš skupščinski sistem.²⁵ V skupščini se dialektično povezujeta državnost in samoupravljanje, ki tako ni zunaj političnega sistema, ni njemu vzporedna struktura, ampak je sestavni del političnega sistema in oblika ter vsebina njegovega delovanja.²⁶ Zbori delovnih skupnosti prinašajo v skupščino vsebinsko in organizacijsko samoupravljanje, kot »najvišji delavski sveti«, saj je delo poslancev teh zborov v bistvu »neke vrste podaljšek njihovega dela in samoupravljanja v delovni organizaciji in komuni«.²⁷ Vendar pa te kvalitete ne gre poudarjati samo za člane zborov delovnih skupnosti, temveč tudi za člane splošnih političnih zborov, saj ti poslanci prav tako prinašajo v skupščino svojo vsakodnevno prakso samoupravljanja in probleme, ki jih rešujejo.²⁸ Tudi po vsebini dela delujejo skupščine čedalje bolj kot teritorialni organi samoupravljanja, ki usklajujejo in povezujejo samoupravne aktivnosti na raznih področjih dela in dajejo iniciativo za samoupravne dogovore, s katerimi se avtonomno uravnavajo družbeni odnosi.²⁹

Zadnji ustavni amandmaji s svojo samoupravno usmerjenostjo spodbujajo k iskanju novih rešitev tudi pri našem skupščinskem sistemu. Predvsem se postavlja vprašanje, kako zagotoviti čim bolj neposredni, odločujoči vpliv³⁰ človeka in posebej še delovnega človeka na vse družbene odločitve, ki so zanj pomembne, tudi ko neposredno odločanje in urejanje nista možna? Člen 71 ustave SFRJ med drugim govori o tem, da občani uresničujejo samoupravljanje neposredno na zborih volilcev itd. ter po svojih delegatih, ki jih

²² Ustava SFRJ, člen 34.

²³ Ivan Kristan: *ibidem*, str. 297.

²⁴ Najdan Pašić: Politično organiziranje samoupravne družbe, »Komunist«, Ljubljana 1970, str. 11.

²⁵ Ustava SFRJ, člen 163.

²⁶ Geršković Leon: Društveno upravljanje u Jugoslaviji, Beograd 1959, str. 53.

²⁷ Edvard Kardelj: Organizacija in metode dela zvezne skupščine, str. 18, Ljubljana 1964, cit. po Kristan Ivan, *ibidem*, str. 307, op. 70.

²⁸ Ivan Kristan: *ibidem*, str. 307—308.

²⁹ Najdan Pašić: *Ibidem*, str. 42.

³⁰ XXI. amandma k ustavi SFRJ, tč. 2.

volijo v organe upravljanja. Tako je že ustava iz 1963. postavila načelo, naj delegati samoupravnih organizmov neposredno prenašajo interese teh subjektov v organe odločanja. Če se torej odločamo za nove rešitve v našem skupščinskem sistemu, potem jih najdemo v smeri doslednejšega uresničevanja načel. Samoupravno organizirani subjekti v naši družbi naj imajo prek svojih delegatov neposreden vpliv na odločanje predstavniških organov.

Nadaljnji razvoj našega skupščinskega sistema

1. V nadaljnjem razvoju skupščine moramo izhajati iz temeljne posebnosti našega skupščinskega sistema — dialektične povezanosti državne oblasti (sicer demokratične) in samoupravne oblasti v skupščinah. Namreč, razvojni proces od leta 1963. pa do zadnjih ustavnih amandmajev je predvsem tekkel v urejanju razmerja med obema omenjenima elementoma skupščine, in sicer v smeri vedno močnejšega vpliva samoupravnega v skupščinskem sistem kot tudi nasploh v političnem sistemu Jugoslavije. »Držvna in politična oblast ni več in ne more biti niti edini niti osnovni faktor integracije družbe in povezovanja ter uresničevanja njenih interesov. To postajajo vedno v večji meri neposredno zainteresirani samoupravni nosilci družbenega interesa sami. Država kot instrument na samoupravnih osnovah integrirane družbe pa deluje še naprej kot pomemben faktor integracije pri določanju in uresničevanju ciljev družbenega razvoja in zagotavljanju skupnih interesov v vseh zadevah, ki jih določajo ustava in zakoni«. ³¹

Čeprav gre za jasen razvoj v smeri samouprave seveda kljub temu ne moremo govoriti, da so (ali bodo v najbližji prihodnosti) naše skupščine samo organi družbenega samoupravljanja in ne več najvišji oblastni organi. Gre le za optimalen razvoj družbenega samoupravljanja na vseh ravneh, vendar v okviru političnega sistema, ki sam v svojem bistvu postavlja meje temu procesu. ³² Ko so se leta 1963 v razpravah ob osnutku nove ustave pojavila stališča, da je treba sploh črtati pojem oblasti in ostati samo pri načelu samouprave, je tovariš Kardelj za takšna mnenja menil, da so anarhistična. ³³

Iz dvojne oblastno-samoupravne narave našega skupščinskega in sploh političnega sistema izhajajo tudi nekatere težave in problemi našega družbenopolitičnega razvoja. Prof. Goričar je postavil celo tezo, da se država kot politična sila nad družbo in pa samoupravljanje načelno izključujeta, ker je samoupravljanje negacija države kot

³¹ Sergej Kraigher: Uvodni referat na posvetovanju v Kranju, »Republika kot država in samoupravna skupnost«, izdala Skupnost slovenskih občin, Ljubljana 1971, str. 21.

³² Prim. prof. Jovan Đorđević, ibidem, str. 259.

³³ Edvard Kardelj (M. Popovič, V. Vlahovič, P. Stambolić): O ustavnem sistemu SFRJ, str. 25.

politične organizacije, da pa seveda samoupravljanje ne izključuje vsakršne organiziranosti družbe.³⁴ Vendar, če izhajamo iz konkretne situacije v naši družbi, moramo ugotoviti, da je ustvarjeno sožitje obeh elementov v našem družbenoekonomskem sistemu. Nenazadnje so skupščine primer relativno uspešne dialektične povezanosti oblasti in samouprave. Po našem mnenju je takšno sožitje v načelu izključujočih elementov mogoče predvsem zaradi neke druge zakonitosti družbe: da namreč težko govorimo o čistih oblastnih oziroma samoupravnih odnosih, ker gre v družbi za vsestransko prepletenost in povezanost teh dveh elementov med seboj in z velikim številom drugih elementov družbenoekonomskega sistema na današnji stopnji razvoja. S tem pa ne trdimo, da omenjeno nasprotje ne povzroča nekaterih konfliktnih situacij v naši družbi.

Zelo ilustrativen je primer družbenega dogovarjanja in samoupravnega sporazumevanja kot najbolj tipičnega procesa samoupravnega odločanja v našem političnem sistemu. Kajti samoupravni dogovori in sporazumi bodo (so) v nekaterih primerih in za nekatere subjekte tudi oblastniške narave. Namreč, takrat ko na mestu dogovarjanja ne bodo zastopani vsi interesi, bo dogovor za tiste, ki niso imeli možnost sodelovati pri dogovarjanju, oblastniške narave. Nato v primeru, ko se nosilci interesov ne bodo uspeli med sabo dogovoriti, bo moralo obveljati stališče večine. Navsezadnje pa bodo tudi doseženi sporazumi imeli javnopravno sankcijo. Seveda — da niti ne omenimo možne disfunkcije samoupravnega sporazumevanja kot na primer monopoliziranje, karteliranje in drugi možni negativni pojavi.

2. Iz zgornjih razlogov je seveda zelo težko sprejeti tezo, da gre pri zborih delovnih skupnosti za čisto samoupravno funkcijo in pri splošnih zborih za izključno oblastno funkcijo naše skupščine.³⁵ Iz te teze namreč izhaja eden izmed vidikov razmišljanj o novih rešitvah ureditve našega skupščinskega sistema. Skupščina naj bi bila tako sestavljena iz dveh zborov: enega samoupravnega in drugega oblastnega — splošnega.

3. Že ko smo razpravljali o demokratizaciji in skupščinskem sistemu, smo ugotovili, da pot do resnične vladavine večine nad manjšino verjetno vodi prek delegatstva. Če pa hočemo, da bi skupščine postale neke vrste podaljšek samoupravljanja iz temeljnih samoupravnih subjektov, moramo ugotoviti, da so delegatski odnosi edina pot k temu cilju. Tega stališča je bila na večjih mestih že ustavna ureditev iz 1963. leta.³⁶

Vendar pa ta ureditev ni bila dosledna, ker ni upoštevala enega izmed temeljev delegatstva, da je namreč lahko delegant predvsem

³⁴ Dr. Jože Goričar: Razprava na posvetovanju v Kranju, »Republika kot samoupravna skupnost«, izdala Skupnost slovenskih občin, str. 68—74.

³⁵ Prim. pripombo 28.

³⁶ Npr. člen 71 ustave SFRJ.

konstituirano telo,³⁷ organizirani samoupravni subjekt, ki ima ves čas organizirano možnost izoblikovanja stališč in nadzora svojega delegata pri zastopanju njihovih stališč na mestu odločanja. Sistem delegacij organiziranih samoupravnih subjektov bi omogočil, da bi se v skupščinskem sistemu izrazil in povezal ves samoupravni temelj naše samoupravne družbe in bi zagotavljal, da bo odločanje v družbenih organih na vseh ravneh v vseh svojih odločitvah v bistvu nenehno dogovarjanje te baze.³⁸ Seveda pa spredaj ozemljene³⁹ slabo delegatstva ostanejo in je z njimi pri iskanju novih rešitev skupščinskega sistema treba računati.

Nikakor pa ni sprejemljivo stališče, da je načelo delegacij organiziranih samoupravnih subjektov edino načelo pri sestavljanju skupščine. Že sama sedanja stopnja razvoja samoupravnih in sploh družbenoekonomskih odnosov ter predvsem omenjeni odnosi med državnostjo in samoupravnostjo ne dopuščajo tako enostransko sestavljene skupščine, ker bi se zaradi zavor, ki izhajajo iz teh razmer lahko delegatski način predstavljanja sprevrgel v svoje nasprotje — v okrepitev eksekutive, v krepitev klasičnega parlamentarizma. S takšnim delegatskim razmerjem res dosežemo tesnejšo vezanost in odgovornost delegatov, vendar pa samo s sredino, ki je delegata izbrala, trpeli pa bi lahko širši interesi. Težko si je namreč zamisliti, »kako bi mogel skupek trenutnih parcialnih interesov hkrati izraziti tudi časovno dimenzijo recimo splošnega interesa naroda«.⁴⁰

Splošni interes je kvalitativno različen od vsote posamičnih in tudi skupinskih interesov.⁴¹ Pri takšni postavitvi skupščine bi nastali tudi mnogi tehnični problemi. Vse preveč bi bilo posredništev in tako tudi več priložnosti za »kratek stik« na črti predstavljanja.

4. V dosedanjih razpravah je bilo na splošno sprejeto stališče, da je treba pri sestavi skupščine upoštevati obe zgoraj omenjeni načeli. »Enotnost mnenj je bila dosežena glede teze da bi morali biti v skupščinah zastopani tudi širši politični interesi delovnih ljudi kot občanov. Gre za približno podobno telo, kot je sedanji občinski zbor ali republiški zbor«,⁴² seveda poleg zborov delegatov samoupravnih skupnosti. Močno so pa različna stališča glede pristojnosti in sploh položaja in funkcije takšnih »splošnih« zborov. Po našem mnenju ni treba bistveno menjati obstoječi koncept »splošnega« republiškega zbora.

³⁷ Glej spredaj op. 16.

³⁸ Teze o temeljih skupščinskega sistema, izdelala delovna skupina za pripravo simpozija o temeljih skupščinskega in delegatskega sistema pri IO RK SZDL, str. 11.

³⁹ Glej poglavje o delegatstvu.

⁴⁰ Dr. Gorazd Kušej: Razprava na posvetovanju v Kranju »Republika kot država in samoupravna skupnost«, izdala Skupnost slovenskih občin, str. 67.

⁴¹ Ibidem, str. 66.

⁴² Edvard Kardelj: Odločilen korak pri razvoju naše družbe, »Delo«, 3. 5. 1972, stran 3.

Širjenje EGS in mi

Ce prej ne, je moralo slehernemu količkej razgledanemu opazovalcu po začetku letošnjega leta postati očitno, da se Evropska gospodarska skupnost (EGS) z razširitvijo, ki zajema štiri nove članice, količinsko in kakovostno spreminja v mednarodni subjekt, ki bo v prihodnje vplival na mednarodne odnose in to še posebej tu, v Evropi, veliko krepkeje kakor doslej. Velika Britanija, Danska, Norveška in Irska namreč niso samo štiri države več; desetčlanska EGS namesto šestčlanske ni samo količinsko močnejši blok; in razvojni procesi, ki se zdaj generirajo ali krepe, niso le preprosto nadaljevanje prejšnjih. Gre za mednarodno priznane nove kvalitete, za globlji notranji integracijski vzgon in za kompleksnejši ter izdatnejši vpliv navzven.

Že samo to je dovolj, da lahko zbudi pozornost. Za nas, ki bivamo na svojevrstnem križpotju med evropsko celino in Sredozemskim morjem, pa smo hkrati neposredni sosede in partnerji tako EGS kot SEV, je jasno, da spremembe na zahodnem krilu Evrope — zakaj to nas tu zanima — zadevajo naše bistvene interese v mednarodnem prostoru in notranjem gospodarskem razvoju. Skušajmo si torej ogledati na kratko in zaradi omejenega prostora nujno le v glavnih obrisih — dvoje.

Najprej: kje nastajajo poglobitve spremembe v novi, desetčlanski EGS, četudi se šele dobro poraja? In potem: kako utegnejo te spremembe vplivati na nas?

Odgovori na ta daljnosežna vprašanja, do kakršnih se lahko prebijemo v prostorsko tako omejenem razmišljanju, bodo seveda nepopolni. Žal pa se zdi, da zdaj ob razmerah, s kakršnimi imamo opraviti, še niti ne gre za čim večjo popolnost odgovorov; temveč gre pogosto šele za to, ali se sploh že kje zastavljajo vprašanja, kakršnih zahteva trenutok. O tem, mislim, lahko dvomimo. In dokler je tako, je verjetno tudi razglabljanje, kakršno je pričujoče, lahko kolikor toliko primerno.

Za začetek si oglejmo, kako se kaže vloga desetčlanske EGS, če jo opazujemo skoz nekaj običajnih fizičnih in gospodarskih

kazalnikov. Pri tem naj takoj opozorimo, da smo pri obeh integracijskih skupinah, ki jih bo naša preglednica zajela, prišli do skupnih količin s preprostim aritmetičnim seštevanjem. Večina podatkov velja za leto 1970, ko na primer desetčlanske EGS niti še na papirju ni bilo; bila je samo v načrtih. Vrednost takšnega vzporejanja je potem nujno omejena že zaradi tega. Navzlic temu pa lahko nekaj pove o tem, kakšna razmerja je približno mogoče pričakovati v prihodnosti.

Štiri gospodarske velesile sveta¹

Količina	ZDA	EGS ₁₀	SEV	Japon-ska
površina v tisočih km ²	9.363	1.845	24.958	370
prebivalstvo 1970 v mio	206,5	256,5	348,1	103,4
družbeni proizvod 1970 v mia \$	976,5	640	550 (oc.)	201
DP 1970 na prebivalca v \$	4.729	2.495	1.580 (oc.)	1.934
proizvodnja jekla 1970 v milijonih ton	123	137	156	94
proizvodnja električne energije 1970 v mia kWh	1.638	1.365	987	336
vrednost izvoza 1970 v mia \$	42,6	114,5	30,6	19,3
delež v svetovnem izvozu 1970 v %	13,8	36,2	9,8	6,3
število podjetij s prometom nad 1 mia \$	115	44	—	13
vlaganje v raziskovalno in razvojno delo 1970 v mia \$	26	9,1	—	3
število nameščenih elektronskih računalnikov konec 1969	70.000	19.700	4.250	5.820

¹ EGS₁₀ označuje desetčlansko nastajajočo skupnost, v kateri so: Belgija, Italija, Francija, Luksemburg, Nizozemska, ZR Nemčija in še štiri nove članice — Danska, Irska, Norveška in Velika Britanija.

SEV sestavlja tehle osem članic: Bolgarija, ČSSR, Madžarska, Mongolija, Nemška DR, Poljska, Romunija in ZSSR.

Viri: Površina in prebivalstvo — »Monthly Bulletin of Statistics« December 1971, UN. Družbeni proizvod in družbeni proizvod na prebivalca — Podatki za ZDA in Japonsko iz »National Accounts of AECD Countries«, 1971, OECD, Paris. Podatka za EGS₁₀ sta izračunana iz istega vira. Podatek za SEV je ocena. Znanе so metodološke težave pri preračunavanju družbenega proizvoda vzhodnoevropskih socialističnih dežel v količine, ki bi jih bilo moč primerjati z ustreznimi količinami za zahodne države s pretežno tržnim sistemom. Zato smo uporabili izsledke dr. Iva Vinskega, objavljene v razpravi »Društveni proizvod Jugoslavije i zemalja Istoka i Zapada, 1955—1985« (Ekonomski pregled, 10—11/1971, Zagreb). Navzlic metodološki strogosti izračunov dr. Vinskega in poti k primerljivosti, ki temelji na preračunavanju prek notranje kupne moči, je treba upoštevati, da je družbene proizvode vzhodnih in zahodnih dežel še vedno moč primerjati le približno. — Proizvodnja jekla in električne energije, vrednost izvoza 1970 in deleži v svetovnem izvozu 1970 —

Osvetlitve, kakršne so te v preglednici, bi lahko nanizali skoraj v nedogled. Desetčlanska EGS ima med svetovnimi gospodarskimi velesilami prvo mesto tudi v skupni tonaži trgovinske mornarice, proizvodnji avtomobilov, številu zaposlene delovne sile in še marsikje. Ob tem lahko brez strahu, da bi zašli v kako hujšo zmoto, ugotovimo tole: že golo seštevanje poglavitnih gospodarskih količin pove, da imamo opraviti z gospodarskim orjakom *in statu nascendi*, katerega potencial se bo v prihodnosti bržkone uveljavil že dosti bolj kakor doslej.

Takšno pričakovanje bi lahko utemeljevali na veliko različnih načinov, ki bi bili povečini precej prepričljivi. Zaradi omejenega prostora pa se skušajmo zadovoljiti le s tem, da si na kratko ogledamo razvoj zunanje trgovine EGS v svetovni zunanji trgovini in sicer po izvozni plati. Obdobje, ki smo si ga izbrali za opazovanje, sega od začetka leta 1958 do konca leta 1970; torej od trenutka, ko se je EGS dejansko lotila medsebojnega povezovanja v blok, do časa, za katerega imamo še na voljo popolne podatke. Razumljivo je tudi, da je EGS, o kateri tu govorimo, »izvirna« šestčlanska EGS (Belgija, Italija, Francija, Luksemburg, Nizozemska in ZR Nemčija). Posamezne letne vrednosti izvoza, indeksne oznake zanje in odstotki rasti so izraženi v tekočih cenah. Temeljne poteze podobe, ki nam jo ustvari takšno opazovanje, so takšnele.

Letna vrednost vsega svetovnega izvoza je v obdobju 1958—1970 zrasla s 107,5 na 309,6 milijarde dolarjev, to se pravi za 188 odstotkov. Poprečna letna mera rasti je znašala 9,22 odstotka.

Letna vrednost izvoza šestčlanske EGS pa je v istem času zrasla z 22,8 na 88,5 milijarde dolarjev, to se pravi za 288 odstotkov. Poprečna letna mera rasti je tu znašala 11,96 odstotka.

Že iz tega je razvidno, da je vrednost izvoza EGS v tem času naraščala občutno hitreje kakor vrednost vsega svetovnega izvoza. Zato se je ustrezno okrepil tudi delež EGS v svetovnem izvozu — povečal se je z 22,8 na 28,6 odstotka. V tem se zrcali znameniti, često zelo poudarjeni prodor EGS kot celote med svetovne trgovinske velesile. Dokaj pogosto je mogoče zaslediti tudi takole povezavo: nastanek skupnega kmetijskega tržišča in odprava notranjih carin na trgovino z industrijskimi izdelki sta »povzročila« ta nagli trgovinski vzpon in narobe — bohotna rast trgovine je ustvarjala povpraševanje po izvozu, to pa je prek ekonomije razsežja (*economy of scale*) količinsko in kakovostno gnalo proizvodnjo na višje ravni. V temeljih je ta povezava gotovo utemeljena, ni pa je najbrž mogoče sprejeti čisto brez pridržkov; kakor navsezadnje ni

podatki so vzeti ali izračunani iz gradiva v »Monthly Bulletin of Statistics«, December 1971, UN. — Število podjetij z letnim prometom 1970 nad 1 mia dolarjev — podatki po »Neravnomyernost ekonomičeskogo razvitiya kapitalističeskikh stran«, »Mirovaja ekonomika i meždunarodnije otnošenija« 10/1971, AN SSSR, Moskva. — Število nameščenih elektronskih računalnikov — povzeto in preračunano iz Zbigniew Brzezinski, »America and Europe«, Foreign Affairs, October 1970, New York.

mogoče sprejeti brez vsakega pomisleka legendo o trgovinskem prodoru EGS v svetovnih razsežnostih.

O pridržkih, ki jih je treba tu upoštevati, po svoje priča razčlenitev rasti izvoza EGS na notranjo in zunanjo rast. Če namreč ves izvoz EGS razdelimo na tistega, ki ga članice namenjajo drugim članicam, in onega, ki ga pošiljajo navzven — torej na intrateritorialni in ekstrateritorialni izvoz — potem se plastika naše slike precej spremeni.

Notranji, intrateritorialni izvoz EGS je v obdobju 1958—1970 zares silovito naraščal. V teh dvanajstih letih se je povečal kar za 538 odstotkov ali v letnih vrednostih s 6,9 na 43,3 milijarde dolarjev.

Zunanji, ekstrateritorialni izvoz EGS pa se je v istem obdobju povečal samo za 182 odstotkov — s 15,9 na 45,2 milijarde dolarjev. Poprečna letna mera rasti je v tem času dosegla 9,02 odstotka. To za spoznanje zaostaja za rastjo celotnega svetovnega izvoza, katere poprečna letna mera je bila v istem obdobju 9,22 odstotka. Pač pa rast ekstrateritorialnega izvoza EGS v tem času malce presega rast svetovnega izvoza, če mu odštejemo intrateritorialni izvoz EGS.

Kakorkoli, značilno je tole: delež ekstrateritorialnega izvoza EGS v vsem svetovnem izvozu je v opazovanem obdobju 1958—1970 celo za spoznanje padel — in sicer s 14,7 na 14,6 odstotka.

Spričo silovite rasti intrateritorialnega izvoza in za svetovna merila zmerne, poprečne rasti ekstrateritorialnega izvoza EGS nas potem ne presenetijo več podatki, ki povedo tole.

V letu 1958 je bil ves izvoz EGS sestavljen iz intrateritorialnega in ekstrateritorialnega v razmerju 30 proti 70. V letu 1970 se je to razmerje spremenilo na 49 proti 51. Skoraj natanko enaki razmerji veljata za ti dve leti pri uvozu.

Vse te osvetlitve temelje na podatkih, ki smo jih vzeli ali preračunali po »Monatsstatistik« 2/1972, Statistisches Amt der Europäischen Gemeinschaften, Brüssel. Dovoljujejo pa nam zdaj že zapisati takle sklep. Velika trgovinska ekspanzija EGS in rast njenega deleža v svetovni trgovini sta nastala povečini s krepitvijo notranjih trgovinskih zvez v sami Skupnosti. Krepitev trgovine med EGS in zunanjim trgom pa je k temu prispevala malo ali skoraj nič. Potekala je približno enako naglo kakor rast svetovne trgovine sploh.

Če naj si ogledamo sedanje razmere v EGS in spremembe, ki spremljajo njeno širjenje s šestih k desetim članicam, se moramo vrniti k izredno nagli rasti intrateritorialne trgovine EGS in ugotoviti, kateri glavni dejavniki so jo povzročili in omogočili.

O tem v bistvu ni kaj dvomiti. Prvo obdobje notranjega povezovanja v EGS od 1961 je potekalo predvsem v znamenju postopnega zniževanja notranjih carin za trgovino z industrijskimi izdelki. Od začetka leta 1962 dalje se je v ospredju čedalje bolj

uveljavljala graditev skupnega mehanizma za uresničevanje kmetijske politike — in sicer najprej z zunanjetrgovinsko zaščito. Leta 1967 so v kmetijstvu uvedli enotne zagotovljene cene, ki so jih financirali iz skupnega kmetijskega sklada; tja pa so dovajali denar delno iz proračunskih prispevkov posameznih članic in delno iz pobiranja gibljivih dodatnih dajatev (prelevmajev) za kmetijsko blago, uvoženo iz nečlanic EGS. Leta 1970 je bilo prehodno obdobje končano. Evropska gospodarska skupnost je temeljila na carinski uniji za trgovino z industrijskim blagom in na skupni kmetijski politiki, s katero je bilo zajetih nekaj več kot 90 odstotkov vrednosti vse kmetijske proizvodnje.

Proti koncu šestdesetih let je v članicah EGS že dozorevalo vprašanje: kaj zdaj? Bil je to čas notranjega razkroja de Gaullove politike, čas velikih preusmeritev v ZR Nemčiji, čas ponovnega trkanja na »vrata Evrope« za Veliko Britanijo. Francoski predsednik Georges Pompidou je nove možnosti jedrnato izrazil v silovitem »triptihu«, ki se je glasil: »Utrditev, poglobitev, razširitev.« Na haaškem sestanku državnih in vladnih voditeljev proti koncu leta 1969 sta Francija in ZR Nemčija v bistvu storili to, da sta kompromisno zasukali notranji vrstni red Pompidoujevega triptiha. Tako se je poslej *de facto* glasil — utrditve, razširitve, poglobitve. To je pravzaprav tisto, kar se je zgodilo in se še dogaja. Vmes je sicer segla mednarodna denarna kriza, ki je zavrla tek stvari, kakršen bi najbrž bil sicer — toda pogajanja s štirimi kandidatki za vstop so se končala s podpisovanjem pristopnih pogodb 22. januarja letos v Bruslju. Tri izmed štirih kandidatk morajo pred uradnim dnevom vstopa — to je 1. januar 1973 — opraviti še ratifikacijske postopke, toda zdi se, da posebno hudih zastojev tu ne bo več. Prvima dvema členoma spremenjenega triptiha — utrditvi in razširitvi — bi tako utegnili biti zadoščeno. Kaj pa je s tretjim, s poglobitvijo?

Poglavje »poglobitev« se zdaj opira na štiri komplekse načrtov, od katerih so nekateri že institucijsko opredeljeni, nekateri pa še ne. Celotna podoba razvojnih smeri za prihodnost, njena notranja zgradba, pomensko zaporedje posameznih akcijskih sklopov in dokončna politična intonacija vsega skupaj je za zdaj prepuščena novemu sestanku državnih in vladnih voditeljev, ki naj bi se oktobra 1972 sestali v Parizu — tokrat že v deseterni družbi z vrhunskimi predstavniki vstopajočih kandidatk.

Štirje sklopi načrtov, ki jih bodo morali obdelati pred pariškim vrhom in potrditi na njem, pa so zbrani okrog tega.

7 Najjasneje med vsemi je za zdaj opredeljena gospodarska in denarna unija. Njen izhodiščni namen je pravzaprav tak, kakršen je bil že temeljni namen rimskih sporazumov iz leta 1957, s katerimi so EGS ustanovili: zagotoviti proste pretoke blaga, kapitala in delovne sile. Blago in delovna sila se že pretakata dokaj prosto, kapital pa nekaj manj. Načrt za gospodarsko in denarno unijo

temelji na znanem Wernerovem planu, sprejetem v ministrskem svetu EGS marca 1971. Najbolj na kratko povedano gre za tole.

I Na prvi stopnji prehodnega obdobja, ki bi trajalo deset let ali nekaj več, naj bi za članstvo EGS zožili pasove dopustnega nihanja za tekoče cene posameznih valut okrog srednjih tečajev. To se je dejansko že zgodilo, tako da zdaj valute EGS nihajo v razmerju do ameriškega dolarja in drugih zahodnih valut kot blok. Hkrati naj bi se predstavniki finančnih ministrstev, še zlasti pa guvernerji centralnih bank iz članic EGS sestajali veliko pogosteje, kakor je bilo doslej v navadi, ter povezovali svoje ustanove med seboj z mrežo nenehno odprtih »vročih linij«. Ustanovili naj bi tudi skupen rezervni sklad, na podlagi katerega bi začeli kmalu izdajati nov, skupen »evropski« denar. To pa ne bi bilo samo plačilno sredstvo v meddržavnem prometu, tako kot na primer SDR (Special Drawing Rights — posebne pravice do črpanja pri mednarodnem monetarnem skladu ali »papirno zlato«); to bi bila valuta kot sleherna druga in bi začela krožiti v obtoku vzporedno s starimi nacionalnimi valutami ter bi jih postopno nadomeščala.

II Na drugi stopnji prehodnega obdobja naj bi začeli krepko usklajevati proračunsko in davčno politiko, ki temelji na skupnem sistemu davka na dodano vrednost (TVA ali VAT). Hkrati s tem bi koordinirali tudi konjunktorno politiko.

III Na tretji stopnji prehodnega obdobja bi dokončno prešli k enotnemu denarju in k vsemu, kar sodi zraven.

Posamezni ukrepi, ki jih predlagajo za pot h gospodarski in denarni uniji, so seveda še precej sporni. To velja zlasti za vprašanje, kdaj naj bi po kaki zamisli posegli — prej ali pozneje. In kdaj naj bi se vsa reč iztekla v zares trdno unijo; in kako trdna naj bi unija bila, kajti — ali ne bi pretrdna unija te vrste zahtevala tudi nepreklicno politično zlivanje?

2 Drugi sklop načrtov je zbran okrog skupne industrijske politike, razvoja »evropske tehnologije« in regionalnega razvoja v EGS.

Ena zelo vplivnih gonilnih sil za skupno industrijsko politiko izvira iz preprostih in znanih dejstev, ki se izražajo med drugim takole. Družben proizvod deseterne EGS je v letu 1970 dosegel 640 milijard dolarjev. Kosmati dohodek multinacionalnih korporacij pa se je na istem ozemlju in v istem letu sukal med 400 in 500 milijoni dolarjev. Ta pogosto navajani primer že ilustrira, kako se v EGS že zaradi povsem samoobrambnih, konkurenčnih razlogov zatekajo k misli o skupni politiki industrijskega razvoja.

Misel o taki politiki pa ne temelji na sorazmerno preprostih interpretacijah zahodnoevropsko-ameriških razmerij, kakršne so postale najbolj znane prek Schreiberovega »Ameriškega izziva«, marveč tudi na premislekih drugačne vrste. Eden med njimi je na primer ta, da je zahodna Evropa z delovno storilnostjo v zadnjih nekaj letih napredovala občutno hitreje kakor Združene države, z znanstveno raziskovalnim in razvojnim delom pa je dosegla

njihovo tempo in se lahko z njimi kosa. V čem je torej, če govorimo poenostavljeno, »še ameriška prednost«? V razmerjih, kakršno je tisto iz naše uvodne preglednice: da so imele ZDA leta 1970 kar 115 podjetij z letnim prometom nad milijardo dolarjev, vsa deset-članska EGS pa komaj 44. Ameriška koncentracija sil in kapitala lahko zanesljivo ustvari prednosti v organizaciji dela in še zlasti v vsem marketingu.

Drugi takšnih premislekov pa je takšen. Zahodnoevropska industrija je ponekod že segla k sodobnim znanstveno tehnološkim vrhovom. To velja za potniško letalstvo, za jedrsko energetiko, za kemijo, nekatere sektorje elektrotehnike in elektronike in še za kaj. Zato bi ji bilo medsebojno povezovanje potrebno celo če ne bi bilo ameriškega ali japonskega »izziva«. V skrajni konsekvenci gre preprosto pa to, da je treba raziskovalno-razvojne stroške razpršiti v čim večje serije izdelkov, hkrati pa čim bolj koncentrirati moči in sredstva.

Kakorkoli, skupna industrijska politika EGS naj bi odprla meje posameznih članic povezavam, ki bi omogočale najrazličnejše proizvodnoproductne kakor tudi organizacijsko-lastniške kombinacije. Hkrati naj bi s takšno skupno politiko smotrno spodbudili znanstveni in tehnološki razvoj v nekaj nosilnih sektorjih sodobnih gospodarskih struktur: v računalništvu, letalstvu, kemični industriji, jedrski energetiki. Tolikšni načrti seveda zadevajo ob raznovrsten odpor: ne samo pri političnih nosilcih ekonomskega nacionalizma, marveč tudi v sami industriji posameznih držav, ki se boji konkurenčnega pritiska. Vzporedno pa naloge te vrste zahtevajo poenotiti poslovno pravo, uskladiti davčno politiko, socialno politiko, politiko naložb in še dosti drugega. Naposled, a ne nazadnje se z industrijskimi zadevami povezuje tudi politika regionalnega razvoja, ki se v EGS zadnje čase uveljavlja čedalje glasneje in se spreminja v svojevrstno nosilko brisanja meja.

3 Tretji veliki sklop, ki ga bodo morali obdelati na vrhunskem sestanku v Parizu, je gospodarska zunanja politika EGS. Sem sodi nekaj kardinalnih vprašanj. Na primer: kakšno strategijo in taktiko ubrati pri velikih pogajanjih z ZDA, s Kanado in z Japonsko o novem svetovnem denarnem sistemu? Kako nastopiti v napovedani Nixonovi rundi pogajanj o trgovini, kjer bo EGS glavna partnerica ZDA? Kako potem ravnati v odnosih s Sovjetsko zvezo in SEV, ki kažeta resno željo po krepkejšem sodelovanju? Kako reagirati na morebitni nagli vzpon sovjetsko-ameriškega gospodarskega sodelovanja? Ali in kako širiti ter utrjevati mrežo asociacij in trgovinskih sporazumov z državami v Sredozemlju, Afriki in Aziji, ki se je pravkar razširila s članicami Commonwealtha? Na vsa ta vprašanja EGS nima dobrega izdelanih odgovorov. Ima pa zasnutke. Toliko jih ima, kolikor je centrov moči v njej; ti pa so vsaj trije.

4 In četrti veliki sklop je — politična unija. V zvezi z njo oživljajo politične definicije iz uvodnega dela rimskih sporazumov, kar

malce bizarno pa zvenijo ob njih odmevi na pravkaršnje velike premike med silami velikankami. V zraku visi vrsta negotovosti. Najprej, ali ima težiščni trikot EGS, sklenjen med Bonnom, Parizom in Londonom, v takšnih razmerah dovolj temeljnih skupnih interesov? Potem, ali je mogoče najti smotrno notranje skladje med nekakšno evropsko *Ostopolitik* in *Westpolitik*? Dalje, ali je mogoče in ali si odločilna večina želi postopno razvijati že postavljeno institucionalno aparaturo EGS k nekakšni prihodnji konfederaciji? In nazadnje, ali se sredi vsega tega da ustvariti na eni strani dovolj trdne notranjepolitične koalicije in na drugi strani dovolj stabilno zunanjepolitično usmeritev, podprto s samostojnejšo vlogo v NATO in nemara celo s sorazmerno neodvisno jedrsko silo?

Nekako s temi vprašanji je dandanes zakoličen teren, po katerem se suče večina razglabljanja v članicah EGS. Da bi natančneje odgovorili na ta vprašanja, je zdaj še dosti prezgodaj. V Evropi ali okrog nje so se bile pravkar zgodile politično monumentalne reči. Trajalo bo nekaj mesecev in morda celo let, dokler ne bosta po novem izmerjeni dalja in nebeška stran. Dotlej večjih pobud, ki bi izvirale iz same EGS, najbrž ne bo. Če bo EGS sploh spregovorila o teh rečeh kaj samostojneje in skladneje, se to verjetno ne bo moglo zgoditi pred vrhunskim sestankom v oktobru.

Po tem kratkem, le v glavnih potezih orisanem pregledu notranjega razvoja in sedanje problematike EGS si oglejmo, kako so se razvijali gospodarski odnosi med EGS in Jugoslavijo. Obdobje, v katerem bomo to opazovali, naj bo enako kot prej — od začetka 1958 do konca 1970. Izraz »EGS« naj v tej zvezi velja za prvotno, šestčlansko EGS. Podatki o letnih vrednostih uvoza in izvoza izražajo tekoče cene. Podoba je takale.

Blagovna menjava med Jugoslavijo in EGS 1958—1970 (v milijonih dolarjev)²

Izvoz	SFRJ v celoti	V EGS	Delež EGS
1958	441,7	125,3	28,4 %
1970	1.678,9	552,1	32,9 %
rast 1958—1970	380 %	340 %	
uvoz	SFRJ v celoti	iz EGS	delež EGS
1958	684,6	187,2	27,4 %
1970	2.874,0	1.144,8	39,8 %
rast 1958—1970	320 %	511 %	

² Podatki o izvozu in uvozu SFRJ v celoti in v zvezi z EGS: »Monatsstatistik« 2/1972, Statistisches Amt der Europäischen Gemeinschaften, Brüssel. Dežele EGS v izvozu in uvozu za posamezna leta in rast posameznih količin smo izračunali iz teh podatkov.

primanjkljaj v trgovinski bilanci	z vsem svetom	z EGS	delež EGS
1958	— 242,9	— 61,9	25,4 %
1970	— 1.195,1	— 592,7	49,5 %
rast 1958—1970	392 %	868 %	

Podatki iz te preglednice opozarjajo na tele razvojne smeri: Zunanja trgovina SFRJ z EGS je naraščala občutno hitreje kako vsa naša zunanja trgovina. To velja za naš izvoz in za naš uvoz, pri tem pa je uvoz naraščal dosti bolj naglo kakor izvoz. Zato je izredno hitro, skoraj divje naraščal tudi naš zunanjetrgovinski primanjkljaj z EGS.

V letu 1970 je odhajala v EGS približno tretjina vsega našega izvoza. Od tam sta prihajali skoraj dve petini našega uvoza. Z EGS pa je bila hkrati povezana skoraj polovica vsega našega zunanjetrgovinskega primanjkljaja.

Ta okvirna neravnovesja v blagovni menjavi z EGS je treba dopolniti s še eno osvetlitvijo, ki ni zajeta v zgornji preglednici, a ni nič manj zgovorna. Gre za tole. Zelo krepak delež našega izvoza v EGS je usmerjen samo v dve članici skupnosti, v ZR Nemčijo in Italijo, pa tudi njuna udeležba v našem uvozu iz EGS je prav tako nesorazmerno visoka. Leta 1958 sta ZR Nemčija in Italija kupili 76 odstotkov vsega našega izvoza v EGS, leta 1970 že 82 odstotkov. V našem uvozu iz EGS pa je njun delež znašal leta 1958 približno 78 odstotkov in leta 1970 že 82 odstotkov. Naša zunanjetrgovinska osredotočenost na EGS se je torej v opazovanem obdobju okrepila, znotraj EGS pa se je prav tako okrepil delež ZR Nemčije in Italije.

Tu je treba pripomniti, da naše osvetlitve ne segajo v leto 1971 in prvo polovico leta 1972. Načeloma bi takšne ilustracije lahko povedale marsikaj o razvoju vprašanj, ki smo si jih zastavili v uvodu tega članka, vendar se jih nismo lotili namenoma — zaradi več razlogov. Zanimajo nas namreč predvsem srednjeročni trendi v gibanju gospodarskih povezav med Jugoslavijo in EGS, prav leto 1971 in prvi meseci leta 1972 pa so te trende precej deformirali in sicer tako v Jugoslaviji kakor v EGS in v mednarodnem gospodarstvu sploh. V Jugoslaviji je prišlo v letu dni do dveh devalvacij dinarja in do precejšnjih sprememb v gospodarskem sistemu in politiki, ki še niso dokončane. Praktično je zato skoraj nemogoče oceniti povezave med temi premiki in gibanjem zunanje trgovine — oceniti tako, da bi bila sodba relevantna za daljši čas in da bi povedala, ali in kako se spreminjajo trendi. V EGS pa je na gospodarske razmere močno vplivala mednarodna denarna kriza, ki tudi še ni dokončana. Spričo tega dvomimo, ali bi bilo sploh že mogoče priti do dovolj izdelane in zanesljive podobe o »prelomnem« času, ki ga še doživljajo gospodarski pretoki med EGS in SFRJ.

Vrnimo se zdaj k trgovini Jugoslavija—EGS v obdobju, ki smo ga sklenili opazovati. Kaj lahko povedo premiki v strukturi našega izvoza in uvoza, povezanega z EGS?

Najprej je treba omeniti, da sta ob tem v Jugoslaviji in v EGS tekla dva »vzporedna« procesa, ki sta sorazmerno ovirala razvoj trgovine s kmetijskimi pridelki, spodbujale pa trgovino z industrijskim blagom.

Vzemimo najprej kmetijski sektor. V letu 1959 je dajal 48 odstotkov vsega našega izvoza v EGS; v letu 1962, ko je EGS začela uvajati prve skupne mehanizme za zaščito pred tujim kmetijskim blagom, je njegov delež padel na 40 odstotkov; leta 1967, ko so v EGS docela poenotili kmetijske cene in mehanizem zaščite, je — navidez paradokso — zrasel na 47 odstotkov; leta 1970 pa je padel že na 27 odstotkov. V tem končnem letu opazovanega obdobja pa je navzlic padcu kmetijskega deleža v vsem našem izvozu v EGS trg EGS še vedno vsrkal 54 odstotkov vsega jugoslovanskega kmetijskega izvoza.

Na nihanje kmetijskega izvoza v EGS vplivajo najmanj tri skupine dejavnikov. To so naravne vremenske razmere, ki včasih zavirajo in včasih pospešujejo proizvodnjo; nato konjunktura na notranjem, jugoslovanskem trgu; in naposled ukrepi EGS na lastnem kmetijskem tržišču. Navzlic takšnemu valovanju pa delež kmetijskega sektorja v vsem jugoslovanskem izvozu v EGS v celoti pada. Tudi znotraj kmetijskega izvoza prihaja do precej opaznih premikov, kjer težišče počasi drsi od govedi, govejega mesa, mesnih konserv, koruze, tobaka in vina k izdelkom živilske industrije, na primer h konserviranemu sadju in povrtnini.

Na industrijskem delu trgovinskega spektra lahko opazimo ravno nasprotno premike. Dillonova in Kennedyjeva runda večstranskih carinskih pogajanj sta v letih 1961—1962 in 1964—1967 znižali carine za industrijski uvoz EGS iz zunanjih držav na približno osem do devet odstotkov. Ta raven je precej nižja kot ona v ZDA ali v Veliki Britaniji. Hkrati se je zaščitna politika EGS začela premikati k tehničnim in davčnim oviram. Tehnične ovire najpogosteje utemeljujejo z varstvom za porabnike, davčne pa preprosto — s suverenostjo.

Kar zadeva naš industrijski uvoz iz EGS, je v njem najpomembnejši delež opreme, strojev in transportnih sredstev — torej sektorja 7 standardne mednarodne trgovinske klasifikacije. Ta sektor je v letu 1963 sestavljal 43 odstotkov vsega našega uvoza iz EGS, v letu 1967 približno 50 odstotkov in v letu 1970 — 46 odstotkov. Lahko bi torej rekli, da je samo ta sektor že približna polovica vsega našega uvoza iz EGS. Pri tem je absolutna vrednost uvoza s tega sektorja od 1963 do 1970 zrasla s 135,5 na 527,3 milijonov dolarjev, medtem ko se je udeležba EGS v vsem jugoslovanskem uvozu opreme, strojev in transportnih sredstev povzpela s 44 na 55 odstotkov. To pomeni, da smo se pri uvozu blaga, ki je naj-

pomembnejše za naš industrijski in sploh gospodarski razvoj, v tem času precej bolj kot prej oprli na EGS.

V našem izvozu v EGS pa se udeležba industrijskih izdelkov prav tako krepi. Naš industrijski izvoz, ki zajema sektorje 5—8 standardne mednarodne trgovinske klasifikacije, se je v obdobju od 1959 do 1970 povečal s 24,4 na 305,4 milijona dolarjev. V letu 1970 je sestavljal že 55 odstotkov vsega našega izvoza v EGS. Tako smo prebili »zvočni zid« petdesetih odstotkov.

Tudi med samimi industrijskimi izdelki se v tem obdobju precej naglo krepi udeležba končnih izdelkov. V obdobju 1967—1970 je na primer vrednost izvoza industrijskih polizdelkov ali izdelkov z nižjimi fazami predelave zrasla za 127 odstotkov, vrednost izvoza končnih izdelkov pa za 140 odstotkov. Leta 1970 je znašalo razmerje med končnimi industrijskimi izdelki in polizdelki približno 3 proti 4.

Najpomembnejša olajšava za jugoslovanski industrijski izvoz v EGS je obveljala julija 1971, torej v času, ki ga naš prikaz ne zajema več. Tedaj je EGS uveljavila občo shemo carinskih preferenc za industrijski izvoz dežel v razvoju. Ob navedbi te sheme so računi kazali, da utegne biti jugoslovanski delež v kontingentu 1,1 milijarde dolarjev na leto, dodeljenem vsem deželam v razvoju, zelo pomemben. Seveda je še prezgodaj, da bi mogli zanesljiveje oceniti, do kolikšne mere se takratne napovedi uresničujejo.

Z industrijsko trgovino je posredno povezana tudi industrijska kooperacija. Tu si v zvezi z EGS oglejmo predvsem dolgoročno proizvodno kooperacijo, ki je pri nas institucionalno uveljavljena od začetka leta 1968. Podatki zveznega sekretariata za gospodarstvo, ki jih bomo tu uporabili, zajemajo čas od začetka 1968 do konca avgusta 1971.

V tem času so v sekretariatu registrirali 230 pogodb o dolgoročni proizvodni kooperaciji. Takšne pogodbe morajo zajemati kooperacijsko dobo, ki traja najmanj tri leta. Kooperacija mora veljati za serijske izdelke, ki jih je mogoče vgraditi v neko tehnično-tehnološko celoto.

Med omenjenimi 230 pogodbami o dolgoročni proizvodni kooperaciji, ki so jih sklenile naše gospodarske organizacije s tujimi do konca leta 1970, jih je bilo 145 sklenjenih s partnerji iz EGS. Do konca avgusta 1971 se je njihovo število povzpelo na 165. Partnerji, ki v tem okviru sodelujejo z jugoslovanskimi podjetji, so iz tehle držav: ZR Nemčija 101, Italija 48, Francija 9, Belgija 4 in Nizozemska 3. Žal pa je skrajno težko, če ne nemogoče ugotoviti, kolikšni so doslej rezultati kooperacij. Vzrok je banalen: v Jugoslaviji ni ustanove, ki bi imela natančno evidenco o uresničevanju teh pogodb. Poznamo podatke, ki pa so tako delni, da iz njih ni mogoče sklepati na celoto. Škoda je toliko večja, ker je očitno, da se industrijska kooperacija v razvitejših gospodarstvih

čedalje bolj spreminja v glavni kanal, po katerem se pretakata sodobna tehnologija in organizacija dela.

Ob koncu lanskega julija so pretekla štiri leta, kar so bili uveljavljeni prvi predpisi o vlaganju tujega kapitala v jugoslovanske gospodarske organizacije. Po podatkih zveznega sekretariata za gospodarstvo, ki segajo tako kot oni v proizvodni kooperaciji do avgusta 1971, je bilo v tem času registriranih 36 pogodb o skupnem vlaganju kapitala v naše gospodarstvo. Od tega jih je bilo 23 sklenjenih s partnerji iz EGS. Skupna vrednost tujih naložb, zajeta v vseh pogodbah, je dosegla približno 72 milijonov dolarjev. Od tega je bilo v omenjenih 23 pogodbah, vezanih na EGS, zajetih 41,4 milijona dolarjev ali 57,5 skupne vsote.

V investicijski vsoti, zajeti v pogodbah s partnerji iz EGS, imata najpomembnejši delež ZR Nemčija in Italija — tako po številu pogodb kakor po vrednosti prispevka. Značilna pa je tudi krepka koncentracija naložb iz EGS na kovinsko, zlasti avtomobilsko industrijo, ki je ali bo vsrkala kar 82 odstotkov vsega tega dotoka.

Pri ocenjevanju razvoja, kvalitete in učinkov vlaganja kapitala iz EGS bi bilo zdaj že treba upoštevati bistvene spremembe, ki so nastale lani z ustavnimi spremembami. Čas od ustavnih sprememb dalje pa je bil izročen že omenjenim notranjim premikom v EGS in pri nas, tako da zdaj praktično še ni mogoče oceniti, ali in do kolikšne mere se je uresničilo pričakovanje o krepitvi v dotokih tujega investicijskega kapitala.

Žal nimamo na voljo popolnih podatkov o plačilni bilanci Jugoslavije z EGS. Zato se moramo zadovoljiti z ugotovitvijo o tem, kolikšen je delež EGS (in spet govorimo o prvotni, šestčlanski EGS) v naših skupnih zunanjih dolgovih. Po podatkih, ki jih je objavil NIN (Stevan Tasić, »Koliko smo dužni«, NIN, 1102/1972), so konec leta 1970 vsi jugoslovanski dolgovi tujini znašali 2.012 milijonov dolarjev. Od tega smo bili članicama EGS dolžni 1.106 milijonov dolarjev. Delež EGS v naših zunanjih dolgovih je torej ob tem času znašal 55 odstotkov. Za leto 1971 zaradi nepopolnih podatkov še ni bilo mogoče sestaviti celovite podobe.

V zvezi s širjenjem EGS bi si bilo zdaj koristno ogledati, kako utegne vplivati na razvoj gospodarskih pretokov med skupnostjo in Jugoslavijo. Analiza o tem pa bi bila na moč težavna. Vzroke težav bi lahko razdelili v dve skupini.

V prvo skupino bi lahko uvrstili tiste, kakršni veljajo za sleherno ekonomsko projekcijo v prihodnost. Vsaka taka projekcija mora v tej ali oni obliki ter do te ali one mere temeljiti na ekstrapolacijah doslej znanih trendov. Kar zadeva prihodnost EGS, pa je zaradi zapletenih razmer bodisi v njej bodisi v odnosih med njo in drugimi deli sveta na moč težko napovedovati gibanje celo najbolj temeljnih gospodarskih količin — tako zelo je razvojni tempo njenega gospodarstva odvisen od sorazmerno negotovih gospodarsko-

političnih vplivov. Nekaj podobnega, čeprav v drugačnih pojavnih oblikah, bi lahko pričakovali za prihodnost jugoslovanskega gospodarstva. Pri tem seveda mislimo na »prihodnost« nekaj let. O tem dovolj razvidno priča razpon razprav o razvojnem načrtu za obdobje 1971—1975 proti sredi leta 1972.

V drugo skupino vzrokov za težave, ki bi nujno obremenjevale analizo, pa je treba uvrstiti vse tisto, kar je v zadnjem letu ali letu in pol prejelo naziv »mednarodna monetarna kriza«. Kar se da o tem kar najkrajše reči v zvezi s predmetom, ki o njem razpravljamo, je tole: kriza zanesljivo ni samo »monetarna«, temveč sega skozi prav vse sfere družbene reprodukcije kapitalističnega — in celo ne samo kapitalističnega — sveta. Tu se je na »monetarnem« površju prelomila skorja celega načina reprodukcije — in ne samo gospodarske. Kaže, da se v tem procesu, ki še daleč ni samo navadna mednarodna redistribucija moči, izpričuje marsikakšna razvojna diskontinuiteta, o kakršnih govorita bodisi kak marksistični dialektik bodisi kak Peter Drucker. V takšnih okoliščinah pa je o kompleksnih procesih, kakršen je nadaljnji razvoj EGS, še toliko težje postavljati zanesljive napovedi.

Zaradi tega dvojega se ob vprašanju, kako utegne širjenje EGS vplivati na naše povezave z njo, omejimo na zares najpreprostejše reči ter vedé zanemarimo resnico, da nove kvantitete prej ali slej nujno prinesejo tudi nove kvalitete.

Kaj se utegne zgoditi z zunanjo trgovino? Preprosta aritmetika, zasnovana na razmerjih izvoza in uvoza v letu 1970, pove tole. Stara, šesterna EGS je vezala nase 32,9 odstotka našega izvoza ter pošiljala 39,8 našega uvoza. Nova, deseterna EGS bi po stanju iz istega leta vsrkavala približno 40 odstotkov našega izvoza in dobavljala nekako 57 odstotkov našega uvoza. Seveda moramo pri tem upoštevati vse omejenosti tako preprostih seštevков. Enako preprosto bi seveda lahko izračunali tudi deleže nove, desetčlanske EGS pri naših kreditih iz tujine, pri industrijski kooperaciji, pri vlaganju kapitala, pri turizmu, pri naših delavcih na tujem in tako naprej. Skoraj pri vseh teh količinah bi prišli do deležev EGS, ki bi se gibali nad tremi četrtinami ustreznih celot.

Naše gospodarstvo praktično najbolj zanima, kaj utegne doleteti izvoz.

Štiri države, ki so 22. januarja letos podpisale pristopne spozume z EGS, so z nekaterimi nepomembnimi izjemami sprejele obveznost, da se bodo vključile v vso gospodarsko aparaturo EGS. To pomeni, da se praktično vraščajo v že znani institucionalni sistem. Za njihove zunanje partnerje pa to pomeni, da se bodo po prehodnih obdobjih, v katerih se morajo gospodarstva novih članic vrsti v mrežo EGS, tu srečevale z enakim režimom kakor že doslej v prvotni EGS.

Kako bo to vplivalo najprej na naš kmetijski izvoz? Uvozni režim EGS se širi na dodatne štiri države. Med njimi je za nas

najpomembnejša Velika Britanija, ki je v zadnjih letih uvažala za 30 do 40 milijonov dolarjev naših kmetijskih pridelkov, zlasti mesa. Toda na drugi strani bi utegnil neugodni učinek uvoznega režima izgubiti ostrino zaradi nečesa drugega. Pričakujejo namreč, da se bodo cene kmetijskih pridelkov in živil v Britaniji zvišale za približno eno petino do eno četrtno. Spričo tega bi utegnil ostati obseg našega kmetijskega izvoza za britanski trg približno enak, kot je bil prej.

A to še ni vse. Britanski vstop v EGS bo bržkone zaostрил razmere za čezmorske izvoznike kmetijskih pridelkov, predvsem za one iz Avstralije, Nove Zelandije in Latinske Amerike. Hkrati pa bo skupaj z Britanijo prišla v EGS tudi Danska, ki je močan kmetijski izvoznik. Spričo tolikšnih vplivov in nasprotnih vplivov je torej že v sorazmerno preprostem računu zelo težko zanesljiveje sklepati, kaj se bo pravzaprav zgodilo.

Na industrijskih sektorjih se bo konkurenca znotraj EGS nedvomno zaostрила. O tem skoraj ni dvoma. Seveda pa je treba hkrati upoštevati, da se bodo skupaj z EGS razširile tudi njene carinske preference za dežele v razvoju, kjer imamo krepak delež. Tako tudi tu račun ni prav nič enostaven. Prav gotovo ni mogoče nikjer že vnaprej računati s čistimi izvoznimi plusi ali minusi.

Kaj bi na koncu takšnega prikaza lahko povzeli kot poglavitna vprašanja v odnosu EGS—Jugoslavija; kot tista, ki jim je treba posvetiti največ pozornosti?

① Na prvem mestu prav gotovo visoke negativne salde v trgovinski bilanci. Naj bo plačilna bilanca z EGS tudi dosti bolj uravnotežena kakor tregovinska; naj bo uvoz moderne tehnologije, ki neposredno razvija naše gospodarske zmogljivosti, še tako upravičen; naj je primanjkljaje z eno samo skupino (načelno) še tako mogoče izravnati s presežki v menjavi s katero drugo — navsezadnje nobeno narodno gospodarstvo ne more dalj časa prenašati stanja, v katerem krije z izvozom le 48 odstotkov uvoza. Takšno je bilo stanje na eni naših glavnih zunanjetrgovinskih tras, tisti z EGS, v letu 1970 — v letu, ki je za zadnji čas dokaj reprezentativno.

② Takoj nato bi v ta seznam gotovo lahko uvrstili izdatno, veliko premočno koncentracijo naše trgovine z EGS na ZR Nemčijo in Italijo. Geografska bližina lahko del te koncentracije utemelji, tradicionalne zveze lahko del takšne osredotočenosti razložijo; a navsezadnje si je v gospodarskih pretokih s skupnostjo, ki je močna sosedja, vendarle treba zagotoviti enakomernejši in gospodarsko varnejši raspored zvez. Zlasti sta tu zapostavljeni Francija in Britanija, pa tudi deleža Beneluksa in Danske bi lahko brez škode zrasla. Avtomatizem in posamične improvizacije, med katerimi je bilo malo usklajevanja, so nas tu zavedle predaleč.

Potem pa bi seznam lahko nadaljevali še z vrsto razmislekov, ki ne veljajo samo za razmerje med Jugoslavijo in EGS, temveč za

naše mednarodnogospodarske povezave nasploh. Naj omenimo samo dvojce teh reči.

③ Prva je — človek bi to težko imenoval drugače — odsotnost strategije. Pri tem ne gre za željo po nekakšnem državnoplanskem usmerjanju zunanjih gospodarskih pretokov, s katerimi smo vpeti v svet, marveč za potrebo po neki smotrni in sproti koordinaciji, ki bi temeljila na kibernetičnih načelih. V takšno usklajevanje bi po čisto gospodarski plati gotovo sodila sprotna presoja o kompleksni komparativni učinkovitosti posameznih vrst mednarodnih gospodarskih pretokov, v katere je naše gospodarstvo vključeno; poleg tega pa tudi presoja o komparativnih prednostih in pomanjkljivostih zvez med našim gospodarstvom in posameznimi regionalnimi integracijskimi skupinami, kakršna je na primer EGS. In nazadnje bi sodilo v takšno strategijo tudi vključevanje vseh vrst političnih premislekov, ki morajo vplivati na takšno ali drugačno ravnanje v mednarodnih gospodarskih odnosih. Bodimo si na jasnem: vse to se dogaja, toda dogaja se, tako se vsaj zdi, dosti premalo definirano, utečeno, jasno zastavljeno in učinkovito.

⑤ Druga takih reči pa je razmeroma zelo pomanjkljivo sodelovanje med organizacijami združenega dela, državno operativno (pa naj gre za delovanje navznoter ali navzven) in znanstveno raziskovalnim delom. Dokaj zgovoren izraz tako pomanjkljivega sodelovanja bi spet lahko našli v osnutku družbenega razvojnega načrta 1971—1975 in sicer v tistem delu, ki je posvečen mednarodnim gospodarskim povezavam. V njem docela prevladujejo notranje bilančne presoje. O zunanjem svetu ta osnutek govori kot o nestrukturirani celoti, o amorfni »tujini«, skratka, o »oni strani bilance«.

Kar smo pri nas v zvezi z EGS proučili, raziskali, znanstveno razčlenili in sintetizirali ter zgostili potem v predloge in akcijske impulze, žal prepogosto zbuja vtis o zaostajanju za časom, o sorazmerni ločenosti od konkretnih interesov tega narodnega gospodarstva in o razdrobljenosti, ki se oblikuje po meri zanimanja, prizadevnosti in znanja posameznih avtorjev. Zato se potem ob čisto konkretnih, operativnih vprašanjih gospodarstva ali politike, ki nastajajo v zvezi z EGS, skorajda ni mogoče opreti na že pripravljeni fond znanstvenih in raziskovalnih izsledkov, temveč je hočeš nočeš treba improvizirati. Toliko bolj pogosto in toliko bolj je treba improvizirati, kolikor nagleje in temeljiteje se takšna dejavnost razvija v EGS. In razvija se, o tem ni dvomiti.

Če bi opazovali stvari skozi optiko, naravnano na daljši čas, bi se morda navsezadnje prav to pokazalo kot glavna pomanjkljivost, ki bremeni našo stran sodelovanja z EGS.

EGS v institucionalni krizi

Ena izmed tem, ki s podpisom pogodbe o vstopu novih članic v EGS postaja čedalje bolj pereča, je vprašanje institucionalnega razvoja EGS. Zato je razumljivo da je bila to ena izmed pomembnejših tem razgovorov februarja letos med Brandtom in Pompidoujem, saj so njuna stališča v marsičem zelo različna, ter da se že zdaj med temami, ki jih bo obravnavala vrhovna konferenca šefov držav članic letos jeseni, pogosto omenjajo institucionalna vprašanja. Tudi februarско zasedanje evropskega parlamenta ni minilo brez burne razprave o institucionalnih vprašanjih; poslanec SPD Herbert Kriedemann je odkrito očital predsedniku komisije Malfattiju, da prikriva dejanski položaj komisije, ki se v resnici ni sposobna upreti težnjam, ki hočejo oslabilen njen položaj, in da nima poguma, da bi enotno odstopila in s tem javno pokazala, da je za kritični položaj odgovoren izključno svet ministrov. Razumljivo je, da se tudi jugoslovanska javnost glede na živahne politične, gospodarske in kulturne stike z deželami EGS živo zanima za dogajanja v EGS, zato menim, da ne bo odveč, če povemo nekaj več besed o tem, zakaj institucionalna vprašanja postajajo prav v zadnjem času čedalje bolj pereča.

Kot je znano, so glavne institucije skupnosti svet ministrov, komisija evropske skupnosti, evropski parlament in razsodišče. Svet je predvsem zakonodajni organ, ki je odgovoren za vsklajevanje ekonomskih politik držav članic; zato ima tudi monopol odločanja. Svet sestavljajo ministri nacionalnih vlad, ki so pristojni za obravnavana vprašanja. Sestava sveta se torej menja glede na naravo obravnavane problematike. Komisija, ki jo sporazumno imenujejo nacionalne vlade, naj bi bila »gonilna sila« skupnosti, kajti ona ima monopol nad iniciativo. Svet lahko odloča le na podlagi predloga komisije, ki ga lahko zavrne samo soglasno, vse do tedaj pa ima komisija možnost predlog spreminjati ali dopolnjevati, dokler ga svet ne sprejme s potrebno večino.

Temeljna ideja sestavljavcev rimskega sporazuma je bila: tesno in uravnoteženo sodelovanje sveta in komisije, v katerem bi komisija (kot organ, ki ni odvisen od držav in je torej kolegialni organ) delovala na podlagi monopola nad iniciativo za uveljavitev skupnih interesov, svet pa naj bi na podlagi predlogov komisije v večini zadev

odločal po pravilu kvalificirane večine. Pravilo, da svet ne more spreminjati ali zavračati predlogov komisije drugače kot soglasno, naj bi onemogočilo izigravanje skupnih interesov in dalo komisiji možnost, da v večini primerov poišče najmanjši skupni imenovalec, odločanje na podlagi pravila kvalificirane večine pa naj bi zagotovilo sposobnost odločanja in večjo pripravljenost članic za kompromisne rešitve.

Vizija sestavljavcev sporazuma je bila, da bi se institucionalna struktura razvijala vzporedno s politično ekonomskim razvojem skupnosti. O konkretni razdelitvi moči ni bilo govora, toda logični proces razvoja naj bi po mnenju številnih zahodnih politologov in pravnikov pripeljal do tega, da bi se okrepila vloga komisije in parlamenta ter zmanjšal pomen sveta. Komisija naj bi postala supernacionalni izvršni organ — evropska vlada, ki bi bila odgovorna evropskemu parlamentu. Ta ne bi bil več izvoljen posredno iz nacionalnih parlamentov, ampak neposredno na splošnih evropskih volitvah. Tako izvoljeni evropski parlament naj bi dobil resnične pristojnosti in postal zakonodajni organ skupnosti. Svet ministrov naj bi postopoma zgubljal moč odločanja in se spreminjal v zvezni senat, torej v drugi dom parlamenta, katerega glavna dolžnost bi bila skrb, da bi se spoštovali temeljni interesi držav članic. Takšna institucionalna struktura — z dvodomnim parlamentom kot zakonodajnim organom in evropsko vlado kot izvršilnim organom — bi po njihovem mnenju edino lahko zagotovila uspešen razvoj skupnosti.

V opisani smeri je tudi potekal institucionalni razvoj skupnosti do leta 1965, ko je komisija zmerom bolj postajala središče oblikovanja politike. Toda ko naj bi komisija s svojimi predlogi dosegla, da bi glede tega storili odločilni korak, je izzvala zelo hudo krizo, ki se je končala z omejitvijo politične akcije komisije in samo formalno se je ohranilo večinsko načelo odločanja. Sprejem francoskih zahtev, da mora komisija že pred dajanjem pomembnejših pobud stopiti v stik z nacionalnimi vladami prek stalnih predstavnikov držav članic pri komisiji in se o pobudah, ki se jih namerava lotiti, posvetovati z njimi, poleg tega pa tudi prepoved, da bi obveščali parlament in javnost o predlogih in načrtih komisije, preden zanje ve svet, zavira institucionalni razvoj, ki naj bi pripeljal do tesnejše povezave med komisijo in parlamentom. Odgovornost komisije pred parlamentom, ki je bila že od začetka bolj formalna kot vsebinska, je zgubila še del svoje vsebine. Ideja o komisiji, ki naj bi jo podpiral parlament, se ne ujema več s porazdelitvijo moči in komisija je pri izvrševanju svojih nalog prisiljena gojiti v prvi vrsti svoje zveze s svetom.

Luksemburški sporazum se le prilagaja trenutnim razmeram; ohranili naj bi temeljna načela, dokler jih ne bi v ugodnejših okoliščinah lahko razvijali naprej. Toda okoliščine se tudi po odhodu de Gaulla niso spremenile in če upoštevamo sedanje razmerje sil, lahko rečemo, da je ravnotežje sil med svetom in komisijo porušeno v škodo komisije, ki je, v bistvu izrinjena iz središča odločanja, pre-

vzela drugorazredno vlogo v delu skupnosti. Svet je postal skoraj izključno središče odločanja, na katerega ima komisija daleč manjši vpliv, kot pa so to bili domnevali sestavljavci rimske pogodbe.

Komisija je sicer formalno ohranila vse svoje pristojnosti, vendar pa je njena resnična vloga, razen pri odločitvah bolj ali manj tehnične narave, močno zgubila svoj pomen, kadar gre za odločanje o pomembnih vprašanjih. To se izraža v delu komisije, ki je odstopila od drznih predlogov in skuša pred dokončnim oblikovanjem pomembnejših predlogov vedno »sondirati teren« z raznimi memorandumi, studijami, priporočili ipd. Primer takega informativnega pristopa so raziskovalna, energetska, regionalna in industrijska politika. Na drugi strani pa komisija včasih začne izdelovati predloge šele, ko se o tem strinjajo na vrhu in zadolže komisijo, da konča bolj ali manj tehnične naloge na podlagi temeljnih političnih smernic, ki so jih že bili sprejeli. Primer takega dela je izdelava načrta za uresničevanje ekonomske in monetarne unije, za katero so se šefi držav sporazumeli na vrhovni konferenci decembra 1969 v Haagu. To je v bistvu odstopanje od predstavljanja splošnih interesov in od boja za prevlado skupnih interesov nad nacionalnimi, kadar obstoji nevarnost, da bi s pogumnejšimi potezami lahko povzročila krizo. Takšno delo komisije opušča vlogo »prihodnje vlade« in jo spreminja v tehnični organ, medtem ko je odločilni vpliv na razvoj skupnosti izključno v rokah nacionalnih vlad, ki menijo, da so edino one pristojne, da odločajo o nadaljnjem razvoju skupnosti.

Kar smo povedali zgoraj, kaže na to, da skupnost že dolgo preživlja latentno institucionalno krizo, ki so jo uspešno prikrivali ugodni rezultati v dobi gospodarske konjunktore in pa uresničenje carinske unije. Medtem ko je uresničenje carinske unije potekalo v glavnem na podlagi avtomatizmov, določenih ob podpisu pogodbe leta 1957, pa se je na drugi razvojni stopnji, to je na stopnji uresničevanja ekonomske in monetarne unije, skupnost znašla pred dosti težjo nalogo, kajti avtomatizmov ni več, ekonomsko vsebino odločitev pa je čedalje težje ločiti od njihove politične vsebine. Zato si lahko upravičeno postavimo vprašanje: kje so vzroki prikrite institucionalne krize, ali bo kriza pod vplivom ekonomskih in političnih razmer izbruhnila na površje in kakšen je izhod iz krize?

Menimo, da nam bistveni vzrok dokaj jasno odkriva izjava stalnega predstavnika Francije pri skupnosti od leta 1961 dalje Jeana-Marca Boegnerja, ki je ob svojem odhodu iz Bruslja v začetku februarja 1972 izjavil, »da so v Rimu s francoske strani leta 1957 prevzeli obveznosti tisti, ki jih verjetno ne bi mogli izpolniti, izpolnili pa so jih tisti, ki jih verjetno ne bi hoteli prevzeti« (AFP — 4. 2. 1972). Pričakovanja sestavljavcev rimskega sporazuma, da bo progresivni razvoj ekonomske integracije skupnosti avtomatično potegnil za seboj politične rešitve, se niso izpolnili, in institucionalni razvoj skupnosti je zastal na sredi poti razpet med institucionalnim konceptom podpisnikov rimskega sporazuma in odporom proti ta-

kemu konceptu — zoper ta koncept so nekatere vlade, ki so kasneje prišle na oblast, in sicer zlasti francoska vlada.

Kot gravitacijsko središče moči se je po letu 1965 izkristaliziral svet ministrov, ki pa ni pravi izvršilni organ niti po svoji naravi niti po svojih pristojnostih in niti po svoji odgovornosti. Svet je namreč organ, v katerem države neposredno sodelujejo pri skupnih odločitvah, sestavljajo pa ga predstavniki nacionalnih vlad, ki zastopajo predvsem stališča in interese svoje države, ne pa skupnosti. Svet torej ni homogen organ, zato po svoji naravi ne more biti izvršni organ. Svet tudi nima svobodne iniciative in akcije, kar je temeljna pristojnost pravega izvršnega organa. Tretji razlog, da svet ne more biti pravi izvršni organ skupnosti, pa je dejstvo, da nima skupne politične odgovornosti. Svet ne more biti odgovoren pred evropskim parlamentom, ker zastopa nacionalne vlade, ki pa ne morejo biti odgovorne dvema parlamentoma. Jasno je, da svet ne more biti hkrati zvezna vlada in predstavniški organ nacionalnih vlad, kajti ministri člani sveta so vezani na temelj na nacionalni, ne pa na evropski ravni, na kateri tudi ni politične strukture, ki bi lahko opravljala nadzorsko funkcijo. Nobenega dvoma ni, da ministri prihajajo v Bruselj z nacionalno legitimacijo in da se v prvi vrsti vedejo kot nacionalni ministri, ne pa kot člani organa skupnosti.

Komisija sicer na drugi strani tehnično opravlja funkcije izvršnega organa, vendar pa juridično nima moči odločanja, zlasti pri posebno pomembnih zadevah, poleg tega pa so bile še precej omejene njene možnosti iniciative. S tem ko se mora o pomembnejših iniciativah prej posvetovati z nacionalnimi vladami, ali pa celo čakati na odločitve z vrha, preden lahko začne s pripravljanjem konkretnih predlogov, je zgubila tudi precej ustvarjalne moči, kajti pri izdelavi predlogov mora nujno popuščati posebno občutljivim nacionalnim interesom in odstopati od svoje vloge borca za uveljavitev skupnih interesov nad nacionalnimi.

S tem so v bistvu močno okrnjena načela ideje integracije, ki govori o priznanju politične osebnosti Evrope nad političnimi osebnostmi posameznih držav, priznavanju interesov evropskega gospodarstva nad interesi nacionalnih gospodarstev in priznavanju evropskega prava nad nacionalnim pravom. To pa je pripeljalo do sporov na več konkretnih točkah in sicer: vprašanje pravila odločanja z večino glasov, vprašanje položaja komisije zlasti v prihodnji politični uniji in s tem povezano vprašanje načina oblikovanja evropske vlade ter vprašanje volitev in pristojnosti evropskega parlamenta. Z analizo teh zarisanih točk lahko skušamo poiskati odgovor na vprašanje, ali lahko pričakujemo, da bo institucionalna kriza izbruhnila na površje.

Kljub temu, da so monetarne težave svetovnega gospodarstva preprečile začetek uresničevanja »načrta Merner« (načrt etapnega uresničevanja ekonomske in monetarne unije), pa so si vendar vse države edine, da je treba monetarne težave čimprej rešiti in začeti

z uresničevanjem zastavljenega načrta. Ekonomska in monetarna unija pa ni samo enostavni dodatni element k carinski uniji, ampak je bistven pogoj za njeno ohranitev. Ekonomska unija je dejansko že delno politična unija, kajti gre za vzpostavitev skupne politike na raznih ekonomskih sektorjih (skupna kmetijska, industrijska, energetska, transportna, monetarna politika itd.), s čimer pa se globoko posega v suverenost držav, kar ima lahko daljnosežne posledice. Ekonomske in monetarne unije pa ne bo moč uresničiti z vrhovnimi konferencami, ampak so za to potrebni stalni, politično motivirani in legitimni organi, teh pa ni.

Svet zaradi vzrokov, ki smo jih že razložili, ne more biti pravi izvršilni organ, čeprav je v njem skoncentrirana moč odločanja. Ker pa je pravilo odločanja z večino glasov dejansko samo na papirju, saj Francija vztraja na svojem stališču, da je treba voditi, kadar gre za zelo pomembne interese, razpravo toliko časa, dokler se ne najde soglasne rešitve, bo čedalje težje priti do soglasnih odločitev, kajti pri uresničevanju ekonomske in monetarne unije gre večinoma za pomembne odločitve. Iskanje soglasnih odločitev bo še težje zaradi razširitve skupnosti, kajti mnenja in interesi bodo številnejši in bolj različni. Zaradi tega lahko pričakujemo, da bo zelo ogrožena zmogljivost odločanja. Tega so se, ko so se pogajali o vstopu novih članic, zavedali, vendar so se vsebinskim razgovorom o tem vprašanju zavestno izognili, da ne bi s tem ogrozili izida pogajanj. Vendar pa se bo po vstopu novih članic to vprašanje nujno zaostri.

Najprej lahko torej domnevamo, da se bo zaostriło nasprotje med čedalje večjo potrebo po povečanju zmogljivosti odločanja, tako zaradi uresničevanja ekonomske in monetarne unije kot zaradi kriznega položaja v svetovnem gospodarstvu, in med čedalje težavnejšim sprejemanjem soglasnih odločitev, tako zaradi večjega števila nasprotnih interesov kot zaradi čedalje kompleksnejših ekonomskih odločitev, ki bodo čedalje bolj posegale v nacionalne politične interese in državno suverenost.

Na to, kako nujno je reševati institucionalno problematiko, zelo jasno opozarja bivši predsednik komisije Franco Maria Malfatti v uvodniku »Okrepiti institucije skupnosti« (Bilten EGS, št. 12/71):

»... Dejal sem, da smo na zatonu togega bipolarizma (svet in komisija, op. pisca). Toda prav tako smo pod silo zunanjih in notranjih razmer v skupnosti na zatonu funkcionalnega in sektorskega pristopa pri izgradnji Evrope, pristopa, ki je bil objektivno upravičen v preteklosti, ki pa glede na kompleksnost problemov, s katerimi se spopadamo, postaja čedalje bolj Nesova srajca (?) (ital. Camicia di Nesso, franc. Robe de Nessus), ki ne omogoča skupnosti stvarne strategije in jo dolgoročno ovira, če že ne, da bi preživela, pa prav gotovo da bi se razvila.

Zaradi tega se je treba nujno zavedati, da mora zginiti sveta meja (v neki meri Herkulovi stebri) med ekonomiko in politiko, kajti medsebojna odvisnost sektorjev in problemov je tolikšna, da

postaja čedalje nujneje resnično in polno politično upravljanje skupnosti in da postaja neogibno, da se izdela skupna politična strategija, ki naj bi omogočila doseči v celoti politične cilje, ki v rimskem sporazumu gotovo niso zapisani zgolj zaradi gole retorike . . .«

Čeprav ne neposredno, pa vendar Malfatti tu jasno postavlja vprašanje položaja komisije, ki — ko imajo države monopol nad odločitvami — čedalje bolj postaja organ tehnične narave, ki je dolžan na podlagi že sprejetih političnih odločitev poiskati ustrezne tehnične rešitve za njihovo uresničitev. Komisija, ki naj bi v duhu rimskega sporazuma imela kot iniciator skupne politike, kot borec za uveljavitev skupnih interesov in kot varuh spoštovanja skupne zakonodaje pomembno politično vlogo, se takemu razvoju razumljivo upira in tako je samo letos predsednik Malfatti že nekajkrat izjavil v javnosti, da se komisija ne namerava sprijazniti z vlogo tehničnega organa. Komisija se zaveda, da uresničitev ekonomske in monetarne unije zahteva izboljšano institucionalno strukturo in da je glede na svetovno monetarno krizo in gospodarsko recesijo zdaj, ko še ni druge institucije, ki bi se bila sposobna razviti v evropsko vlado, ugoden trenutek, da si izbori svoje mesto; krizne razmere namreč vedno bolj narekujejo skupne akcije, ki pa ne morejo biti hitre in učinkovite brez skupnega izvršnega organa z ustreznimi pristojnostmi.

Komisija in parlament sta si sicer 1970 z luksemburškim sporazumom izborila nekaj točk v svojo korist. S sporazumom je bila po dolgoletnih razpravah sprejeta zahteva komisije po lastnih finančnih virih skupnosti. Ko bo potekel prejšnji režim, se bodo v proračun skupnosti od leta 1975 naprej stekale vse carine in prelevmani ter del davka na dodano vrednost. Proračun bo po določenem postopku, v katerem bosta sodelovala tako komisija (priprava prvega osnutka) kot svet (dokončni predlog proračuna), dokončno potrjeval parlament. S tem bo parlament dobil prve resnične pristojnosti, komisija pa učinkovito sredstvo za vodenje skupnih politik.

Kot drugo torej lahko domnevamo, da se bo komisija glede na razširitev skupnosti, na pristop k uresničevanju ekonomske in monetarne unije ter glede na krizno situacijo v svetovnem gospodarstvu določneje borila za uveljavitev svoje vloge, saj se hoče razviti v središče oblikovanja skupne politike, kot se je razvijala do leta 1965 pod vodstvom dr. Hallsteina. Logična posledica tega bi bila zaostritov notranjih odnosov in sicer predvsem med komisijo in nekaterimi nacionalnimi vladami.

Toda kakšne so resnične možnosti komisije, da uspe s svojimi prizadevanji? Najprej moramo ugotoviti, da predvsem francoska vlada uspešno dosledno zavrača poskuse komisije, da bi na politični sceni nastopala kot predstavnik vseh držav skupnosti. Dalje, vodilni francoski politiki, predvsem pa predsednik Pompidou, popolnoma nedvomno zavračajo idejo, da bi se komisija razvila v evropsko vlado, kajti pot do evropske vlade po njihovem nikakor ne pelje skoz tehnične organe, kot je bruseljska komisija, ampak »lahko evropska

vlada izvira samo iz nacionalnih vlad (ki bi se združile zaradi sprejemanja odločitev, veljavnih za vse . . . Šele ko bo obstojala resnična evropska vlada, bo potreben tudi resnični evropski parlament . . . » (Pompidou, tiskovna konferenca 21. 1. 1971). Na drugi strani lahko ugotovimo, da komisija nima ustrezne legitimacije, da bi se lahko temu uspešno uprla. Predvsem politične unije ne bo mogoče ustanoviti na podlagi rimskega sporazuma in je zato vprašanje institucij politične linije še popolnoma odprto, poleg tega pa člane komisije imenujejo sporazumno vlade držav članic, kar gotovo ne zagotavlja članom komisije, da bodo absolutno neodvisni od nacionalnih vlad. Komisija nima legitimacije, ki bi ji jo dal evropski parlament, kateremu je sicer formalno odgovorna. Trdna odločenost francoske vlade, da se upre vsakemu poskusu preobrazbe komisije v evropsko vlado in dejstvo, da komisija nima ustrezne legitimacije, kažeta na to, da so možnosti komisije na uspeh neznatne.

Vprašanje položaja komisije je v neki meri povezano tudi z vprašanjem neposrednih volitev evropskega parlamenta, kateremu bi dale neposredne volitve res pravo evropsko naravo, posredno pa bi tudi povečale politično »težo« komisije, še zlasti, če bi člane komisije imenoval neposredno izvoljeni evropski parlament, kar bi članom komisije zagotovilo resnično neodvisnost od nacionalnih vlad.

V sedANJI skupnosti je odločni nasprotnik neposrednih volitev edino Francija, ki sodi, da sicer druge članice lahko izvolijo svoje poslance, kakor želijo, vendar tudi neposredno izvoljeni predstavniki narave parlamenta v bistvu ne bodo spremenili, dokler se ne bodo spremenile njegove pristojnosti. To sicer večidel drži, vendar pa bi to kljub vsemu le imelo nekatere posledice, kajti neposredno izvoljeni evropski predstavniki bi dobili neposredni stik z volivci, pred katere bi morali prihajati z evropskimi temami, kar bi imelo gotovo močan vpliv na močnejše prodiranje evropske misli med široko javnostjo. Tudi politične stranke bi morale pripraviti evropske politične programe. Gotovo bi prišlo tudi do sklepanja koalicij med sorodnimi strankami v različnih državah. Torej odločitev posameznih držav, da izvedejo neposredne volitve v evropski parlament, le ne bi ostala čisto brez posledic. Ker se v nekaterih državah, zlasti v Zvezni republiki Nemčiji, čedalje resneje pripravljajo na izvedbo neposrednih volitev, lahko pričakujemo zaostritev notranjih odnosov tudi na tem področju.

Nasprotje med potrebo po večji zmožnosti odločanja na eni ter med večjo težavnostjo procesa sprejemanja odločitev na drugi strani, nasprotje med težnjami komisije po krepitvi svoje vloge in med težnjami držav po ohranitvi monopola odločanja ter končno nasprotje med francosko vlado na eni ter med parlamentom, komisijo in večino drugih vlad na drugi strani glede neposrednih volitev parlamenta in povečanja njegovih pristojnosti, vse to kaže na skoraj neizbežno zaostritev institucionalne krize skupnosti, pri čemer ni izključeno, da bo kriza izbruhnila na površje, kar pa je precej odvisno od tega,

kakšna stališča bo do teh vprašanj zavzela vrhovna konferenca šefov držav članic letos jeseni.

Ostane torej samo še vprašanje, ali lahko domnevamo, kakšen bo izhod iz krize. Kot smo videli, se pričakovanja sestavljavcev rimskega sporazuma, da bodo z napredovanjem integracije ekonomske odločitve čedalje močnejše vplivale na politične odločitve in v neki meri vnaprej določale njihovo vsebino, niso uresničila. Lahko bi prej rekli, da se dogaja narobe, kajti nacionalne vlade so se uprle temu, da bi »tehnokracija iz Bruslja« čedalje močnejše posegala v njihovo suverenost. Monopol odločanja pa omogoča državam, da v imenu zaščite nacionalnih političnih interesov posredno ali neposredno posegajo v ekonomske odločitve skupnosti. Zatorej lahko sklepamo, da ideja o avtomatični razvojni preobrazbi komisije v evropsko vlado ter sveta ministrov v senat v okviru evropskega parlamenta, ki bi bil dvodomen in v katerega bi bili poslanci izvoljeni neposredno na splošnih evropskih volitvah, nima možnosti za uspeh, kar nam potrjuje tudi izjava nemškega zunanjega ministra Scheela januarja 1971 v Baden-Württembergu: »... Dogmatični spor — supernacionalne institucije ali ne — je za dolgo časa blokiral politično sodelovanje. Zdaj smo izbrali rešitev, katere končni cilj je politična unija, vendar smo se v prvi razvojni stopnji odpovedali supernacionalnim institucijam...«

Institucionalni razvoj torej ne bo potekal prek nekih supernacionalnih institucij, ustanovljenih na podlagi neke vnaprej zamišljene in teoretično utemeljene sheme, ampak bo potekal po pragmatični poti. Preden pa naj bi si ustvarili predstavo, kakšen naj bi bil izhod iz krize, se moramo približe seznaniti s francoskimi stališči, ki imajo na institucionalni razvoj evropske skupnosti izredno močan vpliv.

Predvsem Francozi vztrajajo na tem, da niti v rimskem sporazumu niti v sporočilu vrhovne konference v Haagu leta 1969 ni zaslediti nikjer nekega konkretnega institucionalnega koncepta o politični uniji. Čeprav lahko iz besedila rimskega sporazuma razberemo tudi daljnosežne politične posledice, je popolnoma zgrešeno pričakovati, da bo politično Evropo leta 1980 mogoče zgraditi na shemah iz leta 1950, ko je bilo združevanje Evrope pravzaprav ameriško delo (plan Marshall) in je bila Evropa vse prej kot evropska.

Evropsko gospodarstvo se je razvilo in države so se osamosvojile, zato so veliko manj pripravljene prepuščati svojo suverenost supernacionalnim institucijam, kot pa so to bile leta 1950 ali 1957. Nikjer ni rečeno, da iz rimskega sporazuma izhaja, da bi se morala komisija razviti v evropsko vlado, čeprav ni izključeno, da so nekateri podpisniki to imeli v mislih. Rimski sporazum je bil namreč sklenjen, da bi nastala ekonomska skupnost, in zgrešeno je misliti, da je institucionalni mehanizem ekonomske skupnosti moč avtomatično aplicirati tudi na politično skupnost, še zlasti, ker komisija že zaradi svoje sestave nima legitimacije za neposredno politično odgovornost pred narodi in je organ bolj tehnokratske narave kot politične.

Zatorej je treba preprečiti vsak poskus, da bi se obstoječe institucije preobrazile v supernacionalne in vsak poskus, da bi se med parlamentom in komisijo vzpostavila razmerja po supernacionalni shemi, kolikor ne želijo povzročiti novih napetosti in pripeljati ves razvoj evropske skupnosti v slepo ulico. Neki teoretični evropski interes, ki bi stal nasproti različnim nacionalnim interesom in za katerega bi se morala komisija boriti, je prazen up, kajti je samo tisti evropski interes, ki zajema vse nacionalne interese. Ideja, da bi se morali nacionalni interesi ukloniti nekemu abstraktnemu evropskemu interesu, je zelo škodljiva in nevarna, zato je treba izključiti mehanizme prisile.

Tisti, ki zagovarjajo ohranitev pravila odločanja z večino glasov, zamenjujejo supernacionalno odločitev s skupno odločitvijo. Skupna odločitev ni v tem, da jo vzamejo državam in sprejmejo supernacionalno odločitev z večino glasov, ampak je odločitev, ki se jo države obvežejo sprejeti soglasno na podlagi začetne skupne politične volje. Šele za take rešitve, ki so sprejemljive za vse, lahko države sprejemajo odgovornost tudi pred svojim narodom. Če pa bi se morala v zelo pomembnih odločitvah podrediti večini, se lahko znajde v okoliščinah, ko mora prelomiti zvezo, s čimer pa bi se zrušila tudi stavba evropske skupnosti; zato ni druge rešitve, kot da se pomembne odločitve sprejmejo soglasno.

Proti supernacionalnemu konceptu je tudi Velika Britanija, ki svoje suverenosti ni pripravljena prepustiti supernacionalnim institucijam, zato vsaj v bližnji prihodnosti ni mogoče misliti na drugačen institucionalni razvoj. Izogibati se je treba teoretičnih rešitev institucionalnih vprašanj, ampak bo treba še nekaj časa živeti s tem, kar je, na podlagi praktičnih spoznanj inkušenj pa bo treba poiskati praktične rešitve.

Razširjena skupnost bo torej lahko samo skupnost suverenih držav, ki bodo v svoji nacionalni različnosti združene v svojih bistvenih nacionalnih interesih; te bodo upoštevali v skupnih odločitvah, za katere bodo države odgovorne pred svojimi narodi. »Evropska vlada lahko izhaja samo iz zveze nacionalnih vlad, ki se združijo zaradi sprejemanja odločitev, veljavnih za vse...« (Pompidou, 21. 1. 1971). Iz tega torej sledi, da je samo svet ministrov organ, iz katerega se lahko razvija evropska izvršna oblast. Začetna etapa k politični uniji, tako menimo, je politični komite, poleg tega pa bi bilo treba tudi razmisliti o možnosti institucionalizacije konference šefov držav ali vlad, katerih vsebina že zdaj presega okvir skupnosti in zajema področja, ki jih sedanja skupnost ne vključuje. Samo tako pragmatično se lahko — če upoštevamo raznovrstnost evropskega duha in različna ravnotežja moči v različnih deželah — evropska skupnost razvija v evropsko konfederacijo. Tak razvoj pa je treba pospešiti:

- s točnim definiranjem konfederalnih zadev;
- z intenzifikacijo sodelovanja pri nekonfederalnih zadevah (npr. pri zunanji politiki);

— z ustanovitvijo ministrstev za evropske zadeve, ki naj bi na začetku v nacionalnih vladah bili bolj iniciativni in koordinativni kot pa oblastveni organ;

— s poglobljeno študijo pogojev za izvrševanje mandata evropskih poslancev. Parlament bi lahko postal tudi dvodomen tako, da bi en dom sestavljali poslanci, izvoljeni iz nacionalnih parlamentov kot do zdaj, drugi dom pa poslanci izvoljeni na neposrednih evropskih volitvah. Tak parlament naj bi sčasoma dobil zakonodajno oblast, vendar bi nacionalni parlamenti imeli pravico dati veto na predlog konfederalnega zakona, s čimer bi se zagotovila konfederalna narava skupnosti;

— z definiranjem skupne doktrine pomoči tretjim deželam in z vključitvijo te problematike med konfederalne zadeve.

Institucionalna prihodnost Evrope je odvisna od politične volje vsake izmed držav članic, nove institucije pa bodo morale rabiti za izražanje skupne politične volje, ni pa mogoče, da bi jo same ustvarjale.

Na podlagi zgoraj opisanih najbolj značilnih francoskih stališč, ki bodo verjetno v Veliki Britaniji našla svojega zaveznika, in na podlagi analize glavnih konfliktnih točk lahko domnevamo, da bo institucionalni razvoj skupnosti potekal v tej smeri:

— pristojnosti komisije naj bi ostale omejene na področja, ki so bila dogovorjena z rimskim sporazumom, medtem ko bodo odločitve in iniciative, ki niso v določenih rimskega sporazuma, dosledno ločene od pristojnosti komisije, ki se bo morala strogo držati odločitev sveta. Komisija naj bi se torej razvijala v evropski sekretariat, torej v organ tehnične narave, ne pa v neke vrste evropsko vlado. Pričakovati je, da se bo komisija takemu razvoju močno upirala, vendar pa za učinkovit odpor nima posebno učinkovitih sredstev. Poleg tega da nima ustrezne legitimacije, tudi ne more računati na to, da bi s pomočjo nekaterih držav uspela prisiliti ostale v resne strukturalne koncesije. Poskus, da bi postala središče zbiranja sil za evropsko federacijo s supernacionalnimi institucijami ali pa, da bi zbiral zaveznike zunaj institucionalnega sistema, je skoraj nemogoč, ker bi resno izzival nekatere države, kar bi skoraj neizbežno povzročilo hudo politično krizo skupnosti. Razmerje sil pa še zdaleč ni takšno, da bi komisija to lahko tvegala, še zlasti, ker imajo nacionalne vlade v rokah močno orožje, to je imenovanje članov komisije;

— napredovanje integracije vse bolj nujno zahteva izboljšanje institucionalne strukture, zato lahko pričakujemo, da bo prišlo v bližnji prihodnosti do izkristalizacije idej o načinu oblikovanja evropske vlade, ki bo v tej ali oni obliki sestavljena iz predstavnikov nacionalnih vlad. Pot do evropske vlade, na katero bo treba, kot vse kaže, še dolgo čakati, pelje torej prek sveta ministrov, ne pa prek komisije. Takšna vlada bo bolj podaljšek nacionalnih središč odločanja kot pa skupno središče odločanja, ki bi bilo nad nacionalnimi središči. Komisija bo tako dokončno izrinjena iz neposrednih središč odločanja, kar

bo pomenilo tudi dokončno zmago »politične birokracije« sveta nad »tehnokracijo« komisije;

— kljub nekaterim povečanim pristojnostim parlamenta (npr. glede nadzora nad uporabo lastnih finančnih virov skupnosti) je težko pričakovati, da bo prišlo do splošnih neposrednih evropskih volitev, lahko pa pričakujemo, da bo parlament postal evropski v pravem pomenu besede šele, ko bo rešeno vprašanje ustanovitve politične unije in s tem povezano vprašanje načina oblikovanja evropske vlade.

Upam, da sem s tem razmeroma kratkim pregledom uspel dovolj jasno opozoriti na ključne institucionalne probleme skupnosti, katerih reševanje bo treba v prihodnjih letih pazljivo spremljati, kajti skoraj gotovo bodo prihodnja leta odločilna ne samo za institucionalni razvoj skupnosti, ampak tudi za smer in uspeh procesa evropske integracije ter za njegove daljnosežne posledice.

Mojca Drčar-Murko

Načrt novih mednarodnih odnosov

Srečanje najvišjih predstavnikov Sovjetske zveze in ZDA v Moskvi od 22. do 28. maja 1972 je pritegnilo pozornost svetovne politične javnosti, kot le malokateri dogodek. Neposredno, konkretno ozadje sestanka na vrhu, zlasti v zvezi z vietnamsko vojno, je opredeljevalo pisanje o dolgoročnejših smotrih in ponujalo tudi komponente za sklepanje o »zapuščanju zaveznikov«, o novi politiki med velikimi silami, ki bi temeljila izključno na njihovih bistvenih interesih (nekaka Realpolitik za 70-leta), o novi Jalti in podobno.

Z odmikom časa neposredno ozadje preneha biti odločujoči dejavnik, ko ocenjujemo srečanje, zato pa preostaja več možnosti za analizo povodov, ki so omogočili vrhunski sestanek prav tedaj in ne kdaj drugič, vsebinskih impulzov, ki so dali prav take izide in ne drugačne, ter pojavnih oblik srečanja z govori, zdravicami, protokolarno spremljavo, skratka z ozračjem vred. Hkrati je mogoče skozi optiko splošnosti preveriti tudi konkretnosti, za katere je bilo že med daljšimi pripravami na vrhunsko srečanje videti, da je od njih odvisno samo srečanje in tudi njegov potek.

S pridržkom, da so bila pogajanja tajna in da smo, kar zadeva delovno vsebino srečanja, navezani izključno na njegovo zunanjo podobo — na tekste sporazumov in izjave — želim obnoviti moskovski vrh tako, da iščem neposredne vezi s tistimi mednarodno-politič-

nimi programi obeh dežel, ki so začrtali temelje njunih politik za 70-ta leta. Moj namen je torej ugotoviti: 1. širše, objektivne zakonitosti vrhunskega srečanja v letu 1972, glede na velike premike v mednarodnem življenju, 2. doslednost protagonistov tega srečanja v izvajanju programskih načel.

Ko govorim o programih, mislim na Nixonovo poročilo kongresu z naslovom Zunanja politika za 70-ta leta — Nova strategija miru z dne 18. februarja 1970 in referat Brežnjeva na 24. kongresu KP Sovjetske zveze 30. marca 1971.

Politika za 70-ta leta

Skupne značilnosti dveh poročil:

Nixonovo

1. Mir zahteva trajno strukturo mednarodnih odnosov, ki lahko prepreči ali odstrani vzroke vojne.
2. Mir zahteva moč. Hkrati je naša moč pomembna samo v razmerju z močjo drugih.
3. Pričakujemo, da se bo razvilo zrelo partnerstvo, ki naj odseva življenjskost in neodvisnost zahodnih evropskih narodov.
4. Mir zahteva voljo, da se pogajamo. V sodelovanju z zavezniki bomo iskali tista področja, kjer se lahko sporazumemo med seboj in z drugimi, da bi pomirili spore in prerasli rivalstva.
5. Boj za mir pomeni tako trdnost, v okviru katere bodo spoštovane pravice slehernega

Brežnjeva

1. Naše načelno stališče do kapitalističnih držav je v tem, da ... z državami, ki to žele, sodelujemo v utrjevanju miru in so pri tem odnosi s temi državami kar najbolj stabilni.
2. Izpolnili smo vojaško organizacijo Varšavske zveze. Oborožene sile zavezniških držav so na visoki ravni bojne pripravljenosti in so sposobne zagotoviti miroljubno delo bratskih narodov.
3. Vsestransko politično sodelovanje socialističnih dežel postaja vse bolj pristno in aktivno. Postavljamo si skupne cilje in jih skušamo skupno izvajati.
4. V naši politiki je bil odločen odpor zoper agresijo vedno povezan s konstruktivno politiko uvajanja zrelih mednarodnih problemov in vzdrževanja normalnih, kjer pa razmere dovoljujejo, tudi dobrih odnosov z državami, ki sodijo v različne družbene sisteme.
5. Prva naloga v boju za mir ... nenehno nasprotovati agresiji in mednarodni samovolji ...

naroda: pravice do nacionalne neodvisnosti, do samoodločbe, pravico biti varen pred grožnjami.

6. Varnost naj ne temelji zgolj na lastni moči, temveč tudi na združenih naporih, ki bi omogočili večjo varnost s pomočjo nadzora nad oboroževanjem.

7. Vsak sodoben narod mora opredeliti svoje interese še posebej glede na interese drugih.

8. Ta obveznost je še posebej velika za jedrske države, od katerih bi utegnili biti odvisna prihodnost človeštva.

Odpoved uporabi sile in grožnje ob reševanju spornih vprašanj mora postati pravilo mednarodnega življenja.

6. Aktivirati boj za prenehanje tekme v oboroževanju.

7. Izkušstvo 25 let omogoča bolj realističen pristop k oceni težav, ki se pojavljajo... v vzpostavljanju novega, socialističnega tipa meddržavnih odnosov.

8. Zavzemamo se za jedrsko razorožitev vseh držav, ki imajo jedrsko orožje.

Iz dolgoročnih usmeritev v obeh tekstih je med drugim razvidno, da

a) sta še naprej prepričani v zmagovitost svojega sistema družbenih odnosov, vendar priznavata spremembe v naravi mednarodnih odnosov in v naravi idejnega nasprotnika (ZDA to storijo v obliki priznanja splošnega napredka, Sovjetska zveza spremembe pripiše predvsem delovanju združenih socialističnih dežel),

b) zagovarjata načelo miroljubnega sožitja (Sovjetska zveza eksplicitno, ZDA s formulacijo o korelativnosti interesov držav v sodobnem svetu),

c) težita k dogovornemu odstranjevanju vzrokov za vojno,

d) vsaka zase trdita, da bosta v prihodnje branili, kot doslej, samo pravične interese in se zelo podobno odrekata ozemeljskim zahtevam,

e) zagotovitev miru vidita v ustavljanju oboroževalne tekme,

f) velikim, in še posebej jedrskim silam pripisujeta zaradi njihove moči posebno odgovornost (v tem je zlasti jasna ameriška formulacija, sovjetska je še podrejena vlogi idejne voditeljice socialističnih držav).

Tudi razlike v pristopu k proučevanju in izvajanju mednarodnih odnosov so zanimive, če proučujemo razvoj, ki je pripeljal do morskovega vrha.

1. ZDA bodo sodelovale v obrambi in razvoju zaveznikov in prijateljev, toda Amerika ne more in ne bo naredila vseh načrtov, oblikovala vseh programov, izvedla vseh sklepov in branila vseh svobodnih narodov.
2. Načela za naše odnose s Kitajsko so podobna tistim, ki določajo našo politiko do Sovjetske zveze. Ključ za naše odnose bi bila taka dejanja, pri katerih vsaka stran upošteva interese druge in njenih zaveznikov.
1. KP SZ je štela in šteje za svojo internacionalno dolžnost, da maksimalno prispeva k nadaljni rasti moči svetovnega socialističnega sistema. KP SZ ne bo žal sredstev za uresničenje tega vzvišenega cilja.
2. Ne bomo se odrekli nacionalnim interesom sovjetske države. KP SZ se bo tudi v prihodnje neutrudno borila za kompaktnost socialističnih držav in svetovnega komunističnega gibanja na temelju marksizma — leninizma.

Stališče ZDA pod 1. je znano tudi z imenom Nixonova ali Guamska doktrina in prinaša bistveno spremembo v odnosu ZDA do preostalega sveta. V taki obliki so guamsko doktrino ocenjevali kot nekakšen umik, kot poskus bega v izolacionizem, v praktičnem pogledu pa je nosila še posebno sporočilo zaradi kraja, kjer je bila razglašena. Guam je nedvomno pokazal na voljo predsednika, ki je svojo volivno kampanjo naslonil na geslo o nujnosti nekaterih sprememb v ameriški zunanji politiki, tudi v zvezi z vietnamsko vojno. Tedaj je doktrina pomenila tudi priznanje, da je bila ideja, ki je bila značilna za Kennedyjevo inauguralno poslanico, zmotna. V njej je bila ameriška pomoč »narodom, ki se borijo za svobodo« (izraz nikakor ne gre razumeti kot pomoč narodnoosvobodilnim gibanjem na splošno, ampak kvečjemu narobe) zastavljena izrazito ekspanzivno, ne glede na morebitne posledice.

Nixonova napoved, da bodo revalorizirali pomoč zaveznikom in prijateljskim državam, se tako bije z jasnim stališčem v referatu Brežnjeva o dajanju bratske pomoči kot izpolnjevanju internacionalistične dolžnosti, če bi bil ogrožen socializem. Zdi pa se, da je razlika med dvema teoretičnima opredelitvama vendarle manjša, kot je videti. Predsednik Nixon je v izvajanju guamske teze v vietnamskem primeru storil velike koncesije prejšnji ideji: kljub temu, da je revaloriziral pomen Vietnama, vendarle ni končal vojne, ampak spreminjal le način vodenja vojne. Nekaj več dokazov za previdnejše izbiranje aktivnosti je morda primer pakistanske državljanske vojne in spopada z Indijo.

Najbolj bistvena razlika, ki izhaja iz obeh dokumentov, pa je nedvomno odnos do Kitajske. S tem, ko ji je Nixon že v letu 1970 namenil vlogo velike države, s katero je pač treba najti modus

vivendi, jo je bistveno drugače opredelil kot Brežnjev v svojem referatu. Ta le ne, da ni omenil možnosti kakega razpršenega vplivanja na svetovno politiko, ampak je v zvezi s Kitajsko celo izrečno vztrajal na enotnosti tabora z vodilno vlogo Sovjetske zveze.

Da sta se pojavili v dveh državah, siceršnjih idejnih nasprotnicah, po dolgoročnih usmeritvah podobni tezi, ki govorita, kako nujna je sprememba dotedanjih mednarodnih odnosov — to dejstvo priča o nedvomni preobrazbi dveh velikih držav, od katerih je ena izrazito industrijska, druga pa k temu teži in je pripravljena vsrkati dosežke od drugod. Zato ni mogoče govoriti zgolj o osebni, enkratni in neponovljivi vlogi osebnosti v spreminjanju mednarodnih odnosov. Za Brežnjeva in za Nixona velja, da sta se znašla v takih družbenopolitičnih in gospodarskih razmerah, ki so same napeljevale na preoblikovanje mednarodne politike. Konkretna politične razmere so sicer tudi imele možnost vplivanja, vendar je bil trend novega vendarle posledica daljšega kompleksnega spreminjanja razmer znotraj obeh držav, med njima in s tretjimi. Med dejavnike preobrazbe ne štejemo zgolj ravnotežja moči, čeprav je bil eden izmed bistvenih elementov za osebnostno odločanje in tudi najbolj prepričljivi argument v premagovanju notranjih odporov: mednje štejemo napredek v izobrazbi in znanju širših množic, napredovanje razumništva, večje, a hkrati z naravo sodobnega orožja uravnoteženo vplivanje vojaških krogov, naravno težnjo k napredku v industrijskih deželah in v tej zvezi *racionalizacijo* nacionalnih ciljev velikih držav in življenjsko potrebo diverzificiranega ekonomskega sodelovanja. Nekateri izmed teh elementov so pomembnejši za Sovjetsko zvezo (zlasti ekonomski, kar je potrdil tudi moskovski vrh), toda v celoti so notranje pobude za nove mednarodne odnose dokaj enakomerno razporejene.

Sodim zato, da sta teoretični programski podlagi za nove mednarodne odnose rezultat širših premikov v družbenopolitični sferi obeh držav, pa tudi sprememb v svetu sploh. Temeljita tudi na izkustvih konfrontacije svojega časa v 50-tih in 60-tih letih, ki imata obe značilnosti (od l. 1945 do srečanja Eisenhower—Hruščov v l. 1959, od tedaj naprej, kar v letu 1972 pomeni, da so predstavniki dveh velikih sil že sposobni programirati skupno bistvo novih mednarodnih odnosov.

Nova diplomacija ali nova izdaja stare?

Dokumenti, ki jih je dalo moskovsko srečanje, zlasti še deklaracija o temeljnih odnosov, dajejo toliko novosti, da je utemeljeno govoriti o spremembah in celo o novi diplomaciji. Stara diplomacija, ki jo označuje vojaško merjenje sil med državami, ki si v skladu s to močjo delijo vplivna področja, teži, da bi se vsi odnosi urejali z vidika moči. Naravne notranje težnje po napredku so podrejene višjim ciljem vladanja v mednarodnih odnosih, pri čemer so načeloma manjše skupine ljudi predmet dogovarjanja velikih. Za staro

diplomacijo je še značilno, da je sinteza nasprotujočih silnic nacionalnih interesov, ne da bi upoštevala morebitne skupne interese globalnega pomena. Stara diplomacija potrebuje torej nekakšno konserviranje stanja, ki ga ureja ob delitvah vplivnih področij, potrebuje majhne in šibke, ki nujno iščejo varnosti v tem, da se podrejuje velikim. Temelj ravnotežja med najbolj vplivnimi dejavniki stare diplomacije je njihova moč, pa tudi vsi drugi elementi, s katerimi vpliva na majhne narode in države. Idejna nasprotja med vodilnimi kot dejavnik opredeljevanja za tretje so značilnost zadnje dobe stare diplomacije, pred tem pa so idejna nasprotja dokaj dobro zamenjavali egoistični nacionalni interesi velikih držav.

Taka diplomacija in taki mednarodni odnosi so veljali vse do moskovskega vrha, ko sta se jim najvplivnejša dejavnika stare diplomacije slovesno odrekla. Poglavitne novosti so v pristopu k mednarodnim odnosom: izključnost nekaterih dejavnikov zamenjuje z nekako planetarno vizijo mednarodnih odnosov, kjer so velike skupine ljudi v svojih pravicah in dolžnostih izenačene z majhnimi, nadalje govori o napredku, domneva, da se bodo vsem izboljšale življenjske razmere. Bistvo stare politike (moč, ne glede če ovira notranji napredek) je spremenjeno in zahteva napredek ne glede na to, če ne daje moči. Tak pristop k mednarodnim odnosom nekako izenačuje cilje nacionalne in mednarodne politike, oziroma v neki viziji za prihodnost obeta, da bo notranja politika hkrati tudi zunanja politika neke dežele.

Ne glede, kakšne so bile neposredne pobude za tako preoblikovanje pravil diplomacije, jih je vredno razumeti kot velik korak, ki ga je v veliki meri spodbudila narava napredka in raven človekovega znanja. Kljub temu namreč, da je mogoče znanje izrabljati v dokazovanje premoči nad drugimi civilizacijami, sta vendar znanje in napredek tako univerzalna v svoji vsebini, da na določeni ravni vplivata tudi na neposredne ustvarjalce politike neke dežele. Amerika je doživela tako notranjo preobrazbo s posledicami vietnamske vojne, ko se je hkrati zaostroval generacijski spopad (ki pa je tudi posledica soočanja starega in novega), Sovjetska zveza pa, ko je spoznala, da je zaradi moči bistveno zaostala v tehnologiji in v zagotavljanju vedno boljših življenjskih razmer vsem ljudem.

Model novih mednarodnih odnosov, ki ga daje moskovski dokument ni sam na sebi darežljiv, ampak predvsem zaradi lastnih potreb ponuja model vzajemnega vplivanja različnih družb in vsega, kar je najboljšega v njih. Pomembna pa je domneva, da prepletanje vplivov ni zgolj v korist majhnih, ampak tudi velikih. Načrt mednarodnih odnosov, ki črpajo najboljše iz različnih družb v skupno korist, naj bi hkrati zamenjal klasična nasprotja med državami.

Primerjava dolgoročnih usmeritev mednarodne politike ZDA in Sovjetske zveze (iz omenjenih poročil) z deklaracijo o temeljnih načelih odnosov med obema državama, podpisano 29. maja 1972 v Moskvi:

Skladno

1. Sodita, da so v jedrski dobi edina možnost načela mirnega sožitja.¹
2. Prvi pogoj za veljavo in krepitev miroljubnih odnosov med Sovjetsko zvezo in ZDA je priznanje potrebe o varnosti na obeh straneh, temelječih na načelu enakopravnosti in odrekanja uporabi sile ali grožnji s silo.
3. Sovjetska zveza in ZDA imata posebno odgovornost storiti vse kar je v njihovi moči, da se ne bi nadaljevali spori in situacije,² ki bi lahko povečale mednarodno napetost.
4. Razširili bodo pravno podlago svojih vzajemnih odnosov.
5. Prizadevali si bodo za omejitve oboroževanja.
6. Zavzemajo se za splošno in popolno razorožitev.

7. Za sodelovanje na področju znanosti in tehnologije.
8. Razvoj sovjetsko-ameriških odnosov ni obrnjen proti tretjim državam in njihovim interesom.
9. Ta načela ne vplivajo na obveznosti, ki sta jih obe državi prevzeli že poprej.

Deloma v skladu

1. Sovjetska zveza in ZDA bosta vzdržni v svojih mednarodnih odnosih in bosta pripravljeni mirno reševati nasprotja.
2. Razlike v ideologiji in v družbenih sistemih obeh držav niso ovira za dvostranski razvoj normalnih odnosov, temelječih na načelih suverenosti, enakopravnosti, nevmešavanja v notranje zadeve in vzajemnih koristi.

Načela z naslovom »Deloma skladno« so posebej odskočila od podlage, ki jo je dal referat Brežnjeva na 24. kongresu. Opredelitev »Agresivni politiki ZDA postavlja Sovjetska zveza nasproti politiko miroljubnega sodelovanja« je namreč še vedno dokončna in ne dopušča dvoma o naravi mednarodne politike nasprotnika ter zato tudi ni logično pričakovati vzdržnosti sovjetske politike, če je ameriška v resnici zgolj in povsod agresivna. Toda če je v referatu še neka nelogičnost, skupno sporočilo iz Moskve ne dopušča nobenega dvoma: obe državi sta v dobro skupnih interesov pripravljeni biti vzdržni druga do druge (opredelitev *narave* politike zgubi pravi pomen oziroma se podredi pomembnejšemu).

Enako se opredelitev idejnih razlik le deloma ujema z idejno ostrino v referatu Brežnjeva, kjer je skoraj izključni dejavnik, na

¹ Miroljubno sožitje pomeni v okviru načel politike neuvrščanja veliko več kot zgolj sožitje med bloki. Iz deklaracije je razvidno, da gre za miroljubno sožitje najprej v tem ožjem pomenu, vendar pa dopolnjeno z izjavami z obeh strani dopušča možnost, da sta veliki sili mislili tudi na širšo, prvotno interpretacijo (v govoru na moskovski televiziji): edina resna podlaga za napredno in miroljubno svetovno ureditev je suverena enakost in vzajemno spoštovanje.

² Izraza spor in situacija ustrežata besedilu ustanovne listine (6. poglavje, ki govori o mirnem reševanju sporov) in se je zanju v praksi izoblikovala interpretacija, da gre za različno težavnostno stopnjo spora (spor je nevarnejši kot situacija).

podlagi katerega se lahko države in narodi opredeljujejo za prijateljstva in zaveznitva, zgolj popolna pripadnost »skupnosti bratskih narodov«. Manj nasprotujoče zveni ta del deklaracije v primerjavi s poročilom Nixona, ki eksplicitno omenja tudi neuvrščенost kot enega izmed elementov za vzdrževanje miru in torej dopušča v rigoroznem idejnem zbiranju »svobodnega sveta«.

Kar zadeva Kitajsko, je bila edina mogoča kompromisna formulacija taka, da ustreza najbolj okvirnim stališčem obeh (... sporazumi ... niso v škodo tretjih). ZDA z obiskom v Pekingu in v priložnostnih izjavah poudarjajo pomen Kitajske kot vplivnega subjekta v mednarodnih političnih odnosih ter okvirno konfrontirajo dvopolno odločanje v mednarodni politiki z večpolnim, kjer je Kitajski zagotovljeno zanesljivo mesto. To je razumljivo iz celote dolgoročne usmeritve ameriške zunanje politike: stari načini niso več zanimivi, ker je Sovjetska zveza nedvomno dosegla tisto raven moči, kjer je moč praktično izravnana. Prav ta logika, namreč da je Sovjetska zveza navsezadnje v moči dohitela ZDA, pa sovjetsko politiko usmerja drugače: ustreza ji stanje dvopolnosti, še posebej zato, ker je najverjetnejši tretji pol Kitajska, s katero nikakor ne more vzpostaviti normalnih meddržavnih odnosov in so odnosi še vedno obremenjeni z mešanico razočaranja in strahu.

Podrejanje idejnosti — konec interesnih sfer?

Pojmovanje interesnih sfer, kot se je razvilo v omenjenih dveh obdobjih blokovske konfrontacije iz 50-tih in 60-tih let — idejna komponenta odločilno vpliva na razporeditev — se bistveno razlikuje od pojma vplivnih področij, ki so veljala v 19. stoletju. Zastavljam si torej vprašanje, ali izrečna podreditev idejnosti splošnim koristim ne spreminja tudi odnosa velikih sil do načina oblikovanja vplivnih področij.

Taka interpretacija prožnosti dveh velikih sil utegne biti vsekakor pretirana. Ideološke razlike zgolj prenehajo biti neposredni element konfrontiranja, nič pa v skupnem dokumentu ne spodbija dejstva, da ostajajo v ozadju kot zbiralni dejavnik v tistem delu sveta, ki ga vsak izmed velikih sil zastopa.³ Proučevanju je nujno dodati še argument že izvršene delitve vplivnih področij ob koncu druge svetovne vojne, ki je v Moskvi 1972, deloma v obliki potrditve ozemeljskega statusa quo, dobila svečano razglasitev. Ratifikacija vzhodnih sporazumov v bonskem parlamentu, ki se je tudi časovno ujela z moskovskim vrhom, je bila glede tega del zapoznelega priznanja delitve vplivnih področij na pretežno idejni podlagi. Torej bo

³ To ustreza tudi dolgoročni ugotovitvi V. Benka: »... To pa ne pomeni, da bo militantnost, tudi ideološkega značaja, izginila. Pozivanje na ideologijo je sestavni del njune politike, politike globalnih interesov in globalnih ciljev, ki ima — mimo drugega — tudi čisto določen pomen, kar zadeva kohezivnost in integracijo blokov, v katerih sta obe supersili hegemoni.« Teorija in praksa, št. 8—9, 1970.

dejavnik ideologije implicitno vplival (zaradi razdelitve po drugi svetovni vojni) tudi na nove mednarodne odnose in na novo diplomacijo, čeprav odslej naprej ne bo več njihov poglavitni motor.⁴

Novo v novi diplomaciji, kakor je zapisano v programskih načelih srečanja in ki njegovo enostransko podlago najdemo že v obeh doktrinah — je zanikanje vplivnih področij, pa tudi zanikanje vsakega takega pogajanja, ki bi šlo na škodo tretjih. »Tretji« so poleg Kitajske tudi majhni narodi, in podrobnejše interpretacije⁵ dokazujejo, da so se velike sile dobro zavedale strahu manjših držav, ki bi lahko pomenile valuto v »trgovini« stare diplomacije.

Dovoljeno je dvomiti o vsaki mednarodni pogodbi, prav tako o javnih opredelitvah velikih sil, ki skušajo z močjo svojih prepričanj o miru, napredku navdušiti somišljenike. Vendar je le značilno, da vrhunsko srečanje v Moskvi leta 1972 v svoji javni obliki niti poskušalo ni biti »jaltsko« in je celo ugotovilo, da nekaterih mednarodnih problemov ne gre rešiti drugače, kot da se jih prepusti neposredno prizadetim.

Zanikanje pomena vplivnih področij in želje, da bi jih imeli, je logična posledica novih opredelitev v mednarodnih odnosih, ki naj v celoti težijo k miru, napredku, blaginji za vse itd. Če obe državi za prvi cilj svoje politike zastavljata uporabo svoje moči v splošno dobro, potem je tudi logično, da javno zavračata politiko vplivnih področij, ki so determinirala staro diplomacijo. Revolucionarno novost ne gre razumeti tako, kot da se s to odpovedjo odpovedujeta tudi starim vplivnim področjem. Odpoved velja od slovesnega konca vojne (ki so jo izrazito opredeljevala vplivna področja) v letu 1972. Iz tega izhaja vprašanje, ali je to bistven obrat v politiki dveh sil tudi na tako imenovanih neopredeljenih področjih (med katera sodi tudi naše Sredozemlje)? In, ali to celo, da sta veliki sili v prihodnjih vzajemnih odnosih pripravljene revalorizirati nekatere svoje angažmaje iz preteklosti, ki s posledicami segajo v današnji čas?

Od natančnega odgovora na ta vprašanja bo odvisna praktična uveljavitev nove diplomacije, ali pa bo zmagalo spoznanje, da gre za staro diplomacijo, ki so jo razmere prisilile poiskati novo fasado,

⁴ Da je tako imenovani realistični pristop k proučevanju mednarodnih vprašanj nekoliko zmanjšal pomen ideologije v vzajemnih odnosih, dokazuje vietnamsko ozadje moskovskega srečanja. Hkrati z ofenzivo osvobodilnih sil, ki jo je Sovjetska zveza vojaško podprla, so govorili o kombiniranju tehnološkega znanja med obema državama oziroma o prelivanju nedvomno učinkovitejšega ameriškega znanja v sovjetske razmere. Vsaka stran je na pogajanjih še naprej podpirala svojo idejno opredelitev, kar pa ju ni motilo v skupnem jeziku celo na področjih, kjer je videti praktične uspehe ali neuspehe dveh sistemov (v gospodarstvu).

⁵ Nixon je v svojem televizijskem govoru v Moskvi 28. maja takole zatrdil: »V imenu ZDA lahko rečem, da ne želimo nikogaršnje ozemlje in ne iščemo dominacije nad nobenim narodom. Iščemo pravico, da bi živeli v miru, in to ne samo mi, ampak vsa ljudstva na zemlji. Našo moč bomo uporabili samo tako, da bomo vzdrževali mir, nikoli ga ne bomo z njo rušili, z njo bomo branili svobodo, ne pa uničili.

v resnici pa ni opustila svojega bistva idejne in državne konfrontacije, ki ima svoje posledice tudi v pridobivanju interesnih področij.

Ker gre za diplomacijo, ki šele nastaja, ostajam pri hipotezah, ki jih lahko upravičeno zastavim glede na minula izkustva, glede na naravo velikega miselnega obrata in glede na spremembe v taktiki reševanja konkretnih mednarodnih političnih razmer.

Interesna področja, opredeljana do 29. junija 1972, ostajajo v veljavi v obliki nekakih pridobljenih pravic, kolikor niso bile pogodbeno urejene ob koncu druge svetovne vojne (v Moskvi, Kairu, Jalti, Potsdamu). Vzhodna Evropa prav gotovo še naprej sodi v vplivno področje Sovjetske zveze in Latinska Amerika v področje ZDA. V primerjavi s skupnim sporočilom, ki je načelno, je namreč zelo jasen tisti del dolgoročne programske usmeritve sovjetske mednarodne politike, v kateri je poudarjena monolitnost socialističnega tabora.⁶ V Nixonovem poročilu je enako jasen moralni motiv za nove mednarodne odnose v »trdnosti svobodnega sveta«. Nikakršne splošne odpovedi zaveznikom na dosedanjih vplivnih področjih ni. Narobe, načela v deklaraciji ne vplivajo na obveznosti, ki sta jih obe veliki sili dali že naprej. Katere države in narodi bodo ogroženi a) od pritiska imperializma, b) od pritiska komunizma, odločata veliki sili sami. Praktične omejitve velike novosti so zato v velikem gospodarskem in političnem interesu ZDA v Latinski Ameriki, ki še naprej narekuje izključnost vplivanja, v Vzhodni Evropi pa enaki gospodarski, politični in idejni interesi, narekujejo izključno vplivanje Sovjetske zveze.

2. Za tako imenovana nedefinirana področja bi bilo mogoče na podlagi tekstov nove diplomacije ugotoviti, da o njih pač ne bodo več govorili, ali celo, da se veliki sili odpovedujeta, da bi se soočili na njih. Hipoteza pa je šibka, kajti sestanek v Moskvi se ni uresničil od danes na jutri, ampak so ga v vsebinskem pogledu pripravljati tri leta. Zato je tudi v preverjanje iskrenosti določil treba vključiti vsaj eno diplomatsko leto. Prav v letih 1971, 72 pa so se pojavile obnovljene ideje o nekaterih nedefiniranih področjih, o sivih conah, zlasti v zvezi z Bližnjim vzhodom in Sredozemljem, pa tudi v Afriki in na indijski podcelini. Razvoj pakistanske državljanske vojne in očitna elastičnost sovjetske diplomacije v pravem trenutku na pravi strani sta ji zagotovila neprimerno večji politični vpliv, kot ga je imela kdaj prej in kolikor bi ga lahko imela po okvirnih delitvah vplivnih področjih s konca vojne. V Sredozemlju se je v tem času bistveno povečalo število vojnih ladij in celo vojaških oporišč. Ker je neposredna vojaška konfrontacija izključena (v deklaraciji je eden izmed racionalnih motivov za mednarodne odnose na podlagi miroljubnega sožitja), za nedvomno večanje vojaške moči obeh držav

⁶ Praktična posledica te načelne usmeritve je vidna v pripravah na evropsko konferenco o varnosti in sodelovanju, kjer nasprotuje ideji zahoda o »svobodnem kroženju ljudi in idej« kot eni izmed temeljev prihodnje Evrope.

v Sredozemlju ni druge razlage, kot da iščeta pota večjega političnega vplivanja na obrobne države sredozemskega bazena.

Sodimo zato, da se odpoved večjim pravicam v mednarodnih odnosih (»ne zahtevata zase in ne priznata komu drugemu katerekoli posebne pravice in prednosti v reševanju svetovnih vprašanj. Priznata suvereno enakost vsem državam«) velikih sil nanaša na pogodbene delitve, ne pa na odpoved političnemu in vojaškemu delovanju, ki hkrati prinaša politični vpliv. Glede tega torej ne gre za nič bistveno novega, le za spremenjen način vzajemnih odnosov, ki bo imel gotovo kake posledice tudi na celoto mednarodnih odnosov in na majhne države. Skupaj z načelom o posebni odgovornosti velikih sil v preprečevanju konfliktov bi to lahko pomenilo, da ena izmed velikih sil, potem ko je ugotovila, da so njene možnosti za bistveno vplivanje majhne in da bi nadaljnje prizadevanje za politični vpliv pripeljalo do oboroženega spopada, odstopi in prepusti mesto bolj uspešni.

Hkrati določil o ravnanju obeh sil v krizah ne gre že vnaprej in brez dokazov jemati dobesedno. Če veliki sili zagotavljata, da bosta v trenutku krize storili vse . . . , pomeni da ostaja celotna skala od prvih nespোরazumov do trenutka krize še vedno odprta, da torej konfrontacija v svojem bistvu ni prenehala biti element nove diplomacije in zato niti ni mogoče govoriti o kaki definitivni odpovedi vplivnim področjem.

3. Ni izključeno, da bodo ravalorizirali akcije v minulem obdobju, pri čemer bo najhuje prerasti prav idejni dejavnik, ki ostaja strnjevalni element za dva bloka, ki veljata še naprej kljub novim pravilom, ki bodo v prihodnje veljala med njimi. Ni izključeno, da sta si obe politiki pripravljene pomagati tako, da s kakimi diplomatskimi potezami zakrijeta idejno odstopanje nasprotnika, ki pa je v določenem trenutku tudi partner. Za ZDA je bila kamuflaža že to, da je Sovjetska zveza preslišala agresivni pomen blokade severnih vietnamskih pristanišč, kar je bilo izrazito diplomatsko mašilo zaradi propada celotne vietnamske politike Nixonove administracije. Dovoljena majhna diplomatska zmaga (zaradi izostale sovjetske reakcije) pa bi utegnila na drugi strani pomeniti kritje tudi za Sovjetsko zvezo, če bi se odločila pošiljati manj orožja v severni Vietnam (pristanišča so bila daleč najpomembnejša transportna pot). To ni »zapuščanje zaveznikov«, to je le neke vrste idejni eskapizem in z njegovo pomočjo bi vzdržala hipoteza, da sta veliki sili v skladu z novimi, racionalnimi zahtevami nove diplomacije pripravljene revalorizirati prejšnje akcije, ki so danes najbolj žgoča mednarodna vprašanja. Revalorizacija torej ne bo enostranska, ampak bo kompromis, kjer bo velika sila, ki je bolj zainteresirana, storila zanjo več. Vendar je nujno poudariti, da je od tega, da so pripravljene prevrednotiti akcije v preteklosti odvisna tudi življenjskost novih mednarodnih odnosov. Zanje je nujni pogoj mir, če naj izpolnijo svoje poslanstvo, se torej posvetijo problemom razvoja, ne ustavljajo pa se na ozemeljskih

delitvah. Vietnam in Bližnji vzhod sta spopada starega tipa in od praktičnega izvajanja nove diplomacije na teh dveh področjih je razvidna prava volja dveh velikih sil.

Prostor za tretje

Iz obeh omenjenih dolgoročnih programov zunanje politike izhaja, da je za tretje, posebej za blokovsko neopredeljene, malo prostora. Miroljubno sožitje je predvsem modus vivendi med blokoma, čeprav nekatere splošne pozitivnosti tega načela mednarodnih odnosov že po svoji naravi preraščajo preozko interpretacijo. V deklaraciji in v spremljajočih izjavah z moskovskega vrha so zavestno dali večji poudarek miru, blagostanju, napredku, suvereni enakosti, kar je logični sestavni del zastavljenih novih mednarodnih odnosov. Glede tega je bilo srečanje nekakšen napredek, kar zadeva širjenje izhodišč politike do tretjih, če to primerjamo z že omenjenima dolgoročnima dokumentoma obeh držav. Logično je tudi, da tak razvoj mednarodnih odnosov, kakršne so napovedali, po svoji naravi narekuje vplivanje novih subjektov v mednarodnih odnosih in tako zahteva tudi večjo vlogo neuvrščenih.

Zanesljivo zadeva položaj tretjih večkrat poudarjeno načelo, da so še posebej odgovorne velike sile, da preprečujejo konflikte, ki bi lahko povečali mednarodno napetost. V deklaraciji je ta odgovornost postavljena tako, kakor je bila večja odgovornost velikih sil oblikovana že v ustanovni listini Združenih narodov.⁷ Izjave, ki so spremljale srečanje, pa so deloma izpolnile vsebino tega načela, deloma pa so ga interpretirale. Iz Nixonove zdravice 23. maja 1972: »Priзнati moramo, da je dolžnost velikih sil uporabiti svoj vpliv na druge narode, ki so v sporu ali v krizi in jih pripeljati do tega, da bi pomirile svoje ravnanje.«

Iz Nixonovega govora na moskovski televiziji 28. maja 1972: »Kar zadeva velike sile, moramo uporabiti naš vpliv, da bi preprečili vojno. Naš cilj mora biti onemogočiti agresijo v drugih delih sveta, posebno konflikte med tistimi majhnimi narodi, ki smo zanje vzor in vodstvo (leadership).«

Iz Kosiginove zdravice: »Učinkovitost, s katero se bomo sporazumeli in sklepali zaveznitva, ki bodo stregla miru, ima nedvomno velik pomen.« (23. maj 1972.)

Sodim, da izraz »sklenjena zaveznitva« lahko pomeni več, kot zgolj zdaj sklenjene meddržavne pogodbe o skupnem raziskovanju vesolja in skupnega raziskovalnega boja proti raku, čeprav sicer sovjetska stran ni nikjer tako natančno interpretirala posebne odgovornosti, kot je to storila ameriška. Iz posebnih političnih pobud so v

⁷ Večja moč in z njo večja odgovornost sta pravna osnova za posebne pravice velikih sil v Varnostnem svetu. Stalnost njihovega članstva v Varnostnem svetu in večje možnosti odločanja pa so sicer, dosledno pravnemu duhu Združenih narodov, odstopanje od načela suverene enakosti.

javni predstavitvi Nixonove zdravice za sovjetsko javnost celo izpustili omenjeni del, kar pa kljub temu ni dovolj za dokončno sklepanje, da se tukaj (v vplivu na države, ki so jim vzor) Sovjetska zveza in ZDA nista mogli ujeti. Zvezna linija med najvišjim ciljem »mirom« in med »partnerstvom« v pomirjevalni vlogi obstaja, od interpretacije te zveze pa bo odvisno, ali bo vloga resnično pomirjevalna ali pa bo dobila elemente neposrednega nadzorništva.

Za sklep: Mir za naše stoletje?

1. Vse poveljno obdobje so se sovjetsko-ameriški odnosi deloma pokrivali in si deloma nasprotovali. Poveljna konfrontacija in najvišje točke nezaupanja so napeljevale na obrat v mednarodnih odnosih, kar je omogočilo nastanek novih pravil in s tem v zvezi tudi moskovsko srečanje, ki je slovesno opredelilo novo diplomacijo.

2. Vzajemno prepletanje globalnih interesov je spremenilo pravila v taki meri, da so ZDA prvič priznale Sovjetski zvezi položaj enakopravnega partnerja. Rezultat je sporazum o omejitvi strateškega jedrskega orožja, ki je kljub svoji omejenosti vendarle prva prostovoljna dvostranska omejitev oboroževanja kake velike sile v človeški zgodovini.

3. Uvedena je nekakšna nova logika iz mešanice stvarne politike in idejnih temeljev, ki determinirajo blokovsko razdelitev. Realistični pristop k vzajemnim odnosom pravzaprav dovoli, da je normalno podpreti boj proti agresiji velike sile in se hkrati s to isto silo pogajati o napredku na znanstvenem in tehnološkem področju, kjer je ta nedvomno močnejša.

4. Nova diplomacija uporablja tudi stare metode, med njimi tajne pogovore, vendar se v drugem bistveno razlikuje od nje. Ne potrebuje herojstev pri reševanju sveta pred nečim, ampak uvaja gibčnost in tudi brezbržnost v pravem trenutku.

5. Nova diplomacija ni omejena na te državnike. Zasluga Nixona in Brežnjeva je v tem, da sta se pojavila v pravem času na pravem mestu in pomagala opredeliti širše zakonitosti mednarodnega razvoja.

6. Pozitivno logiko novih mednarodnih odnosov bi bilo mogoče strniti v tole: svet je boljši in najbolj varen, če so viri največje moči kar najširše razdeljeni. Od stopnje iskrenosti, ki jo dva velika posvečata tej resnici, bo odvisna prihodnja vsebina mednarodnih odnosov.

7. Konfrontacija na idejnih temeljih je postala po vzoru 50-tih in 60-tih let arhaična. Od stopnje priznavanja te arhaičnosti je odvisno prihodnje vrednotenje pridobivanja političnega vpliva in vplivnih področij, odvisna pa je tudi velikost prostora za dejavnost neuvrčenih držav ali tistih, ki so na silo povezane z bloki.

8. Velike sile si bodo še naprej nasprotovale, toda pripravljene so opustiti dokončno in izključujoče opredeljevanje antagonizmov,

kar pomeni, da jih nesporazumi na enem področju ne bodo ovirali, ko se bodo pogajali o drugih.

9. Začenjajo se nenehna pogajanja o mednarodnih problemih med dvema velikima silama, kar nedvomno spreminja politično sliko sveta.

10. Nedorečenosti in dvomljivosti uspehov v Moskvi za majhne, tudi za nas: maksima, da ne sme priti do spopada, določa poprejšnja pogajanja in morda tudi podrejanje interesov majhnih. Večjim, globalnim interesom naj se podredijo lokalni konflikti in situacije, pri čemer ni nobene razlike med napadalci in napadenimi, med narodno-osvobodilnim bojem in bojem, ki zavira narodovo opredelitev. Zaradi majhnosti, »lokalnosti« konflikt je definicija vsebine nepotrebna.

11. Dva hegemonizma sta se torej teoretično s podpisom moskovske deklaracije zmehčala in našla modus vivendi z razmejevalnimi črtami vplivanja, pri tem pa vpleta toliko novih elementov, da je mogoče govoriti o novih mednarodnih odnosih. Dosledna privrženost politik obeh držav takim načelom in dopuščanje vplivov drugih mednarodnih subjektov bi dovolila v nekem doglednem času v prihodnosti opravičiti sklep, da je šlo za prelomnico v življenju 20. stoletja.

Radovan Vukadinović

Temeljne podmene ameriško-sovjetskih odnosov

Zaradi objektivno pridobljenega položaja dveh velesil je konglomerat ameriško-sovjetskih odnosov postal v povojnem času mednarodne skupnosti pomembno ogrodje mednarodnega političnega življenja. V številnih posrednih in neposrednih posegih je takšen splet odnosov narekoval hitrost in pogloblitve smeri mednarodnega delovanja. Ne da bi razčlenili akcije in reakcije dveh velesil, danes ne moremo dognati, kaj je bistvo mednarodnih dogajanj v globalnih okvirih. V vseh najpomembnejših mednarodnih kriznih položajih je bil od ameriško-sovjetskih odnosov oziroma njihovega sprejemanja mednarodnega razvoja in lastnega delovanja precej odvisen tudi sam obstoj bipolarnega sistema mednarodnih odnosov.

Od konca druge svetovne vojne pa do danes so odnosi med dvema najmočnejšima državama — Združenimi državami Amerike

in Sovjetsko zvezo — tekli po različnih strugah. Hkrati so se precej spremenile tudi ameriške predstave o drugi strani, ki se je iz neposrednega sovražnika in nevarnega nasprotnika v času novega razvoja sil spremenila v enakopravnega tekmeča in kdaj pa kdaj celo v morebitnega sodelavca. Hkrati ko so spremenili mnenje o Sovjetski zvezi in o njeni politiki, so v Združenih državah propadale tudi številne nekdanje sheme, po katerih s Sovjetsko zvezo ni mogoče ne sodelovati ne vzpostaviti normalnih meddržavnih odnosov.

Razmeroma dolgo obdobje, ko so se soočali v okviru hladne vojne, je zapustilo precej sledi na vseh področjih ameriško-sovjetskih stikov, v novih razmerah, ko je postalo očitno, da cela vrsta novih tehnoloških in družebenopolitičnih dejavnikov spreminja okvire odnosov med vodjema nekdanj trdno povezanih blokov, pa so začela dozorevati spoznanja, da se je nujno stvarneje lotiti teh zadev in nenehno rahljati nasprotja, ki jih ni moč več rešiti z orožjem. Stvarna Kennedyjeva politika in trenutki resnega nasprotovanja med velesilama so potrdili, da so prvo stopnjo nenehnega prilagajanja že presegli in da v sodobnih razmerah ni moč uresničiti ozko sprejemljive »zmage« ene strani niti ni moč narekovati enostranskih odnosov, ki bi jih morala sprejeti druga velesila. Politika sožitja je zaradi objektivnega razvoja mednarodnega dogajanja prodrla v odnose med velesilama. Znani zunanjepolitični komentator W. Lippman je imel prav, ko je ob razčlenjevanju morebitnih možnosti dolgoročnega razvoja ameriške politike zapisal: »Če pogledamo v prihodnost, bomo živeli med vojno, ki je ni mogoče izbojevati, in mirom, ki ga ni mogoče doseči. Velikih spornih vprašanj, ki delijo svet, ni mogoče rešiti z vojno, ki bi je bilo mogoče dobiti, ni pa jih mogoče rešiti niti s sporazumom, ki bi ga bilo mogoče skleniti.«¹

V obsežnem spektru ameriških teoretičnih pogledov na novi odnos med ZDA in ZSSR oziroma na sistema, ki ju sili predstavljata, najpogosteje zavračajo sožitje kot temeljni imperativ novega odnosa. Namesto tega poudarjajo, da morata med deželama tudi v novih razmerah še naprej živeti temeljno sovraštvo in napetost; da so medsebojni spori zdaj tako ostri, da temeljnega protislovja ne more rešiti niti premagovanje nenehnih konkretnih problemov,² in nazadnje: osrednja ugotovitev, ki se ponavlja v večjem delu analiz, se nanaša na poudarjanje dejstva, da v današnjih razmerah niti ena niti druga stran svojih spornih vprašanj ne moreta rešiti z vojno.

¹ International Herald Tribune, January 13—14, 1962.

² Iz tega razmišljanja so izšle tudi razlage, ki v bistvu ne nasprotujejo sožitju, v svojih oblikah pa operirajo z drugačnimi kategorijami. Nacionalni interes oziroma skupni nacionalni interesi velesil so pri tem podlaga, na kateri lahko velesili zidata svoje nove odnose. Natančna oznaka življenjskih interesov, določitev skupnega interesa in prizadevanja za ohranitev *status quo* lahko ustvarijo položaj, v katerem so natančno označeni ustrezni interesi in cilji in so tako onemogočeni vsi morebitni spori. V. Aspaturian, »Foreign Policy Perspectives in the Sixties«, Dalin A. and Larson B. (eds.) Soviet Since Khrushchev, Englewood Cliffs, 1968, str. 141.

Kakorkoli se lahko zdi, da takšno, pretežno pasivno razumevanje sožitja ne zadovoljuje³ niti pglavitnih dejavnikov današnjega dogajanja niti celotnega sistema mednarodnih odnosov, pa drži, da je današnje stanje sovjetsko-ameriških bipolarnih stikov v primerjavi s prejšnjimi odnosi ustvarilo novo kvaliteto v mednarodnih odnosih, ki je v nekaterih primerih že delovala pozitivno. Nuklearno ravnotežje, zmožnost velesil, da s svojimi akcijami uničita vse človeštvo, in potreba po tem, da bi se sporazumeli v kritičnih trenutkih, so sestavili okvir novega delovanja velesil, prav tako pa tudi dejstvo, da so drugi subjekti v mednarodnih odnosih spoznali, da velesili nista vsemogočni in da se zaradi objektivnih dejavnikov kljub svoji moči morata posvetiti reševanju nekaterih vprašanj, ne glede na to, ali gre za napore, da bi se spet soočili prek pogajanj, ali za poskuse, da bi dosegli enakopravne sporazume.

V Združenih državah Amerike na podlagi opazovanja narave tega posebnega in zelo pomembnega odnosa med velesilama poudarjajo, da ga najboljše zaznamuje konflikt in medsebojna odvisnost odnosov.⁴

Omenjeni prvini sta pglavitna vzvoda delovanja oziroma omejenega aktiviranja sile. Konflikt, ki izhaja iz dejstva, da sta dva različna družbenopolitična sistema, se danes ohranja predvsem v vztrajni tekmi dveh sil, da bi dosegli večjo vojaško moč, ki bi morala biti kljub temu, da je v normalnih razmerah neuporabna, sredstvo zastraševanja, ki bi bilo ves čas navzoče. Druga stran konfliktnih odnosov je v zvezi z naporom vodilnih svetovnih sil, da bi razširili svoj politični vpliv in da bi s pomočjo ideologije lažje uresničili svoje državne interese.

Medsebojna odvisnost odnosov se kaže v obstoju interesa, nenehno navzočega in, videti je, tudi nespremenljivega, onemogočiti jedrski spopad oziroma onemogočiti celo takšno stopnjo kritičnih situacij, v katerih bi se lahko samo razmišljalo o uporabi jedrskega orožja. Skoraj enaka vojaška moč in zmožnost množičnega uničenja narekujeta to novo stališče, na katerem se hkrati omejujejo tudi konfliktna situacije, v katerih je treba vselej razmišljati o potrebi omejevanja uporabe posredne vojne sile. V takšnem spletu konfliktov in medsebojni odvisnosti odnosov se gibljejo tudi vse akcije in reakcije dveh velesil, ki hkrati z novima prvinama odnosov vsebujejo tudi stare nacionalne interese in razumevanje nasprotnika iz časov ostrega nasprotovanja v okviru hladne vojne.

Nov dinamičen tok mednarodnih odnosov je vplival, da v ZDA vzporedno s praktičnimi spremembami politike do Sovjetske zveze

³ Del ameriških teoretikov mednarodnih odnosov razlaga sovjetsko zunanjo politiko kot kombinacijo dveh kategorij: koeksistence in ekspanzije. S tem hočejo onemogočiti prehitro sprejemanje sovjetskih pobud. A. Rapoport, »The Big Two: Soviet American Perceptions of Foreign Policy«, New York 1971, str. 161–162.

⁴ Shulman, M., »Relations with the Soviet Union«, v: Agenda for the Nation, Gordon, K., ed., Washington, The Brookings Institution, 1961, str. 374.

tudi na teoretični podlagi poudarjajo potrebo po drugačnem razumevanju medsebojnih odnosov ter dolgoročnih in stvarnih ameriških interesov. V spletu delovanja sile in interesov dveh največjih držav na svetu je stvarno razumevanje nadaljnega skupnega razvoja in možnosti za uresničitev svojih nacionalnih interesov v omejenih okvirih poglavitna značilnost vsake racionalne politike.

V svoji dosedANJI politiki do ZSSR so ZDA precej naredile, da bi se akcije in reakcije poglobile, da bi nastopila faza nezaupljivih odnosov in nenehnega strahu pred morebitnim konfliktom, kar je — razumljivo — Stalinova velikodržavna politika še bolj stopnjevala. ZDA so bile tista sila, ki je na podlagi zamisli o »containmentu komunizma« začela organiziran ideološki pohod, meneč, da je ZSSR poglavitna revolucionarna sila in da bodo vse spremembe pri ustvarjanju novega družbenopolitičnega in gospodarskega sistema nujno nastale pod vplivom delovanja te sile in da bodo spremembe samodejno uperjene proti interesom Združenih držav. Vseobsegajoči napor, da se z vsemi silami zatre komunizem na mednarodni ravni, so spremljale ustrezne akcije znotraj Amerike in antikomunizem je poglavitna dogma celotne ameriške politike.⁵

V ameriškem razumevanju Sovjetske zveze in Stalinove politike⁶ se je ideološki spor hkrati vedno bolj zaostril v spor nasprotnih državnih interesov, kar je povzročilo, da so se okrepile sile ti. svobodnega sveta ter se obrnile zoper Sovjetsko zvezo in njene zaveznike. S krepitvijo svojih sil in z obkoljevanjem socialističnega sveta so ZDA razširile svoj vpliv na celo vrsto dežel, hkrati pa so izzvale tudi Sovjetsko zvezo, da je še naprej razvila svojo vojaško moč, ki je čedalje bolj postajala edino sredstvo za uspešno obrambo pred zahodnim pritiskom in porok, da Sovjetska zveza nikoli ne bo privolila v inferioren položaj glede na zahodno vojaškopolitično zvezo.

To je postalo očitno v sovjetskih prizadevanjih, da je treba nasprotovati vsem ameriškim potezam in da se na globalno razširjanje politike »containmenta« — ki se je začel v Evropi, nato pa se je uspešno razširil na blokado LR Kitajske in drugih azijskih socialističnih držav — odgovarja z nenehnim utrjevanjem sovjetske vojaške moči in njene udarne sile. Zanimarjajoč potrebo po skladnem gospodarskem razvoju dežele, predvsem pa življenjske ravni prebivalstva, se je sovjetskemu vodstvu posrečilo obdržati visoko raven vojaške sposobnosti in njihova dežela je postala na tem področju enakopraven partner Združenih držav Amerike, ne glede na trajno visoko ceno takšnega tekmovanja. Prav okrepljeni razvoj doseganja in preseganja, vendar predvsem na področju vojaške tehnologije, je poleg drugih dejavnikov pripeljal do novega položaja, v katerem so mednarodni

⁵ O spremembah zunanje političnih ukrepov in načrtov akcije za notranje odnose v ZDA glej: Parenti, M., »The Anti-Communist Impulse«, New York 1968.

⁶ Podrobnejše o razumevanju sovjetske in ameriške zunanje politike glej v: Rapport, A., »The Big Two«, str. 43—72. Kaplan, M. A., »The Great Issues of International Politics«, Chicago 1970, str. 185—195.

odnosi dosegli visoko razvito stopnjo poudarjene bipolarnosti, ki temelji predvsem na bipolarnem strateškem orožju in hkratni nemožnosti, da bi orožje tudi uporabili. Vendar je prav trenutek, da se ne sme uporabiti rušilne moči človekovih iznajdb, tudi omogočil nove podmene za oblikovanje ameriško-sovjetskih odnosov in za drugačno razumevanje nasprotne strani.⁷

Nova vrsta mednarodnega ravnotežja sil v odnosih med vele-silama pa ni odpravila spopadov na drugih področjih niti ni zmanjšala splošnih protislovij. Docela narobe. Kljub temu da velesili nista nastopili kot aktivni in neposreni nosilki soočanja sile, so se njuni interesi pokazali v manjših spopadih, njuno konvencionalno orožje pa uporabljajo v nekaterih velikih žariščnih središčih. Takšen položaj je pripeljal do tega, da se ameriško-sovjetski odnosi v svoji poglavitni in najpomembnejši funkciji izčrpavajo v poskusih, da bi onemogočili svetovni spopad oziroma da bi se izognili spopadom, v katerih bi se lahko uporabilo jedrsko orožje. Na drugi strani se naglo širi področje, na katerem vztrajno tekmujeta dve nasprotujoči si ideologiji, gospodarstvu, vojaški sili in dva različna tehnološka razvoja ter tako razširjata področje spopadanja. Zato je resnična trditev, da se s tem, ko se manjša intenzivnost spopadov, čedalje bolj širi okvir, v katerem sovjetski interesi lahko zadenejo na ameriški nacionalni interes in na željo, da ne bi uresničili samo enakopravnega razmerja sil, ampak tudi medsebojno uravnotežene interese.⁸

Sodobni svet se je, če ga primerjamo s svetom iz časa hladne vojne, spremenil tudi zato, ker je v gibanje mednarodnih odnosov prinašal nove prvine, kar je moralo vplivati tudi na ameriško-sovjetske stike. Na najpomembnejšem bojišču soočanja v okviru hladne vojne — v Evropi — se je sčasoma bistveno spremenilo stališče do vloge dveh velesil in hkrati do njunega mesta v evropskih razmerjih. Združene države Amerike so za zahodno Evropo tista moč, ki je s svojim kapitalom pomagala obnoviti Evropo in ki je bila hkrati dolgotrajni porok varnosti v času, ko se je še razmišljalo o možnosti napada z Vzhoda. Po spremembah v evropski in svetovni politiki zahodnevropskih dežel pa so se začeli novi procesi, v katerih se kljub trdnim vezem z ZDA iščejo nove poti lastnega izražanja: bodisi da gre za napore za večjo udeležbo v NATO paktu, za razvoj gospodarske integracije ali za poskuse evropskega duha, osvobojenega amerikaniziranih konceptov. Na drugi strani Sovjetska zveza v zahodnem delu Evrope ni nič več — celo po akciji v ČSSR — izvir nevarnosti. Razmeroma počasen gospodarski razvoj in okorelo lotevanje problemov sodobne družbe sta vladajoči sili pripeljala do

⁷ Zelo izčrpen prikaz in sistematsko razčlenbo najpomembnejših ameriških razumevanj sovjetske politike glej: Welch, M., »American Image of Soviet Foreign Policy«, New Haven 1970.

⁸ Brzezinski, Z., »Between Two Ages: America's Role in the World«, New York 1970, str. 282—284.

sklepa, da se je zlasti po dogodkih v ČSSR precej zmanjšala privlačnost sovjetske politike in sovjetskega modela socializma. Vse to je vplivalo na zmanjšanje možnosti širše ameriško-sovjetske konfrontacije na evropskih tleh. Zato tako prva kot druga velesila poskušata obdržati sedanji status quo, ki že sam po sebi tudi ohranja njun položaj v spremenjenih evropskih razmerah.

V velikanskih razsežnostih novih dežel, katerih večina se sicer odloča za politiko neuvrščenosti, je razvoj notranjih dejavnikov prav tako čedalje pomembnejša prvina, ki omejuje delovanje velesil in njuno neposredno poseganje v dele sveta. V nasprotju z ustaljeno Evropo pa so dežele t.i. tretjega sveta še zmeraj precej daleč od tega, da bi lahko izločile vse tuje vplive, predvsem pa vplive velesil. Potrebe pospešenega gospodarskega razvoja, reševanja temeljnih eksistencialnih vprašanj in v nekaterih primerih medsebojni spori in nasprotja narekujejo potrebo, da se poišče pomoč obeh velesil. Politika neuvrščenosti kot napor, da se onemogoči takšen razvoj mednarodnih odnosov in da se omenjena velika skupina dežel spremeni v aktiven dejavnik progresivnega razvoja mednarodnih odnosov, je pomembno sredstvo za spodbujanje novih akcij in za obrambo pred zunanjimi pritiski. Čeprav skupina neuvrščenih dežel nima na voljo konkretne vojaške in gospodarske moči in zaradi tega pogosto ne more delovati neposredno, pa že s samim sprejemanjem takšne mednarodne politike oži obseg tekmovanja velesil in precej omejuje možnosti njenega delovanja.

V utrjenih procesih potencialnega in konkretnega delovanja dveh velesil — oziroma njunih akcij in reakcij — gotovo zavzema posebno pomembno mesto kitajski dejavnik. Ne le da lahko kitajski vpliv bistveno zmanjša ameriško-sovjetsko dirko na nekaterih področjih, ampak lahko LR Kitajska s svojo aktivno politiko doseže, da se bipolarnost interesov precej zabriše, s tem pa se bistveno spremeni tudi področje soočanja. Res je, da na sedanji stopnji jedrsko-strateškega razvoja velesil nič ne kaže, da bi LR Kitajska lahko kaj kmalu spremenila pglavitno komponento ameriško-sovjetskih odnosov, tj. njihovo medsebojno odvisnost pri skupnih političnih akcijah ter nenehno prizadevanje, da se ne bi znašli v jedrskem spopadu. Zaradi objektivnega razvoja sil bo to področje prav gotovo še dolgo vrsto let izključna in najpomembnejša domena sovjetsko-ameriških stikov in organiziranih prizadevanj, da ne glede na vse nove prvine obdržijo možnosti treznih političnih računov, ki izključujejo veliki spopad in vsako misel o uporabi strateškega orožja za množično uničenje. Kitajska navzočnost, nova prožna politična smer in poskus manevriranja med velesilama in njunimi interesi pa lahko postavijo LR Kitajsko na nove pomembne pozicije ter povzročijo, da se ameriško-sovjetski odnosi na področju bipolarnega tekmovanja spremenijo in obogatijo z novo kakovostjo, ki jo je za zdaj še težko natančneje določiti.

Vendar je tudi kitajska stran omejena v svoji akciji za novo trikotniško postavo, ker se je dosedanja največja moč kitajske akcije in njene prepričljivosti po mnenju več socialističnih držav in gibanj omejevala predvsem na dokazovanje odločne, a preveč deklarativne revolucionarnosti in zahteve, da se obdrži tempo revolucionarnega boja za socialistično preobrazbo. Kitajska v svojih namenih, da bi razbila bipolarnost mednarodnih odnosov in si izbojevala ne samo svoje stvarne pozicije v lestvici mednarodnih odnosov, ampak skušala doseči veliko več — čeprav bi se pri tem odrekla svojemu ideološkemu radikalizmu — komaj lahko računa na širšo podporo svojih zaveznikov, pa naj gre za nekaj socialističnih držav ali za revolucionarnosocialistična gibanja. LR Kitajska lahko kot zavzet bojevnik proti t. i. revizionizmu in ameriškemu imperializmu računa samo na ohranitev sedanjih pozicij in na morebitno razširitev kroga svojih zaveznikov. V spopadu med dosedanja revolucionarno-propagandno ideologijo in prizadevanji za uresničitev novega državnega položaja bo morala Kitajska iskati možnosti za novo aktivno mednarodno delovanje, kar prav gotovo ne bo lahka naloga.

Ko ocenjujejo sovjetsko politiko in sovjetske namene, opisujejo ameriški teoretiki in praktiki mednarodnih odnosov postalinsko vodstvo v Sovjetski zvezi kot pragmatično in previdno, ki se hkrati srečuje tudi s središčnim vprašanjem odnosov znotraj nekdanjega tabora. Ne zanima ga niti neposreden spor v ZDA niti ne podpira — po ameriških mnenjih — konkretnega ozračja popuščanja, na drugi strani pa se skuša vključiti v vse tiste tokove, kjer slabijo ameriške pozicije in kjer se odpira prostor za sovjetsko delovanje.⁹ Hkrati pa sovjetsko vodstvo — kljub temu da je v svoji doktrini obdržalo teze o zmagi socializma v širokem svetovnem okviru — največkrat rado sodeluje z režimi na oblasti, s čimer spet dokazuje, da ga predvsem zanima uresničitev svojega nacionalnega interesa.

V razčlembah sovjetske politike in sovjetskega nacionalnega interesa, iz katerih se pozneje izvajajo konkretni sklepi za ameriško zunanjepolitično strategijo, posvečajo posebno pozornost sovjetski vojaški sili, ki je zanje značilno, da se hitro razvija. Pospešeno sovjetsko prizadevanje, da bi dohiteli in prehiteli nasprotnika v številu strateških raket, zidava sovjetskega ABM sistema, okrepljen načrt vesoljskih raziskav in zlasti nagel razvoj sovjetske vojne mornarice so za ZDA dokaz, da je sovjetsko vodstvo pripravljeno še naprej tekrovati z ZDA za višjo stopnjo vojaške moči in da bi bilo zato težko sklepati, da Sovjetsko zvezo resno zanimajo predlogi o medsebojnem zmanjševanju jedrskega orožja. Navzočnost ali neposredna uporaba vojaške sile sta se pokazali na Bližnjem vzhodu in v ČSSR, pri čemer je vojaška sila dobila precej otipljivejšo politično vrednost kot inštrument, s katerim se lahko uresničijo nekateri politični inte-

⁹ Shulman, M., »The Future of Soviet American Competition«, Adelphi Papers, No. 66, March 1970, str. 4—6.

resi. Na Bližnjem vzhodu pa daje ozadje sovjetske vojaške moči posebno težo sovjetski politični navzočnosti in ohranitvi ravnotežja z Združenimi državami Amerike.

Na političnem področju se ameriška pričakovanja, da bi Sovjetska zveza morda pomagala, da bi se v času boljših ameriško-sovjetskih odnosov rešil vietnamski spor, niso uresničila, medtem ko so se nekdanji nameni sovjetske politike izpolnili z novimi prvimi. Po ameriških analizah Sovjetsko zvezo, izrabljajoč predvsem spremenjeni položaj v zahodni Evropi in visoko stopnjo razvoja tega dela sveta, v prvi vrsti zanima skrčenje ameriške navzočnosti v Evropi in okrepitev znotrajevropskih vezi. Sovjetska zveza skuša z zatiranjem vsake zamisli, usmerjene v večje spremembe, ki si prizadevajo za t.i. erozijo socializma in krepitev nacionalizma v vzhodni Evropi, rešiti pogloblitve probleme v osrednjem delu Evrope, ki so hkrati življenjskega pomena tudi za njen strateški položaj in za ohranitev sovjetskega vzorca družbenih odnosov v tem delu sveta. V sovjetskem prizadevanju za sklic konference o evropski varnosti so ZDA videle prav težnjo po ameriškem umiku iz Evrope in po prepuščanju evropskih vprašanj Evropejcem, kar naj bi prispevalo h krepitvi sovjetskega vpliva v Evropi. Razmeroma umirjeno sovjetsko stališče do zahodnoevropske integracije in tesnejšega gospodarskega sodelovanja zahodnoevropskih dežel priča, da sovjetske kritike trenutno niso več tako številne in da niso več tako ostre kot nekoč, medtem ko je najostrejša puščica uperjena proti velikim monopolom oziroma ameriškim družbam v Evropi.

Bližnji vzhod in sredozemsko področje sta poleg Evrope postala pomembni točki povečanega sovjetskega zanimanja in sta zaradi nekdanje izključne pozicije združenih držav v tem delu sveta prav gotovo nova razsežnost v sovjetsko-ameriških odnosih. Sodelovanje sovjetskega vodstva v spopadu na Bližnjem vzhodu in navzočnost sovjetske mornarice v sredozemskih vodah so v ZDA označili kot uspeh sovjetske zunanje politike in kot veliko napako ameriških ustvarjalcev zunanjepolitičnih akcij. Predvidno sovjetsko sodelovanje v spopadu, ki je ne glede na dosedanje visoko ceno vseeno omogočil pomembne politične in strateške prednosti ZSSR, ocenjujejo tudi kot nov dokaz, da Sovjetsko zvezo v današnjih razmerah zanima predvsem uresničitev njenih državnih interesov in da sovjetska zunanja politika pri izbiri med možnostima: sodelovanje z režimi na oblasti ali podpora partijam in gibanjem v opoziciji, daje prednost prvi različici.

Težave sovjetske politike v nekdanjem enotnem taboru in v odnosil z LR Litajsko so del tistih političnih dejavnikov, ki onemogočajo širše sovjetske pobude in silijo sovjetsko vodstvo v večjo previdnost in pragmatičnost pri sprejemanju konkretnih sklepov. Vendar so sovjetski voditelji v vzhodnem delu Evrope, ki je povezan s Sovjetsko zvezo, z intervencijo v ČSSR pokazali, da so zelo odločni v obrambi svojega interesa in da ne bodo dovolili nobene manipu-

lacije, ki bi lahko povzročila politične, gospodarske ali strateške spremembe v razmerju sil.

V luči številnih svetovoloških analiz sovjetske zunanje politike ne proučujejo ločeno od notranjih dogajanj v Sovjetski zvezi in tistih organiziranih sil, ki s svojim delovanjem neposredno vplivajo na uresničevanje sovjetske zunanje politike. Poglavitni spor naj bi bilo novo oblikovanje odnosov v tradicionalni partijski strukturi, ki v svojem načinu razmišljanja še vedno deluje s tradicionalnimi cilji, usmerjenimi na potrebo po ohranitvi stopnje revolucionarnega boja in dajanja pomoči vsem gibanjem, ki imajo te prvine.

Na drugi strani se nasproti strukturi profesionalnih političnih voditeljev pojavlja nova skupina mladih, pretežno visokokvalificiranih gospodarskih in tehničnih vodij, ki v svojih razčlembah sovjetske politike čedalje bolj upoštevajo nekatere tehnične kazalce, iz katerih polagoma zginejo dogmatska gesla iz nekdanjega obdobja. V novih gledanjih poskušajo najti tudi hitrejša rešitve za sovjetski industrijski razvoj, zlasti pa poudarjajo, kako nujno je dvigniti življenjsko raven in hkrati ohraniti razvito vojaško moč. Morda je tehnokratsko gledanje najbolj učinkovito prav na področju vojaške tehnologije — seveda zaradi absolutne prednosti teh ciljev — in omogoča Sovjetski zvezi, da se enakopravno kosa z ZDA.

Čeprav je v sovjetskem mehanizmu ustvarjanja zunanje politike zelo težko najti sile, ki lahko neposredno vplivajo na sprejemanje zunanjepolitičnih odločitev, je gotovo, da ta dva elementa: partijski vrh in nov tehnokratski aparat, ki je v sodobni industrijski družbi vse bolj potreben pri reševanju ključnih gospodarskih in vojaških vprašanj, dobivata v nekaterih trenutkih različne položaje, zdi pa se, da je partijski aparat — s katerim moramo razumeti tudi vojaške sile — še zmeraj glavni igravec, ki samostojno sprejema dokončne odločitve.

Ne glede na to, katera prvina bo pomembnejša v političnem odločanju, in ne glede na to, ali objektivno ujemanje ne toliko sistema kot državnih interesov in ciljev obeh velesil omogoča nekatere podobnosti med velesilama, pa je gotovo, da bodo ameriško-sovjetski odnosi še naprej vsebovali nekatere stalne prvine. Ameriško razumevanje sovjetske politike in dolgoročnih zunanjepolitičnih ciljev po pravici trdi, da so sovjetske ambicije, da bi se moč in vpliv na politično dogajanje ohranila na tisti stopnji, ki bo enaka moči in vplivu, s katerima razpolagajo ZDA, še zmeraj trajna kategorija sovjetske akcije v mednarodnem okviru. Velesila, ki se ji je posrečilo umakniti se iz blokade in ki je priznana kot enakopraven partner na vojaškem področju, pa bo v svojih dejanjih še naprej zelo previdna, da ne bi ogrozila ali zmotila pglavitnega ravnotežja odnosov, tj. da se ne bo lotila nobene dejavnosti, ki bi lahko pripeljala do jedrskega spopada. Objektivno obstoječa moč in politične ambicije so tako še naprej v odnosu medsebojne odvisnosti sestavljale okostje ameriško-sovjetskih odnosov.

Nova gibanja v mednarodnem političnem sistemu, poskus Združenih držav Amerike, da bi vzpostavile stike z LR Kitajsko, in že sama navzočnost te velike dežele, ki prav tako hlepi po pomembnem mestu v novi razvrstitvi glavnih igravcev, spreminjajo tudi naravo ameriško-sovjetskih odnosov. Hkrati ko se je Nixon kar se da zavzemal za uresničitev dvogovora na najvišji ravni z LR Kitajsko, je tudi jasno pokazal, da ne želi pretrgati vrste stikov s Sovjetsko zvezo. Popolnoma drugače, kot so to nekateri pričakovali, je okrepitev ameriško-sovjetskih stikov sledila predvsem prvim stikom Washington-Peking, kar spet potrjuje nenehno ameriško zanimanje za razvoj odnosov z drugo velesilo.

Sedanji poskusi zajemajo poleg glavnega političnostrateškega dogovora (SALT), s katerim se poskuša rešiti vprašanje s področja sile, tudi politične razgovore, ki se je zanje — kar velja tudi za sporazum o Berlinu — pokazalo, da so zelo uspešni. V kritičnem položaju je politični dogovor omogočil, da se sklop ameriško-sovjetskih vezi še naprej ohranja na čelu nalog ameriške zunanje politike, toda tokrat s precej večjimi obeti za otipljivo krepitev bilateralnih političnih in gospodarskih vezi. V takšnem ozračju se zdaj razvijajo številni ameriško-sovjetski stiki, ki pravzaprav dokazujejo, da obe velesili — ne glede na poskuse, da bi se mednarodni politični položaj spremenil ter se iz dvostranskega preobrazil v tristranskega — kažeta nenehno zanimanje za nepretrgano krepitev in nadaljnji razvoj medsebojnih stikov.

Prav na podlagi tega lahko ugotovimo, da obsežen splet ameriško-sovjetskih vezi v nadaljnjem perspektivnem razvoju ne bo zmanjšal svoje dinamike niti ne bo — kljub novim dejavnikom — dosegel novih vsebinskih lastnosti. Fizična moč velesil se bo še naprej razvijala, nujno tekmovanje na tehnološko-vojaškem področju se lahko omeji, ne pa tudi pretrga, območje njunega posrednega nasprotovanja pa bo čedalje širše. Formalno lahko obe velesili zgubita v trikotnem smislu novih odnosov, toda na podlagi lastne moči, predvsem vojaške — ki je morebiten tretji dejavnik še zmeraj ne more ne doseči ne ogroziti — bosta še naprej pomembni ustvarjalki mednarodne politike in poglavitna dejavnika v tristranskem ali kakšnem večstranskem spletu odnosov, ki počasi nastaja.

ZDA in ZSSR lahko s prepletanjem različnih inštrumentov v svojih medsebojnih odnosih — od sporazumevanja in soočanja brez uporabe orožja do omogočanja posrednega nastopanja tretjih igravcev — vplivata na smer mednarodnih odnosov na obsežnih globalnih območjih in šele proces organiziranega in zavestnega boja za nove mednarodne odnose, v katerih se bosta spoštovali suverenost in ena-

¹⁰ Profesor Z. Brzezinski označuje dosedanje akcije Nixonovega moštva na področju razvijanja ameriško-sovjetskih odnosov kot napor, da se ameriško-sovjetsko tekmovanje utrdi, uredi in morda spremeni v nekoliko manjši antagonistični odnos. Brzezinski, Z., »Half Past Nixon«, Foreign Policy, No. 3, Summer 1971, str. 7.

kopravnost vseh dežel ne glede na njihovo moč ali naravo družbenopolitične ureditve, lahko zmanjša njun vpliv in prispeva k nastanku demokratičnih mednarodnih odnosov. Niti bipolarna niti triangularna sestava mednarodnih odnosov sama po sebi ni rešitev, ki bi lahko zdržala pod naskokom dinamike mednarodnih gibanj. Za vse dose-danje poskuse, da bi vsebino mednarodne politike zaprli v okvire hierarhije velesil, se je ne glede na njihovo številčnost pokazalo, da so slabi in da niso prestali časovne preskušnje. Enakopravna medna-rodna skupnost, sestavljena iz velikih, srednjih in majhnih držav, je poroštvo za trdne in pravične odnose; h krepitvi porošstva pa bi morali na podlagi objektivno obstoječe moči največ prispevati najmo-čnejši državi.

Prevedel: Marjan Poljanec

Ta nesrečna administracija!

Verjetno je bilo v slovenskih gospodarskih krogih v zadnjih nekaj letih na rovaš malokatero družbene in ustavne institucije v naši državi izrečenih toliko hudih besed kot na rovaš zveznih upravnih organov, pristojnih za razna gospodarska področja. Zlasti na številnih sestankih na republiški gospodarski zbornici bi dobil človek včasih skorajda vtis, da je zvezna administracija (praktično štejejo sem tudi Narodno banko z njenimi »cirkularji«) malone sploh za vse kriva, kar je narobe z našo ekonomijo. Pred nedavni mje bilo celo videti, kot da samo malo manjka, pa bo zaradi tega odstopilo nekaj direktorjev velikih podjetij v naši ožji domovini. Podobno ozračje vlada tudi v nekaterih drugih republikah in celo v predstavnikiških telesih in drugih asociacijah na ravni federacije.

Kaj nam dela tako hudega zvezna administracija? Vprašanje je zanimivo zlasti zato, ker se res že celo vrsto let ves čas ponavljajo isti očitki, iz česar moramo sklepati, da se stanje zaradi tega prav nič ne spreminja in da so te strukture oblasti, če jih lahko tako imenujemo, do kritike zelo odporne.

Če na kratko strnemo njeno glavno vsebino, gre zlasti na negotovost poslovnih odločitev delovnih organizacij, ki jo povzročata dva momenta: prvič, že same nenehne spremembe v razmerah gospodarjenja, to je v oblikovanju raznih gospodarskih instrumentov, in drugič, velika diskrecijska pravica referentov posameznih resorjev v reševanju vlog in zahtev in v izdajanju dovoljenj, soglasij itd. Gospodarstveniki zatrjujejo, da pogosto celo z najbolj upravičenimi in logičnimi zahtevami nič ne opravijo v Beogradu, medtem ko se bolje odrežejo tisti, ki so bližje »locirani«, da se skratka možnosti za izpolnitev zahtev ali za doseganje kakšnih ugodnosti zmanjšujejo v sorazmerju z geografsko oddaljenostjo od središča. Traja tudi po več tednov in celo mesecev, preden jim uspe dokazati, da je kakšen ukrep popoln nesmisel, medtem pa nastaja seveda velikanska gospodarska škoda.

O teh »momentih« bi veljalo malo bolj razmisliti, ker le tako nam bo morda uspelo dokopati se do kakšne trdnjše ocene.

Kako zmanjšujejo učinkovitost gospodarjenja in konkurenčnost podjetij nenehne spremembe instrumentov (carinskih stopenj in fiskalnih dajatev, deviznih kvot in kontingentov, raznih dovoljenj, kreditnih pogojev itd.), tega nam najbrž ni treba ponazarjati, omenimo naj samo hudo

zmanjšano možnost za resno načrtovanje proizvodnje in poslovne politike (vsi izračuni se podrejo) in za sklepanje kupoprodajnih ali kooperacijskih poslov, še zlasti s tujimi partnerji (številni posli padejo v vodo, zgubljamog ugled in zaupanje, da ne govorimo o tem, kako je sploh drago tako »ad hoc« poslovanje s tujimi podjetji v primerjavi z zanesljivim, dolgoročnim partnerstvom).

Morda bi samo mimogrede omenili še neko posledico, o kateri pa se pri nas še ne razmišlja dosti, ker tudi ne sodi toliko v ekonomijo, ampak bi bolj zahtevala neko psihološko ali sociološko raziskavo: dolga leta trajajoča nekonsistentnost pogojev gospodarjenja in spremljajoča diskriminatornost ukrepov do posameznih gospodarskih subjektov povzročata skupaj s konsekvencami, ki jih prinašata nelikvidnost in finančna nedisciplina, tudi to, da se začenja v številnih delovnih organizacijah postopoma oblikovati (regrutirati) poseben profil vodilnih kadrov. Ekonomisti so že zračunali, kako mizerno majhen vpliv na povečanje dohodka in podjetniške akumulacije ima povečanje produktivnosti — v primerjavi z učinkom »izposlovanih« ugodnosti, olajšav, privilegijev in drugih upravičenih in neupravičenih zahtev od državnih organov, družbenopolitičnih skupnosti, bank ter upnikov in dolžnikov! Za tako »poslovanje« in nenehno letanje »od Poncija do Pilata« pa so potrebne čisto drugačne psihofizične lastnosti, od tistih, ki bi jih zahtevale urejene, zdrave razmere v »objektiviziranem« sistemu, kjer bi prva in pretežna skrb vodstva delovne organizacije veljala znanstveni organizaciji dela, marketingu, razvojno raziskovalnemu delu, inovacijam, napredku tehnologije. Malo karikirano bi z drugimi besedami rekli, da marsikakšen gospodarstvenik, ki danes najbolj glasno vpije in s prstom kaže na »vsega krivo« zvezno upravo — v takem »objektiviziranem« sistemu morda sploh ne bi bil to, kar je, ker družba v tem primeru njegovih sposobnosti pač ne bi potrebovala. Tudi ko bomo take urejene razmere nekoč ustvarili, bo inercija mešetarske mentalitete kadrov, ki so jo dosedanje razmere objektivno omogočale, najbrž še dolgo ovirala hitrejši napredek.

Toda pustimo to. Vrnimo se k naši nesrečni zvezni administraciji. Na slovenski gospodarski zbornici, kjer imajo z njenimi, včasih res čudnimi ukrepi zelo bogate skušnje, na primer menijo, da »hipertrofirano administrativno usmerjanje gospodarstva ne preprečuje samo normalnega poslovanja podjetij, ampak je lahko tudi neposredna metoda za zaviranje rasti nekaterih podjetij. Kar pa je najpomembneje, široko omrežje administrativnih služb in posameznikov z ustreznimi izvršilnimi kompetencami je potencialni in celo resnični partner tehnokratskih interesov posameznih proizvodnih in trgovskih organizacij oziroma grupacij, ki imajo sposobnosti in možnosti, da uresničujejo gospodarske tokove zunaj začrtane gospodarske politike in zunaj narodno gospodarskega interesa jugoslovanske ekonomije.« Vendar pa moramo kadrom v zvezni administraciji v dobro vendarle reči, da za samo nekonsistentnost pogojev gospodarjenja v bistvu niso neposredno krivi. Saj je jasno, da tiči bistveni vzrok za te nenehne spremembe v odsotnosti nekaterih tako imenovanih temeljnih sistemskih rešitev, to je rešitev, ki bi dala jasna merila za »objektivizacijo« gospodarskega sistema in ekonomske politike. V obdobju, ko se je na primer pozabilo, da mora imeti nerazvita dežela, če se hoče razviti, vendar neki trdnejši sistem planiranja, in ko se med drugim še razpravlja o tem, ali so prevelike naložbe krive za inflacijo (namesto da bi končno priznali,

da je jugoslovanska družba zgubila nadzor nad njihovo strukturo!) ali pa je to prevelik skok osebnih dohodkov (in »ostalnih prejemkov«) prebi valstva, ki presega ustvarjene blagovne fonde (namesto da bi raje še enkrat malo pazliveje prebrali Marxa!) itd. — v takem okolju pač ne moremo tudi od tekočih ukrepov ekonomske politike, ki jih izvaja zvezna administracija, pričakovati kaj dosti drugega kot to, da jih spremljajo improvizacije in subjektivizem.

V takih razmerah, ko karakterizirajo ekonomsko politiko improvizacije in subjektivizem, pa se upravni organi in institucije (in »birokratske strukture« v njih) pač znajdejo kot vedo in znajo. Objektivno se čutijo odgovorne, da nekako »zvozijo« gospodarsko situacijo, da gazijo tam, kjer se pojavijo najbolj žgoči problemi. Ker pa ni jasnih kriterijev v sistemu ali družbenem planu, se nam niti ni treba preveč čuditi, da so te strukture šibke do raznih pritiskov raznih političnih dejavnikov in sploh parcialnih interesov, k čemer bi lahko prišteli še vpliv, ki ga imajo na odločitve nacionalna ali teritorialna pripadnost ter prijateljske in sorodstvene vezi, kar pa je posebna značilnost tradicionalne jugoslovanske birokracije.

Medtem ko je prinesla institucija medrepubliškega dogovarjanja in sporazumevanja nedvomno pozitivne rezultate, saj je kočno odprla neke večje možnosti za usklajevanje nacionalnih in teritorialnih interesov v globalu — pa tega blagodejnega vpliva še ni toliko čutiti v neposrednem delu, vedenju in miselnosti administracije. Narobe, čutiti je celo nekatere okrepjene težnje po centralizaciji dejanskih pristojnosti uprave in Narodne banke (kar se zlasti tipično izraža na primer v vsebini nove zakonodaje, ki ureja devizno in zunanjetrgovinsko poslovanje). Toda tudi te težnje se gibljejo pri nas po neki zakonitosti: spričo odsotnosti sistemskih rešitev je močnejša ali blažja stopnja tako imenovanega »administriranja« v tekoči ekonomski politiki vedno v nekem sorazmerju s stopnjo kritičnosti ali zaostrenosti gospodarskega položaja.

Povsod v svetu je tako, da upravni aparat, pa naj gre za gospodarsko ali kakšno drugo področje, ko se enkrat oblikuje, zaživi svoje življenje in se reproducira po neki posebni logiki in zakonitosti, težnja po oblasti pa je samo ena izmed sestavin tega procesa, ki mu doslej še nobena civilizacija v zgodovini ni znala priti do živega. Le samoupravljanje kot prevladujoč družbeni odnos odpira možnost, da družba premaga to alienacijo dela svoje superstrukture in njegovo oblikovanje v samostojno moč. Toda preveč bi se predajali utvaram, če bi trdili, da smo v uresničevanju tega odnosa že skoraj na koncu poti.

I. RAVNIKAR

Posojila, delegacije, turizem...

Junija smo lahko v naših množičnih občilih slišali in prebrali novico, da je mednarodna banka za obnovo in razvoj odobrila Jugoslaviji 75 milijonov dolarjev posojila za zidavo daljnovidne mreže. Dopolnile so jo informacije o tem, kakšen je pomen projekta, ki naj bi izboljšal sistem distribucije električne energije v naši državi, in o tem, da je posojilo mednarodne banke le del denarja, potrebnega za uresničitev projekta. Vse

drugo je ostalo širši javnosti bolj ali manj neznano če izvezamo nekaj notic o pogajanjih za to posojilo ter par kratkih komentarjev v Ekonomski politiki in Reviji »M«. Sredstva množičnega obveščanja seznanjajo svoje bralce in poslušalce, ko gre za odnose med mednarodno banko za obnovo in razvoj in Jugoslavijo, večidel le z novicami o obiskih, pogovorih in zneskih odobrenih posojil — redki pa so širši prikazi teh odnosov. To problematiko, ki je z naše strani izrazito problematična, zelo radi zavijamo v ovojnice z oznako zaupno, javnosti pa ponujamo neproblematična dejstva.

Mislim, da je treba k novici o novem posojilu, ki ga je odobrila IBRD (International Bank for Reconstruction and Development) naši državi, dodati vsaj še nekaj elementov. Pogajanja so bila aprila, finančno leto pa se končuje junija. Torej vnovič smo v zadnjem trenutku izkoristili možnost, da pri IBRD kot vsako leto dobimo približno 100 milijonov dolarjev posojila. Dejstvo je, da naši predstavniki prej za pogovore niso bili pripravljeni.

Drug pomemben podatek je, da so bili sklepni pogovori o posojilu v Dubrovniku, v naši državi in ne na sedežu banke v Washingtonu, kot je to v navadi. Zakaj? V banki so menili, da je to Jugoslaviji v pomoč in v njeno korist, saj bo s tem prihranila potne stroške za številno delegacijo. Naš sistem decentraliziranega odločanja ali bolje rečeno zastopanja se je namreč razvil do tolikšne mere, da morajo na sklepnih pogovorih o posojilu z mednarodno banko sodelovati predstavniki gospodarskih organizacij, ki bodo posojilo črpale, predstavniki združenj teh organizacij, predstavniki družbenopolitičnih skupnosti, bank, republik in pokrajin, zveznega izvršnega sveta in mogoče še kdo. Takšna delegacija šteje potem najmanj 50 članov. Na pogovorih v Dubrovniku o projektu mreže daljnovodov je bila delegacija še nekoliko številnejša, ker se v projekt vključuje 11 podjetij, skupnost jugoslovanskega elektrogospodarstva in praktično vse republike ter pokrajine. Za končni dogovor s tujim partnerjem je bilo treba 70 ljudi. Z njimi se je pogovarjala deset članska skupina strokovnjakov mednarodne banke za obnovo in razvoj.

Pogovori so bili uspešni, sporazum o posojilu dosežen. Čeprav je IBRD načelno dala Jugoslaviji za reševanje energetskih problemov v letu 1972 na voljo le 35 milijonov dolarjev, je bila pripravljena vsoto več kot podvojiti. Gre namreč za izredno pomemben projekt za celotno jugoslovansko gospodarstvo. V Dubrovniku so se dogovorili vse, vendar je bilo treba pogodbo o posojilu, za katerega mora dati zagotovila zvezni izvršni svet, podpisati na sedežu banke. Če je verjeti Ekonomski politiki, ki pa je dobro obveščen list za gospodarska vprašanja, so oziroma bodo podpisali pogodbo (ali sodelovali — tako ali drugače — pri njenem podpisovanju) člani »delegacije jugoslovanskega elektrogospodarstva«, ki je (bo) obiskala ZDA. Število članov delegacije: približno 50 ljudi. Zvezni sekretar za finance Janko Smole je na seji komisije za mednarodna vprašanja pri slovenski skupščini dejal, da to ni res, da je podpis pogodbe formalnost, ki jo bo opravil jugoslovanski veleposlanik v ZDA. Do trenutka, ko to pišem, res nisem nikjer zasledil novice, da je pogodba o posojilu z IBRD podpisana. To še ne pomeni, da številni obisk ni v načrtu.

Sicer pa v bistvu ne gre za to, koliko predstavnikov se mora pogovarjati z neko mednarodno institucijo. Gotovo gre za to veliko denarja,

gotovo je upravičen dvom o tem, da 70 članov delegacije lahko konstruktivno sodeluje na pogajanjih in k njim kaj vsebinskega prispeva. Najbrž nam ne more biti v ponos, da morajo organizatorji sprejemov in bivanja naših delegacij na sedežu banke za naša številna predstavništva določiti znatno večja sredstva, kot ponavadi za druge delegacije. To so zunanje, površinske oblike nekega stanja pri nas in razumevanja odnosov s tujo ustanovo.

Pomemben je kompleks odnosov med Jugoslavijo in mednarodno banko za obnovo in razvoj. IBRD je najvažnejši vir dolgoročnih posojil za naš gospodarski razvoj. Doslej nam je odobrila za 586 milijonov dolarjev posojil s tako ugodnimi pogoji, kot nam jih ne daje nobena druga mednarodna ustanova ali država. Poleg denarja nam daje tudi strokovno pomoč pri načrtovanju in uresničevanju projektov in omogoča našim podjetjem izvajanje del, ki jih financira banka v drugih deželah. IBRD kaže zelo veliko zanimanje za sodelovanje z našo državo, tako veliko, da je pripravljena marsikaj tolerirati ali celo spregledati. Njen interes temelji na objektivnem političnem in gospodarskem položaju Jugoslavije. Smo socialistična dežela in naše vzorno sodelovanje z IBRD bi utegnilo postati zgled tudi za druge socialistične dežele. Drugi element je naša dokaj visoka stopnja gospodarskega razvoja — če se primerjamo z drugimi deželami v razvoju. Na sedežu banke radi povedo, da so pred leti dajali posojila Japonski in Italiji; danes jih ne več, ker sta ti državi, tudi z njihovo pomočjo, postali industrijsko razviti. Jugoslavija je med deželami v razvoju tista, ki bi morda lahko najhitreje dosegla cilj — da ne bi več potrebovala posojil IBRD oziroma da bi lahko najela posojila s pogoji, ki veljajo na svetovnem trgu kapitala.

V finančnem letu 1970/71 smo podpisali z IBRD pogodbe o štirih posojilih v skupnem znesku 110 milijonov dolarjev in sicer za hidrosistem Ibar-Lepenac, za ceste, za turistična projekta Babin Kuk pri Dubrovniku in Bernardin pri Piranu. Po pravilih banke morajo biti v treh mesecih od podpisa pogodbe izpolnjeni vsi pogoji, da postane posojilo operativno, se pravi, da se ga lahko začne črpati. Gre za ratifikacijo pogodb, za jamstva zvezne vlade, za zagotovitev drugih finančnih sredstev ipd. IBRD praviloma ne daje posojil za celoten projekt, ampak le za del stroškov realizacije, ponavadi 30 do 40 %. Po mnenju njenih strokovnjakov se države, regije in posamezna podjetja resneje lotevajo uresničevanja projekta, če vanj vložijo tudi svoj denar, kot pa če delajo samo z izposojenim.

V treh mesecih po podpisu pogodbe za omenjena štiri posojila pri nas ni bilo nič niti z ratifikacijo niti z lokalnimi sredstvi. Banka nam je nekajkrat podaljšala rok, in kolikor mi je znano, je bil eden zadnjih rokov 31. maj 1972. Leto dni smo torej imeli na voljo 110 milijonov dolarjev. Porabili bi jih lahko za uresničevanje načrtov, ki so izredno pomembni za nadaljnji razvoj posameznih republik in s tem jugoslovanskega gospodarstva kot celote. Vzrok za to naj bi bilo sprejemanje ustavnih amandmajev, ki je spremenilo pristojnosti zvezne skupščine in republik pri ratifikaciji mednarodnih pogodb. Direktor oddelka za Evropo, Severno Afriko in bližnji Vzhod pri IBRD Munir Benjenk je skupini jugoslovanskih novinarjev, ki je letos aprila obiskala sedež banke v Washingtonu, galantno, hkrati pa pikro komentiral to stanje: »Prepričani smo, da bodo ustavne spremembe spodbudile gospodarski razvoj v Jugoslaviji in to je seveda veliko več vredno kot 110 milijonov dolarjev, ki jih leto dni niste mogli

porabiti! Prav gotovo bi se kljub spreminjanju ustave lahko in morala najti pot za porabo že odobrenega posojila. Spomnimo se, da so naši predstavniki približno v istem času prosili za posojila za podporo našemu stabilizacijskemu programu v Londonu, Rimu, Washingtonu, Bonnu in morda še kje in da smo ta posojila dobili s precej manj ugodnimi pogoji kot pri IBRD. Z našim ravnanjem smo postavili mednarodno banko v kočljiv položaj. Njena sredstva so omejena, potrebe dežel v razvoju pa velike. Težko si je zamisliti, da dežela, ki potrebuje denar, ne opravi formalnosti, ki so potrebne za to, da bi že odobreni denar lahko uporabila. Edini logični odgovor je, da tega denarja pač ne potrebuje tako nujno. In druge članice IBRD že zastavljajo svetu banke vprašanja, zakaj daje posojila naši državi, če jih nočemo porabiti ali pa tega nismo sposobni.

Poudarili smo že, da ima IBRD velik interes za sodelovanje z Jugoslavijo. Po obisku predsednika Roberta McNamare v naši državi je podvojila letno vsoto posojil za naše gospodarstvo, toda realizirali je nismo, ker nismo imeli dovolj dobro pripravljenih projektov. Težave imamo namreč v vseh fazah odnosov z IBRD. Pri identifikaciji projektov se težko sporazumemo, kjer v Jugoslaviji bi bilo treba zidati in kaj, čemu dati prioriteto. Pri tehnični pripravi projektov uporabljamo različna merila in metode in pri uresničevanju projektov se ne držimo sklenjenih pogodb. V zadnjem času smo se popravili pri številu projektov. Naše gospodarske organizacije so lani predložile 130 projektov. Ko jih je misija IBRD pregledala, jih je samo 19 priporočila zvezni vladi. Samo 19 je bilo takih, da bi jih bila banka pogojno pripravljena financirati. Od teh je zvezni izvršni svet dva predlagal banki, le eden pa je uspešno napredoval v procesu odobritve posojila.

Na sedežu banke so nam med drugim povedali, da razumejo, zakaj se pri nas pojavlja toliko slabih projektov, da pa se s tem ne morejo sprijazniti. Če bi banka odobrila vse predlagane projekte in bi jih z njeno pomočjo uresničili, bi npr. Beograd ostal brez razsvetljave, ker imamo za takšne načrte premalo električne energije. Med 130 projekti v industriji je bilo veliko zelo podobnih, kar pomeni, da bi se nova podjetja uničevala v konkurenčnem boju. Za domači trg bi jih bilo preveč, na tujega je težko računati, ker je nasičen itd.

Naša podjetja želijo širiti proizvodnjo, rasti, se razvijati. Za to potrebujejo denar, posojila. Omejevanje naložb in posojil doma jih sili v stike s tujimi partnerji, v kooperacije, v skupna vlaganja in v najemanje posojil — pogosto kjerkoli in za kakršnokoli ceno. IBRD je eden najugodnejših in najpomembnejših dajalcev posojil našim podjetjem, toda posojila daje za tiste projekte, ki so ekonomsko utemeljeni s stališča jugoslovanskega gospodarstva in posameznega podjetja. Republike in pokrajine, ki »navijajo« za svoje projekte, bi rade imele v IBRD razsodnika, to pa banka ni, ne more in ne bo. Dogovoriti se moramo sami o tem, kaj je za nas pomembno in smotno. Najbrž je dobro, da se dogovarjamo na široki podlagi, da sodelujejo pri dogovarjanju predstavniki podjetij, bank, vlade, zbornic itd. To res zahteva precej časa, ki pa nam ga ne bi smelo biti žal, če pridemo do sporazumnih, pametnih sklepov. Toda to je dogovarjanje med nami. Ko gre za dogovarjanje s tujim partnerjem, ko se pogovarjamo z IBRD o posojilu za jugoslovansko gospodarstvo, ni treba, da se vnovič dogovarjamo vsi. Ne le, da ni treba, celo bolj škodljivo je kot koristno. Preštevne delegacije, ki že zaradi svojega obsega in sestave ne morejo

biti posebno učinkovite, so lahko kvečjemu reprezentativne, zbujaajo vtis, da se sami med sabo ne moremo dogovoriti oziroma da drug drugemu ne zaupamo ali da vsi skupaj ne zaupamo komu, ki naj bi govoril v imenu vseh nas.

L. VEZOČNIK

Odgovor »Ekonomske politike«¹⁾

Ekonomska politika z dne 29. 5. 1972 je v članku z naslovom »Složen rad« kratko komentirala del uvodnika v 4. številki Teorije in prakse. Komentirano je stališče, naj bo pri uvozu carinska zaščita prenosorazmerna vloženemu delu. V tej zvezi komentator sprašuje tudi, kaj je pravzaprav več vloženega dela v neko proizvodnjo in kaj je višja faza predelave.

S stališča carinske zaščite lahko razumemo kot višjo fazo tisto, ki po zaporedju prihaja za prejšnjim. Razume se, da proizvod, ko se obdeluje v naslednjih (»višjih«) fazah, vsebuje že vse prejšnje faze. Za vloženo delo v posamezni fazi pa je lahko odločilno edino to, koliko se zaradi opravljene faze vrednost proizvoda poveča. Mislim, da so merilo lahko le cene na mednarodnem trgu, vsaj tam, kjer jih je mogoče ugotoviti.

Najbrž ni sporno, da mora biti državi, ki ima skoraj milijon delavcev v tujini, prva naloga, da racionalno zaposli čimveč ljudi doma in da pri tem čim bolje izkoristi obstoječe kapacitete in surovine. To pa lahko doseže le, če vse faze domače proizvodnje (vse domače delo) zmerno štiti, ne pa nekatere pretirano, druge pa premalo, kot se pri nas zdaj pogosto dogaja. Merilo, za kakršnega se vsaj posredno zavzema tudi komentar, tega problema ne rešuje. Da bo stvar jasnejša, bom navedel konkreten primer: za proizvodnjo akrilnih vlaken mora kemična industrija uvažati akrilno-nitrilne monomere, katerih cena je 0,50 \$ za kg. Iz teh proizvede kemična vlakna, ki stanejo v topsu (njena najvišja faza predelave) 1,15 \$. Torej doda uvoženi surovini 0,65 \$ dodatne vrednosti. Če predilnica vlakno sprede in pobarva, doda 2,5 \$ dodatne vrednosti. (Upoštewane so evropske cene s približno točnostjo, ker pri posameznih vrstah cene lahko nekoliko odstopajo.) Carinska zaščita in blagovni uvozni režimi so pa takšne:

Akrilno-nitrilni monomer:

— carinska stopnja 3 %, režim uvoza LB (za leto celo brez carine);

Akrilno vlakno v topsu:

— carinska stopnja 18 %, režim uvoza DK, devizna sredstva GDK.

To pomeni, da kemična industrija uvažuje surovine po minimalni carinski stopnji ali brez nje, da ima liberaliziran sistem uvoza, njen proizvod, to je surovina za tekstilno industrijo, pa ima visoko carinsko zaščito, GDK sredstva mora tekstilna industrija ustvarjati z lastnim izvozom, poleg tega pa mora zaradi DK sistema doseči še sporazum s kemično industrijo, da tako močno zaščiteni proizvod lahko uvozi.

¹ Op. ur.: Avtor je poslal odgovor uredništvu »EP« že 2. junija; revija ga iz nam neznanih vzrokov ni natisnila, zato smo se odločili, da ga objavimo v naši reviji.

Za prejo, to je proizvod tekstilne industrije, ostane carina nespremenjena, ukinjen pa je DK režim in jo torej lahko vsak uvaža brez spora-zuma, če ima za to devizna sredstva. Pri izvozu pa je prim za kemična vlakna za 6% višji, kot je za izvoz preje, izdelane iz teh vlaken. Upravičeno pa bi bilo kvečjemu narobe, saj bi morali težiti k temu, da bi izvažali čim več našega dela.

V čem je lahko racionalni razlog, da eno fazo dela, ki je po vložnem delu dosti manj pomembna kot naslednje faze, tako vsestransko ščitimo, naslednja faza z veliko več vložnega dela pa je zaradi tega zapostavljena? Ali ne govorimo ves čas o izenačevanju pogojev gospodarjenja? In ali ni eno od bistvenih načel našega samoupravnega sistema, da morajo delovni ljudje imeti čim bolj enake možnosti za doseganje dohodka?

F. UREVC

Neodvisnost sodstva

Oprostilna sodba v procesu proti aktivistki radikalnega črnkega gibanja v ZDA, Angeli Davis, zasluži pozornost iz več razlogov: 1. znova priča o tem, da je Amerika večstranska in da so črno-beli klišeji o njej neuporabni, 2. da morda niso upravičene trditve, da je javnost zvečine obrnjena v desno, 3. da je sodstvo vendarle v veliki meri neodvisno od političnih pritiskov in da glede tega, kljub rastočim dvomom, obnavlja zaupanje v dosledno trojno delitev oblasti v moderni državi.

Naj strnem najnujnejše o zadevi Angela Davis. Sodni proces je imel izrazito politično ozadje; najprej zato, ker je veljala Angela Davis za privrženko radikalnih metod v črnem boju za popolno enakopravnost v družbi v času, ko so se rasne napetosti zelo zaostrile, pa tudi zato, ker je javno razglašala svoje marksistično prepričanje. Obtožba soudeležbe v uboju (orožje, s katerim je skupina črnih mladeničev skušala ugrabiti sodnika, ki je sodil dvema črnkima političnima obtožencema, njiju pa osvoboditi, je bilo last Angele Davis), je že na začetku zbujala dvome, da bi bila zadostna podlaga za obsodbo. Toda kljub temu obtoženka in njeni politični somišljeniki, pa tudi liberalni krogi v Ameriki, niso dvomili o tem, da ne bo politično razmeroma vplivna znanstvenica obsojena. Ne glede na zelo slabe dokaze tožilstva o vzročni zvezi med lastništvom orožja in dejanjem, v katerem je bilo orožje uporabljeno, je torej javnost pričakovala celo najhujšo kazen, ker se je ob procesu odločalo — ali je bila tako vsaj videti — tudi o načinu premagovanja notranjih družbenih nasprotij, bodisi rasnih ali pa političnih, ki so povezani z rasnimi. Politični motiv desnice eksemplarično kaznovati duhovne vodje »nasilnega« pogleda na boj za enakopravnost ter narediti »red in mir«, kjer bo vsakdo vedel za svoj prostor — je bil očiten in ga niti ni skrivala. Da gre za proces s političnim ozadjem, ki ustreza splošnim zakonitostim političnih procesov — obtoženi je praviloma obsojen že tedaj, ko je obtožen — je nakazoval predvsem kalifornijski guverner Reagan z neposrednimi pritiski na javnost in s tem — predvidoma tudi na sodbo. Celotno odločitev newyorškega guvernerja Rockefellerja, da bo izročil Angelo (skrivala se

je v državi New York, katere kazensko pravo se razlikuje od kalifornijskega) oblastem v državi Kaliforniji, je bila v bistvu politična odločitev. Tudi dolgi meseci preiskovalnega zapora za Angelo Davis — v sodnem sistemu, kjer so se notorični gangsterji lahko branili iz prostosti — so bili politično določeni. Ustvarili naj bi vtis, da gre za nevarno morilko, pred katero se država zavaruje samo tako, da jo osami od sveta. Na preskušnji je torej bila trdnost neodvisnosti pravosodnega sistema.

Toda, očitno je sodstvo vendarle odklonilo, da bi imelo opraviti z enostranskim iskanjem izhodišč za prihodnje notranje ravnotežje med posameznimi plastmi prebivalstva. Zato »niso še nikoli tako skrbno izbrali porote« (Express, 12. jun. 1972), zato so izvedli običiren dokazni postopek, in ko so ugotovili, da se priče tožilstva v prepričevanjih ne ujemajo, so ga končali pred časom, ki je bil zanj določen, ter se posvetili proučevanju dejstva, kaj je navedlo Angelo Davis na to, da je kupila orožje. Po temeljitih premisleku se je porota strinjala, da je bila Angela v resnici ogrožena (v dokaz je obramba navedla številna grozilna pisma) in da je zato imela orožje za svojo varnost. Med tem podatkom in uporabo orožja v poskusu ugrabitve in splošnega streljanja (streljala je tudi policija), v kateri so padli ugrabitelji in talec-sodnik, ni našla vzročne zveze vednosti in volje. To je zadostovalo, da je navsezadnje izrekla oprostilno sodbo.

»Amerika je dokazala neodvisnost sodstva«, so zapisali liberalni časniki in z zadovoljstvom ugotovili, da ni mogoče stopnjevati politične histerije, če pravne institucije zanesljivo in prepričano ostanejo v svojih okvirih iskanja pravice in resnice. Kljub utemeljenim pomislekom o pravičnosti pravnega varstva (tudi proces Angele Davis je v veliki meri dokazal, kako zelo je potreben denar za varstvo strokovnjakov v okviru obrambe, ki podrobno poznajo posebnosti in skrbno pazijo na katerokoli formalno napako tožilstva), je ta ugotovitev točna in napeljuje vprašanja širšega svetovnega pomena: v kakšni meri je sodstvo, po definiciji ločeno od zakonodajne in izvršne oblasti, sposobno v ozračju politične napetosti soditi nepristransko ter iskati materialno resnico, če gre za ljudi, ki so izpostavljeni zaradi neželenih političnih prepričanj in dejanj? Kako je mogoče, na primer, vzdržati tezo o nepristranosti in vedeti, da se tisti, ki se pojavijo na procesih s političnim ozadjem v vzhodnih državah, tudi redno obsojeni? Nezmožljivost tožilstva? Je dolžnost sodnika — v interesu višjih ciljev — poenostaviti dosledni dokazni postopek, da le ne bi bil prizadet ugled tožilstva? In, ali iz tega ne raste nov problem — namreč, da si tožilstvo upa postaviti obtožnico na temeljih, ki ne bi zadostovali za resno izveden postopek, pomanjkljivosti pa nadomesti z zadevami, ki s procesom nimajo nobene zveze (neželenim političnim vplivom obtožencev)?

Ameriško pravosodje je v kratkem času požrlo več grenkih zdravil: oprostilne sodbe na procesu proti Barriganovi skupini, oprostilne sodbe na procesu proti soledadskim bratom, oprostitev Angele Davis. Vsi procesi izrazito politični (protivojni, rasni) in vendar oprostitev zaradi pomanjkljivih in dvomljivih dokazov o krivdi. Tožilstvo je zgubilo v imenu države, toda ali ni videti, da je država s tem pridobila nekaj, kar je dosti pomembnejše? Ponovno zaupanje v doslednost in pravičnost sodstva, ki zna preveriti svojo družbeno vlogo? Opomin za tožilstvo, da ne pripravlja bučnih procesov s pomanjkljivimi dokazi? Ali dokaz, da se tožilstvo tudi lahko zmoti?

M. D. MURKO

Spreobrnjenec (konvertit) je kot izraz in model vedenja povezan s prakso krščanskih cerkva oziroma katoliške cerkve. To ime so dajali, in ga vsaj deloma tudi dandanes dajejo, tistemu, ki se je spreobrnil, prestopil v drugo vero, zlasti v katoliško. Številni spisi in številne pripovedi govorijo o primerih ljudi, ki so v nekih okoliščinah »spoznali pravo vero« in vanjo prestopili. Katolištvo je vedno zelo rado navajalo primere znanih, pomembnih ljudi, ki so to storili, da bi tako učinkovali, propagandno, da bi bili za t. i. zgled in da bi k enakemu dejanju tako pripravili tudi druge. V sodobnem katoliškem množičnem tisku propagandni prijem te vrste ni več tako pogost ali pa vsaj ne tako izrazit, ker — vsaj profesionalni cerkvi — tega ne dovoljuje več deklaracija o verski svobodi, ki so jo sprejeli na drugem vatikanskem koncilu. Vendar v slovenskem verskem tisku še kaj radi pišejo o primerih iz življenja po načelih katoliške (torej edino prave) vere znamenitih politikov, literatov, znanstvenikov, športnikov, popevkarjev in drugih, ki zlasti mladim ljudem veljajo za nekakšne vzore, če že ne idole, torej osebe, ki so vredne slepega čaščenja. Toda to je že drugo vprašanje. Poudariti je treba še dejansko in miselno medsebojno odvisnost konvertiranja (spreobrnjenja) in spreobrnjenca od prave (edino prave, zveličavne, odrešilne) vere.

Izraz spreobrnjenec pa je prešel religiozne okvire. Srečamo ga celo v dnevnih, nereligiozni rabi. Zato različni slovarji tujk (tudi naši domači) že navajajo tudi druge pomene: konvertirati pomeni spreobrniti se k drugi politični stranki, konvertit je človek, ki je sprejel drugo (zlasti politično) mišljenje ali smer. Tudi v tem primeru vidimo, kako je evropska religiozna institucionalna praksa vplivala na politično prakso in ostala v njej zasedrana s številnimi usedlinami tudi potem, ko se je v modernem času politika že popolnoma ločila od religije, postala neodvisna, ali pa ji celo nasprotuje. Številne ali celo večina političnih strank se je ravnala in se še ravna po ideji tradicionalne, edino prave religije o pravovernosti. Poleg tega pa so v model vedenja vključile in ohranile še številne druge elemente vedenja institucionalizirane religije. Temu bi lahko rekli tudi, da so v političnih strankah nekakšni konfesionalni elementi ali pa, da v skoraj vsaki politični stranki pride do neke stopnje konfesionalizacije. Vsaka politična stranka še dandanes bolj ali manj izrazito poudarja svojo izjemnost, edino pravilnosti svojih programov, trdi, da je edino ona nosilka aktivnosti, ki peljejo v pravičen družbeni red. Nosilci teh gesel in programov so politično strankarske elite, ki imajo v stranki na voljo največjo količino politične moči. Konfesionalnost se, poleg že omenjenega, kaže še v različnih neformalnih normah in navadah, ki so v svojih temeljih ali po svojih učinkih religiozne, konfesionalne narave, kot npr. spodbujanje k religioznemu oboževanju političnih vodij, kaznovanje članov zaradi tega, ker se ne držijo strankarske politike ali linije, kongresi v stilu religioznih zborov, zahteva po verovanju v strankarske ideale, dvigovanje strankarskih spisov na raven bibličnih tekstov in podobno. Prav tako je v političnih strankah še vedno zelo zelo čašчено spreobrnjenje, prehod zlasti vidnejših ljudi iz ene v drugo, nasprotno stranko.

Take primere navadno spremljajo bučne propagandne kampanje in poskusi, da bi nasprotnika onemogočili prav s takimi primeri.

Ni mogoče zanikati, da se je konfesionalna tradicija zasidrala tudi v komunističnih strankah. Ne kaže trditi, da se je to zgodilo le zaradi subjektivne odločitve posameznih vodij. V prvi dobi komunističnih strank, ko še niso bile dovoljene, ko so se borile za »prostor pod soncem«, jih je sam položaj silil v vedenjske modele sekt, k veliki meri asketizma in nekaterim vrednotam, ki so bile značilne za življenje prvega krščanstva. Toda tudi po prenehanju teh objektivnih okoliščin je nekaj konfesionalne tradicije v komunističnem gibanju ostalo, v sistemu kulta osebnosti pa je dosegla svoj vrh: religiozno oboževanje voditelja, privilegirano vedenje partijskih profesionalcev, skrbno zatiranje vsakega krivoverstva, inkvizicija nad ljudmi, ki mislijo drugače, dogmatizem teoretične misli, ekskomunikacije vsakogar, ki ni ravnal in mislil po želji vodje in profesionalcev itn. itn.

Jugoslovansko komunistično gibanje se je zelo zgodaj uprlo konfesionalnemu sistemu, ki ga je v tretjo internacionalo prinesel stalinizem. Nekaj konfesionalizma pa ostaja tudi v našem gibanju. Eden izmed njih se kaže v prizadevanju, da bi nalepili vzdevek spreobrnjenec tistim, ki po mnenju nekaterih postajajo »nadležni« zaradi avtonomnih pogledov na nekatera teoretična in praktična vprašanja družbenega razvoja. Z očitkom spreobrnjenja skušajo razvrednotiti pomen in vsebino njihovih pogledov, nazorov in predlogov s tem, da opozarjajo na to, da včasih niso mislili tako ali pa tega, kar delajo danes, niso prej jasno ali odločno izrazili. S tem postavljajo vprašanje moralnosti takih »spreobrnjenec« v prepričanju, da bodo tako zmanjšali ali celo izničili njihovo aktivnost. V takih postopkih se kaže svojevrstna hipokrizija teh »sodnikov«. Kaže se njihovo bežanje od soočanj na temelju argumentov, zaverovanost v njihov »edini prav« in lagodno odpravljanje »vsiljivcev« z dejanjem, ki ima vse bistvene značilnosti izobčanja, čeprav ne delajo tako, kot je to delala groba inkvizicija srednjega veka ali nasilje stalinizma. Mislim, da so taka dejanja vredna vsaj premisleka.

Z. ZOTER

O povampirjeni programski politiki v kinematografih

Menda ni sistema, ki se ne bi zavedal močne propagandne moči sodobnih komunikacijskih sredstev, še posebno televizije in filma, ki po svoji množičnosti odločno prekašata vse načine sodobnega komuniciranja. Televizija se je zavoľjo tega v vseh državah, seveda tudi v naši, znašla pod zelo močnim vplivom državnih institucij, ki so ji z zakonodajo zagotovile poseben, lahko bi rekli privilegirani položaj; ta se pri nas kaže v sistemu plačevanja televizijske naročnine, ki močno spominja na posebno obliko davka. Film se je tem posebnim ukrepom v veliki meri izognil, deloma

zavoljo tega, ker ni ažurno informacijsko sredstvo (kot denimo dnevni tisk, radio in televizija), in deloma zato, ker si je zagotovil avtonomnost filmskega ustvarjanja, ki je odvisno le od ekonomskih mehanizmov, ki jih na poseben način izraža dvojnost vrednosti izražene na tržišču, vrednosti, ki je bila ustvarjena na poseben način v industrijskem postopku umetniške kolektivne dejavnosti. Umetniško ustvarjanje se v primeru filma tako najbolj drastično srečuje s tržnimi mehanizmi in je njegova učinkovitost (uspešnost) v največji meri odvisna od tržne uspešnosti.

Tako se je zgodilo, da smo v trenutku, ko smo sprostili mehanizem trga, na večini področij družbene dejavnosti v ta sistem vključili tudi kinematografijo, še posebej distribucijo in prikazovanje filmov, medtem ko smo nekatere olajšave odmerili le domači filmski ustvarjalnosti. Ta tržna sproščenost je postopoma onemogočila vsakršno smotno (politično ali ideološko, če hočete) programsko politiko in je do konca utrdila zakon ponudbe in povpraševanja. V distribuciji in kinematografski mreži je film začel nastopati kot tržno blago in je skorajda v celoti izgubil svoje umetniško, humanistično bistvo. Glede na takšne razmere so kinematografska in distribucijska podjetja začela sestavljati svoje programe, na naših filmskih platnih je začel prevladovati filmski kič, tj. filmi, k zadoščajo zelo poprečnemu, nezahtevnemu okusu kinoobiskovalcev. Temu bi lahko rekli tudi poneumljanje neukih, ki se glede na strukturo kinoobiskovalcev začanja že pri mladostniku.

O propagandni moči in o vplivnosti filma je govoril že Lenin, danes o njej govorijo italijanski in francoski komunisti, ki se zavzemajo za agitacijski film, in končno se tega zaveda tudi ameriški kapital, ki je sprejel za svojo filmsko industrijo poseben izvozen režim, ki spodbuja izvoz filmov v Evropo in še posebej v socialistične dežele. Iz posebnega sklada vračajo razliko v prodajni ceni (oziroma dajejo premijo) in tako spodbujajo izvoz filmov na sicer ekonomsko manj zanimiva področja. Tako so na primer za Jugoslavijo odkupne cene ameriških filmov veliko nižje, kot bi glede na našo kinematografsko mrežo lahko bile; za ameriške filme plačujemo le približno desetino njihove stvarne in prodajne cene.

Rezultati takšne ameriške izvozne politike so osupljivi. Po podatkih podjetja Jugoslavija film je v deležu vsakoletnega filmskega uvoza približno polovica filmov iz Amerike. To pa se kaže tudi v strukturi našega kinematografskega sporeda, ki se je popolnoma amerikaniziral. Ameriški filmi so izrinili s sporeda celo domače filme, ki naj bi jih naša filmska zakonodaja varovala, pa jih varuje zelo neuspešno. Razlogi za amerikanizacijo kinematografskega sporeda so predvsem ekonomski in izhajajo iz zahteve našega občinstva po ameriških filmih; teh so se naši gledalci že navadili in zavoljo tega popolnoma ustrezajo poprečnemu pričakovanju filmskega razvedrila.

V raziskavi strukture lanskoletnega kinematografskega sporeda v Ljubljani, omejili smo se le na število predstav filmov iz posameznih dežel in na žanrsko raznolikost ljubljanskega kinematografskega sporeda, smo prišli do poraznih rezultatov, ki so presegli naša pričakovanja. Amerikanizacija našega filmskega sporeda je skorajda popolna.

Lansko leto je bilo v Ljubljani 6397 filmskih predstav, od tega so na 3393 predstavah predvajali ameriške filme in na 3004 predstavah filme drugih kinematografij, vključno z jugoslovansko. Nesorazmerje je več kot očitno, naravnost grozljivo pa postane, ko po približnem izračunu ugotovimo, da je bilo v Ljubljani leta 1972 6397 predstav, od tega so na 3393 predstavah predvajali ameriške filme in na 3004 predstavah filme drugih kinematografij, vključno z jugoslovansko. Nesorazmerje je več kot očitno, naravnost grozljivo pa postane, ko po približnem izračunu ugotovimo, da je bilo v Ljubljani leta 1972 6397 predstav, od tega so na 3393 predstavah predvajali ameriške filme in na 3004 predstavah filme drugih kinematografij, vključno z jugoslovansko.

vimo, da si je ameriške filme ogledalo nekaj nad milijon in pol Ljubljancev in da je vsak Ljubljčan videl lansko leto približno osem ameriških filmov. Najpogostejši obiskovalci filmskih predstav so ljudje med 16. in 35. letom, starejši hodijo v kinematograf približno enkrat mesečno, amerikanizacija mišljenja se torej začne že pri mladostniku in se nadaljuje ves čas zorenja z nezmanjšano intenzivnostjo.

Razporeditev filmskega sporeda na žanre je bila lani izrazito naklonjena filmom, ki obravnavajo nasilje; westernov, kriminalk, grozljivk, vohinskih filmov, vojnih in pustolovskih filmov je bilo lani za več kot polovico ljubljanskega kinematografskega sporeda. V času nasilja se skozi filme fenomen nasilja vsiljuje kot vrednota, podaljški roke filmskih junakov so puška, pištola in nož. Spretnost v nasilnosti pa je postala eden izmed pogojev za človekovo uspešnost v družbi.

Nasilje in »American Style of life« tako ekonomsko zelo ugodno in učinkovito prodirata v vse pore našega življenja. In sicer kot prikrita politična propaganda za ameriške vrednote in nazore, ki se kažejo v odkriti vojaški propagandi, v mitiziranju ameriškega vojaka in vojske, ki sta nosilca pravičnosti in svobode (ali takšna predstava ustreza dandanašnjemu času in ameriški angažiranosti v skoraj vseh žariščih vojne?), v propagandi za ameriški način življenja, ki širi posebno mentaliteto donosnega dela in idiličnosti urejenega življenja, ki je možno le v Ameriki (za idile lepega, po meščansko urejenega doma smo še posebno dostopni), ali pa v propagandi za ameriško vrsto svobode, ki skriva totalitarizem in nasilje menagementa pod krinko različnih proklamacij, vse to pa zavoljo tega, da bi se ohranilo obstoječe stanje, da bi se ves svet amerikaniziral in dosegel ameriški ideal. Propaganda vstopa skoz stranska vrata, vendar zaradi tega prav nič manj učinkovito.

Ob vsem tem je treba upoštevati še en vidik prevlade in strahovlade ameriških filmov. Gre za ekonomski vidik, saj ameriški filmi v tržiščni konkurenčni borbi postopoma uničujejo domačo filmsko proizvodnjo. Domača filmska proizvodnja ne more konkurirati ameriškim filmom, ki se na našem trgu pojavljajo kot doping in postavljajo ekonomske zakonitosti kinematografije na glavo. Domači filmi namreč — ker je filmska podlaga slabo razvita — ne morejo uspešno konkurirati ameriškim filmom, ki prihajajo na filmski trg s petnajstkrat nižjo ceno.

Kolikšne so že zdaj posledice takšnega stanja v naši kinematografiji, je brez posebne raziskave težko ugotoviti. Predvsem je težko ugotoviti, do kolikšne stopnje smo že podlegli temu pritisku ameriške propagande, do kolikšne stopnje smo že privzeli vrednote, ki jih ameriški filmi širijo. Zdi pa se mi tudi, da o tem trenutno še nihče ne razmišlja, tudi tisti ne, ki bi morali, saj vsak dan sprejemajo zelo pomembne odločitve, programe in politična načela. Zdi se, da gre za odločno neskladje med napisanimi načeli, med resolucijami, med politiko, za katero se zavzemamo, med moralnimi in političnimi normami, na katerih temelji naš družbenopolitičen sistem, in med konkretno vsakodnevno prakso. Hkrati ko se borimo proti socialni diferenciaciji, gledamo filme, ki socialno diferenciacijo propagirajo, ko se borimo proti nasilju, proti vsem vojnam, proti vojni v Vietnamu, gledamo filme, ki mitologizirajo nasilje in ameriško vojsko, ko se borimo za politizacijo vsakega posameznika v našem samoupravnem sistemu, gledamo filme, ki zamračujejo družbene odnose, ki se zavzemajo za politično pasivnost in poslovno uspešnost. Naj preneham z naštevanjem,

saj bi bil seznam skorajda neskončen. Mislim, da gre za neke vrste odtujenost oziroma za nepovezanost sprejetih načel z vsakodnevno prakso, ki se v tem primeru kaže v povampirjeni programski politiki naših kinematografov, ki so se popolnoma prepustili filmski tržiščni stihiji.

Zdaj smo v sklepni fazi sprejemanja naše filmske zakonodaje, ki bo morala, vsaj po mojem mnenju, odločno poseči tudi na področje uvoza in prikazovanja filmov. Morala bo zagotoviti kinematografom poseben družbeni status, ki jim bo omogočil dobro gospodarjenje, hkrati pa jim naložil vrsto obveznosti glede njihove programske politike.

M. ZAJEC

Nemški prepovor

Verjetno bo res držala ugotovitev, da se s 17. majem 1972 končuje povojno obdobje v Evropi. Tedaj je zahodnonemški Bundestag potrdil vladne sporazume s sovjetsko in poljsko vlado in še enkrat ovrednotil besede ustvarjalca nove bonske politike Willyja Brandta, da ne kaže govoriti o nekem novem obdobju v nemški zgodovini. Šef koalicijske vlade in predsednik socialnodemokratske stranke Brandt vztraja namreč pri skromnem stališču, da je bila njegova politika do vzhodne Evrope samo del enotne zamisli, v katero je vključena tudi politika do zahodnega sveta, ni pa nekaj bistveno novega. »Ta dva elementa vladne politike, to je odnosi z Zahodom in z vzhodno Evropo sta tesno povezana in se dopolnjujeta; nobenega razloga ni,« je še menil Brandt, »da bi začenjali kakršnokoli novo obdobje v naših odnosih z Zahodom«.

Nemci so zanimiv narod, o tem se je mogoče prepričati ob vsakem njihovem ukrepu, sedanji vihar ni dogodka ob Renu pa so še en dokaz več. Spomin na čas, ko so si po svoje razlagali pogodbe in spomenice, brez katerih tudi zdaj ne morejo oblikovati svoje politike, jim je že precej zbledel, dopuščajo pa le oči, da so živeli v drugačnem svetu in da so pričakovali od življenja same sončne plati, vendar s pripombo, da so bili to »pač nacistični časi«, ki so trajali komaj omembe vredno dobo. To, da so v 13 letih razdeljali svet, zdaj pa so rabili polnih 27 let, da so se pobotali z največjimi upniki, pa so še vedno dolžni na vseh straneh — zunanji minister Scheel upa, da mu bo uspelo kmalu urediti odnose (diplomatsko priznanje) s Poljsko, Češkoslovaško, Madžarsko in Bolgarijo — jih ne moti, prepričani so, da so opravili veliko delo za moralno rehabilitacijo nemškega naroda v očeh evropske in svetovne javnosti.

Vse zahodnonemške vlade do Willyja Brandta so videle mesto svoje države le v zahodnih okvirih in tam skrbele za razcvet domačega gospodarstva. Vendar ta politična paša za oči tistih Nemcev, ki so ostali na oni strani svojčas toliko poudarjene železne zaves, in še za druge narode, katerih življenjska pot je tekla precej drugače, je vzdržala le nekaj let. V sedanjem razcvetu, ko Nemci več prodajo, kot pa lahko izdelajo, je na primer zbledel že tudi podatek, da je zahodnonemška marka konvertibilna komaj nekaj nekaj več kakor 10 let, ali pa da so bile nekaj povojnih let tudi zahodnonemške meje hermetično zaprte —

iz političnih in gospodarskih razlogov. Zahodnonemška buba se je ta čas razvila v četrtega gospodarskega metulja na svetu. Uspeh je res zavidanja vreden, če ne bi bilo še druge nemške države, ki so jo še pred dvema letoma žalili z vzdevkom »sovjetska cona«, in njenih gospodarskih uspehov. Medtem ko so na Zahodu kmalu začeli zdraviti razbito nemško gospodarsko moč — Nemčija je bila dokončno premagana okoli leta 1948, ko so v ZDA publicirali tudi rezervne patente nemške industrije — da bi ustvarili v Evropi branik pred umišljeno vojaško in resnično politično nevarnostjo, se je tudi druga nemška država dvignila na enako zavidanja vredno, čeprav šele deseto mesto na svetu. Pri tem pa je odplačala toliko reparacij, da se posledice poznajo še zdaj.

Sedanja vlada v Bonnu, na oblasti je komaj od oktobra 1969, je našla področje, na katerem je bilo dovolj političnega dela za že nekoliko zdolgočasene zahodnonemške politične stranke. Doma je bilo vse urejeno — v času velike koalicije, ko KP Nemčije še ni smela iz ilegale, so celo govorili, da evropski komunisti najboljše živijo v ZR Nemčiji — zato se je bilo treba ozreti proti vzhodnim mejam in ukrepati. Brandtova usmeritev je vzbudila navdušenje, nezaupanje, dvome in jezo, vse obenem. Zahodni zavezniki so bili razočarani, ker je socialdemokratski kancler začel sam razpravljati z Vzhodom in ni hotel več posredovalcev, na Vzhodu pa še niso bili prepričani, če ne gre samo za poskus, ne pa za resno prizadevanje, katerega rezultat naj bo nova Evropa, kakršne do zdaj niso bili vajeni, še posebno ne v sodelovanju z Nemci.

Vsekakor bi bilo neresno trditi, da se v Bonnu niso že pred prihodom Willyja Brandta začeli zavedati, kaj je njihova naslednja naloga, če naj preprečijo, kot so izjavljali, da se ne bi ponavljale usodne napake, storjene na temeljih weimarske republike. Kancler Adenauer je samo previdno tipal v vzhodni smeri, kjer je bil spomin na nemške prisege ob sklepanju napadalnih pogodb še preveč žgoč. Kurt dr. Kiesinger je dal svojemu zunanjemu ministru Brandtu skoraj proste roke, vendar ne kot strokovnjaku za Vzhod — bil je 10 let berlinski župan, — temveč kot politiku, ki je imel izdelan koncept, kako se približati, kaj ponuditi in kaj res dati nezaupljivim narodom na Vzhodu, da bi spremenili svoje mnenje o Nemcih. Vendar, kdo bi jim zaupal, takšna previdnost je bila več kakor razumljiva, če pa celo doma ne znajo urediti življenja in odnosov. Dve nemški državi sta ta čas postali stvarnost, vendar ZR Nemčija skoraj ni hotela vedeti za Nemce, ki so ta čas gradili socialistično družbo in se korakoma uveljavljali v svetu. Kassel je bil samo poskus Willyja Brandta na dolgi poti iskanja prave poti za sožitje Nemcev. Tedaj v Kasslu je bilo videti, da ne bodo prišli nikoli skupaj, zdaj pa so si že zelo blizu.

Vseh zaslug zanesljivo nima samo socialnodemokratski voditelj, ki se je dokaj pozno začel zavedati pomanjkljivosti programa svoje stranke, če naj res dokaže, da so Nemci politično dozoreli in nameravajo dati svoj prispevek k življenju v čisto drugačni Evropi, kot je bila pred 30 leti, in najdejo v njej svoje mesto in poslanstvo. Willy Brandt je šele na kongresu svoje stranke opozoril, da je treba revidirati stališče iz leta 1959, ko so iz programa stranke črtali načelo borbenega socializma in se podredili času, kateremu je menda bolj ustrezal liberalni konservativizem. Vsekakor pa je znal Brandt spretno izkoristiti razmere v svetu, ugodno mednarodno ozračje približevanja velikih sil, katerih glavna skrb je bila doseči olajšanje, zmanjšati pritisk, pa četudi v najmanjši dozi.

V teh okvirih pa je, kot kaže, Willy Brandt opravil svojo nalogo. Konservativne sile v njegovi državi niso mogle polnih 20 let storiti nič otipljivega za nemško integracijo v celotnem evropskem okviru. Vedele so, kaj je treba storiti, vendar jim ni šlo v račun, da bi same revidirale svoja politična načela. Tri leta je na oblasti socialnoliberalna koalicija, to pa je v političnem življenju neke države lahko včasih zelo malo, lahko pa tudi odločilno. Konservativci v Nemčiji so bili prepričani, da jim bo v veliko korist, če bo njihov nasprotnik izpeljal tisto, kar sami niso mogli storiti: potem se mu zahvalijo za uslugo in nato bi sami, močnejši in čistejši kakor kdajkoli prej, pojedli kostanj, ki ga je nekdo drugi pobral iz žerjavice.

Od vsega, kar je storil Willy Brandt, imajo Nemci še zelo malo praktičnih koristi, odprto pa je široko področje zelo privlačne politične dejavnosti, v kateri bi bilo mogoče dolga leta kovati politični kapital in se z njim krepiti. Zdaj, ko so vladne pogodbe potrjene, ko je opozicija pokazala vso zlagano velikodušnost in dopustila, da je vzhodna politika zmagala v Bundestagu (v zamenjavo zanjo niso imeli ničesar, kar bi lahko ponudili zahodnonemškim volilcem), je ostal kancler Brandt v parlamentu praznih rok. Večina se mu je sesula, odločiti se mora za ukrepe, ki bodo vseh njegovim nasprotnikom, če se namerava obdržati, ali pa razpisati nove volitve, na katerih upa dobiti zanesljivo večino. Le z njo bi lahko nadaljeval pot, po kateri bodo Nemci dobili več, kakor pa so pred tremi leti lahko šele upali. Obiski v Berlinu so skromen drobec tistega, kar so Nemci nekdanje imeli, pa še to je samo v korist onim na Zahodu, v DR Nemčiji so še vedno daleč zadaj.

Za prebivalce DR Nemčije obiski, o katerih je bilo toliko razprav, niso zanimivi. Preveč boleče je spoznanje, da jim država ne zaupa, da ne verjame v njihovo politično zrelost, sumi jih, da bi se za dobrine, ki bi jih tudi sami lahko ustvarili v nekaj letih, prodali »razrednemu sovražniku«. Res je boleča zavest, da je pred postavitvijo berlinskega zidu zbežalo na Zahod šest milijonov prebivalcev DR Nemčije, vendar jih zid ne bo zadržal, pač pa način in smisel življenja. Zdaj, ko je druga stran pokazala dobro voljo in za svoj uspeh plačala visoko ceno, njene dimenzije bo pokazala že bližnja prihodnost, je na potezi Honneckerjeva Nemčija. Ni pričakovati, da se bo nekaj zgodilo že čez noč, precej zdaj še aktivnih prebivalcev njegove države si bo ta čas še pridobilo pravico do zahodnega vizuma zaradi svoje starosti, vendar, nemško približevanje je nehalo biti propagandno geslo, spremenilo se je v stvarnost.

Ratifikacija je odprla še eno zelo pomembno pot dvema nemškima državam, pot v svetovno organizacijo, na mednarodno politično prizorišče, s katerega sta bili odmaknjeni zaradi starih grehov tega zanimivega naroda in zaradi igre velikih sil, v katero sta bili vključeni kot bistveni sestavni del. Politični predstavniki enega dela nemškega naroda so slovesno obljubili v resoluciji, sestavila sta jo kancler Brandt in voditelj opozicije Rainer Barzel, priključili pa so jo potrjenim vzhodnim pogodbam, da je glavna naloga Nemcev nepretrgana aktivnost za ohranitev miru v Evropi. V ZN bodo imeli nemški delegati vedno pred očmi predstavnike narodov, ki bodo iz dneva v dan skrbno preverjali ali je res nastal v Evropi narod, katerega energija bo od zdaj dalje namenjena boljšemu življenju vseh evropskih narodov.

F. LAJMIŠ

Stjepan Pulišelić

**Politične stranke
kot faktor
sodobnega
političnega
sistema***

Politične stranke, interesne skupine in skupine pritiska so najpomembnejše politične skupine, ki jih teoretično proučujeta in empirično raziskujeta politična znanost in sociologija politike. Iz obširne znanstvene literature o političnih strankah lahko ugotovimo, da so nekateri najbolj vidni avtorji oblikovali celostne obče teorije o političnih strankah v okviru politične znanosti (npr. Ostrogorski, Michels, Duverger itd.) oziroma bistveno prispevali k odkrivanju socialne vloge in statusa političnih strank v okviru politične sociologije (Meynaud, Lipset, Neumann itd.). Pri nas imamo sorazmerno malo del, ki posegajo v občo problematiko političnih strank in strankarskih sistemov. Prvi tak tehni poskus je bil leta 1966 objavljeno delo prof. Radomira Lukića, o katerem smo v reviji že poročali (glej »Teorija in praksa«, št. 3, (1967). Naslednji poskus v tej smeri je bilo delo z naslovom »Politične partije«, ki ga je napisal prof. Stjepan Pulišelić (»Narodne novine«, Zagreb 1967). Obširnejše poglavje o političnih strankah je ta avtor vnesel tudi v svojo knjigo »Suvremeno društvo« (ista založba druga izdaja leta 1969). Zdaj pa je pred nami zgoraj omenjena knji-

* Izd. Hrestomatija politične znanosti, Naprijed, Zagreb 1971.

prikazi, recenzije

P

ga, ki jo je avtor namenil problematiki političnih strank kot faktorju sodobnega političnega sistema. Knjiga se začne z avtorjevo uvodno študijo, ki je razdeljena na poglavja o moči in naravi političnih strank; o njihovi razredni naravi; o političnih strankah kot faktorjih demokracije in avtokracije; o pristaših, članstvu in organizaciji političnih strank; o strankarskih sistemih in strankarski ideologiji. Ta študija je v bistvu povzetek iz omenjene avtorjeve knjige o političnih strankah, vsebuje pa tudi nekaj tehničnih dopolnil in jo lahko ocenimo kot sorazmerno kratko, pa vendar problemsko dovolj izčrpno in znanstveno zasnovano občo orientacijo o sodobnih političnih strankah in strankarskih sistemih.

Pojem politične stranke je eden izmed tistih, ki jih razni teoretiki dokaj različno opredeljujejo, kar je predvsem odvisno od njihovih pogledov na funkcijo države, vlogo družbenih (razrednih) struktur in načinov osvojitve oblasti. Mnenja smo, da bi morda najbolj ustrezala definicija, ki poudarja, da so politične stranke organizirane politične skupine, ki s političnimi sredstvi (z agitacijo in propagando, z volilnim in parlamentarnim bojem, z raznimi neposrednimi akcijami in ukrepi v političnem dogajanju), pa tudi s sredstvi revolucionarnega

boja težijo k uresničenju svojih programsko formuliranih stališč, ki bolj ali manj celostno izražajo ideološko-politični koncept ureditve globalne družbe (države). Zato se politične stranke bojujejo predvsem za osvojitve oziroma vzdrževanje politične (državne oblasti, kajti izvrševanje te oblasti jim omogoča, da uresničujejo svoje politične težnje, ideje in programe. Različne ideologije pa so v skrajni liniji izraz različnega položaja ljudi v nekem družbenoekonomskem sistemu; to pa je tisto, kar odkriva razredno naravo političnih strank. Pulišelić je opozoril na ta marksistični koncept odnosa med političnimi strankami in družbenimi razredi ter utemeljeno zavrnil razne solidaristične teorije o funkciji in vlogi politične stranke. V tem okviru je posegel v znani problem neskladnosti med objektivnim (razrednim) in subjektivnim (političnim) grupiranjem ljudi v razrednih družbenih strukturah. Navedel je razloge, ki izhajajo iz dejanske politične prakse in pripeljejo do sklepane ugotovitve, da so politične stranke razredne organizacije ne glede na dejstvo, da so člani in pristaši političnih strank pripadniki raznih razredov in da je lahko v okvirih enega razreda več različnih političnih strank.

Posebno poglavje je avtor namenil političnim strankam kot faktorju demokracije in pogojem, ko se pojavljajo kot faktor njene negacije. V obdobju moderne države je značilen zlasti ta drugi pojav; pogojujejo pa ga različne okoliščine (npr., da stranke določajo kandidate in kandidatne liste; da se povezujejo vrhovi politične stranke s centralnimi državnimi organi; da se konkurenčni boj med strankami bije v nedemokratskih oblikah; da se bohoti birokratski centralizem v okviru stranke; da so politične stranke znatno okrnile pomen za-

konodajnih predstavnških teles, med drugim tudi zato, ker so povzročile, da je center za osnovno politično odločanje prešel s parlamenta na vlade, kar nedvomno pomeni slabitev demokracije in krepitev birokratizma; itd.). Ko si je avtor zastavil vprašanje, kako likvidirati vse te pojave politične odtujenosti, je nakazal demokratično perspektivo, ki jo ponuja naš sistem družbenega samoupravljanja.

V naslednjem poglavju je razčlenil organizacijsko strukturo sodobne politične stranke po tehle kategorijah: volivci, simpatizerji in tri vrste članov (navadni člani, aktivisti in voditelji). Morda bi ne bilo odveč, če bi v tem okviru omenili tudi kategorijo finančnih mecenov in strankine birokracije, pa tudi kategoriji tako imenovanih labilnih volivcev in celo nevolivcev, saj je znano, kako pomembna je lahko vloga politične abstinence v določenih posebnih okoliščinah. Pri tej strukturalni analizi je avtor posvetil posebno pozornost vlogi intelektualcev v političnih strankah oziroma odnosu političnih strank do intelektualcev. Orisal je tudi pglavitna načela statutarne organizacije političnih strank, in sicer tako po teritorialnem kot tudi po profesionalnem načelu.

V nadaljevanju študije pogrešamo vsaj kratko poglavje o vrstah (tipologiji) političnih strank. V tem pogledu je avtor bežno omenil le množične in kadrovske stranke, ni pa posegel v druge kriterije, po katerih se politične stranke med seboj razlikujejo, na primer ideološke in interesne stranke ali filozofske in utilitarne stranke, patronažne stranke, desničarske in levičarske ter sredinske stranke, laične in konfesionalne stranke, režimske in opozicijske stranke, legalne in ilegalne stranke itd.

Zadnje poglavje je namenjeno strankarskim sistemom in strankini

ideologiji. Verjetno bi bilo bolj smotno, če bi avtor vsako od teh tematik obravnaval posebej. Najprej je nanizal znane argumente za in proti večstrankarskemu in enostrankarskemu sistemu. Strinjamo se z njegovim mnenjem, da lahko na vprašanje, kateri strankarski sistem je najboljši, odgovorimo le tako, da je to pač tisti, ki v konkretni družbi daje najugodnejše rezultate v smeri progresivne družbene aktivnosti. O tem, ali bo to večstrankarski, dvostrankarski, enostrankarski ali brezstrankarski sistem, odločajo družbeni pogoji danega naroda oziroma države. Avtor je razvil pomembno tezo, ki jo je ponazoril z ustreznimi podatki, da je namreč danes opazna tendenca v smeri transformacije večstrankarskega sistema v dvostrankarski sistem, dvostrankarskega v enostrankarskega in tega v brezstrankarski sistem. Za nas so posebno zanimive avtorjeve misli o razvojnih spremembah v Zvezi komunistov Jugoslavije, ki postopno ponehava obstajati kot stranka klasičnega tipa, to je kot stranka boja za oblast in za monopol oblasti, s tem da spodbuja procese prehajanja od oblasti v imenu ljudstva k dejanski oblasti ljudstva, od upravljanja ljudi k upravljanju stvari, od posredne k neposredni demokraciji. To pa v bistvu pomeni začetek odmiranja države in politične stranke ter postopno preobrazbo enostrankarskega v brezstrankarski sistem. Te misli je avtor ob koncu posplošil v trditve, da lahko le razvoj učinkovitega samoupravljanja kot svobodne asociacije prizvajalcev pripravi proces odmiranja političnih strank kot zgodovinsko prehodnega pojava.

Uvodni študiji sledijo izbrani teksti raznih avtorjev, ki jih je urednik tematsko razporedil po istih poglavjih, kakršne vsebuje uvodna študija. V izbor je vključil 22 tujih in 7 domačih avtorjev (D. Gjanković, S. Jovanović, E. Kardelj, R. Lukić, M. Pečujlić, R. Smiljković in B. Zihlerl). Teksti so primerno izbrani, vendar bi bilo bržkone treba upoštevati še kakega izmed pomembnih tujih avtorjev (npr. G. Burdeauja, S. M. Lipseta, G. Sartorija, P. Togliattija itd.), posebno še zato, ker knjiga ni toliko obsežna (431 strani), da bi to uredniku preprečevalo širši izbor.

Pulišelićevo delo o političnih strankah, ki smo ga kratko prikazali, bo koristilo tako študentom politoloških ved kakor tudi vsem tistim, ki jih zanimajo problemi politike in politične znanosti. Ob tej priložnosti lahko bralce revije opozorimo na celotno hrestomatsko edicijo zagrebške založbe Naprijed, ki je — poleg obravnavane — izdala še tele knjige: Nerkez Smailagić, »Zgodovina političnih doktrin«, I/II, o kateri smo že poročali (glej: »Teorija in praksa« št. 6-7/1971); Adolf Bibič in Pavle Novosel, »Politična znanost: predmet in vsebina — metode«; Veljko Mratović, »Problemi sodobne države«; Eugen Pusić, »Problemi upravljanja« Vladimir Ibler, »Mednarodni odnosi«. Ta dela vsebujejo izbrane tekste najbolj vidnih tujih in domačih avtorjev za posamezna področja politologije, spremlja pa jih urednikova uvodna študija, ki bralca seznanja s temeljno problematiko in mu s tem olajša razumevanje tekstov.

A. ŽUN

Dr. Dušan Vejnović

Od plemen do narodov v Afriki*

Objavljeno delo je poslovenjena doktorska disertacija, ki jo je avtor pred nekaj leti zagovarjal na fakulteti za politične vede v Beogradu. Ker je ena redkih knjig v slovenščini z družbenopolitično problematiko tropske Afrike, jo lahko pozdravimo kot dobrodošel prispevek v javnem življenju na Slovenskem. Avtor je pred približno desetimi leti nekaj časa delal kot svetnik v naši ambasadi v Kairu, kjer je bil zadolžen za stike s takratnimi protikolonialnimi gibanji — predvsem z gibanji v Vzhodni in Južni Afriki. Dušan Vejnović je izkoristil ta čas za razmišljanje in zbiranje podatkov, ki jih je kasneje obdelal v disertaciji. To je dokaj redek in hvale vreden pojav v jugoslovanski diplomaciji.

Če ocenjujemo knjigo Dušana Vejnovića kot politično publicistiko, ugotovimo, da je to za naše razmere nadpovprečno delo, ker temelji na večletnem vztrajnem prizadevanju in pridni obdelavi dostopnega gradiva o malo znani afriški celini. Če pa knjigo obravnavamo kot znanstveno delo, kakor bom storil v tej recenziji, potem moramo uporabiti drugačna merila.

* Dr. Dušan Vejnović: »Od plemen do narodov v Afriki«, Državna založba Slovenije, Ljubljana 1971.

Kot diplomat je bil avtor pri svojem praktičnem delu soočen z očitnim neskladjem med izročilom marksističnih teoretikov o naciji in narodnostnem vprašanju ter stvarnostjo proti-kolonialnih gibanj v tropski Afriki. Temu neskladju je posvetil avtor v knjigi največjo pozornost.

V prvem in najbolj zanimivem delu knjige razpravlja Vejnović o različnih elementih za opredeljevanje naroda, nacije in narodnostnega vprašanja — predvsem v tradicijah marksistične literature ter socialističnih in komunističnih gibanj. Avtor zelo taktično opozarja na nezadostnost Leninovih in Speransovih definicij, ker le-te povezujejo nastanek narodov s kapitalizmom in buržoazijo. Po mnenju avtorja je moderna zgodovina tropske Afrike prepričljivo pokazala, da taka soodvisnost ni nujna ter da *lahko* nastajajo narodi v boju proti imperializmu in tujemu kapitalizmu, ne da bi odigrala domača buržoazija v tem procesu pomembnejšo vlogo. Vejnović tak »sodobni« proces obravnava kot *pokapitalistični* pojav in ga razglasa »objektivno« za del svetovnega gibanja k socializmu. Avtor je veliko ostrejši v odlomkih, kjer navaja Stalinova stališča in ko obravnava kronično nerazumevanje, ki so ga vse do polovice tega stoletja kazale komunistična internacionala in največje komunistične partije, kadar so se opredeljevale do protiimperialističnih gibanj v Aziji, na Bližnjem vzhodu in v Afriki. Razlagati ta zgodovinska dejstva z dogmatizmom in sektarštvom tistih, ki jih lahko danes nekaznovano kritiziramo, je po mojem mnenju slaba tolažba. Zdi se mi, da Vejnović ni zvest logiki svojega dela in ne razpravlja o evropocentrizmu marksizma in komunističnih gibanj vse do zmage kitajske revolucije. Tudi Leninova

in Speransova definicija naroda sta bili zasnovani skoraj izključno na evropskih izkušnjah in, recimo, ni sta upoštevali drugačnih poti formiranja narodov v tako imenovanih »hidravličnih«¹ civilizacijah (predvsem na Kitajskem). Vejnović neprepričljivo zanikuje možnost formiranja narodov tudi v *predkapitalistični* fazi razvoja, in kar se mi zdi znanstveno nesprejemljivo, odpravi to vprašanje z enim samim citatom (str. 24).

Avtor ni izpeljal logičnih sklepov iz snovi, ki jo je obdelal v poglavjih o poteku protikolonialnih in narodnoosvobodilnih gibanj v Vzhodni Afriki. Afrika je izrazit primer, kjer se je narodno vprašanje pojavilo pred formiranjem ali prav na začetku formiranja naroda. To je v nasprotju z Leninovim mnenjem, ki ga Vejnović navaja kot zmeraj veljavno stališče (str. 35). Naslednji postulat, s katerim se Vejnović strinja — nujnost istočasne prisotnosti vseh elementov za obstoj skupine, ki jo imenujemo narod — je več kot dvomljiv v primeru tropske Afrike. Na tej celini je jezik eden izmed spremenljivih elementov, da ne omenjam stare kontroverze, ali so Židje narod in v kolikšni meri so narod. Avtor je dobro prikazal specifičnosti nacionalnih gibanj v Vzhodni Afriki, vodilno vlogo izobražencev ter spremenjeni vrstni red — najprej država in nato narod (čeprav najdemo take primere tudi v Evropi: francoski kralji so krepko zatirali druge romanske skoraj-narode na območju današnje Francije). Ta empirična dognanja pa niso dovolj teoretično integrirana in razvita.

Obravnavano delo Dušana Vejnovića odpira vprašanje, ali lahko v Jugoslaviji razvijemo živahno, originalno in ustvarjalno afrikanistiko. Glede na svoje zkušnje sem prepričan, da tega ne bo-

mo zmogli brez mnogo boljših in pogostejših stikov z Afričani in tudi ne brez raziskovalnega dela na afriški celini. V tem pogledu pa nalete naši sicer maloštevilni znanstveniki skoraj vedno na velike materialne in druge ovire. Eden vidikov dekolonizacije Afrike je tudi v tem, da postaja tovrstno raziskovalno delo vse bolj težavno tudi v državah, s katerimi imamo sicer dobre uradne odnose. Avtor obravnavane knjige se je problemu empiričnih raziskav v tropski Afriki delno izognil s tem, da se je lotil v bistvu teme iz moderne zgodovine; hkrati pa ga je premajhna seznanjenost s tropsko Afriko zavedla k nekaterim napačnim sklepom.

V zgodovinskem delu svoje knjige se avtor naslanja na zelo skromen izbor pisanih virov, ki so mu bili dosegljivi v Beogradu in Kairu. Praktično je prezrl izvirno gradivo in dela zgodovinarjev Afrike. Vejnović zelo pogosto opira svoja stališča in sklepe na citate nestrokovnjakov (Gunther, Sampson in drugi) in ostaja na ravni novinarske publicistike. Ena najbolj očitnih pomanjkljivosti teksta pa je posploševanje izkušenj iz Vzhodne (nekdanje britanske) Afrike na celotno tropsko Afriko. Zdi se mi, da se avtor ne zaveda pomembnih razlik ne le med Vzhodno in Zahodno (nekdanjo britansko) Afriko, marveč tudi razlik med nekdanjimi britanskimi in nekdanjimi francoskimi kolonijami. Tako npr. Vejnović trdi, da je »odvzeta zemlja pravzaprav poglavitni ekonomski in politični problem, jedro narodnoosvobodilne borbe ne samo v Vzhodni Afriki, marveč tudi v ostalih afriških deželah«² (str. 77). Za največje število afriških dežel je ta trditev popolnoma neustrezna. Vejnović ne-
točno predstavlja spremembe v po-

ložaju plemenskih poglavarjev pod kolonialno upravo (str. 165—167); tudi tu zabrede v napako, da nekatere izkušnje iz vzhodnoafriškega območja posplošuje za celotno Afriko.

Med neutemeljena, toda zelo pogosto uporabljana publicistično-politična gesla, ki jih srečamo v knjigi, sodijo trditve:

— da je tribalizem, šovinizem in separatizem zapuščina kolonializma (str. 169);

— da je kolonializem v Afriki nasploh, zlasti pa v Vzhodni Afriki, povzročal konstantno ekonomsko nazadovanje domačega prebivalstva (str. 172);

— da je kolonializem v vsej Afriki zatiral prosvetno in kulturno življenje domačinov (str. 187).

Najmanj, kar lahko rečemo o vsem tem, je to, da se taka posploševanja neupravičena in da jih avtor ni dokazal. Z znanstvenimi dokazi bi nas moral prepričati, da v Afriki tribalizma pred prihodom Evropejcev ni bilo in da ga je sprožil le njihov prihod; potem bi moral primerjati dohodek, raven izobrazbe in druge okoliščine, v katerih je živel in zdaj živi afriško prebivalstvo nekdanje britanske Vzhodne Afrike z ustreznimi kazalci v Etiopiji, ki se je izognila evropskemu kolonializmu. Nekdanje britanske kolonije so domala na vseh področjih pred Etiopijo. Kakor tudi drugod v Afriki, evropski kapitalizem in imperializem objektivno ni imel le negativnih posledic za družbeni in še posebej za ekonomski razvoj te celine. Iz tega pa seveda ne sledi pozitivno moralno presojanje o sistemu izkoriščanja ljudi in naravnih bo-

gastev Afrike. Marx je eksplicitno ločeval ta dva vidika kapitalizma.

V poglavju, ki obravnava bližnjo preteklost, fazo usihanja kolonialne oblasti v Vzhodni Afriki, uporablja avtor nekatere malo znane in redke dokumente vzhodnoafriških partij in gibanj; na žalost pa ostaja pri tem na ravni normativistične razprave o programskih deklaracijah. Četudi je bila disertacija napisana leta 1965, knjiga pa objavljena šele lani (1971), zaman iščemo v njej vsaj krajšo analizo prakse omenjenih partij in gibanj, ki so si osem let pred izidom knjige priborile politično oblast. Založnik bi storil bralcem veliko uslugo, če bi avtorja zaprosil, naj ta del dopolni, spremeni oziroma aktualizira. Sodim, da bi analiza praktične dejavnosti vzhodnoafriških političnih strank pokazala, da je precejšen del deklaracij, ki jih navaja dr. Vejnović ostal mrtva beseda. Še več, družbeni razvoj v tropski Afriki v zadnjih desetih letih je po mojem mnenju gladko demantiral enega pri nas zelo razširjenih stereotipov, ki ga dr. Vejnović res dokaj oprezno ponavlja. Gre za izenačevanje nacionalističnih in narodnoosvobodilnih gibanj ter krepitev državnega kapitalizma v deželah v razvoju s širjenjem socializma. Prav na podlagi takega razlaganja afriškega nacionalizma, ki se baje razvija v pogojih, ki »objektivno pomenijo socialistično smer razvoja« (str. 258), dr. Vejnović sklepa, da je Afrika v drugi polovici 20. stoletja »postala eno najvažnejših središč svetovnega revolucionarnega dogajanja« (str. 255). Ali bi avtor to trditev ponovil tudi danes? Skorajda ne verjamem.

A. BEBLER

Kronika

OBISKI, PREDAVANJA

V letnem semestru so obiskali FSPN oz. ustrezne katedre in centre pri FSPN naslednji tuji profesorji in imeli ob tej priložnosti tudi predavanja:

— 17. februarja je v okviru predmeta sociologija religije predaval *Johanan Amri*, član kibuca (komune) Sha'ar Ha'amaqin iz Izraela na temo: »Konfrontacija med religijo in politiko v sodobni izraelski družbi«; popoldne pa še o temi: »Izraelski kibuc kot primer kolektivnega življenja«;

— 7. marca je obiskal FSPN prof. *Tadeusz Jaroszewsky*, namestnik direktorja Instituta za sociologijo in filozofijo pri poljski akademiji znanosti ter član CK PZDP ter predaval na temo: »Družbene vede v Poljski«;

— 4. maja je predaval profesor *Irvin Epstein* (ZDA) o temi: »Sociologija organizacije in socialno delo«, 5. maja pa je imel predavanje z naslovom: »Profesionalizacija socialnega dela«.

— 22. maja je imel predavanje profesor *Curt Tausky* (zaposlen je na University of Nord Carolina, nedavno je publiciral knjigo »Work Organizations«, trenutno je štipendist Fulbrightove fundacije in v okviru Fulbrightovega programa gost FSPN) o temi: »Sistemski pristop k organizacijski teoriji«, 23. maja pa je bila tema predavanja: »Strukturalistična teorija organizacij«.

RAZISKAVE

— »Politična kultura med srednješolsko mladino« — anketiranje o stanju politične kulture na srednjih šolah slovenske obale, ki je potekalo v maju 1972 in je zajelo

skupno 248 dijakov (12 % vzorec). Anketa naj bi zbrala preliminarne podatke, ki naj bi pomagali pri sestavi vprašalnika o politični kulturi na Slovenskem. Razen tega bodo to gradivo uporabili študentje za seminarske naloge, rezultati ankete pa bodo lahko pomagali političnim organizacijam in samoupravnim organom na področju šolstva v idejno-političnem delu. Ta anketa je del raziskave, ki jo vodi izredni profesor dr. *Stane Južnič*, nosilec raziskovalnega projekta »Politična kultura na Slovenskem«. Anketa je zajela naslednje sklope vprašanj: kateri je glavni problem današnjega sveta; trenutno najbolj pereč jugoslovanski oz. slovenski problem; ali je pravilno, da se obala oblikuje v gospodarsko in politično celoto; vir informacij o dogajanju nasploh; obnašanje posameznika v današnji družbi; družbeno-ekonomski sistem idealne družbe; kaj je samoupravljanje; ali je samoupravljanje potrebno za nadaljnji družbeni in gospodarski razvoj v Jugoslaviji in ali ima neposredni samoupravljalec od samoupravljanja koristi; vpliv sredstev javnega obveščanja, družbenopolitičnih organizacij, šole, cerkve na družbeno življenje pri nas; aktivnost v družbenopolitičnih organizacijah; vloga ZK pri oblikovanju družbenega in političnega življenja pri nas; mnenje o volitvah, volilni pravici in odklicu ter o služenju vojaškega roka; obstoj družbenih slojev (razredov) pri nas; družbena diferenciacija; šolanje, poklic, spodbuda pri učenju, nadaljevanje šolanja; vzorniki; vpliv na oblikovanje stališč do družbene ureditve in političnega dognanja pri nas; družina, vernost, razlike med pogledi starejših in željami mladine; kaj pomeni biti na oblasti; prednosti socializma pred drugimi političnimi sistemi, stopnja demokratičnosti naše družbe; sožitje med Slovenci in pripadniki italijanske narodnosti; iredentistične težnje reakcionarnih italijanskih krogov v zvezi s problemom nekdanje »cone B«; koristnost odprte meje; ali ima slovenska narodnost v Italiji take pravice kot jih ima italijanska v Jugoslaviji — in še druga vprašanja.

— Projekt »Sodelovanje in vpliv študentov v samoupravljanju na fakultetah političnih znanosti«, ki ga izvaja raziskovalna skupina študentov fakultete za politične vede Univerze v Beogradu v sodelovanju s študenti fakultet političnih ved Univerze v Ljubljani, Sarajevu in Zagrebu, pa zajema naslednjo problemati-

ko: socialni izvor, družbeno okolje študentov, stanovanje in vzdrževanje v času študija, dohodke, poprečno oceno, članstvo v organih samoupravljanja na fakulteti (svet letnika, PZS, fakultetni svet, skupščina), članstvo v družbenopolitičnih organizacijah; pomen nekaterih vprašanj za študente (npr. ugodnejši termini izpitov in večje število izpitnih rokov, večje angažiranje študentov v samoupravnih procesih, izboljšanje materialnih pogojev življenja študentov v času študija, aktivna udeležba v pedagoškem procesu, možnost zaposlovanja študentov po končanem študiju), pomen nekaterih vprašanj za študente in pedagoško osebje (npr. organizacija predavanj in vaj, modernizacija pouka, razširjanje osnov in oblik samoupravljanja, stalno sodelovanje učiteljev in študentov v pedagoškem in znanstvenem procesu), stvarni pomen in vpliv samoupravnih organov pri odločanju o vprašanih, ki so v interesu vseh študentov, neposredno odločanje študentov in pedagoškega osebja, odločanje pedagoškega osebja, konzultiranje s študenti, študentska pravica formalne iniciative, kriteriji za volitve članov organov samoupravljanja na fakulteti, vpliv na odločitve v samoupravnih organih, ovire za sodelovanje študentov v samoupravni aktivnosti, konstituiranje neformiranih grup in njihov stvarni vpliv; kaj predstavlja bistvo samoupravljanja (v družbi, na univerzi, na FSPN) in nazadnje — kateri način je najboljši za nadaljnje razvijanje samoupravljanja na fakulteti.

EKSKURZIJE

Študentje 1. letnika FSPN so imeli v okviru predmeta Politični sistem SFRJ (pred. Boštjan Markič) dve ekskurziji. 8. maja 1972 so obiskali občinsko skupščino Kamnik, kjer jih je sprejel predsednik občinske skupščine tovariš Vinko Gobec, v razgovoru pa so sodelovali tudi predstavniki družbenopolitičnih organizacij (ZK, sindikata, SZDL in ZM) in krajevne skupnosti. 29. maja 1972 so imeli na RK SZDL v Ljubljani razgovor s tovarišem Božom Kovačem, sekretarjem IO republiške konference SZDL. V obeh primerih so bili študentje toplo sprejeti; čutili so, da so zaželeni, kar je nedvomno prispevalo k uspešnosti obeh ekskurzij.

Študentje so ekskurzijo ocenili takole: »Ekskurzija je bila koristna predvsem

kot poglobljena informacija o dogajanju v občini na različnih nivojih; nadalje kot stik s »praksco«, torej kot možnost primerjanja teorije in prakse ter (delno) kot uporaba teorije (znanja) za poglobljanje predstave o nekem pojavu, organizaciji«. Druga izjava: »Ekskurzija je bila vsekakor zelo koristna, ker nam je praktično prikazala delovanje precej uspešne občine v Sloveniji. Mislim, da v tako zgoščeni obliki iz literature ne bi mogel spoznati delovanja občine, še posebno pa v tako kratkem času. Iz Kamnika sem res veliko odnesel, ker so vse prejšnje abstraktne misli, ki so se izoblikovale v meni o delovanju občine, sedaj dobile tudi na praktičnih primerih bolj realno podobo«. Vtis nekega drugega študenta: »Poleg ekonomske uspešnosti in organizacijsko-managerске učinkovitosti pri delu občinskih organov, posebej predsednika, me je še zlasti »začudila« inventivnost pri prilaganju nekaterih delov komunalnega sistema potrebam kamniške občine oz. ustanavljanje nekaterih novih organov (zbor delegatov krajevnih skupnosti, predsedstvo občinske skupščine).«

Tudi drugo ekskurzijo so študentje označili kot uspešno in koristno. Le-ta je dala študentom vpogled v delovanje množičnejše družbenopolitične organizacije (SZDL) pri nas. Tovariš Božo Kovač je v uvodu kratko označil vlogo, pomen, naloge in organizacijsko strukturo SZDL, v nadaljevanju pa se je zadržal na nekaterih dilemah, ki se pojavljajo pri delovanju SZDL (npr. ali je SZDL v krizi ali ne; kritika teze, da je SZDL »vlada v senci«; paralelnost obravnave istih problemov v drugih družbenopolitičnih organizacijah in upravnih organih itn.); posebej je obravnaval vlogo SZDL v volilnem procesu, zlasti v fazi kandidiranja (kandidacijske konference, zbori volilcev, volilni programi), nazadnje pa je pri prikazu organizacijske sheme RK SZDL omenil tudi, da se v strokovno analitski službi kaže potreba po diplomiranih politologih in sociologih (študentje so se torej ob tej priložnosti tudi — vsaj okvirno — seznanili z eno izmed možnih zaposlitev). V obsežni in včasih tudi polemični razpravi pa so prišla do izraza naslednja vprašanja: množičnost SZDL, SZDL kot del zvezne SZDL, potreba po obstoju ali spremembi institucije zbora volilcev, odnos med SZDL in drugimi organizacijami in združenji, SZDL in idejni pluralizem, akcija 25 poslancev, delegatski sistem in drugo.

b

(Iz dokumentacije Inštituta za sociologijo in filozofijo v Ljubljani)

A. ČLANKI IN KNJIGE IZ SFRJ

I. MARKSIZEM

BASSO Lelio: Izgledi evropske ljevice. (Predgovor i prev. s talijanskog J. Šentja). Beograd 1971. XXVIII+257 str. (Marksizam i savremenost, kolo II, knj. 2.). — Sign. 12.470-2/2.

KERŠEVAN Marko: Althusser in marksistična teorija v družbenih vedah. *Anthropos*, Ljubljana, 1971, št. 1—2, str. 141—151.

LENIN V. I.: Država in revolucija. Marksistični nauk o državi in naloge proletariata v revoluciji. (Prev. C. Študelj. 2. izd.). V Ljubljani, Cankarjeva založba 1972. 126 + (I) str. — Sign. 12.884.

MAJER Boris: Ustanovitev marksističnega centra pri CK ZK Slovenije. *Komunist*, Lj., 19. maja 1972, priloga.

MARX Karl: Karl Marx o smrtni kazni. Naši razgledi, Lj., 21. aprila 1972, št. 8.

II. FILOZOFIJA

KRAGALOTT Robert: Gandhijev pojem skrbniškega socijalizma: jedna hinduistička utopija. *Praxis*, Zagreb, 1972, št. 1—2, str. 223—235.

RUS Vojan: Moralno dejanje in moralizem. *Anthropos*, Lj., 1971, št. 1—2, str. 125—140.

RUS Vojan: Ob poteh slovenske in sodobne filozofije. *Anthropos*, Lj., 1971, št. 1—2, str. 161—166.

WEIZSÄCKER C. F. von: Bilješke o filozofskom značenju Heisenbergove fizike. *Encyclopaedia moderna*, Zagreb, 1971/72, št. 18, str. 17—22.

ZAJEČARANOVIC G.: Hegelova dijaletika duha. *Kultura*, Beograd, 1970, št. 10, str. 8—22.

III. SOCIOLOGIJA

ARSENJAK Janez: Nekateri problemi nizke izobrazbene strukture zaposlenih v občini Maribor. *Anthropos*, Lj., 1971, št. 1—2, str. 111—123.

BAVCON Ljubo: Kriminalna politika in kazensko pravo na razpotju. Naši razgledi, Lj., 21. aprila 1972, št. 8.

DOKLER Janez: Socialni razvoj in institucije. *Anthropos*, Lj., 1971, št. 1—2, str. 91—97.

ĐURIĆ Vojislav: Difuzija inovacija kao istraživačko polje ruralne sociologije. *Sociologija sela*, Zagreb, 1971, št. 33, str. 21—40.

—: **EVROPSKI** centar za slobodno vreme i obrazovanje. (Osnovan u Pragu 1965 godine). *Kultura*, Beograd, 1970, št. 11, str. 252—263.

HALPERN Joel M.: Seljačka kultura i urbanizacija u Jugoslaviji. *Sociologija sela*, Zagreb, 1971, št. 33, str. 75—83.

HUDOLIN Vladimir: Akoholizem in delovni človek. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo* 1972, št. 1, str. 7—12.

JAKOPIČ-GARBAJS Marinka: Toksikomanija in mladi. Naši razgledi, Lj., 7. aprila 1972, št. 7.

KIRN Andrej: Zgodovinski pogoji za nastanek in razvoj sociologije znanosti. *Anthropos*, Lj., 1971, št. 1—2, str. 67—79.

KNAP Žiga: Nekateri kvantitativni modeli za analizo socialne mobilnosti in stratifikacije. *Anthropos*, Lj., 1971, št. 1—2, str. 99—114.

KOPRIVA Alfonz: Narkotika in doraščajoča mladina. *Dialogi*, Maribor, 1972, št. 4, str. 252—262.

MALIĆ Adolf: Promet i razvoj seoskih naselja. *Sociologija sela*, Zagreb, 1971, št. 33, str. 41—54.

- MARTIĆ Mirko:** Akceptiranje promjena i prisustvo tradicije u svijesti i ponašanju poljoprivrednika. (Rezultati istraživanja:). Sociologija sela, 1971, št. 33, str. 33, str. 3—20.
- MEAD Margaret:** Ljudje in kraji. (People and Places. Prev. Dušan Kralj.) (Ljubljana, Tehniška založba Slovenije 1971.) 137 + (III) str. II/12.690.
- MILANOVIĆ Vladimir:** Sociologija. Beograd, (Službeni list) 1972. 322 + (V) str. — Sign. II/12.705.
- MILIĆ Anđelka:** Promene u rekreativnim aktivnostima u porodici. Kultura, Beograd, 1970. št. 10, str. 138—158.
- RADENOVIĆ Predrag:** Osnovi sociologije. Razvoj, osnovni principi i zakonitosti opšte teorije o društvu. Beograd, Službeni list SFRJ) 1972 147 str. — sign. II/12.712.
- PUSIĆ Eugen:** Struktura društvenih institucija i problemi općine. Encyclopaedia moderna, Zagreb, 1971/72, št. 18, str. 34—49.
- RUS Veljko:** Odgovornost in moč v delovnih organizacijah. Kranj, Moderna organizacija 1972, 239 str. — sign. II/12.715.
- SANGVINETTI Eduardo:** Sociologija avangarde. Kultura, Beograd, 1970, št. 9, str. 86—103.
- SIMONOVIC Dragoljub Č.:** Transfer jugoslovenskih seljaka u radnike. Posleratni ruralni eskodus. Beograd, Zadržna knjiga (1971). 135 str. — sign. 12.868
- SIMONOVIC Simon:** Politička sociologija u nas. Ideje, Beograd 1971, št. 6, str. 86—95.
- SLOBODNO vreme.** (stručno savetovanje studenata sociologije Jugoslavije na temu: »Problemi slobodnog vremena«.) Kultura, Beograd, 1970, št. 9, str. 112—133.
- STARE Franci:** Emigracijska in imigracijska gibanja v Evropi. Naši razgledi, Lj., 12. maja 1972, št. 9.
- SEFER Berislav:** Socialni razvoj u samoupravnom društvu. Socialni aspekti ekonomskog razvoja u samoupravnom društvu — koncept, praksa, problemi. (Beograd 1971.) 353 st. (Političke studije, 5.) — sign. 12.638—5.
- ZAJEČARANOVIĆ Gligorije:** Za sociologiju pogleda na svet. Kultura, Beograd, 1971, 13—14, str. 86—92.
- ZUN Anton:** Poskus opredelitve znanstvenega področja sociologije prava. Anthropos, Lj., 1971, št. 1—2, str. 55—65.

IV. PSIHOLOGIJA

- JEROTIĆ Vladeta:** O potrebama i zloupotrebam ljudske psihe. Ideje, Beograd, 1971, št. 1, str. 79—94.
- KRECH David — R. S. Cruchfield:** Pojedinaac u društvu. Udžbenik socijalne psihologije. (Individual in Society.) (Avt.): Dejvid Kreč, Ričard S. Kračfild Igerton, L. Balaki. (Prev. D. Uštevlić.) Beograd, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva Srbije (1972.) (592) str. — sign. III/2831.
- OSSOWSKA Maria:** Psihologija morala. (:Neka pitanja moralno-psihološke problematike (Motywy postępowania. Prev. s poljskog Risto Tubić.) Sarajevo, Zavod za izdavanje udžbenika 1971. 224 str. — sign. II/12.679.

V. ZNANOST — KULTURA — PROSVETA — ŠOLSTVO

- BARTHES Roland:** Tri »mitologije«. Delo, Beograd, 1972, št. 3, str. 257—264.
- BERGANT Milica:** Permesivna in represivna vzgoja. Anthropos, Lj., 1971, št. 1—2, str. 41—52.
- CIC Ludvig (fon.):** Kič i uživanje u kiču. Kulturni život, Beograd, 1972, št. 1—2, str. 115—139.
- CETKOVIĆ Vladan:** Primena nauke — mera društvenosti. Ideje, Beograd, 1971, št. 1, str. 109—132.
- DENEGRI Ješa:** Rasprostranjenost savremene umetnosti. Ideje, Beograd, 1971, št. 1, str. 53—61.
- DESPOT Blaženka:** Humanitet tehničkog društva. (Zagreb 1971). 173 + (III) str. (Pogled u suvremenost, I. kolo, 2. knj. — sign. 12.608—2.)
- DIMITROV Dimitar:** Umetnost i savremena ličnost. Ideje, Beograd, 1971, št. 1, str. 61—71.
- FELD BERNARD T.:** 21. pagvaška konferencija o problemima svjetske sigurnosti okoline i razvoja. Encyclopaedia moderna, Zagreb, 1971/72, št. 18, str. 83—85.

- GLIGOROV Vladimir:** Ideologija i kultura. Ideje, Beograd, 1971, št. 1, str. 29—53.
- HERSKOVITS Melville J.:** Kulturna antropologija. Kultura, Beograd, 1971, št. 12, str. 54—112.
- : **IDEJNOPOLITIČNA** vprašanja znanosti v samoupravnih socialističnih družbi. Teze. Komunist, Lj., 12. maja 1972, posebna pril.
- ILIĆ Ivan:** Alternativa školovanju. Kultura, Beograd, 1971, št. 15, stran 130—151.
- : **IZAZOV** kibernetici. (Prev. Jasmina Lelas.) (Zagreb 1971.) 285 str. (Pogled u suvremenost, I. kolo, knj. 3.)
- JERMOL Mitja:** Kvalitetna džepna knjiga u švedskoj. Kulturni život, Beograd, 1972, št. 3, str. 219—227.
- JERMOL Mitja:** Biblioteke — kulturni centri u Skandinaviji. Kulturni život, Beograd, 1972, št. 3, str. 228—233.
- KAVČIĆ Vladimir:** Kako oblikovati slovensko kulturo? Prostor in čas, Maribor, 1972, št. 1—2, str. 90—94.
- KERMAUNER Taras:** Vrednotenje i nauka. Kultura, Beograd, 1971, št. 13—14, str. 211—216.
- KERMAUNER Taras:** Med kulturo in družbo. Dialogi, Maribor, 1972, št. 4, str. 263—267. (nad. sledi).
- KERMAUNER Taras:** Kulturna struktura današnjeg prosečnog građanina. Delo, Beograd 1972, št. 2, str. 141—148.
- KIRN Andrej:** Znanstvena tehnološka in socialna politična revolucija. Komunist, Lj., 28. aprila 1972, št. 17/78.
- KOLAKOWSKI Leszek:** Logički empirizam — scientistička odbrana civilizacije pred krizom. Ideje, Beograd, 1971, št. 4—5. (sept.-okt.), str. 160—178.
- MAJSKI Josip:** Kibernetika in naša stvarnost (II). Naši razgledi, Lj., 24. marca 1972, št. 6.
- MAJSTOROVIĆ Stevan:** Jedan aspekt reforme u kulturi. Kulturni život, Beograd, 1972, št. 3, str. 141—155.
- MARENTIĆ-POŽARNIK Barica:** Vloga računalniške tehnike v poučevanju. Naši razgledi Lj., 26. maja 1972, št. 10.
- MARION Danica:** Delo z generacijsko mešanimi skupinami. Sodobna pedagogika, Lj., št. 1/2, str. 6—10.
- MARKOVIĆ Mihailo:** Književna kritika i marksizem. Ideje, Beograd, 1971 št. 1, str. 19—20.
- MILOSAVLEVSKI Slavko:** Znanje — objektivna društvena snaga. Ideje, Beograd, 1971, 101—108.
- NOVAK Heia:** Vpliv držinskega okolja na razvoj otrokovih intelektualnih sposobnosti. Sodobna pedagogika, Lj., 1972, št. 1—2, str. 1—6.
- PEDIČEK Franc:** Premiki v slovenski pedagogiki misli. Sodobna pedagogika, Lj., 1972, št. 1—2, str. 24—32.
- PUHOVSKI Zarko:** Univerzitet između zajednice i političkog društva. Ideje, Beograd, 1971, št. 4—5 (sept. — okt.) str. 41—59.
- SABATO JORGE A.:** Kvantiteta proti kvaliteti. Znanstveno raziskovanje (I). Naši razgledi, Lj., 7. aprila 1972.; NR, 21. aprila 1972, št. 8.
- STRAUS-LEVI Claude:** Struktura mitova. Delo, Beograd, 1972, št. 3, str. 241—256.
- SUPEK Ivan:** Što je istina? Encyclopaedia moderna, Zagreb, 1971/72, št. 18, str. 5—15.
- : **UNIVERZA** v Mariboru: da! Pogovor Dialogov. Dialogi, Maribor, 1972, št. 3, str. 168—174; št. 4, str. 209—214.
- VOGLAR Dušan:** Žarišča kulturne politike. Naši razgledi, Lj., 7. aprila 1972, št. 7.
- VOGRINC Jože:** Teorija informacija in pedagogika. Sodobna pedagogika, Lj., 1972, št. 1—2, str. 36—46.
- VIČENOV Dimitrije:** Kulturna funkcija škole. Kulturni život, Beograd, 1972, št. 3, str. 156—161.
- : **ZA** okroglo mizo. (Razgovor o tematici, ki jo je na 2. posvetu slovenskih pedagogov na Bledu obravnaval koferent dr. F. Pedička). Sodobna pedagogika, Lj., 1972, št. 1—2, str. 73—93.
- ZOLA Elememire:** Šta je tradicija? Delo, Lj., Beograd, 1972, št. 3, str. 287—293.

VI. POLITIČNE VEDE

1. Splošna dela:

- BABIĆ Ivan:** Politička teorija instrumentalizma. Zagreb 1971. 206 + (I) (Biblioteka politička misao, 3).. — sign. 12.519—3.
- BOSSLE LOTHAR:** Politički teror i manipulacija strahom. Ideje, Beograd, 1971, št. 4—5, (sept.—okt.), str. 133—139.

ČETKOVIĆ Vladan: Savremena birokratija. — Rasprava o birokratiji i samoupravljanju. Beograd, Privredni pregled 1971. 236 str. — Sign. 12.897.

GARAUDY Roger: Kakva danas može biti jedna revolucija? Ideje, Beograd, 1971, št. 4—5 (jul.—avg.), str. 83—94.

KLEINING Gerhard: Strah kao ideologija. Ideje, Beograd, 1971, št. 4—5 (sept.—okt.), str. 141—160.

NEUMANN Franz: Strah i politika. Ideje, Beograd, 1971, 4—5, (sept.—okt.), str. 111—132.

PULISLIĆ Stjepan: Suvremene klase u preobražaju. 2. izd. Zagreb, Narodne novine 1971, 139 str. (Biblioteka monografija, 14.) — Sign. 9360—14.

TADIĆ Ljubomir: Praktična mudrost i državni um. Ideje, Beograd, 1971, št. 4—5 (sept.—okt.), str. 83—99.

VASOVIĆ Vučina: Politika i demokratija. Ideje, Beograd, 1971, št. 1, str. 153—165.

2. Društenopolitični sistem SFRJ:

BOŽOVIĆ Ratko: Dirigovanost u stvaranju ljudskih potreba. Socializam, Beograd, 1972, št. 1, str. 42—62.

ĐORĐEVIĆ Toma: Socijalni konflikti i društveni dogovori. Socijalizam, Beograd, 1972, št. 3, str. 288—300.

DJURAŠKOVIĆ Djuro: Kdaj je stavka opravljena? Komunist, Lj., 14. aprila 1972, št. 15.

DOLANC Stane: 32. seja predsedstva ZKJ. Komunist, Lj., 19. maja 1972, posebna priloga.

DOLANC Stane: Revolucionarno delo Josipa Broza Tita. Komunist, Lj., 25. maja 1972, št. 21.

FINŽGAR Alojzij: Družbena lastnina po ustavnih amandmajih. Naši razgledi, Lj., 21. aprila 1972, št. 8.

GASPARI Majda: Otroško varstvo »zaostaj«. Naši razgledi, Lj., 21. aprila 1972, št. 8.

GRLIČKOV Aleksandar: Vraćanje reformi. Socijalizam, Beograd, 1972, št. 3, str. 273—287.

KARDELJ Edvard: Vizionar prihodnosti. Ob Titovem jubileju. Naši razgledi, Lj., 26. maja 1972, št. 10.

KAVČIĆ Bogdan: Kaj so naši sindikati in kaj niso? Naši razgledi, Lj., 24. marca 1972, št. 6.

KUVAČIĆ Ivan: Spontanost i organizacija. Praxis, Zagreb, 1972, št. 1—2, str. 137—141.

LUKAČ Dušan: Lenjinovo učenje o federaciji i primene ovog učenja na jugoslovenske prilike. Pregled, Sarajevo, 1972, št. 4, str. 487—498.

POPIT Franc: Referat predsednika CK ZKS na 26. seji CK ZKS. Ocena aktualnih notranjepolitičnih razmer. Komunist, Lj., 12. maja 1972, št. 19.

POPOVSKI Vlado: Kriza društvenog političkog odnosa i njeno prevladovanje. Ideje, Beograd, 1971, št. 4—5 (sept.—okt.), str. 17—40.

POTRČ Ivan: Za človeka, za svoje ljudstvo. Ob Titovi 80-letnici. Naši razgledi, Lj., 26. maja 1972, št. 10.

RALIĆ Prvoslav: Dileme oko strategije socijalne revolucije. Socijalizam, Beograd, 1972, št. 3, str. 301—312.

—: REFORMA porodičnog zakonodavstva. Neke suštinske dileme o porodici u našem društvu sa stanovišta kodifikacije porodičnog prava. Materijal sa naučnog simpozijuma održanog na Bledu 9, 10 i 11. XII 1970. Beograd, Rad 1971. 506 + (II) str. — Sign. 12.895.

STANIĆ Gojko-Boris Ziherl: Tovariško srećanje aktivistov KP ljubljanske univerze v obdobju med obema vojnima. Komunist, Lj., 14. aprila 1972, št. 15.

—: ŠESTINDVAJSETA seja CK ZK Slovenije: Razprava o družbenoekonomskih in političnih razmerah. Komunist, 19. maja 1972, posebna priloga.

SUVAR Stipe: Združenje proizvajalcev — priložnost socializma. Komunist, Lj., 12. maja 1972, št. 19.

VIDAKOVIĆ Zoran: Opšti rad i ukupni društveni red. Ideje, Beograd, 1971, št. 1, str. 133—152.

3. Politični sistemi in organizacije:

ALLEN V. L.: Suvremeni kapitalizam i revolucionarna promjena. Praxis, Zagreb, št. 1—2, str. 163—174.

BOŽIĆ Nemanja: Niksonova doktrina. Socijalizam, Beograd, 1972, št. 3, str. 325—341.

MAJTAN Livio: Problemi kineske revolucije i »kulturna revolucija«. Ideje, Beograd, 1971, št. 4—5 (jul.—avg.), str. 115—124.

PALIGORIĆ Ljubomir: Čile — revolucija brez uzora. Socijalizam, Beograd, 1972, št. 3, str. 342—359.

PLEŠNAR Jože: Konfrontacija v Sredozemlju. Naši razgledi, Lj., 24. marca 1972, št. 6.

RUIZ Alvarez Arancio: Mestna gverila. Prostor in čas, Maribor, 1972, št. 1—2, str. 99—108.

SOLLERS Philippe: Nad protivrečnošću. Ideje, Beograd, 1971, št. 4—5 (jul.—avg.), str. 95—113.

4. Delavska in progresivna gibanja:

AMENDOLA Georgio: Zgodovinski cilj: enotnost Evrope. Naši razgledi, Lj., 24. marca 1972, št. 6 in 7. aprila 1972, št. 7.

JANKOVIĆ Mirjana: Demokratska ponuda predrasude. Socijalizam, Beograd, 1972, št. 3, str. 313—324.

LEDDA Romano: Zastava Vietnama. Naši razgledi, Lj., 21. aprila 1972, št. 8.

LONGO Luigi: Ob kongresu KPI. Naši razgledi, Lj., 24. marca 1972, št. 6.

LUXEMBURG Rosa: Ruska revolucija. Ideje, Beograd, 1971, št. 4—5, (jul.—avg.), str. 15—41.

SISKOVIĆ Karel: Model socializma za moderno industrializirano državo. Naši razgledi, Lj., 24. marca 1972, št. 6.

5. Mednarodni odnosi:

BERDJAJEV Nikolaj: Carstvo duha i Česara. Kultura, Beograd, 1971, št. 13—14, str. 170—196.

DRUŠKOVIĆ Drago: Nekaj vprašanj korških Slovencev. Naši razgledi, Lj., 24. marca 1972, št. 6.

JERI Janko: Obnavljanje geneze tržškega vprašanja. Naši razgledi, Lj., 21. aprila 1972, št. 8.

JERI Janko: Karantanske (vendarle) pozitivnejše metamorfoze. Sodobnost, Lj., 1972, št. 5, str. 450—454.

—: NACIONALIZEM in frakcionaštvo — skupaj. Iz poročila o stanju ZK Hrvatske, Komunist, Lj., 12. maja 1972, št. 19.

PANIĆ Srečko: Razmišljanja o procesu v Leobnu. Dialogi, Maribor, 1972, št. 3, str. 196—200.

PŽAR Petar: Odločen udarec nacionalizmu in frakcionaštvu. Komunist, Lj., 12. maja 1972, št. 19.

WEBER Max: Nacija in narod. Ideje, Beograd, 1971, št. 6, str. 49—60.

WIATR Jerzy: Osnovni problemi teorije nacije. Ideje, Beograd, 1971, št. 6, str. 23—47.

VII. POLITIČNA EKONOMIJA IN GOSPODARSTVO

ČERNE Franc: Politička ekonomija kao osnovni teoretski kurs. Pregled, Sarajevo, 1972, št. 4, str. 501—512.

ČERNE Franc: Jugoslovanski samoupravni ekonomski sistem ter njegova učinkovitost. Ekonomska revija Lj., 1971, št. 4, str. 380—404.

ČERNE Franc: O nekaterih vprašanjih tako imenovane »politične ekonomije socializma.« Anthropos, Lj., 1971, št. 1—2, str. 81—89.

ĐORĐEVIĆ Zarko V.: Socijalno-ekonomska priroda malih seljačkih gazdinstava. Sociologija sela, Beograd, 1971, št. 33, str. 67—74.

HADŽIMEROVIĆ Hasan: O političkoj ekonomiji kao naučnoj i nastavnoj disciplini. Pregled, Sarajevo, 1972, št. 4, str. 513—526.

MEJAK Miran: Zapiranje gospodarstva v republiške meje je podobno fevdalni družbi. Komunist—Reflektor, Lj., 21. aprila 1972, št. 16—4.

VRATUSA Anton: Napredek nerazvitih — obveznost in potreba sveta. Komunist, Lj. 14. aprila 1972, št. 15.

VIII. SREDSTVA MNOŽIČNEGA OBVEŠČANJA IN JAVNO MNENJE

MAJER Boris: Časopisna štampa u Sloveniji. Kulturni život, Beograd, 1972, št. 4, str. 241—249.

PETRIĆ Vladimir: Fenomeni televizije. Kultura, Beograd, 1970, št. 8, str. 8—24.

RANKOVIĆ Milan: Televizija između reprodukcije i kreacije. Socijalizam, Beograd, 1972, št. 3, str. 360—370.

—: ŠTAMPA u francuskoj. Kultura u svetu. Kulturni život, Beograd, 1972, št. 3, str. 198—218.

ŠUVAR Stipe: Aktualna pitanja publikacije. Kulturni život, Beograd, 1972, št. 4, str. 251—252.

IX. RELIGIJA IN VERSKE ORGANIZACIJE

- : **BIBLIOGRAFIJA** časopisa i listova iz oblasti religije (1965—1969.) Kultura, Beograd, 1971, št. 13—14, str. 332—348.
- CIMIC Esad**: Drama ateizacije. Religija, ateizam i odgoj. Sarajevo, Zavod za izdavanje udžbenika 1971, 232 str. — sign. 12.866.
- DIMITRIJEVIĆ Dimitrije**: Crkva u svetu. Kultura, Beograd, 1971, št. 13—14, str. 118—123.
- GEERTZ Clifford**: Religija kao kulturni sistem. Kultura, Beograd, 1971, št. 13—14, str. 24—43.
- GLAVUTRIĆ Miro**: Religioznost 2000 godine. Kultura, Beograd, 1971, št. 13—14, str. 138—148.
- KOSTOVSKI Stefan**: Sociološko proučavanje religije. Ideje, Beograd, 1971, št. 6, str. 75—83.
- KUČINAR Zdravko**: Marksizam i kritički pojam religije. Kultura, Beograd, 1971, št. 13—14, str. 44—58.
- LALOUX Joseph**: Uvod u sociologiju religije. (Manuel d'initiation a la sociologie religieuse. Prev. J. Balabanić i J. Kolanović.) Zagreb 1970. 206 str. (Priručnici, 4.) — Sign. 12.872-4.
- : **RELIGIJA** i savremeno društvo. Diskusija. Kultura, Beograd, 1971, št. 13—14, str. 258—316.

X. ZGODOVINA — GEOGRAFIJA

- BAKARIĆ Vladimir**: O sukobu na ljevici. Kultura, Beograd, 1971, št. 13—14, str. 235—243.
- BRKOVIC Jevrem**: Partija i književnost. Osvrt na neka prisjećanja dr. Vladimira Bakarića. Kultura, Beograd, 1971, št. 13—14, str. 244—256.
- GASON Žan**: Hronologija pariske komune. Kultura, Beograd, 1971, št. 15, str. 10—14.
- KIDRIČ Boris**: Pismo na štajersko. Komunist, Lj., 28. aprila 1972, št. 17/18.
- KIDRIČ Boris**: Pismo v okupirano Ljubljano. Komunist, Lj., 14. aprila 1972, št. 15.
- POTRČ Ivan**: Pred 35 leti na Čebinah. Komunist, Lj., 21. aprila 1972, št. 16.

MITROVIĆ Andrej: Stvaraoci u kulturi i autoritarne države (1919—1939.) Istorijski esej. Kultura, Beograd, 1970, št. 11, str. 123—140.

XI. POTOPISI — BIOGRAFIJE — PRIROČNIKI — SLOVARJI

- BEBLER Aleš**: Tito in naš čas. Komunist, Lj., 25. maja 1972, št. 21.
- GLIGOROV Kiro**: Strateg samoupravnega gospodarstva. Komunist, Lj., 7. aprila 1972.
- KONSTANDINOVIC Milena**: Lisjen Goldman. In memoriam. Kultura, Beograd 1971, št. 12, str. 194—198.
- MIKUŽ Metod**: Boris Kidrič med narodnoosvobodilnim bojem. Naši razgledi, Lj., 12. maja 1972, št. 9.

Iz domaćih revij

NAŠE TEME, Zagreb, št. 4, 1972

Članki, razprave: **VELJKO CVJETIČANIN**: Družbeni vzroki za nacionalizem v Jugoslaviji; **ČAZIM SADIKOVIĆ**: Od programa do ustave; **BOJANA BARSIC, GIZELA LUKOVIC, BOSKO POPOVIC**: Motivi za izbiro zdravniškega poklica in nameni glede specializacije študentov zagrebske medicinske fakultete na začetku študija in po končanem študiju; **IVICA MLIVONCIC**: Strujanja v katoliški cerkvi Latinske Amerike; **JOKICA HADZI VASILJEVA**: Politično organiziranje v tropski Africi; *Esaj*: **HENRI LEFEBVRE**: Ali je delavski razred revolucionaren? *Pogledi*: **JOSIP STAHAN**: Distribucija kupne moči in osebne potrošnje v SR Hrvaški; *Razstava knjig*: **DR. JANVID FLERE**: Mednarodna monetarna politika (Ante Lešaja); **CHARLES SNOW**: Dve kulturi (Dušica Seferagić); **PIERRE TEILHARD DE CHAROIN**: Prihodnost človeka (Dragutin Novaković); **HERBERT READ**: Umetnost in odujitev (Veselin Golubović); *Iz domaćih in tujih revij*.

Članki: ALEKSA BUHA: Aktualnost naravnega prava; MILOJE PETROVIĆ: Problem dialektike v sodobni jugoslovanski marksistični filozofiji; ESAD ĆIMIĆ: Religija in socialni konflikti; FADILA HASANOVIĆ-ČENGIC: Poimovanje razreda v sodobni francoski sociologiji; PREDRAG KOSTIĆ: Lukazeva teorija realizma in Adornove teze o vsklajevanju predmetnosti v romanu in o subjektivizmu pripovednika; *Simpozij o rasni diskriminaciji:* FUAD MUHIĆ: Rasizem in avtoritarni politični režimi XX. stoletja; NIKOLA ROT: Psihološke osnove predsodkov; LJUBOMIR BERBEROVIĆ, RIFAT HAĐISELIMOVIĆ: O nekaterih konsekvencah grupne biološke variabilnosti človeka; *Mednarodni pregled:* RADOVAN VUKADINOVIĆ: Obveščevalna agencija kot dejavnik vpliva na snovanje zunanje politike ZDA; *Pogledi:* JOSIP VIDMAR: Iz Cankarja; SEFIK ČOVIĆ: Sodelovanje Jugoslavije z Agencijo za atomsko energijo in drugimi državami o miroljubni uporabi atomske energije; *Prikazi:* KONRAD LORENC: Kaj je agresija? (R. Tubić); RUDI SUPEK: Humanistična inteligenca in politika (Nenad I. Kecmanović); *Bibliografija.*

GLEDIŠTA, Beograd, št. 5—6, 1972

Prispevki: Veljavna prava v jugoslovanski družbi (prispevke napisali: France Bužar, Gorazd Kušej, Jovan Đorđević, Andrija Gams, Nikola Visković, Kosta Čavoški, Branislava Jojić; *Dogajanja:* JOVAN LOVČEVIĆ: Združenja davkoplačevalcev; MILO GLIGORIJEVIĆ: Tako, na primer, naša univerza; ZORAN PETROVIĆ: Zakaj Nemci niso našli nazi za tuje delavce; DR. ARTUR POLACEK: Razkošje na siromaški način; *Raziskovanja:* BENEDIKTUS ŠVARC: Filozofija Martina Buberja; MITAR MIHAJLICA: Komuna med teorijo in prakso; DRAGOSLAV GRUJIĆ: O problemu zasnovе pojma inteligence; DR. DRAGOLJUB DRAGIŠIĆ: Ponašanje samoupravnih blagovnih proizvajalcev; *Prevod:* MARTIN HAIDEGGER: O bistvu resnice; *Recenzije, prikazi, anotacije:* ĐURO ŠUŠNJIĆ: Odpori kritičnemu mišljenju — ideje za sociologijo idej (Ratko Nešković); BRONISLAV MALINOVSKI:

Magija, znanost in religija (Marija Kaljević-Bogdanović); DR. ŽARKO MRKUŠIĆ: Teoretična podlaga deviznega sistema (Ratko Borojević); DR. TIHOMIR ĐOKANOVIĆ: Dežele v razvoju (dr. Novica Vučić).

SOCIALIZAM, Beograd, št. 5, 1972

Uvodnik: Tito — avtoriteta revolucije; *Studije in članki:* MILENKO MARKOVIĆ: Delavski razred in kontinuiteta revolucije; MILUTIN MILENKOVIĆ: Kriza na Bližnjem vzhodu pet let po agresiji; VLADAN CETKOVIĆ: Odmiranje politične države in samoupravljanje; DRAGO GORUPIĆ: Delavsko samoupravljanje in izobraževanje; *Prispevki:* MILAN RANKOVIĆ: Novejši premiki v sovjetskem filmu; BORISAV DŽUVEROVIĆ: Mladina in družbeno-politični sistem; DRAGOLJUB SIMONOVIĆ: Proces migracije vaškega prebivalstva; *Pogledi:* SAVA ŽIVANOVIĆ: Sovjetski sindikati danes; *Prikazi:* ŽARKO PROTIĆ: Zbrana dela Josipa Broza Tita; STEVAN MAJSTOROVIĆ: Pravica do kulture (Branko Prnjak); Zbornik: Aktualni problemi sodobne družbe (Slobodan P. Inić); *Pregled domačih in tujih revij.*

PRAKSA, Titograd, št. 1—2, 1972

Članki, razprave: BRANISLAV IVANOVIĆ: K novi ustavi Črne gore; DANILO ALEKSIC: Nekateri vidiki oblikovanja novega davčnega sistema in sistema financiranja v Črni gori; DAMJAN SESKOVIĆ: Samofinanciranje v komuni — realnost ali zabloda; MILORAD STANOJEVIĆ: Politika in praksa v jugoslovanskem kmetijstvu; NOVO VUJOSEVIĆ: Temeljni vzroki za reprodukcijo socialnih razlik v naši družbi; *Prispevki:* VASKO RAICEVIĆ: Družbenopolitično izobraževanje delavcev v Črni gori; MILOŠ PRELEVIĆ: Izvirna marksistična misel v vojaškem organiziranju socialistične skupnosti; BOSKO GOLJANIN: Nekateri zakonitosti in gospodarski dosežki razvoja turizma na obali Hercegnovi; MIHAILO ZORIĆ: Sodobne migracije kmetov in urbanizacija vasi; *Prikazi:* RADMILA STOJANOVIĆ: Veliki ekonomski sistemi (Milica Kostić).

UDC 336.748.12(497.1)

BESTER, Dr. Mara: General and Collective Consumption in the Light of Inflation Movements**Teorija in praksa, Vol. 9, No. 6—7, p. 898—903, Ljubljana 1972**

In the topical discussion on the liquidation of inflation centres in Yugoslav economy the authoress touches upon some open questions of general and collective consumption, indicating also her own suggestions. She treats (a) sources and manners of financing social services, (b) planning in this field, and (c) additional financing of socio-political communities in underdeveloped republics and provinces. She enters a polemic against the oversimplified thesis on »immediate connections« of working organizations in the field of social services and in material production; since the largest part of the output of social services is characteristically non-material differentiated sources of financing are necessary for it; and since a considerable part of this output is not subject to the market laws, its planning must also be a matter of conscious social decision; this, of course, does not exclude utmost rationalization and selection of the needs. At the end the authoress considers the dilemma between the accelerated economic development of the underdeveloped areas and the overstrained satisfaction of the current needs, or rather additional financing of social services in these areas; the Yugoslav economy cannot take both at the same time.

UDC 321(497.1)

MIRCEV, Dimitar-NEDKOV, Milan: Political Conflicts and Autocracy in Communes
Teorija in praksa, Vol. 9, No. 6—7, p. 904—914, Ljubljana 1972

On the basis of a large sociological analysis the two authors disclose the reasons, the existent forms and the course of solving the political conflicts in Macedonian communes of the last ten years. They come to the conclusion that the background of the conflicts is above all in the break-through of the new social forces, which come in collision with the old-fashioned and ossified political and managing organization of the former phases of socialism and on this basis formed structures of power and influence. They come to the conclusion that the new social forces cannot establish themselves by simply breaking down the old and by creating new alienated centres of power; their establishment is rather a question of completely breaking down, or rather surpassing the oligarchic structure of political relations, and of the carriers of the new political tendencies in communes turning to the often alienated and manipulated social basis.

UDK 336.784.12(497.1)

BESTER, dr. Mara: Splošna in kolektivna poraba v luči inflacijskih gibanj
 Teorija in praksa, Ljubljana 1972, let. 9, št. 6—7, str. 898—903

V aktualni razpravi o likvidaciji inflacijskih žarišč v jugoslovanskem gospodarstvu se avtorica loteva nekaterih nerešenih vprašanj splošne in kolektivne porabe ter nakaže tudi svoje predloge. V prispevku obravnava a) vire in načine financiranja družbenih služb, b) planiranje na tem področju in c) dopolnilno financiranje družbenopolitičnih skupnosti v nezadostno razvitih republikah in pokrajinah. Polemizira s poenostavljeno tezo o »neposrednem povezovanju« delovnih organizacij s področja družbenih služb in v materialni proizvodnji; ker največji del storitev družbenih služb nosi neblagovni pečat, so zanj potrebni diferencirani viri financiranja; in ker pretežni del teh storitev ne podlega zakonitostim blagovnega trga, mora biti tudi njihovo planiranje stvar zavestne družbene odločitve — kar pa seveda ne izključuje skrajno racionalnost in selekcijo potreb. Na koncu razmišlja avtorica o pereči dilemi: ali pospešeni gospodarski razvoj nezadostno razvitih področij ali prenapeto zadovoljevanje tekočih potreb oziroma dopolnilnega financiranja družbenih služb na teh področjih; obojega hkrati jugoslovansko gospodarstvo ne prenese.

UDK 321(497.1)

MIRČEV, mr. Dimitar-NEDKOV, dr. Milan: Politični konflikti in cezarizem v občini

Teorija in praksa, Ljubljana 1972, let. 9, št. 6—7, str. 904—914

Avtorja v prispevku razkrivata na podlagi obširnejše družboslovne analize vzroke, pojavne oblike in potek razreševanja političnih konfliktov v makedonskih občinah v zadnjih desetih letih. Ugotavljata, da je ozadje konfliktov predvsem v prodoru novih socialnih sil, ki trčijo na zastarelo in okostenelo politično in upravno organizacijo preteklih faz socializma in na tej podlagi oblikovane strukturne moči in vpliva. Pri tem ugotavljata, da se novi blok socialnih sil ne more afirmirati preprosto s podiranjem starih in ustvarjanjem novih odtujenih centrov moči; pač pa gre za to, da se do temelja poruši oziroma preseže oligarhična zgradba političnih odnosov in da se nosilci novih političnih intonacij v komunah obrnejo k često alienirani in manipulirani družbeni bazi.

UDC 371.5(497.12)

FERBAR, Janez: Punishment and School**Teorija in praksa, Vol. 9, No. 6—7, p. 963—980, Ljubljana 1972**

The article gives a definition of punishment emphasizing that punishment is a consequence of the infringement against rules, that it is painful and adjudged according to the principle of repercussion to the transgressor for his offence. Since pain is harmful the use of punishment must be justified. Three possible justifications are stated. Punishment can represent repercussion for the violation of rules, a protection from transgression, and a means of improvement. If punishment be just, none of these justifications is permitted to influence the measure of punishment according to the principles of retribution. The main aim of punishment for schools is suggested to be the improvement. In accordance with the intellectual and moral ripening of children the importance of other aims increases. Punishment will be successful in schools only if it represents a small part in the interaction between pupils and teachers, which can be graduated from reward to ill success in school.

UDC 382(497.1)

DOLINAR, Dušan: The Extension of the European Economic Community and Ourselves**Teorija in praksa, Vol. 9, No. 6—7, p. 1021—1035, Ljubljana 1972**

The author discusses the transformation of EEC from a six-member to a ten-member community and the very important question of the possible influence of this change upon Yugoslavia. With regard to the extension of EEC the author establishes that it is not only a question of a quantitative change but also of a qualitative change, which will have long-term consequences for international relations, especially in Europe. With regard to foreign commerce, the six-member EEC was connected with 32.9 % of our export and 39.8 % of our import; according to a simple arithmetical account the ten-member EEC would absorb approximately 42 % of our export and supply ca 57 % of our import. The author mentions the following as the main questions of the EEC—Yugoslav relations: (a) a high negative balance in commerce (export covers only 48 % of import), (b) too strong a concentration of our commerce on only two members of EEC (Federal Republic of Germany and Italy), (c) absence of immediate judgment of comparative advantages and disadvantages of our economic relations with EEC and of research work in this field, which is especially characteristic of our side of cooperation with EEC.

UDK 371.5(497.12)

FERBAR, Janez: Kazen in šola**Teorija in praksa, Ljubljana 1972, let. 9, št. 6—7, str. 963—980**

V zapisu je podana definicija kazni, ki predvsem poudarja, da je kazen posledica kršitve pravil, da je boleča in da jo prisojamo po načelu povračilnosti prestopniku za njegov prestop. Ker je bolečina zlo, je potrebno rabi kazni opravičiti. Navedena so tri možna opravičila. Kazen je lahko povračilo za kršitev pravil, varstvo pred prestopništvom in sredstvo za poplavljanje. Nobeno od opravičil ne sme vplivati na odmero kazni po načelih retribucije, če naj bo kazen pravična. Za šolo je kot glavni cilj kaznovanja predlagan njen poplavljalni namen. V skladu s spoznavnim in moralnim zorenjem otroka pa raste pomembnost ostalih namenov. Kazen v šoli bo uspešna le, če bo predstavljala majhen delež v spletu interakcij med učencem in učiteljem, ki jih je mogoče graduirati od nagrade do šolskega neuspeha.

UDK 382(497.1)

DOLINAR, Dušan: Širjenje EGS in mi**Teorija in praksa, Ljubljana 1972, let. 9, št. 6—7, str. 1021—1035**

Avtor analizira transformacijo EGS iz šestčlanske v desetčlansko skupnost ter izredno pomembno vprašanje: kako utegnejo te spremembe vplivati na Jugoslavijo. Kar zadeva razširitev EGS ugotavlja, da ne gre le za količinsko, temveč tudi za kakovostno spremembo, ki bo imela daljnosežne posledice za mednarodne odnose — posebej v Evropi. Glede zunanje trgovine je šestčlanska EGS vezala nase 32,9 % našega izvoza in pošiljala 39,8 % našega uvoza; desetčlanska EGS bi po enostavnem aritmetičnem izračunu vsrkavala približno 40 % našega izvoza in dobavljala približno 57 % našega uvoza. Kot poglobljena vprašanja v odnosih EGS—Jugoslavija omenja avtor: a) visok negativni saldo v trgovinski bilanci (z izvozom pokritih le 48 % uvoza), b) premočno koncentracijo naše trgovine na dveh članicah EGS — ZR Nemčiji in Italiji, c) odsotnost sprotne presojanja komparativnih prednosti in pomanjkljivosti naših gospodarskih zvez z EGS in znanstveno-raziskovalnega dela na tem področju; to še posebej bremeni našo stran sodelovanja z EGS.

Spoštovani naročniki in brlaci,

sporočamo Vam, da je bilo uredništvo naše revije primorano povišati naročnino na revijo in ceno posameznega izvoda. Razlogi so preprosti. Medtem ko je bila naročnina na revijo vse od leta 1968 nespremenjena, so se stroški tiska vsako leto povečevali. Uredništvo je pretekla leta še zmoglo pokriti stroške z naročnino, dotacijo republiškega sklada za pospeševanje založništva in delno z oglasi. V letošnjem letu tega ne zmoremo več.

	Stara naročnina	Nova naročnina
Za posameznike:	letna 30 din	50 din
	polletna 15 din	25 din
Za študente:	letna —	40 din
Za organizacije:	letna 40 din	80 din
Za tujino:	letna 80 din	120 din
	izvod 8 din	12 din
V prosti prodaji:	enojna št. 3 din	6 din
	dvojna št. 6 din	10 din

Nova naročnina velja od 1. julija 1972, torej za drugo polletje. Naročniki bodo prejeli plačilne naloge že z novo naročnino. Tisti naročniki, ki so naročnino poravnali delno ali v celoti še po stari ceni, bodo prejeli plačilne naloge za vplačilo razlike med staro in novo ceno — s prošnjo, da to poravnajo prostovoljno. Prepričani smo, da bodo naši naročniki in bralci sprejeli to odločitev z razumevanjem in nam tako omogočili redno izhajanje revije.

UREDNIŠTVO

Popravek

V članku »Popačeni Lenin in samoupravljanje« v 5. številki Teorije in prakse se je vrnilo nekaj napak: na str. 773 v šesti vrsti mora biti »najprej« namesto »naprej«; dve vrstici nižje morajo biti navedene strani 411—412 namesto 311—312. Na str. 774 je v drugi vrsti narekovaj odveč; v devetnajsti vrsti mora biti beseda »ustrezni« zamenjana z besedo »prikladni«.

iz vsebine naslednjih števk

- **Okrogla miza:** 1. Bistveni vzroki za konflikte v naši družbi, 2. Politično organiziranje mladih
- **Boris Majer:** Stanje v kulturi
- **Vlado Benko:** O mejah kritike
- **Boštjan Markič:** Društva in družbene organizacije kot del samoupravne strukture
- **Saša Cvahte:** Zdravstvo in zdravstvena zaščita v Sloveniji
- **Blaž Mesec:** Izobraževanje socialnih delavcev na razpotju
- **Aktualni intervju:** Vida Tomšič: Ekonomsko-politični položaj žena v družbi
- **Breda Pavlič:** Potrebe in vrednote
- **Srdjan Vrcan:** Kulturni sistem
- **Stipe Šuvar:** Razredno in nacionalno
- **Slavko Splihal:** Produktivna analiza vsebine
- **Marko Kos:** Dileme v naši raziskovalni sferi
- **Peter Gibbon:** Razredna dialektika v Ulstru
- **Zdenko Roter:** Cerkev, demokracija in politično angažiranje vernikov
- **Giuseppe Vacca:** Politika in teorija italijanskega marksizma v šestdesetih letih

teorija in praksa

t